BAHAR 2004 100

Toplum ve Bilim

Dizin
SAYI: 1–100

TOPLUM VE BİLİM 100

Bağımsız düşüncenin üretilme alanı olarak *Toplum ve Bilim*	*Huricihan İslamoğlu*
"Toplumsal bilim", siyaset ve akademya	*Murat Belge*
Asaf Savaş Akat'la söyleşi	*Tanıl Bora*
Çevreden konuşmak	*Ayşe Buğra*
Türkiye'de sosyal bilimlerin değeri ve sınırları	*Suavi Aydın*
Disiplinlerarasılık, teori ve tezden çıkmış kitaplar	*Ferdan Ergut*
Akademik üretimin demokratikleştirilmesi	*Yüksel Taşkın*
Hakem ve jüri sistemlerinde aleniyet	*İzzettin Önder*
Sınırlara dönüş: Sokal meselesi	*Ferda Keskin*
İmparatorlukta hukuk ve meşruiyet	*Çağlar Keyder*
Türkiye'de "sol faşizm" ya da otoriter modernizm	*Zafer Toprak*
Ülkücü hareketin bilinçaltı olarak Nihal Atsız	*Cenk Saraçoğlu*

Toplum ve Bilim

100 BAHAR 2004

Huricihan İslamoğlu
Bağımsız düşüncenin üretilme alanı olarak *Toplum ve Bilim* dergisi 7

Murat Belge
"Toplumsal bilim", siyaset ve akademya 12

Tanıl Bora
Asaf Savaş Akat'la söyleşi: "*Toplum ve Bilim*'in ilk sayısı yayınlandığında..." 16

Ayşe Buğra
Çevreden konuşmak 21

Suavi Aydın
Türkiye'de sosyal bilimlerin değeri ve sınırları: Peter Andrews'un çalışmaları ve yeni yayınlanan bir "ansiklopedi" üzerinden bir değerlendirme 23

Ferdan Ergut
Disiplinlerarasılık, teori ve tezden çıkmış kitaplar üzerine serbest vezinde yazılmış düşünceler 39

Yüksel Taşkın
Akademik üretimin demokratikleştirilme imkânları üzerine bir deneme 44

İzzettin Önder
Hakem ve jüri sistemlerinde aleniyet 50

Ferda Keskin
Sınırlara dönüş: Sokal meselesi 55

Çağlar Keyder
İmparatorlukta hukuk ve meşruiyet 65

Zafer Toprak
Türkiye'de "sol faşizm" ya da otoriter modernizm 1923-1946 84

Cenk Saraçoğlu
Ülkücü hareketin bilinçaltı olarak Nihal Atsız 100

DEĞİNİ

Yüksel Akkaya
"Devletçi dönemde yoksulluğa bakış ve sosyal politika" üzerine biraz "polemik" biraz katkı 125

Cem Emrence
Temel gelir ve sosyal güvenlik 143

ABSTRACTS (İngilizce özetler) 149

***TOPLUM VE BİLİM* DİZİNİ / SAYI 1-100** 156

Toplum ve Bilim

ÜÇ AYLIK DERGİ

ÜÇ AYDA BİR YAYINLANIR • YEREL YAYIN

ISSN 1300-9354

BİRİKİM YAYINCILIK
VE TİC. LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ
Ömer Laçiner

YAYIN YÖNETMENİ VE SORUMLU MÜDÜR
İsmet Tanıl Bora

YAZI KURULU
Fethi Açıkel
Suavi Aydın
Ulus Baker
Ahmet Çiğdem
Necmi Erdoğan
Refet Gürkaynak
Alev Özkazanç
Mithat Sancar
Semih Sökmen
Yüksel Taşkın
Nilgün Toker

YAYIN DANIŞMA KURULU
Ayşe Buğra
Ahmet İnsel
Huricihan İslamoğlu
Orhan Koçak

YAYIN SEKRETERLERİ
Asena Günal
Kerem Ünüvar

SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
İsmet Tanıl Bora

KAPAK VE SAYFA DÜZENİ TASARIM
Özlem Özkal
Ali Artun
Ümit Kıvanç

KAPAK: Suat Aysu

UYGULAMA
Hüsnü Abbas

MONTAJ
Şahin Eyilmez

OFSET HAZIRLIK
İletişim Yayınları

BASKI VE CİLT
Sena Ofset

YAZIŞMA ADRESİ
Selânik Cad. 64/11
Kızılay 06640 Ankara
Tel. 312.425 36 00 • 312.425 20 71
Fax: 312.425 18 15

E-MAIL ADRESİ
toplumbilim@iletisim.com.tr.

ABONELİK
iletisim@iletisim.com.tr.

BİRİKİM YAYINLARI
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han
Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel. 212.516 22 60 • Fax: 212.516 12 58

Toplum ve Bilim'de yayınlanan yazılar *Sociological Abstracts* indeksinde yeralmaktadır.

100. sayıda...

Elinizdeki sayı, *Toplum ve Bilim* dergisinin 100. sayısıdır. *Toplum ve Bilim*, 1977'den beri –iki üç sayıda yaşanan uzun gecikmeler dışında- düzenli olarak çıkmaktadır. 100. sayı, şüphesiz ciddi bir kıdemdir; Türkiye'de beşerî/sosyal bilimler alanında neşrolunan benzeri dergilerin ömrü dikkate alınırsa, önemli bir eşiğin aşıldığına işaret etmektedir.

* * *

Yıllara ve o yılların temsil ettiği nesnel şartlara anlamlı bir karşılık bulmaya dönük –sürekli- çabanın yarattığı "kademli" vesilelerde âdet olduğu üzere, bu sayıda, derginin geçmişini hatırlamaya ve bu deneyimin muhasebesini yapmaya dönük katkılara yer verdik. *Toplum ve Bilim*'in sorumluluğunu üstlenen, yayın faaliyetinin zahmetini taşıyan Murat Belge, Asaf Savaş Akat, Huricihan İslamoğlu, Ayşe Buğra'nın yazıları, bu fasıldandır.

Fakat 100. sayının, *Toplum ve Bilim*'in sadece kendinden bahsettiği, dolayısıyla bir kutlama tapınısına dönüşebilme ihtimâli bulunan bir sayı olmasını istemedik. Sosyal teori ile, sosyal teorinin anlamı ile, 'kullanımları' ile, 'çoğaltılma' biçimleriyle, yeniden üretim koşullarıyla ilgili yazılara da yer verdik. Ferda Keskin, Yüksel Akkaya, Suavi Aydın, Ferdan Ergut, İzzettin Önder'in yazıları da bu fasıldandır.

Neticede, böyle bir dergiyi yayınlama faaliyetinin kendisini, onun temelindeki anlamı yeniden düşünmenin bir vesilesidir, 100. sayı. *Toplum ve Bilim*'in son birkaç sayısında, beşerî bilimlerin/sosyal teorinin anlamına ilişkin tartışmanın civarında çok gezdiğimizin farkındayız. Meslekçi bir söyleme saplanmadığı, bir 'kendiyle oynama' halini almadığı müddetçe; evet, sosyal teori meşgalesini bir *praxis* olarak kurma meselesiyle irtibatlı olduğu müddetçe, lüks bir ilgi değildir bu. Bu ölçüyü kaçırmadıkça, *Toplum ve Bilim*'in hiçbir zaman arkasında bırakmış saymayacağı ve

her zaman 'mesenlik' yapmaktan mutluluk duyacağı bir tartışma zemininin oluşmasına katkıda bulunacaktır çünkü.

* * *

Toplum ve Bilim'in ilk on sayısı 1970'lerin son çeyreğinde, Türkiye'de 'iç savaş benzeri' bir ortamın hüküm sürdüğü bir dönemde yayınlandı. 12 Eylül askerî rejimi sırasında yayınını sürdürdü, sadece bu evrenin sonlarında bir aksama oldu, 1982-83 dönemini kapsayan 18-22. sayının çıkışı yaklaşık bir yıl gecikti. *Toplum ve Bilim*, Soğuk Savaş'tan "tek kutuplu dünya"ya geçiş sürecine, Türkiye'de "düşük yoğunluklu savaş"ın onyılına, 11 Eylül dönümüne tanıklık etti. Mamâfih derginin koleksiyonunda bu yüklü gündemin doğrudan yansımasını aramak nafile olacaktır. *Toplum ve Bilim*, kendisini mutlaklaştıran bir aktüaliteye, iç muhasebeyi zorlaştıran ya da gözden kaçıran bir carî "gündem"e karşı hep mesafeliydi. Buna karşılık bu 'büyük' dönüşümlerin toplumsal-tarihsel arkaplanının, onun muhtelif veçhelerinin analizini, kuramsal açıklamasını yapmak isteyen birisi, *Toplum ve Bilim* koleksiyonundan fayda görecektir. *Toplum ve Bilim*, aktüalitenin berisindeki toplumsal-tarihsel süreçlere yönelttiği eleştirel ilgi itibariyle, *politik* bir dergi olageldi. (1982-83 dönemindeki o uzun 'gecikme' boşluğunun, 18-22. sayı olarak Recep Peker'in *İnkılâp Dersleri* yayınlanarak kapatılması da, böylesi bir politik tutumun sinyaliydi.) Bunun, *Toplum ve Bilim*'in bünyesinde yer aldığı yayınevinin kurucu dergisi olan *Birikim*'inkinden başka tarzda, başka bir *kipte*, fakat neticede onu bütünleyen bir politik ilgi olduğunu söyleyebiliriz.

* * *

Toplum ve Bilim, akademik mesaiye ve ilgilere hitap eden bir dergi. Akademik alandaki dergiler içerisinde ayırdedici bir özelliği, -disiplinlerarasılığın itibar kazanmasından çok önce!-, beşerî bilimlerin bütün disiplinlerine/branşlarına açık olmasıydı. Dergi, ilk yıllarında, tarih ve iktisat ağırlıklı idi. Zamanla bu ağırlık kalktı. Derginin koleksiyonunda, iktisat ve tarihin yanında sosyolojiye, antropolojiye, siyasetbilimine, felsefeye, her alanda makaleler bulunabilir. *Toplum ve Bilim*, bilimsel uzmanlaşmanın profesyonel bir meslekî ayrışmaya varmasını benimsememiş, iç etkileşimini koruyan *bir* sosyal teorinin varlığına sadakat göstermiş, beşerî bilimlerin ortak çatısının altında durulması gerektiği anlayışıyla davranmıştır.

Bu tutum, toplumsal ve tarihsel olguların tekil bilimler tarafından kavranış biçimleri karşısında eleştirel duruşu güvencelediği gibi, beşerî bilimlerin farklı alanlarından hem kurumsal akademisyenlerin hem de düşünmeye bağlanmış insanların, düşünce erbâbının diyalog imkânına ya da biraraya gelebilmesine katkıda bulunmuştur, kanaatindeyiz.

Bir tekil sosyal bilimin ağırlıklı olduğu dönemler olmuştur belki ama *Toplum ve Bilim*'in yayın politikasına belli bir teorik eğilimin egemen olduğu bir dönemden sözedilemez. Değişik dönemlerde, değişik sayılarda/dosyalarda, değişik vesilelerle,

farklı teorik yönelimler, farklı paradigmatik kurgular, farklı referans silsileleri, farklı 'kanonlar' kendine yer bulabilmiştir fakat *Toplum ve Bilim* bir teorik ekolle özdeşleşmemiştir. Burada tek angajman, *Toplum ve Bilim*'in zımnındaki politik çerçevedir; topluma ve tarihe *eleştirel* bir kuramsal bakıştır.

"Ampirisist" diye tanımlayabileceğimiz bazı çalışmalar dergi koleksiyonunda belki bulunabilirse de, *Toplum ve Bilim*'de, ampirisist bir tutumun, eleştirel yaklaşımla bağdaşmayacağı kabulü ağır basmıştır. Bununla beraber, ampirik malzemenin, ampirisizme terk edilmeyecek kadar mühim olduğunu düşündük hep; *Toplum ve Bilim*, 'teorinin teorisi'ni bir "yüksek bilim" alâmeti saymamış, olgusal malzemeyle haşır neşir olan çalışmaları teşvik etmiştir.

* * *

Günümüzde sık sık sözü edilen "Uluslararası bilimsel standartlar", *Toplum ve Bilim*'in hiçbir zaman görmezden gelmediği bir ölçü oldu. Bu bağlamda hakem-okur müessesesi, Türkiye'de beşerî bilimler ve dergicilik alanında bir prestij göstergesi olarak revaç bulmadan daha önce, *Toplum ve Bilim*'de uygulanmaya başlamıştı.

Ancak *Toplum ve Bilim*, sözkonusu standartların mutlaklaştırılmasına ve böylesi bir mutlaklaştırmanın teorinin (düşünme ve analiz etkinliğinin) önünü tıkamasına karşı tetik durmuştur. Bu 'standardizasyonun' arkasındaki profesyonelizmin ve akademiyi –dahası tümüyle düşünsel etkinliği- işletmeleştiren dinamiklerin derginin esas zemini olarak kurumsallaşmasına, itibar edilmemiştir.

Bununla bağlantılı, dil/üslûp/format ile ilgili olarak *Toplum ve Bilim* Yazı Kurulunun uzun süredir kronikleşmiş bir tedirginliği vardır. Standart akademik dilin/üslûbun 'ruhsuzluğu' ve beşerî bilim faaliyetini 'teknikleştiren' bilim anlayışı karşısında arzuladığımız eleştirelliği 'uygulayamamızın' bir sebebi, bunun alternatifi olarak –'edebiyatın yapısökümüne' dayanan... mı demeli?!– kâh jurnalistik kâh patetik bir deneme lisanının pusuda beklemesidir. Sonuçta, standartlarla, dille ve biçimle ilgili eleştirel kaygımız, esasa dair bir mesele olarak, berdevamdır.

* * *

Toplum ve Bilim'in Nisan 1977'de yayınlanan ilk sayısında, makalelerden önce şu tek cümlelik editoryal duyuru yer almıştı:

> Türkiye'de toplumsal bilimler alanında bilgi aktarma evresinin aşılıp bilgi üretme sürecine geçildiği şu dönemde bu süreci geliştirip hızlandıracağına inandığımız *Toplum ve Bilim*'i sunuyoruz.

Bugün kulağa hayli naif gelecek bu temenninin bugün de peşinde olduğumuzu söyleyebiliriz pekâlâ. Lâkin bugün zaman ve dünya o kadar naif görünmediği için, bazı şerhler düşmemiz gerekir. Öncelikle, ithal ikameci bir yerliciliği kastetmediğimiz şerhini ... *Toplum ve Bilim*, uluslararası –ki fiilen hâlâ esas olarak Batılıdır- teorik üretimin bayiliğine ya da uyarlamasına talip değildir. Fakat bu, "dışarda" üre-

tilmiş kuramsal bilginin vukufla yapılmış derleyici sunumlarına kapalı olduğu anlamına kesinlikle gelmez. Menşe sorunsalının ötesinde, 'evrensel' bilginin/düşüncenin kendisi üzerine söz almayı ister, teşvik eder.

* * *

Toplum ve Bilim, Asaf Savaş Akat ve Ayşe Buğra'nın bu sayıdaki yazılarında belirttikleri gibi, 'kurucu babası' olan Sencer Divitçioğlu'na elbette özel bir şükran borçludur. Aktif, 'düzenleyici' yayın yönetmenliği anlayışıyla Huricihan İslamoğlu, bu derginin kurumsallaşmasında çok önemli bir misyona sahiptir. Derginin kalıcılığı, Ayşe Buğra'yla Şirin Tekeli'nin yayın sorumluluğunu fiilen üstlendikleri dönemde verilen emeğe çok şey borçludur. Korkut Boratav, Abdullah Onay, İskender Savaşır, Zafer Toprak da *Toplum ve Bilim*'in çıkmasına değişik dönemlerde önemli katkılarda bulunmuşlardır. 1993'ten bu tarafa, dergi faaliyetinin hakemli/yazı kurullu bir dergi olarak düzenlenmesinde, elbette halihazırdaki Yazı Kurulu üyelerine ilâveten, kaybettiğimiz Mehmet Küçük'ün yanısıra, Oğuz Işık, Mahmut Mutman, Erol Taymaz ve Meyda Yeğenoğlu'nun unutulmayacak katkıları vardır.

Toplum ve Bilim türünden dergiler, araç ve ortam olarak, en az on yıldır elektronik ve kitlesel medyanın tazyikine maruz bulunuyorlar. Üç ay gibi geniş periyodda çıkan kitap kılıklı bir dergi olarak *Toplum ve Bilim*, yeni zamanların yayın takip ve okuma alışkanlıkları içinde hazmı kolay bir 'ürün' değil. Buradaki müşkülâtı paylaşan ve böyle bir derginin her şeye rağmen lüzumlu olduğuna dair izahı cisimleştiren okurlarımıza teşekkür borçluyuz.

Son olarak, okuduğunuz bu metnin oluşturulmasına katkısı için Ahmet Çiğdem'e teşekkürümü ifade etmeliyim.

TANIL BORA

GELECEK SAYILARDA

101 YAZ 2004

Erkeklik

Feminizm(ler)in kuramsal ve politik uğraşına rağmen (belki de bazı feminizmlerin katkısıyla!), kadınların sosyal gerçekliklerini yalıtan "kadın sorunu" terimi büsbütün bayatlamış değil. "Erkek sorunu" ise henüz –yeterince– sorun edilmemiş durumda. Bu sayı öncelikle "erkek sorununu" gündemleştirmeyi hedefliyor. Toplumsal cinsiyet rolü olarak erkekliğin içinde bulunduğu hali, çelişkileri, çıkmazları, "zorlukları" vb. tartışarak "Masculinities" (Erillikler) literatürünü taramak elbette gerekli, fakat bunun satır aralarında yapılmasını tercih edeceğiz. Erkek/kadın sorununu bu çift uçluluğundan kurtarmak, bu bölünmenin toplumsal "doğasını" sorgulamak önemli. Bu tartışmaları, mümkün olduğunca, "Türk erkekliği"nin veçheleri, pratikleri (Türk erkekliğinin kuruluş süreçleri vb.) üzerinden yapmayı tasarlıyoruz.

***Toplum ve Bilim* dergisinde her sayıda, belirlenmiş dosya konularıyla ilgili olmayan yazılara da yer vermeye çalışıyoruz.**

Bağımsız düşüncenin üretilme alanı olarak *Toplum ve Bilim* dergisi

*Huricihan İslamoğlu**

Toplumsal düşüncenin belirli formüllere indirgenerek dondurulması, toplum hakkındaki önermelerin dogmalar ile ifade edilmesi, Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde belirginleşti. Faşizm ile birlikte sağda, Stalinizm ile birlikte solda, toplumsal düşüncenin felce uğraması siyasetin toplumsal hayattan kopması ile birlikte yaşandı. Toplumsal aciliyetler karşısında (iktisadî krizler, harpler ve onların etkileri) siyaset sanki toplumun ötesinde onun kurtarıcısıymış gibi algılanmaya başladı. Toplum için ve zaman zaman topluma rağmen yürütülen 'siyaset' kendini meşru kılmak için ya -sosyalist ortamlarda olduğu gibi- bilimsel olarak tanımlanıp sorgulamanın ötesinde olduğu varsayılan önermelere başvuruyor, ya da meşruiyeti -faşizmde olduğu gibi- yine sorgulanamayan ve hep keşfedilmeyi bekleyen bir toplumsal öz veya *geist*'ta arıyordu.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri'nin faşizme karşı savaştan başarı ile çıkmaları bir yandan bilimsel sosyalizmin diğer yandan Keynesci ve modernleşme kuramı ile özdeşleşen tepeden inmeci teknokratik anlayışların toplumsal düşünce alanına egemenliğini getirdi. Aynı dönemde hem sosyalist hem de kapitalist ortamlarda toplumsal düşüncenin araçsallaştırılıp belirli amaçlara yönelik toplumsal mühendislik olarak algılanmaya başlanmasına şahit oluyoruz. Bu öncelikle toplumsal düşüncenin bağımsızlığını yitirmesi anlamına geliyordu ki en önemli göstergesi, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde toplumsal düşüncenin üretildiği ve toplumla ilgili önermelerin oluşturulduğu alanların merkezî bürokratik devletlerin kurumları olmasıdır. Bu kurumsal yapı toplumsal düşüncenin niteliğini belirlediği gibi aynı zamanda yaygın olan siyaset anlayışını içermekteydi. Siyaset bu bağlamda toplumun üzerinde, toplumdan kopuk olarak algılanmakta ve bu

(*) Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü.

noktada da siyaset olmaktan çıkıp bilimsel olduklarına inanılan bir dizi önermeye indirgenmekteydi.

Türkiye'de 1950-80 döneminde toplumsal düşünce alanında dünyadaki bu eğilimlerin izdüşümlerini görmek mümkün. En önemlisi, çeşitli devlet kurumları, özellikle de üniversiteler ve Devlet Planlama Teşkilatı, toplumu yönetme, yönlendirme, zaman zaman da dönüştürmeye yönelik birtakım önermelerle toplumsal düşüncenin niteliğini belirlemişlerdir. Bu önermelerin kuramsal içeriğini bir yandan sosyalist bilimsellik diğer yandan bu dönemde ABD'nin ana ihraç mallarından olan modernizasyon kuramı oluşturmaktaydı. Bu iki yaklaşımın kesiştiği nokta her ikisinin de 'reel' düzeyde toplumsal gelişmenin sorumlusu olarak (orduyu da içeren) bürokratik elitlerde karar kılmalarıydı.

1980 sonrası dönemde bütün dünyada, özellikle de kapitalist Birinci Dünya'da, sermayenin hareketliliğinin artması ve ulusal sınırları zorlaması ile yalnız ulusal ekonomilerin değil aynı zamanda onların ayrılmaz bir parçası ve onların oluşmasında ana etken olan merkezî bürokrasilerin egemenliğine gölge düştüğünü görüyoruz. 1989'dan sonra ise sosyalist bürokratik rejimlerin çökmesi ile hem kapitalist hem de sosyalist bölgelerde siyasetin alanını genişletme, siyaset ötesi olarak tanımlanan sözde 'bilimsel' yönetimleri sorgulama çabaları belirdi. Genelde sivil toplumların devletler karşısında direnişleri veya başarıları olarak algılanan bu gelişmelerin ben, Gramsci'den esinlenerek, farklı grupların aralarındaki çelişkilerin uzlaştırıldığı veya bastırıldığı, iktidar ilişkilerini içeren devletin alanı olarak tanımlanmasının daha geçerli olduğunu düşünüyorum (Islamoglu, 2001). Burada vurgulanması gereken, tepeden inmeciliğe, teknokratik yönlendirmeye indirgenen siyasetin (veya siyaset-üstü olmanın), farklı kesimlerin beklentilerine artık hitap etmediğidir.

Toplumsal düşünce ve onun üretilme koşulları açısından değerlendirildiğinde 1980 sonrası dönemde merkezî bürokrasilerin güçlerini yitirmeleri, toplumsal düşüncenin özgürleşmesi yani onun sorgulayıcı ve eleştirel bir niteliğe kavuşması ve bağımsızlaşması için bir fırsat oluşturabilirdi. Aynı zamanda bu sorgulama ve eleştiri süreci merkezî bürokrasinin dışında diğer güç odaklarını, özellikle de yükselmekte olan sermaye kesimlerinin, toplumsal düşünceyi kendilerine tâbi kılma çabalarını hedef alabilirdi. Ne var ki bu olmadı. Aksine, toplum hakkındaki varsayım ve önermelerin büyük ölçüde 'özel' kesimin iktidarına hizmet edecek bir şekilde oluştuklarına şahit oluyoruz. Dahası belirli bir toplum anlayışı, bilimsellik kisvesi altında sunularak yeni iktidar ilişkilerinin meşrulaşmasına yardımcı oluyor. Örnegin, IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla sunulan iktisadî ve hukukî reform paketleri aynı zamanda toplum hakkında, onun iktisadî ve hukukî yapısının nasıl olması gerektiğine dair varsayım ve önermeler ortaya koyuyor. Buna göre hem iktisadî gelişmeyi hem de hukuk düzeninin kurulmasını özel girişimin önündeki tüm engellerin, özellikle de bürokratik olanların, kalkması belirler. Ne var ki özünde siyasî olan -yani mer-

kezî bürokrasinin iktidarına karşı özel girişimin iktidarını savunan- toplumun hukukî ve iktisadî gelişimi ile ilgili anlayış, iktisat ve hukuk bilimlerinin teknik ve tartışılmaz kuralları olarak sunulurken bilimsellik iddiası ile yeni iktidarın eylemlerine bir meşruiyet zemini aranmaktadır. Benzeri bir şekilde, *Yönetişim Çalışmaları* (Governance Studies), *Yeni Kamu Yönetimi* (New Public Management), *Uyuşmazlık Çözümü* (Conflict Resolution) gibi toplum bilim dalları, toplumsal düşüncenin yeni özel girişimin iktidarına yönelmesinin örnekleridir. Bilim dalları olarak sunulan bu alanlar merkezî bürokrasinin dışında yönetimin yerel olarak örgütlenmesini önermekte, kural veya düzenlemelerin (yönetişim) oluşturulma mercii olarak merkezî bürokrasinin yerine yönetim kurullarını, özel uzlaşma şirketlerini koymakta, çelişkilerin devlet 'kamu' mahkemeleri yerine 'özel' şirketler tarafından uzlaştırılmasını yeğlemekteler.

Diğer taraftan, toplumsal düşüncenin bu 'yeni' araçsallaşmasına karşı direniş ve de yeni düzenin sorgulanıp değerlendirilmesi, topluma dair bilgi ve varsayımların üretildiği kurumların bağımsız olmaları ile mümkün olabilir.

Ben *Toplum ve Bilim* dergisini hep bu sözünü ettiğim bağımsızlığın alanı olarak gördüm. 1983-85 yıllarında derginin editörlüğünü üstlendiğim dönemde bu yolun çok başındaydık.[1] O yıllarda ana gündem maddelerinden birisi sol düşünce içinden bir muhalefet söyleminin oluşması idi. *Toplum ve Bilim* bu gündeme yaklaşırken kendisini solun çeşitli kesimleri arasında cereyan eden yoğun tartışmaların, polemiklerin dışında tuttu. Aynı zamanda Türkiye'de eksikliği çok duyulan bir sosyal bilim dergisi olmayı da hedeflemedi. Dergi ismine sadık kalarak toplum ve bilgi ilişkisi üzerinde durup eleştirel bakış açıları üretmeyi, toplumla ilgili bilgi ve düşüncenin üretildiği bağlam ve koşullara odaklanmayı yeğledi. En geniş anlamıyla sözü edilen eleştirinin ana hedefi, özellikle Türkiye gibi tarihsel düşün gelenekleri ile bağları kopmuş toplumlarda egemen olan ve toplumsal düşünceyi mutlaklaştıran, onu objektifleştirip eleştiri ötesine koyan yaklaşımlardı. Burada söz konusu olan, bir nevi *scriptualism* ya da metne tapınma durumuydu ve bunun ifade şekli toplumsal bilgi ve düşünceyi içeren metinlerin -Marksist, Leninist, İslâmi, Kemalist ya da Avrupa ve Amerika'dan ithal edilmiş diğerleri- hiç sorgulanmadan, patentler (*blueprint*) olarak benimsenmesiydi. Uzun dönemde amaçlanan, bu patentçilikten uzaklaşılıp özgün bilgi ve düşüncenin üretildiği bir ortamın oluşması idi. Bu amacın gerçekleşmesinde ilk adımlardan birisi toplumsal bilgi ve düşüncenin saydamlaştırılma çabalarıydı. Bu saydamlaşma süreci ise toplumsal düşünceyi veya bilgiyi içeren metinlerin içinde oluştukları bağlamları vurgulayarak onla-

---

1 Bu dönemde askerî darbeden hemen sonra çıkamayan derginin yeniden ayağa kalkmasını fedakârlıkla sağlayanlar içinde Ali Artun, Tanıl Bora, Sulhiye Gültekingil, Kemal İnan, Osman Kavala, İbrahim Niyazioğlu, Tuğrul Paşaoğlu, İskender Savaşır, Necdet Uğur ve Aydın Uğur bulunmaktadır. Dergiye destek verenler bu isimlerle sınırlı değildir; her düzeyde pek çok kişinin emeği geçmiştir. Sadece şimdi geriye baktığımda o zorlu günlerde bu isimlerle yaşanan sahneler gözümün önüne geliyor.

rın tarihselliğinin ön plana çıkarılması anlamına geliyordu. Daha açık söylemek gerekirse *Toplum ve Bilim*, kim, ne zaman, ne söylemiş, söylenenler nasıl ve neden, kimlere hitaben, hangi kaygılarla söylenmiş gibi soruları sürekli gündemde tutarak, toplumsal bilgi ve düşüncenin üretilebileceği, araştırma sorularının yaratıldığı eleştirel bir tartışma ortamı oluşturmayı hedefledi.

Ne var ki derginin toplumsal bilgi ve düşünce üretiminde yoğunlaşması onun siyasî bir kimlikten vazgeçmesi anlamına gelmemeli. Burada siyasetten anlaşılan, kişi veya grupların yani toplumsal aktörlerin kendi varoluş koşullarını belirlemek için ortaya koydukları çaba ve sergiledikleri yeteneklerdir. Kişi veya grupların toplum içinde varoluş koşullarını belirleme mücadelesinde, özellikle de toplum hayatının her boyutunda radikal dönüşümlerin yaşandığı günümüzde, toplumun ve onun içinde bireyin nasıl algılandığının, bu anlayışları kimlerin oluşturduğunun önemi büyük.

Öncelikle toplumsal düşünce, onun varsayım ve önermeleri, toplumsal gerçekliğin hangi kategoriler çerçevesinde algılanacağını ve toplumsal bilginin hangi sorular çerçevesinde üretileceğini belirliyor. Son yıllarda toplumsal gerçekliği tanımlayan kategorilerin dramatik bir şekilde dönüştüğü açık. Örneğin, yirmi yıl öncesine kadar idare (*administration*), bürokrasi, işçi, emekçi kategorileri üzerinde yoğunlaşan toplumsal düşünce, tartışma ve bilgi üretimi bunların yerine yönetişim (*governance*), kurul (*boards*), sosyal ortak (*social partners*) gibi kategorilere yöneliyor. Burada altını çizmek istediğim nokta toplumsal düşünce ve onun içerdiği kategorilerin kendi dışlarında oluşan bir gerçekliği betimlemedikleri ve bu gerçekliğin biçimlenmesinde bizzat yer aldıkları. Bu nedenle de toplum hakkındaki varsayım ve önermelerin ve onların doğrultusunda üretilen bilgi ve kategorilerin hangi kurumlar çerçevesinde gerçekleştiğinin üzerinde durmak gerekiyor.

Kurumlar genellikle toplumdaki güç ilişkilerinin odağı, farklı grup çıkarlarının uzlaştırıldığı veya bastırıldığı alanlar olarak görüldüğünde, toplum hakkında bilgi ve düşüncenin üretildiği kurumları da toplumda varolan güç ilişkileri dışında görmek mümkün olmaz; yani, diğer kurumlar gibi bilgi ve düşünce üreten kurumlar da geniş anlamıyla siyasetin parçasıdırlar. Son yirmi yıldır toplumsal bilgi ve düşünce üretimi, başta ABD'de olmak üzere, merkezî devletlerin denetiminde kamu kuruluşları olan üniversitelerden özel veya 'özerk' olarak tanımlanan araştırma ve strateji enstitülerine kaymakta.[2] Böyle bakıldığında yaşadığımız toplum hakkındaki varsayımların ve toplumsal gerçekliğin nasıl algılanacağını belirleyen kategorilerin, büyük ölçüde, farklı sermaye kesimlerinin

2 Özerk tanımı bu kuruluşların devlet finansmanından faydalanmadığı anlamına gelmiyor. Aksine artık farklı kesimleri farklı şekillerde hareket edebilen devlet yapıları, örneğin, ordu (özellikle Pentagon) bu kuruluşlara finansman sağlayabilmektedir. Burada özerk tanımı kamuya hesap verir durumda olmamak anlamında kullanılmaktadır. Bu tanımın, merkezî bürokrasi çerçevesinde farklı grupların mücadeleleri sonucu oluşmuş özerklik -örneğin kamu üniversitelerinin özerkliği, mahkemelerin özerkliği- ile karıştırılmaması gerekir.

egemenlik mücadelesinin yeraldığı alanlarda üretilmesi ihtimali beliriyor. Bu kurumsal alanların başlıca özelliği geniş toplumsal kesimlere hesap vermek zorunda olmamaları. Bu özellik ise üretilen kategori ve tanımlara yansımakta, örneğin işçi kategorisinin toplumsal ortak (*social partner*) ile idame edilmesi durumunda görüldüğü gibi, sermaye kesimlerinin düşlerine daha yakın, çelişkilerin asgariye indirildiği toplumsal gerçeklik tasarıları giderek ağır basmaktadır.

Medyada, reform paketlerinde ve giderek de ders programlarında yaygınlaştırılan bu kategoriler, birey veya grupların kendi varoluş koşullarını nasıl değerlendirdiklerini, bu koşulları nasıl değiştirebileceklerine dair düşüncelerini etkilemekte, bunu yaparken de siyasetin sınır ve ufuklarını belirlemekte. Bu açıdan bakıldığında *Toplum ve Bilim* dergisi gibi eleştirel toplumsal düşüncenin üretildiği alanların varlığı, siyasetin sınırlarının, ufuklarının yeniden tanımlanması, varolan sınırların zorlanması açılarında vazgeçilemez oluyor. Aynı zamanda artık merkezî devlet kurumlarının 'özerkleşmesi', bunun sonucu olarak da kamuya hesap verir olmaktan vazgeçmeleri, onların kamusal niteliklerinin sınırlanması ve de merkezî bürokratik devletin dışında bir kamu alanı oluşturma zorunluğuna işaret ediyor. Bu bağlamda eleştirel toplumsal düşüncenin üretildiği kurumların kamu alanının yeniden oluşmasında hayati bir önem taşıyacağına şüphe yok. Bu konum ise varolan güç-iktidar ilişkilerine mesafeli olmayı, onlardan bağımsızlığı gerektirir. Ne var ki bu denli bir kurumsal bağımsızlık hiçbir merci tarafından sunulmaz veya verilmez, ancak siyaset içerisinden üretilebilir ve farklı bakış açısı ve çıkarların tartışılması ve farklı gruplar arasında oluşacak diyaloglar sonucu oluşur. Böyle yaklaşıldığında eleştirel toplumsal düşüncenin üretildiği kurumların aynı zamanda alternatif siyasetlerin tartışıldığı alanlar olmaları beklenebilir.

Toplum ve Bilim içinde bulunduğu ortamın tüm çalkantılarına rağmen ve büyük ölçüde de son on yıldır dergiyi yönlendiren editörlerinin özverisi sayesinde değişen koşullar içinde ve onlara rağmen bağımsız bir alan olarak kalmayı başarmıştır. Derginin önümüzdeki yıllarda da eleştirel bağımsızlığını korumak için gereken siyasî mücadeleyi yapacak birikim ve dirence sahip olduğuna inanıyorum.

KAYNAKÇA

Islamoglu, Huricihan (2001) "Civil Society - history of the concept of", *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, ed. N. Smelser ve Paul B. Baltes.

"Toplumsal bilim", siyaset ve akademya

*Murat Belge**

Toplum ve Bilim'in ilk sayısı 1977'de yayınlandı. *Birikim*'den yaklaşık iki yıl sonra. Bu iki dergi arasında, birinin daha "siyasî", ötekinin daha "akademik" olduğu yolunda, bir ayrım yapılabilir. Ama bu ayrımı andıktan sonra, iki yayın arasında farklılıktan çok ortaklık olduğunu söylemek sanırım yerinde olur. Ortaklık, kısmen yayını yapanların zihnî donanımında, kısmen de o dönemin ortamında temelleniyordu.

Marksizm, birilerinin inanmak istediği gibi "bilim" değildir; yani "Marksist" olarak nitelediğimiz metinleri ezberleyerek "bilim"i temellük edemezsiniz. Böyle bir bilim zaten yoktur. Marksizm, sorunların anlaşılmasına ve çözümüne bilimsel yaklaşımı mümkün olduğu kadar fazla katma çabasını içeren bir düşünce biçimi ve yöntemidir. Bilimsellikten yana tavır almak demektir.

Birikim dergisinin kurucusu olarak benim öncelikli sorunum ve amacım buydu. Türkiye'de yoğun bir sosyalist faaliyet vardı. Fedakâr ve cesur insanlar vardı. Ama her fırsatta "sosyalizmin bilimi"nden söz edilse dahi, bu fedakâr ve cesur insanların toplumsal sorunları teşhiste veya bunlara karşı çözüm üretmekte "toplum bilimsel yaklaşım"ı mümkün mertebe seferber ettiklerini söylemek pek doğru olmazdı. *Birikim*, eylemle bilgi, teoriyle pratik, gerçekliğin tanınmasıyla dönüştürülmesi arasındaki mesafeyi kısaltacak bir köprü gibi tasarlanmıştır. Yeni bir siyasî odak olmayı değil, siyasetin içinde bulunan herkesle konuşmayı seçmişti. Dediğim gibi, daha "akademik" bir zeminde yer alan, yeni "bilgi üretimi"nin daha soyut ve genel alanlarındaki boşluğu doldurmayı üstlenen *Toplum ve Bilim*'in yaklaşımı da bununla çelişen bir yaklaşım değildi. Tersine, genel olarak değerlendirildiğinde, iki projenin birbirini desteklediği ve tamamladığı söylenebilir.

(*) Yazar, Bilgi Üniversitesi Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü.

Bugün çevremize baktığımızda, her iki derginin de değişen koşullarda yayına devam ettiği görülüyor. Ama değişen çok şey var. Değişen, dergilerden çok, ortam. Başta söylediğim şeye dönecek olursam, toplumda, sorunların çözümünde bilimin vazgeçilmez bir yeri olduğuna dair inanç zayıfladı.

Toplumsal bilimler var ve sanırım yirmi yıl öncesine kıyasla çok daha sofistike bir düzeyde pratiklerini sürdürüyorlar. Ama zaten şu bağlamda değindiğim sorun da burada. Bu dönemin akademik çalışmaları kendilerini tamamen akademik bir çevreyle sınırlamış durumdalar. Akademik alanda varılmış *sonuçların toplum içine taşınması* gibi bir kaygıları yok. "Eylemle bilgi arasında köprü" dedim. Bu söz, şu dönemde, "akademya"dan aforoz edilmek için yeterli.

Yalnız Türkiye'nin sorunu değil bu. Ama Türkiye'de (her somut "toplumsal formasyon"da olacağı gibi) buraya özgü koşulların etkisini taşıyor. Ancak, "Bu niye böyle oldu?" sorusuna cevap ararken, bunu yalnız 70'lerden günümüze gelen bir çerçevede ele almanın yeterli olmayacağını düşündüm.

Eskiye döneceksek, çok eskilere de dönebiliriz: en azından Takiyüddin'e, hatta Bayezid ya da Fatih dönemlerine vb. Ama bu da çerçeveyi fazlasıyla genişletir. Şimdi, "Niçin bilim?..." diye başlayan bir soruya cevap arıyoruz.

Dünyada da görece yeni olan toplumsal bilim, Osmanlı entelektüel hayatına ilk olarak Ziya Gökalp ile birlikte girdi. "19. Asır" diye şiir yazan Sadullah Paşa ve Gökalp-öncesi Batıcı kuşaktan "pozitivist" Ahmet Rıza ve hatta gene bir çeşit "bilimsel referans" bulmakta ısrarlı Prens Sabahaddin'i bu alanın "proto-"ları olarak görüyorum.

Bütün dünyada "toplumsal bilim", yeni entelektüel iklime adım atmak üzere kimlik çıkarırken, bu belgenin "baba adı" hanesinde "pozitivizm" yazılıydı. 17. yüzyıldan beri doğa bilimleri, başta Kilise, çeşitli muhafazakâr güçlere karşı çetin bir savaş vermiş, ama sonunda bu savaşı kazandığı gibi, sanayi devrimi sonrasının akıllara durgunluk veren teknoloji patlamasıyla, dünyaya yön verme ayrıcalığını da ele geçirmişti. "Toplumsal bilim" dediğimiz genç disiplin, bu dönemde, sanki, "Ben de onun 'toplumsal' olanıyım" diyerek kendine bir yer açma, meşruiyetini kanıtlama çabasındaydı. Onun için de "pozitivist" olması gerekiyordu.

O dönemde dünyada yaygın olan bu eğilim doğal olarak Türkiye'ye de geldi ve bu kimliğiyle benimsendi. Ama bu "pozitivizm" vurgusu, toplumsal bilimi daha ilk adımında din yerine ikame edilen bir düşünce biçimi, bir "ideoloji" haline getiriyordu. En azından, bu yönde gelişmenin kapısını açıyordu. Ziya Gökalp ve çağdaşları gibi, onları izleyen kuşaklardan kişiler de, "bilimsel şüphe"yi öğrenmek için değil, şüpheyi ortadan kaldırmak için "bilimden yana" tavır aldılar. Atatürk'ün "Hayatta en hakikî mürşit ilimdir" sözü de ancak bu bağlam içinde yorumlandığında anlam kazanır. Bu "hakikî mürşit"in o dönemin dil ve tarih "teori"lerinde nasıl bir rol oynadığını biliyoruz. Özellikle böyle bir örneğin ışığında, "bilim"e, "toplumsal mühendislik" çerçevesinde bir rol verildiği anlaşılır. Bilimle ilgisi olmayan, ideolojik düzeyde ve ideolojik gerek-

çelerle verilmiş kararların "bilimsel", yani "doğru" olduğuna dair bir olumlama verecektir. Bu kimliğiyle bilim, fetva makamı Şeyhülislam'ın yerini almaktadır. Bu da zaten zamanla bir alternatif din haline gelen Kemalizmin genel karakterine uymaktadır.

Böyle bir durumda, bilimin dinleştirilmesini belirli bireylerin bilinçli tercih ve müdahalelerinin sonucu olarak değil de, bir toplumsal yapılanmanın, o yapılanmanın şekillendirdiği düşünsel/ideolojik alışkanlıkların belirlemesi olarak kabul etmek herhalde daha doğru olacaktır. Toplum, "sosyoloji"yi normatif bir ideoloji haline getiren Ziya Gökalp'i (1976-1924) bugün de ortak bilince taşıyor. Ama, "bilim değerleri karşılaştırmaz, araştırır" diyen öbür sosyoloğun, Mehmet İzzet'in (1891-1930) bugün adını hatırlayan kaç kişi var? Bunun böyle olmasında iktidar seçkinlerinin manipülasyonlarının payı olmadığını söyleyemeyiz; gene de, "nihaî hakem", toplumsal vicdan ve kamuoyu, birinin yaşatılıp öbürünün unutturulmasını itiraz etmeden onaylamıştır.

Dolayısıyla, özellikle erken Cumhuriyet dönemini, bilimin bilinçli ve sistematik bir biçimde ideolojiye dönüştürüldüğü bir dönem olarak alamayız. O zamanın dil ve tarih çabalarını bilimi sinik bir tavırla çarpıtma örneği gibi görmek de yanlış olur. Bu yorumla bakıldığında, otuzlarda Nazi Almanyası'ndan buraya kaçmış bilim adamlarına niçin kucak açıldığını anlamak güçleşir. Sinik bir kandırmacadan çok, bilim hakkında oldukça naif bir anlayışın sözkonusu olması, daha akla yakındır. Ancak, bu anlayışın Türkiye'de "bilimsel" denebilecek bir yaklaşıma temel hazırladığı veya yayılma imkânı kazandırdığı da söylenemez. Tek parti boyunca Türkiye'deki toplumsal bilim, Cumhuriyet devletinin ideolojik tutumlarının temelini eleştirmeye veya tartışmaya yanaşmamıştır. Tersine, "bilim" bunların "ideoloji" haline gelmesine hizmet etmiştir. Aykırı tavrı görülenler de tasfiye edilmiştir.

1961 ile 1980 arasında Türkiye'nin entelektüel hayatında bir çeşit solun hegemonyasının kurulduğunu söyleyebiliriz. Bu, özellikle toplumsal bilimin gelişmesi ve olgunlaşmasına olumlu katkıda bulunması beklenecek bir durumdur. Nitekim, bulunmuştur da.

Ancak bu yeni gelişmenin "olumlu" yanı büyük ölçüde "akademi" ile sınırlı kaldı. Siyaset içinde yer alan sol kadrolar, ülkede zaten köklü bir yeri olan "pozitivizm"den herhangi bir şeyi eksiltmeden, bununla, ontolojik bir diyalektik maddecilik ve beş aşamalı (Stalinist) toplumsal evrim şemasına dayalı bir "işçi sınıfı bilimi" ile mutlu oldular. Bu dönemde toplumsal bilim bu sefer de bu çeşit bir "pozitivizm"in zulmüne uğradı.

Ancak altmış sonrasında üniversitede devletin monolitik ideolojisinin etkisi azaldı ve araya giren 12 Eylül dönemine ve halen devam eden YÖK uygulamasına rağmen, gitgide eleştirelleşen ve bilimselleşen bir tarihçilik ve toplumsal bilim geleneği kuruldu. Kurulmasında dogmatik olmayan sol eğilimli bilim adamlarının önemli katkıları oldu. Bunlar bugün de devam ediyor.

Seksenlerden bugünlere uzanan çizgide, akademide toplumsal bilim böylece köklenir ve yerleşirken, genel olarak toplumda ve özel olarak da siyaset düzeyini oluşturan kadrolarda toplumu bilimle kavrama çabasında bir gevşeme olduğu söylenebilir. Bunun bir kısmını bütün dünyada gözlemliyoruz. Londra'da 1979'da bıraktığım kitapçıya 1989'da yeniden girdiğimde, eskiden toplum bilimleri alanlarında yazılmış kitapların doldurduğu raflarda astroloji ve tarot, zen ve mistisizm, kara büyü ve spiritizma ve parapsikoloji kitaplarının dizili durduğunu görmüştüm. 21. yüzyılın eşiğinde, bütün dünyada, Aydınlanma'dan, akıldan, bilimden şüpheye düşüldüğü bir aşamaya girdik. Halen de oradan çıkmış değiliz.

Ama anlattığım olayın bir kısmı da Türkiye'ye özgü (veya gene evrensel denebilecek bazı eğilimlerin Türkiye'de eklemlenme biçimi). Türkiye'de devlet ve özellikle devletin askerî kanadı, toplumun bilimle kavranmasına, belki eskiden olduğundan da daha uzak. Çünkü ideolojisi çağdaş dünyanın olgularıyla, kurumlarıyla, ayrıca dünyanın gelişme yönleriyle örtüşmüyor, çelişiyor. Böyle olunca, kendi ideolojisinin dayanaklarını yeniden gözden geçirmeye hazır veya istekli olmadığı için, o dayanaklara meydan okuma olarak değerlendirdiği düşünce biçimlerini reddediyor.

Öte yandan, PKK'nın silahlı mücadelesi toplumda büyük bir milliyetçi tepki yarattı ve bu da toplumun olaylara bilimin serinkanlı bakışıyla bakma isteğini azalttı. Geleneksel güçlerin de her türlü araçla ve her durumda desteklediği bu eğilim varken Şişli'den Taksim'e uzanan bayrak yaptırmak gibi davranışlar prim yapıyor, söylenen sözün doğruluğundan çok söyleyen sesin hacmi dikkat çekiyor.

Türkiye'de sorun toplumsal bilimin eksikliğinde değil. Bu alanda iyi yetişmiş insan sayısı azımsanmayacak düzeyde. Sorun, verilen kararlarda ve karar verilen kurallarda toplumsal bilimin rağbet görmemesinde. Toplumun bu düzeylerinde toplum bilimcinin değil, toplum mühendisinin sözü, dinleyici ve izleyici buluyor. Bu nedenle akademik düzeyde toplum bilimleri ve siyasî pratik, kendi kulvarlarında, yolları hiç kesişmeden, yürüyüp gidiyorlar.

Onun için, Türkiye'de bu dönemde "toplumsal bilim"in niçin erozyona uğradığını açıklamak üzere, 12 Eylül'ün şu fıkrası tekrarlanabilir: Bir firma, eleman arıyor. İlanla sınav açmış. İlk aday sınav odasına giriyor. "İki kere iki kaç eder?" diye soruyorlar. Ezberden "dört" diyor. Teşekkür edip uğurluyorlar. İkinci aday, aynı soru. Aday hemen cebinden kâğıt kalem çıkarıp hesaplıyor ve "dört" diyor. Ona da teşekkür ediyorlar. Üçüncü aday aynı soru karşısında elektronik hesap makinasına bakıp o şekilde "dört" sonucuna varıyor. Fıkra, "bilmeceli" fıkralardan. "Hangisini işe aldılar?" Cevap: "Hiçbirini. Bir emekli albayı işe aldılar."

Asaf Savaş Akat'la söyleşi:

"*Toplum ve Bilim*'in ilk sayısı yayınlandığında..."

*Tanıl Bora**

Prof. Dr. Asaf Savaş Akat, Bilgi Üniversitesi'nde sürdürdüğü akademisyenliği yanında, popüler iktisat yorumcularından biri olarak tanınıyor – pek "ana akım-dışı" ya da "muhalif" bir ünü olduğu söylenemez! Akat, 1977'de, çok genç bir doçent olarak, *Toplum ve Bilim*'in yayın faaliyetini başlatanlardan birisiydi. Bu, derginin 1977-80 yıllarındaki ilk yayın dönemi boyunca süren 'kurucu' bir katkıydı. Kendisiyle yaptığımız söyleşide Asaf Savaş Akat *Toplum ve Bilim*'in bu başlangıç dönemine ilişkin bilgi verdi ve o dönemi bugünden bakarak yeniden değerlendirdi.

Tanıl Bora: *Toplum ve Bilim*'i hangi saiklerle başlattınız? Sizi bu girişime sevkeden ihtiyaç neydi? Nasıl bir düşünce ve sosyal bilim ortamı içinde, bu ortama nasıl bir müdahaleyi düşünerek işe giriştiniz? Hangi çevrelerden destek gördünüz, ilham aldınız? Dünyada örnek aldığınız dergiler var mıydı?

Asaf Savaş Akat: İlk sayıdan bu yana 27 yıl geçmiş. Ayrıntılarda hata yapabilirim gibi geliyor. Geriye dönüp o günleri kafamda yeniden inşa etmeye çalışacağım. Kolay olmayacak. Bu arada hem Türkiye hem de bireyler olarak büyük dalgalar, çalkantılar, dönüşümler yaşadık. 60'lar 70'ler Türkiye'nin sadece sol düşünce ve siyasetle değil, diğer düşünce ve siyasetlerle ilk temas ve tanışma dönemidir. Dünyada da, özellikle azgelişmiş ülkelerde, milliyetçi ve sol ideolojilerin siyasî gelişmelere ve mücadelelere damgasını vurduğu bir dönemdir. *Toplum ve Bilim*'in ilk sayısı yayınlandığında ben 30'larımdaydım, şimdi 60'ı döndük. Yaşlanma beraberinde biraz nostaljik takılma eğilimi, biraz da huysuzluk getiriyor. Tersi şaşırtıcı olurdu. Neyse, sadede gelelim.

(*) Yazar, *Toplum ve Bilim* Yayın Yönetmeni.

Toplum ve Bilim'in fikir babası, müteşebbisi, finansörü, editörü velhasıl her şeyi sevgili hocam Sencer Divitçioğlu'dur. Dergi Hoca'nın çocuğudur, nokta. Ben dahil, geri kalanların hiç katkısı olmadı demiyorum, oldu elbette. Ama bizleri derginin önce fikri sonra cismi etrafında seferber eden Sencer Hoca'nın kişiliği, heyecanı, kararlılığı ve coşkusu sayesinde oluşan ortamdı. Hoca hepimizi teşvik etti, taşıdı. Özellikle vurgulamak gerekiyor: *Toplum ve Bilim*'i Hoca düşündü, tasarladı, uyguladı, yani yoktan varetti.

Sencer Hoca'nın gönlünde Amerika'da Paul Sweezy ve arkadaşlarının çıkardığı Marksist *Science and Society* yatıyordu. Uzun süre Paris'te kaldığı halde, Fransız Komünist Partisi'nin düşünce dergisi *La Pensee* modeli içine sinmiyordu. Sanırım derginin FKP ile organik bağlarından rahatsızdı, daha siyasî buluyordu. *Toplum ve Bilim* Sweezy'nin dergisinin tercümesidir; onlar bilimi öne, toplumu arkaya koymuşlardı; biz sırayı tersine çevirdik. Sözcük sıralamasının bir anlamı olabilir mi? Hatırlamıyorum; fonetik (ve estetik) açıdan daha hoş gelmiş olabilir. Hoca'nın dile ve estetik değerlere düşkünlüğünü, daima zarfı en az mazruf kadar önemsediğini unutmamak gerekiyor.

Siyasî örgütlenmelerden bağımsız olma arayışı hakkında birkaç kelime söylemeliyim. Benim iki kürsü hocam (Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Teorisi ve İktisadi Doktrinler Tarihi kürsüsü), Sencer Divitçioğlu ve İdris Küçükömer, 1960'larda Türkiye İşçi Partisi'nde aktif siyaset yaptılar. O günleri fırsat buldukça anlatıyorum. TİP, büyük bir siyasî tepişmenin ortasında kaldı: CHP'de "ortanın solu" açılımı, boy boy ve çeşit çeşit cuntacılık, Çekoslavakya'nın işgali, Maoculuk, dünyayı saran öğrenci hareketleri ve hepsinin üstüne gelen 12 Mart rejimi TİP'i Moskova çizgisinde marjinal bir parti haline getirdi. O büyük sol birlikteliğin de yerini bir şey almadı. Yani yola çıkarken kendimizi özdeşleştirdiğimiz bir sol siyasî örgütlenme yoktu. İlkesi kadar pratiği itibariyle *Toplum ve Bilim* bağımsız bir teorik çabaya tekabül ediyordu.

Ben derginin fiilî sekretaryasını üstlendim. Şeklen doçent olmuştum ama fiiliyatta Sencer Hoca'ya asistanlığım esastı; bizim üniversitemizin öyle hoşlukları vardı. Telefon ve mektuplarla yazı kovalardım. Dizgi, matbaa, dağıtım, abone, diğer işlere bakardım. Odalarımız adeta yanyana olduğu için Hoca ile her şeyi olduğu gibi Toplum ve Bilim'i de aynı mekânda beraberce yaşadım. O sıralarda Osman Arolat'ın bir haber ajansı vardı; Osman'la ahbaplığımız İdris Hoca üstünden epey eskilere gider, matbaa ve dağıtım işlerini Osman'ın ajansı yüklendi. Çok da güzel iş çıkardılar. Benim bildiğim ilk kez bir sol düşünce dergisi insanın görme ve dokunma duyularına hitap edecek şekilde birinci hamur kağıda basıldı. Sencer Hoca'nın bu konuda çok ısrarlı olduğunu, bizim üçüncü dünyacı tipik popülist tavrımızı ve maliyet itirazlarımızı dinlemediğini hatırlıyorum. İlk sayıyı 3.000 bastık ve kısa sürede bitti. Moralimize çok iyi geldi.

Dergi projesinin ortaya çıkışında anahtar isimlerden biri de Tuncay Çavdar'dır. Tuncay daha çok çizdiği birbirinden güzel binalarla meşhurdur; ente-

lektüel birikimi ve *Toplum ve Bilim*'in kurucusu olduğu pek bilinmez. Derginin sorumlu sahibi ve sorumlu yönetmeni Tuncay oldu (devlet memurları olamıyordu). Sencer Hoca ile birlikte derginin finansman yükünü paylaştı. Eski zaman, yanılıyor olabilirim ama galiba ilk elde 25.000'er lira verildi (yoksa 250.000 lira mıydı? Şu enflasyonun bize ettiğine bak, kaç para verdiğimizi bile çıkartamıyoruz!). Doğallıkla, kısa süre sonra tekrar para gerekince gene Tuncay'a başvurduk. Bizi elimiz boş göndermedi.

İlk yayın yönetmeni Sencer Hoca'dır. Cevat Çapan, Korkut Boratav ve Çağlar Keyder ilk yayın kurulunun diğer üyeleri idi. Korkut ve Çağlar'ın ilk sayıda yazıları vardı. İşte *Toplum ve Bilim* böyle kuruldu. Kendimizi aniden binlerle satan bir Marksist teori dergisinin sahibi ve yöneticisi olarak bulduk.

Tanıl Bora: "Yerli" bir sosyal teori geliştirmek, "Türkiye'nin özgünlüklerine" bakmak... ya da "evrensel kuram"la, "dünya bilgileri"yle hemahenk olmak... Elbette zıtlaştırılacak yönelimler değil aslında... fakat sizin *Toplum ve Bilim*'i başlattığınız dönemdeki öncelikleriniz ve o "zamanın ruhu" açısından, bu iki yönelimi nasıl telif ediyordunuz? Öncelikler var mıydı, böyle bir düşünsel gündem var mıydı?

Asaf Savaş Akat: Bence *Toplum ve Bilim*'i ortaya çıkartan siyasî/düşünsel sürecin kilidi Asya Üretim Tarzı – AÜT – tartışmalarıdır. AÜT'ün Türkiye'nin hem sol düşünce tarihi hem de sol siyaseti içindeki önemini her fırsatta vurguluyorum. Burası ayrıntılarına girmenin yeri değil; onları başka yerlerde yazıp söyledim.

AÜT gerçekten çok önemlidir. Teorik düzeyde, çoğu ajitasyon amacı ile yazılmış eski metinleri yalapşap uygulamanın kolay şablonculuğu kırmak, Türkiye'yi o anda mevcut genel teoriden ayırdeden özellikleri arayıp bulmak, ama aynı anda da genel teoriyi de Avrupa-dışı toplumsal evrim çizgilerinin getirdiği teorik ve ampirik zenginlikle test etme/geliştirmek için büyük bir fırsat sunuyordu. Üstelik, AÜT'ün neredeyse hayati diyebileceğim siyasî çıkarsamaları vardı: Türkiye solunu bugünkü sefaletine götüren, Kemalist jakobenliğin ve devletçiliğin bir varyantı, hatta giderek en tutucu kesimlerinin payandası haline getiren süreci kırabilmenin düşünsel belkemiği olabilirdi.

Maalesef sesimiz, soluğumuz, nefesimiz yetmedi. *Toplum ve Bilim*'de tohumlarını atmaya çalıştığımız fide daha büyümeden kurudu gitti. Önce 70'li yılların eylemsel girdabı, sonra 12 Eylül darbesi Türkiye'yi ve sol düşünce ve hareketi bugünlere getirdi. Sizin de dediğiniz gibi, her zamanın bir "ruhu" oluyor. Akıntı yeterince güçlü olunca, kürek çeken ne kadar çaba gösterirse göstersin kayık ilerlemiyor.

Tanıl Bora: *Toplum ve Bilim*'in ilk çıktığı dönemde Türkiye'de sosyal teori uğraşı, dünyadaki düzeyle veya ilgilerle kıyaslandığında nasıl bir durumdaydı;

ve bu o zamandan bugüne nasıl, ne şekilde değişti? Provokatif soralım: Türkiye'nin sosyal bilimler ortamında bir "taşralılık" sorunu varsa, bu o zaman mı daha çok geçerliydi, şimdi mi? Ya da illa böyle bir mukayese yapmadan, bu bakımdan son 20-25 yılın muhasebesini nasıl yaparsınız?

Asaf Savaş Akat: 30 yıl öncesinde çok daha saf ve naif olduğumuzu düşünüyorum. Daha ilk günah işlenmemişti; topluma, toplumu açıklayan bilim ve ütopyalara, toplumu dönüştürecek entelektüel ve siyasî kadroların misyon ve ahlâkına, vs. inancımız tamdı. Bazen kendime acaba o günlerdeki cesaret ve coşkumuzun gerisinde cehaletimiz mi yatıyordu diye soruyorum.

Gelelim taşralılık olgusuna: tanımında anakent vardır; anakent yoksa taşra da olamaz. Sol düşüncenin anakenti Marksizmdi; başka biryerde, kapitalizmi, demokrasiyi, sanayiyi icadeden toplumların içsel düşüncesi olarak ortaya çıkmıştı. Üstüne, o devirde bizim için örnek teşkil eden bir yerlerde de fiilen iktidara gelmişti. Bu durumda bize onları taklit etmek kalıyordu. Teorik düzeyde çaba Türkiye'nin de Marksizmin önerdiği evrim çizgisini doğruladığını kanıtlamakla sınırlanmıştı. Eylemin amacı ise daha önce başarılı olmuş stratejilerden hangisinin ve kimin tarafından Türkiye'ye daha iyi uygulanacağının saptanmasından ibaretti. İşte, taşralılık tam da bu, yani kendi teorik ve pratik bilgini üretmeyi bile denemeden, anakenti taklit ederek varolmaya çalışmak değil midir?

Bugün artık o koşullar değişti. Türkiye ekonomik, siyasî ve düşünsel düzeylerde olgunlaştı; herhalde bizim gibi ve bizimle beraber ülke de büyüdü diyebiliriz. AB üyeliğinin konuşulması, artık Türkiye'nin de varoşunda bile olsa anakente taşındığına işaret ediyor. En az o kadar önemli, dünya değişti. Sovyetler Birliği dağıldı; Doğu Avrupa AB'ye girdi; Çin dünyanın en hızlı kapitalistleşen, hatta giderek Türkiye'ye içeriden ve dışarıdan kapitalistleşme ve sanayileşme örneği olarak tavsiye edilen bir modele dönüştü. Yani sol teori ve eylemin taklit edeceği anakentler kalmadı; Küba gibi açıkhava müzelerinin de aslında köy olduğu belirginleşti.

Benim iflah olmaz bir iyimser olduğum biliniyor. Bugün her branşta farklı hız ve yoğunlukta olsa da, Türkiye'nin küresel bilgi üretim sürecinin içinde yer almaya başladığını düşünüyorum. İktisattan örnek verirsek, bir yanda ABD'de radikal iktisat (Marksist anlamına kullanılır) öğretisinde önemli köşebaşlarında, aynı anda da IMF, Dünya Bankası, Harvard ve MIT gibi tepe üniversiteler ve Londra mali piyasalarında Türk iktisatçılar görev yapıyor. Örneğin, benim alanımda son dönemin en ilginç açılımlardan biri olan kurumsal iktisatı geliştirenler arasında Acemoğlu öne çıkıyor. Benzer şeyleri sosyolojide, tarihte ve diğer toplumsal bilimlerde izliyoruz. Bütün bunlar ancak yerelle geneli bağdaştırarak ve dünya bilgi üreticisi camiasını muhatap kabul ederek velhasıl taşralı psikoz ve tavrını aşarak yapılabilir.

Bu noktaya gelinmesinde *Toplum ve Bilim*'in ne kadar katkısı olduğunu de-

gerlendiremiyorum; duygusal bağlarım nesnel bir bakışı engelliyor. Ama en azından 70'lerin fırtınalı taşralılığı içinde *Toplum ve Bilim*'in bizzat varolabilmesinin daha sonraki gelişmelerin raslantısal olmadığına, Türkiye'nin anakent yolundaki düşünsel serüveninin yapısal kökenleri olduğuna bir kanıt kabul edilebilir.

Tanıl Bora: *Toplum ve Bilim*'i doğuran neticede *Birikim* dergisiydi, dolayısıyla *Toplum ve Bilim* de sol düşünce ortamının içinde, onun içine doğdu. O zaman şunu da düşünmeliyiz: *Toplum ve Bilim*'e girişirken, sosyal teori/bilimler ile politika arasındaki ilişkiyi nasıl tasarlamıştınız? Bu ilişkinin dünyadaki ve Türkiye'deki kuruluş (veya kurulamayış) biçimlerine ilişkin sorunlar tesbit ediyor muydunuz? Ve geçen zamanda bu ilişkinin nasıl değiştiğini (veya değişmediğini) gözlüyorsunuz?

Asaf Savaş Akat: İlk yargıya katılmıyorum. *Toplum ve Bilim*'i *Birikim* dergisi doğurmadı. İki olayın aynı anda olması, hatta bu örnekte *Birikim* önce *Toplum ve Bilim* sonra çıktığına göre, kronolojik sıraları, aralarında bir nedensellik yönü olması için gerekli ya da yeterli değildir. *Birikim* dergisinin Türkiye'nin sol düşünce ve eylem tarihinde çok özel ve önemli bir yer tuttuğunu o günleri birinci şahıs yaşamış biri olarak iyi biliyorum. Ama kulvarlar farklıdır. *Birikim*'in tarihî analizini yapmak bana düşmez; onu içeriden ve çok daha iyi yapacak insanlar var.

Birikim'le *Toplum ve Bilim*'in esas ilişkisi, ikisinin de aynı ortamın ürünü olmalarıdır. Yukarıda ipuçlarını verdik. 60'lar ortasından 70'lerin sonuna kadar giden on-onbeş yıl solun tarihindeki belki de tek teorik ve eylemsel arayış dönemi, adeta bir doğum çağıdır (rönesans diyemiyorum çünkü sözcük daha önceki bir doğumun tekrarını içeriyor, halbuki bizdeki bence ilk doğumdu). Yaşam için doğum şart ama sonrası da çok önemli; bizim çocuk da galiba sağlıklı ve güzel doğdu ama sonra büyüyüp serpilemedi, kavruk kaldı.

Bence *Toplum ve Bilim*'in *Birikim*'den farkı bir siyasî proje taşımamasıdır. Tanım icabı önemli siyasî çıkarsamaları olabilirdi ve vardı; birine yukarıda değindik. Ama o kadar. Sencer Hoca'nın da farklı düşündüğünü sanmıyorum. Belki Hoca bilgi üretimi ile siyaset arasında daha doğrudan bir ilişki tasavvur ediyordu; hatırlamıyorum. Benim toplum hakkında üretilen bilginin toplumun oluşumundaki rolü üstüne görüşlerim zaman içinde azçok aynı kaldı. Bunları *Toplum ve Bilim* sayfalarında yeni tartıştık (95, Kış 2002-2003). Bana sorarsanız, Marksist solun düşünsel ve siyasî tarihi, özünde bilgi üretimi ile (bilimle) siyaset (toplum) arasındaki ilişkinin tanımlanmasında yapılan hataların tarihidir. Toplum ve bilimin mutlaka birarada gitmesi gerekir ama geçmişte çok zor gidebildiği de ortadadır. *Toplum ve Bilim* o köprüyü daha iyi kurmayı amaçlayan mütevazı çabalardan biri olarak kabul edilebilir.

Çevreden konuşmak

*Ayşe Buğra**

Bir çevre ülkesinde yaşayanlar için sosyal bilimle uğraşmak hiç kolay değildir. Paradigmalar başka yerde, merkezdeki ülkelerde üretilir ve önünüze konulur. Bunun anlamı, yalnız kullanacağınız kuram ve yöntemlerin sizin katkınız olmadan oluşturulmuş olmaları değildir. Sizinkinden farklı toplumların gerçekliği içinde oluşturulmuş bu kuram ve yöntemler, hangi soruların sorulmaya, hangi konuların irdelenmeye değer olduklarına ilişkin hükümlerle birlikte gelirler. Halbuki sizin gözünüzün önünde yüzlerce sorulmaya değer soru, yüzlerce izi sürülebilecek ilginç mesele vardır. Eliniz kolunuz bağlı bunlara bakar, hangisini nasıl elinizdeki kavramsal çerçevenin içine girebilecek biçime sokabileceğini düşünürsünüz. Çerçeve veridir, yapabildiğiniz, genellikle, "ama bir de şuna bakalım" demek olur. Bunu başarabilirsiniz, ama yaptığınız işi gerçekten ciddiye alıyorsanız çoğu zaman içiniz rahat etmez. "Şuna da bakın" derken bakılmasını istediğiniz şeyin o çerçeve içinde eğip bükülduğunu hisseder, dışardan bakanların onu sizin göstermek istediğiniz gibi görmelerinin ne kadar zor olduğunu bilirsiniz. Gösterdiğiniz şeyin etrafında, gösteremediğimiz bir sürü şeyin kaldığını, onların görünmezliğinde anlamlı bir değerlendirmenin neredeyse imkânsızlaştığını düşündüğünüz de olur.

Bu noktada, sık sık kullanılan iki çevre stratejisi ortaya çıkar. Bazıları, ampirik gerçeklikle bağlarını iyice gevşetirler. Kuramsal dili iyi kullanmayı amaç edinerek içeriği forma feda etmeye razı olurlar. Gerçekten yetenekli olanların durumunda, bu seçim çok kötü sonuç vermez. Yani gerçeklik saptırılmaz, sadece ihmal edilmiş olur. O kadar yetenekli olmayanların durumunda ise, gerçeklik stilize bir kenar süsü olarak sunulurken bir yandan da süsün fotoğraf olduğu yanılgısı beslenir. Bu durumda, gerçeklikle bağlarını koparma stratejisi

(*) Boğaziçi Üniversitesi, İktisat Bölümü.

ciddi etik sorunlar içerebilir.

İkinci strateji, uluslararası akademik ortamla bağları koparmayı içerir. Araştırmaya yerel ampirik bilgi depolama amacı hâkim olur. Bu yaklaşım içinde kuram, genellikle Marx veya Keynes gibi büyük isimlerle anılan kuramların biri veya birkaçı, yüzeysel bir biçimde anılabilir veya bazı "bilimsel" kavramlar aynı yüzeysellikle kullanılabilir. Ama uluslararası düzeyde yürüyen tartışmalarla diyalog içinde olmak amaçlanmaz. Meslek camiasına sırt çevrilmiş, içe kapanılmıştır. Bunun sonucu olan meslek standartlarından kopuş, çoğu zaman, başarı ve başarısızlık kıstaslarının da kaymasına yol açar. Mesela topluma karşı aydın sorumlulukları gündeme gelerek, işini doğru dürüst yapma sorumluluğunun yerini alabilirler. Ama bu, sadece kuramsal gelişmelere ilgisizlikten ve güncel gerçekliğin bilgisine odaklanmaktan kaynaklanmaz. Uluslararası çalışmalarla diyaloğun kesilmesi, çalışmanın sonu gelmez bir atıflar ve kavramlar sıralaması haline gelişiyle de kendini gösterebilir. Bilimsel çalışmanın yerini alan malumatfuruşluk, bu durumda da, başarı kıstaslarının kaymasına yol açabilir.

Tabii bu iki stratejinin dışında, her zaman, bakan, baktığını gören, gördüğünü anlamaya ve anlamlandırmaya çalışanlar vardır. Anlama ve anlamlandırma çabası eldeki kavramsal malzemeden bağımsız olarak sürdürülemez, ama o malzemeyi kullanma kaygılarına feda edilmesi de gerekmez. Araştırmacının yeni şeyler, bildiklerine çok da uymayan şeyler görüp şaşırmaktan korkmadığı, yani araştırmacı olarak kaldığı her durumda, çevreden ilginç sesler gelebilir. Tabii bu seslerin anlaşılabilir ve paylaşılabilir olmaları için ciddi bir çaba gösterilmesi ve bunun tanımı gereği evrensel bir uğraş olan akademik çalışmanın evrenselliği içinde yapılması gerekir.

Bu da hiç kolay bir iş değildir. Hele İspanyolca veya Arapça gibi soyut kavramları ifade eden, kelime hazinesi zengin ve kullanımı geniş bir dile sahip olmayan bir çevre ülkesinde hiç kolay değildir. Ama imkânsız da değildir. Hatta, Gürol Irzık'ın *Toplum ve Bilim*'in 99. sayısında tartıştığı gibi, çevrede çalışmanın bazı avantajları da olabilir. Ben kendi hesabıma, *Toplum ve Bilim*'i, tam da, bu alandaki zorlukların aşılmasına ve avantajların değerlendirilmesine yönelik bir girişim olarak görüyorum. *Toplum ve Bilim*'i, seslerimizin birbirine ulaştığı ve başka dillerde çalışan meslektaşlarımıza ulaşabilecek kıvama geldiği ortam olarak görüyorum. Onun, çevreden gelen ama taşralı olmayı reddeden seslerin ortamı olduğunu düşünüyorum.

Bunları yazarken, *Toplum ve Bilim*'in ortaya çıkışını büyük ölçüde kendisine borçlu olduğumuz Sencer Divitçioğlu'nu, onun hiç bitmeyen anlama ve anlamlandırma çabalarını düşünmemem tabii ki mümkün değil. Bunun için de yazdıklarımı, *Toplum ve Bilim*'in çevreden gelen ama taşralı olmayı reddeden seslerin ortamı olarak 100. sayısına ulaşmasından duyduğum sevinci, Sencer Hoca'ya duyduğum saygı ve sevgiyle birlikte ifade ederek bitirmek istiyorum.

Türkiye'de sosyal bilimlerin değeri ve sınırları: Peter Andrews'un çalışmaları ve yeni yayınlanan bir "ansiklopedi" üzerinden bir değerlendirme*

*Suavi Aydın***

Türkiye'de hâlâ hâkim bilim paradigmasının realistik/pozitivist bilim anlayışı olduğuna herhangi bir kuşku yoktur. Üniversitelerin örgütlenişi, toplumun ve devletin bilim alanından beklentileri hâlâ bu paradigmanın sınırları içine hapsolmuş bir yararcılığa ve işlevselciliğe dayanmaktadır. Bu çerçevede üniversitelerin "meslek öğreten" kurumlar, bilimin de toplumun ve devletin "somut yararı" doğrultusunda bir bilgi üretim etkinliği olarak algılanması son derecede doğaldır. O nedenledir ki, hâlâ bu ülkede mühendis olmak, doktor olmak, avukat olmak, yenilerde de işletmeci/iktisatçı olmak, uluslararası ilişkiler "okumak" önemli ve değerlidir. Bu mesleklerin somut yararlar sunduğu ve sundukları bu yarar karşılığında toplumda statü ve saygınlık elde etmekle kalmayıp "insan kaynakları" piyasasında da maddi karşılık bulduğu kanısı, insanları bu alanları tercihe itmekte; iş bununla kalmayıp üniversite de sadece bu ve benzeri alanlarda "meslek adamı" yetiştirdiği ölçüde değerli ve önemli olmaktadır. Günümüz Türkiyesi'nde bu meslek alanlarının öğretiminde önem atfedilen ikinci konu, eğitimin yabancı dille, bilhassa İngilizce yapılması ve bu yolla yararın, saygınlığın ve kazancın ikiye katlanmasıdır.

Üniversite okumaktan "meslek edinmek" murad edilince, pek çok sosyal bilim doğrudan doğruya gözden düşmüştür. Bu koşullar altında bazı bölümlerin İngilizce eğitime geçmek, ders programları içine bilgisayar öğretimi, halkla ilişkiler vs. gibi piyasagil dersler koymak gibi nafile çabalar içine girdiği de görülür. Bu arada kaybedilen, kendi araştırma sorunlarını özgürce seçen ve onlar üzerinde özgürce çalışan, yani ne piyasanın ne de iktidarların isterleri etrafında araştırma yapmak zorunda kalmayan "doğru" ve "gerçek" akademik ortamdır.

(*) Bu yazının yazılmasındaki katkılarından dolayı Semih Tezcan'a teşekkür ederim.

(**) Hacettepe Üniversitesi, Antropoloji Bölümü.

Aslında akademinin sağladığı ve şimdilerde hiç görülmeyen gerçek yarar, kendisini fonlayan toplumu "epik" tarzda sarsabilmesi, başka deyişle onun "vicdanı" olabilmesidir. Üniversitenin bu anlamdaki yararcı rolü, sadece onun tamamen eleştirel konumuyla ve bu nedenle de özerk konumlanışıyla ilişkilendirilebilir. Böyle bir akademi modelinde üniversite-sanayi işbirliği gibi, teknokentler gibi, üniversite hastanelerinin döner sermayeleri, gelir getiren projelere yönelme gibi zamanımızın "yükselen akademik değerleri"nin marjinalleşeceği ve şimdi marjinalleşen alanların yeniden öne çıkacağı açıktır.

Türkiye üniversitelerinin bugün neredeyse tamamen kapıldığı bu ana akım bürokratik-teknokratik konumlanışı besleyen tarihsel nedenlere uzun boylu girmenin burada yeri yoktur. Zira gerek eğitim tarihçileri gerekse ideoloji ve zihniyet tarihiyle uğraşanlar, bu pozitivist anlayışın dayandığı tarihsel arkaplanı gayet etraflı bir biçimde araştırmış ve aktarmışlardır. Özetle söylenecek olursa, Batılılaşma çabasının Tanzimat'tan beri gözlerini teknolojiye diktiği ve teknolojinin birincil uygulama alanı olan askerî sahada başladığı söylenebilir. Bu ülkede kurulan Batı tipinde ilk okullar, Mühendishâne-i Berr-i Hümayün, Mühendishâne-i Bahr-i Hümâyun ve Tıbbiye'dir. Bu okulları izleyen Mülkiye ve Hukuk mektepleri ise, Batılışmanın ülkeye sızdığı aralıktan ilk giren ideolojik perspektif olan pozitivizmin doğrudan etkisinde kurulmuş ve gelişmiştir. Yani bu mekteplerin kuruluşuna eşlik eden zihniyet, "bilimin yöntemleri kullanılarak" anlaşılacak olan toplum ve siyasete "yeni (modern) nizam"ın ilkelerini uygulayacak bir toplum mühendisliği çabasına oturur. Bu çabanın arkasındaki esas aktör ise, bilineceği gibi Auguste Comte'un pozitivist programıdır. Hukuk anlayışı da, buna paralel olarak bir anayasacılık çabasına sıkışıp kalmış, metne indirgenmiş bir toplumsallık-siyasallık yorumuna hapsolan ve felsefeyle ve diğer sosyal bilimlerle ilişki kurmayan bir normatizm eğitimine dönüşmüştür.

Hangi vesileyle olursa olsun, Türkiye'de söyleyecek sözü olanların söylediklerı şeylerin, adlarının önlerinde taşıdıkları akademik ünvanların hiyerarşisine göre değerinin artması veya azalması, aynı olgunun bir başka tezahürüdür. Bilgi tekelini elinde tutan bir otorite olarak üniversitenin, kendi dışındaki bilgi alanlarına kapalı olduğu kadar, kendi içinde de, sadece toplum veya başka akıl kaynaklarının müdahil olamadığı bir çevrim içinde ünvan dağıtması ve sözünün gücünü toplumun ya da bizlerin bilemediği ya da değerlendiremediği bir kaynaktan alarak adeta "kerameti kendinden menkul" bir otorite haline gelen akademik rütbelerin, muhatapları tarafından da aynı biçimde algılanması, dikkat çekilmesi gereken çok önemli bir problem alanıdır. Toplum, örneğin "asistana değil de profesöre muayene olmak" çabasıyla bu pratiği yaşar. Zira profesör "her şeyi bilendir" ya da adının önündeki ünvanın gereği olarak daha düşük ünvan taşıyanlara göre "daha çok bilen"dir.

Bütün bu gelişim çerçevesinde, Türkiye'ye Fransız ve Alman iktisat kuramları ve Durkheim sosyolojisi üzerinden giren sosyal bilimlerin konumu, daima

tartışmalı ve koşullu bir konum olmuştur. Durkheim sosyolojisini Türkiye'de bir tür korporatizm inşa etmek için kullanan Ziya Gökalp ile (bkz. Parla, 1989) onun izleyicilerinden Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun, tamamen kalkınma sorununun çeşitli yönlerini ele alan bir "iş ve çalışma sosyolojisi" kurması, başlangıçtaki izleğin devam ettiğini gösterir. Felsefe kökenli bir âlim olmasına karşın Hilmi Ziya Ülken bile, bu pozitivist programın fena halde etkisi altındadır.[1] 1930'ların sosyolojisine hâkim olan tema da zaten, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal sınırları içinde bulunan insanlardan bir "toplum" ve daha ileri giderek bir "ulus" çıkartma gayretinden başka bir şey değildi.

Dolayısıyla araçsal aklın kurumsal temsilcisi üniversiteden beklenenler kalkınma ve sanayileşme vadisine yetişmiş insan katkısı sunmak, belirli ölçülerde teknoloji geliştirmek olarak anlaşıldığına göre, kalkınmaya ve sanayileşmeye doğrudan katkı sunamayacak olan sosyal bilimlere başka bir pozitivist rol düşmüştür: İdeoloji üretmek ya da kurucu ideolojiyi beslemek ve meşruiyetini korumak için fen bilimlerinin yöntemiyle çalışıyor-muş gibi yapmak! Buna bağlı olarak sosyal bilimler, devletin işine yarayacak bilgiyi ürettiği ve kurucu ideolojiyi beslediği sürece değerli ve yaptığı iş de "bilimsel" olmuştur. Türkiye üniversitelerinde sosyal bilimlerin tarihi ancak böyle okunduğunda anlaşılabilecektir. Bu sürecin başlangıcını, Birinci Türk Tarih Kongresi'ne kadar geriye götürebiliriz. Kongre'de sözcülüğünü Dr. Reşit Galip'in yaptığı Orta Asya'da kuruyan iç deniz kuramı, Zeki Velidî Togan tarafından eleştirilince kıyamet kopmuş ve Zeki Velidî, Kongre'nin hemen ardından istifa etmek zorunda kalmıştı (bkz. Birinci Türk Tarih Kongresi, 1932: 167-193, 369-389; Baykara, 1985: 5). 1933 Darülfünun tasfiyesinin de baş aktörü olan Dr. Reşit Galib Kongre'de Zeki Velidî Bey'e hitaben, 1933'te yürürlüğe sokulacak tasfiyenin ipuçlarını vererek, "Arkadaşlar, esefle ifade edeyim ki Zeki Velidî Bey'in Darülfünundaki kürsüsü önünde talebe olarak bulunmadığıma çok şükrediyorum. Biz kendi evlatlarımızın... böyle asıldan ve esastan mahrum, en iptidaî hesap ve mantık esaslarından uzak usullerle kafalarının bozulmasına, muhakemelerinin sakatlanmasına asla mütehammil olamayız. T.C. Darülfünununun kürsüsü bu kadar hafif mâlumat ve bu kadar sakim metotlarla işgal edilecek bir kıymetsiz mevki değildir" (Birinci Türk Tarih Kongresi, 1932: 388-89) diyordu. Kongre'de 1932'de Zeki Velidî Togan'ın Bey'in istifasıyla başlayan Üniversite'yi resmî ideolojinin hizasına getirme harekâtı, 1933'te Fuat Köprülü'nün Edebiyat Fakültesi dekanlığından ayrılması ve nihayet 1933'teki topyekün tasfiyesiyle sonuçlandırılmıştır (Tunçay ve Özen, 1984: 227-31). Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluşu da aynı harekâtın en önemli ikinci parçasıdır.

1 Hilmi Ziya, sosyal bilimlerin felsefeyle ilişkisi hakkında pek çok rezerv koymasına karşın, "her ne olursa olsun müsbet ilim, tetkiklerinde şu üç vasfı kendinde toplamıya mecburdur: 1) Objektiflik, 2) Gayri şahsîlik, 3) tarafsızlık" demekten kendini alamamaktadır. Hilmi Ziya'nın sosyal bilimin yöntemi ve konusu hakkında yazdığı ve pozitivist programın üzerindeki etkisini apaçık gösteren yazı için bkz. Ülken1942.

Atatürk, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin açılışına gönderdiği mesajda, insan zekâsının tarihi aydınlatacak yeni yöntemler ve bilimler ortaya çıkardığını, arkeoloji ve antropolojinin bunların başında geldiğini, tarihin de bu son bilimlere dayanarak temelleneceğini ve tarihi bu belgelere dayanan milletlerin aslını bulup tanıyacağını, Türk tarihinin de bu belgelere dayandığını söyler. Yeni fakülte gençliğe bu belgeleri "vasıtasız tanıtacak"tır (İnan, 1974: 36). Bu mesaj adetâ Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin alınlığına yazılan "Hayatta En Hakiki Mürşid İlimdir" mottosunun açılımı gibidir. Bu fakültede işleyecek bilim etkinliği, olgulara inecek ve oradan tarihe çıkacak, ama herhangi bir tarihi değil "Türk tarihi"ni temellendirecek bir tür bilgiyi üretmek üzere örgütlenecektir. Türk tarihinin açığa çıkarılmayı bekleyen bu tür belgeleri bağrında taşıdığı esas kabuldür. Türkiye üniversiteleri bu sürecin sonucu olarak, üniversite adının bütün çağrışımlarına ters düşecek biçimde, birer *universitas sui generis* haline gelmiştir.

Bu noktadan bakıldığında Türkiye'de kurumsallaşan sosyal bilimlerin, Marksist anlayışların, hermenötiğin, yapısalcılığın ve post-yapısalcılığın ortaya koyduğu yeni bakış açılarına ihtiyacı olmayacaktır. Zira bilimin yöntemi tektir: Pozitivizm! Bu çerçevede psikoloji, sosyoloji gibi alanlar ölçülebilir bilginin yüceltilmesi yüzünden matematiksellik takıntısına düşerken, tarih belgeciliğe gömülmüş ve felsefe, kültürel antropoloji gibi alanlar da ister istemez marjinalleşmiştir. İktisat ve işletme gibi disiplinler, bulgularını sayıya dökebildikleri ve onlardan matematiksel modeller kurabildikleri ölçüde "bilim" sayılmayı hak etmiş; son zamanlarda memleket üniversitelerini saran "uluslararası ilişkiler", "halkla ilişkiler" gibi moda disiplinler ise devlete ve piyasaya yüksek strateji modelleri, pazarlama teknikleri vs. sundukça "yükselmişlerdir". Bunun dışında kalan sosyal bilimlere, sosyal bilimlerden fen bilimlerinden umulduğu gibi bir teknoloji yaratımı veya pratik bir fayda beklenmediği için, resmî ideolojiyi konsolide edici ideolojik desteği bakımından "tahammül" edilmektedir. Bu olmadığı takdirde, zaten "hakiki bilim" olarak da görülmediği için, sosyal bilimlere toplumsal fonu fuzuli olarak kullanan ve bu yüzden de gözden çıkarılabilir bir alanlar toplamı olarak bakılmaktadır.

Daha yeni asistanken, fakülte dekanının bölümde yaptığı konuşmada, her türlü konuyu araştırmakta özgür olduğumuzu, ama devlete halel getirecek şeylerle uğraşmamamız gerektiğini öğütlediğini hatırlıyorum. Dekan bize "kırmızı çizgileri" hatırlatmıştır. Bu kişinin İhsan Doğramacı'nın kardeşi olduğu ve 12 Eylül sonrasında üniversitelere bizzat İhsan Doğramacı'nın "nizam" verdiği düşünülürse, 12 Eylül rejiminin ne denli doğru bir tercih yaptığı ve üniversiteden muradının ne olduğu kestirilebilir. Üniversitelerde sosyal bilimler, iktidar sahiplerine göre, 1960'ların ve 70'lerin görece özgür ortamında şirazeden çıkmışlar ve "zararlı" işlerle uğraşmaya başlamışlardı. 12 Eylül rejimi Doğramacı'yı, onları yeniden hizaya getirmek, daha doğrusu yine "yararlı" kılmak için

görevlendirmişti. Bugün Türkiye üniversitelerinde sosyal bilimlerin haline bakınca, Doğramacı'nın çok da başarılı olduğu söylenebilir. Genel üniversite pratiği açısından bakıldığında ise üniversitelerin sulandırılarak zapt u rapt altına alınmak istenmesi, 12 Eylül darbesinden sonra pek çok meslek okulu, sanat okulu ve akademinin üniversite çatısı altına tıkıştırılmasına yol açmıştır. Bugünkü hantal, dengesiz ve birbirinden habersiz üniversite yapısının, bilimsel etkinliğin neliği konusundaki kafa karışıklığının, hatta üniversiteler üzerindeki tıp fakülteleri hegemonyasının ana nedeni budur.

Bu meyanda sosyal bilimden kuruludüzen adına beklenen yararlar devşirilemeyince ne olacaktır? Bunu en iyi, değişik çalışma alanlarına yönelen ve resmî kabullere pek uymayan bulgular ortaya koyan sosyal bilimcilerin başına gelenlere bakarak anlayabiliriz. En tipik örnek İsmail Beşikçi'dir. Meslektaşları tarafından ihbar edilmiş, hapse atılmış, kitapları yasaklanmıştır. Ermeni olaylarına değişik bir açıdan bakmaya çalışan Taner Akçam'a Türkiye üniversitelerinde çalışma imkânı tanınmamıştır. Türkiye üzerine çalışan bazı yabancıların başına da, hapse atılmak dışında, benzer şeylerin geldiği görülür. Martin van Bruinessen'e bir tür ajan muamelesi yapıldığı hatırlardadır. Bu alandaki son örnek ise Peter Alford Andrews'un yazdıklarına gösterilen tepkidir.

Andrews'un yazdıkları ve tepkiler

Peter Alfold Andrews, Türkiye'de, 1989'da Almanya'da yayımladığı *Ethnic Groups in the Republic of Turkey* başlıklı kitabıyla gündeme geldi. Andrews, kitabında antropolojinin *emik* ve *etik* bakış açılarından yararlanarak, Türkiye'de yaşayan etnik grupların köy köy dökümünü yapıyor, tarihsel ve güncel durumları hakkında son derece değerli bilgiler veriyordu. Yıllara yayılan büyük ve zahmetli bir çabaya dayanan bu çok önemli kaynak, Türkiye'de egemen sosyal bilimler anlayışı bakımından kabul edilemez bulundu, ama önce sessiz kalınarak görmezden gelindi; kitap Türkiye'de gündeme gelince de hemen karşı yayınlar yapılmaya başlandı. Kitap resmen bir bölücülük çabası olarak yaftalanmıştı. Kitapta, bugün bile adını resmî ağızlardan işitmekte zorlanacağımız "Kürt" etnik grubunun yayılım alanı verilmekle yetinilmiyor, şimdiye kadar devletin pek uğraşmak zorunda kalmadığı pek çok etnik grup da ele alınıyordu. Kitaptan tedirgin olanların aksine Andrews'un yaklaşımının esası, etniklik adı verilen toplumsal-kültürel olgunun Türkiye'de görüldüğü gibi saklanması gereken bir asayiş meselesi değil, 19. yüzyıldan beri özellikle antropoloji alanında çalışanların derinlemesine irdelediği önemli bir bilimsel konu olarak görülmesine dayanıyordu. Andrews tarafından etniklik, etnik grubu karakterize eden kavramlar, duygular ve eylemler bütünü olarak anlaşılmaktaydı. Etnik grubun en ayırıcı özelliği, kendisini belirli bir devlet içinde yaşayan diğer gruplardan özenle ayırmasıydı. Bu da Andrews'un icadı değil, bir vakıaydı.

Bunlar çoğunlukla içevlilik yapan, yani geçmişten bugüne getirdikleri ortak geleneklere dayanan kültürel kimliklerini bu yolla korumaya çalışan toplumsal gruplardı (Andrews, 1988: 17). Bu açıdan bakıldığında Andrews, çalışmasında büyük ölçüde *emik* bakış açısını dikkate almıştı. Emik bakış açışına göre, grupların kendilerini nasıl tanımladıkları ve diğerlerinden ne şekilde ayırt ettikleri önemlidir. Bu öz-tanımlamada çeşitli etkenler rol oynayabilir; bu kimi zaman dilken, kimi zaman din, kimi zaman mezhep, kimi zaman gelenek, kimi zaman yaşam biçimi, kimi zaman da Çerkeslerin zorunlu göç hikâyesinde olduğu gibi ortak geçmiş olabilir. Üstelik bu kimlik, çoğu yerde içevlilik, yani ötekilerle evlilik ilişkisine girmeme tutumuyla desteklenir (Andrews, 1988: 20-6). Dolayısıyla tek bir etniklik ölçütü yoktur ve ölçütü koyan, emik ilkeye göre, yine etnik grubun mensuplarının kendisidir. Yani burada da Andrews, herhangi bir gruba herhangi bir etniklik atfetmiş ya da onlara kimlik biçmiş değildir.

Andrews'un yaklaşımı, *etik* bakış açısını da görmezden gelmez. Etik bakış, bir etnik grubun başka gruplar tarafından tanımlanmasıdır. Andrews, bu bakış açısının taşıdığı genelleme tehlikesine karşın, bölgesel ve kültürel sınıflandırmalara dayanan bu kategorilerin yetersiz popüler açıklamalar şeklinde kolayca gözardı edilemeyeceğini söyler. Bu kategoriler, her ne kadar büyük ölçüde "bilinçsiz" de olsa, komşu topluluklar ve büyük toplum tarafından başvurulan etiketler yoluyla muhatapları üzerinde pratik bir etki yaratmakta; karşılıklı etnik ilişkilerin karmaşıklığını yansıtmakta ve olağan koşullarda sağlanabilen yerel denge yoluyla, görece sınırlandırılmış bağlamlarda çalışabilen bir değerlendirme biçimini temsil etmektedir. Bu denge, etnikliğin olumlu ve olumsuz ilişkilerle biçimlenen yanı dışında, üçüncü, yani devingen yönünü tanımlamaktadır. Böylelikle karşılıklı dışlamalara dayanan etnik grup tanımı, bütün tarafların değişen koşullar çerçevesinde değerlendirmeye alındığı ve onların bütünleştirildiği bir mutabakata ulaşmaktadır (bkz. Andrews, 1988: 27-38). Kitapta yer alan "etnik gruplar" bu ölçütlerin incelikli değerlendirmesini esas alan büyük bir alan çalışmasına ve yapılmış başka alan çalışmalarının değerlendirilmesine dayanmaktadır. Yani, milliyetçi-devletçi çevrelerin iddia ettiği gibi, Türkiye'yi bölüp-parçalamak için tezgâhlanmış büyük oyunun bir parçası olarak bilim adamı kılığında becerilmiş bir masa-başı işi değildir![2]

Şimdi Andrews'un kitabına yönelik düzeysiz ve temelsiz eleştirilere geçelim.

---

2 Bu arada kitabın Türkçe'de eksik bir korsan baskısı yapılmış ve yazar hukuk yolları da dahil çeşitli girişimlerde bulunduğu halde, bu yayını durdurmak konusunda bir sonuç alamamıştır. Türkiye'deki eleştiri sahiplerinin gördüğü ve hakkında fikir yürüttüğü, büyük ölçüde bu eksik yayındır. Andrews önce 1992'de yapılan bu korsan yayını protesto etmiş, sonra yayın yönetmeni Cemal Şener'e ulaşmaya çalışmış ama başaramamış, sonunda Şener'le konuştuğunda "alırım, basarım, satarım: burası Türkiye!" cevabını almıştır. ISBN numarasına bile sahip olan bu korsan kitap *Gerçek* dergisinin 23.1. 1993 tarihli nüshasında Andrews'un adıyla ilân ve tavsiye edilmiş, yazar bunun üzerine *gerçek* kitapla korsan kitap arasındaki farkları yeniden yayınevine hatırlatmış, sonuç alamayınca mahkeme yoluna, hatta dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz'a başvurmaktan başka çaresi kalmamıştır. Ne yazık ki bu girişimlerin de sonucu yoktur.

Öncelikle şu belirtilmelidir ki, bu kitaba karşı yazılmış "reddiye"lerin tamamı, Andrews'un çalışmasının içerdiği büyük emeğin ve titizliğin kıyısından-köşesinden geçemeyecek yüzeysel ve yer yer traji-komik iddialardan ibarettir. Bunlardan biri Orhan Türkdoğan'a aittir ve (ne demekse) *Etnik Sosyoloji* adını taşır. Türkdoğan, kitabının girişinde Andrews'un kitabını "daha ziyade Batılı ve Türk araştırmacıların eserlerinin geniş bir tahlili" biçiminde sınıflandırarak çalışmayı tahfif eder (Türkdoğan, 1997: 14). Ona göre Andrews 47 etnik grubu "kendi açısından" ele alıp sınıflandırmıştır. Türkdoğan (1997: 14-5) şöyle devam eder:

> Burada etniklik "son derece esnek bir üslupla ele alınmış, ırk (soy), kültür, mezhep, yerleşim bölgesi, oymak ve boy farklılığına kadar en ince hususlar etniklik olgusu içinde yorumlanmıştır. Bunlardan ilk akla gelenlerden biri 'Kazak' ve 'Yörük' gibi farklılaşmalardır. Bu tür bir yaklaşım sosyolojik ve antropolojik nitelikli olmaktan ziyade, "etnikliğin sulandırılması" diyebileceğimiz bir yöne itilmektedir. Nitekim eser dilimize çevrilir çevrilmez, dönemin Kültür Bakanlığı makamını temsil eden zattan tutunuz da birçok elitist gruplara kadar her ağızdan "Türkiye bir mozaiktir" tarzında sesler yükselmiştir. Gerçekte, Türkiye'de bugün Andrews'un iddia ettiği gibi 47 etnik grup mevcutsa, bu ülkemizin zaafı değil, aksine gücünü gösterir. Çok-etnili bir yapıyı yüzyıllarca eritme potasında -Batılıların yaptıkları gibi- eritmeden varlıklarını ve kimliklerini koruyabilecek bir noktaya getirmişse, bu da milletimizin başarısıdır.

Savunma tonu ağır basan bu değerlendirmede, Andrews'un etnik grupları, bir taraftan neredeyse Ziya Gökalp kategorileri diyebileceğimiz kadar geri bir sosyolojik sınıflandırmaya dayanarak belirsizlikle suçlanmakta, başka deyişle üstü kapalı biçimde reddedilmekte, öte taraftan da bu kadar çok etnik grup hâlâ varsa bundan "ulusal öğünç" çıkarılmaktadır. Türkdoğan, etniklik ve kimlik aramayı, doğrudan doğruya kır gerilla eylemlerinden ve kent terörizminden sorumlu tutmaktadır. Yani asıl derdi "Kürt sorunu"dur. Bu minvalde bir akademik sorun alanı olarak etnikliği ve kimlik sorunsalını "Batıdan kaynaklanan" yeni bir akım olarak gösterir ve ne Andrews'un ne de çağdaş yaklaşımların asla yanına yaklaşmadığı biçimde, etniklik ve kimlik sorunuyla köken aramayı özdeşleştirir. Oysa Andrews'un yukarıda özetlediğimiz yaklaşımı, 19. yüzyıl romantik tarihçiliğinin köken arama ve etnikliği tarihin derinliklerine kadar izleme pratiğinin tam anlamıyla reddedildiği, yaşayan özneden hareket eden bir yaklaşımdır. Ancak Türkdoğan'ın milliyetçi-devletçi paradigması, aklını 19. yüzyıl anlayışına sabitlemiştir. Başka türlü düşünebilmesi mümkün değildir! Türkdoğan buradan "Pontos diasporası"nın Batı Hıristiyan fanatizmiyle işbirliği halinde Doğu Karadeniz'de Türk tarihini ve milletini "İslâmlaştırma" ile suçladığına geçmekte; burada kafasının karışıklığı iyice ortaya çıkmaktadır. Ona göre "Batılı bilim adamları üniversitelerimizde görev aldıklarında... bu Pontos

çıbanını kaşımak için vesileler aramaktan zevk duyarlar" (Türkdoğan, 1997: 15-6).[3] Türkdoğan'ın buraya nasıl geldiği pek anlaşılmamakla birlikte, asıl muradı Andrews'un bölgedeki Laz, Gürcü, Hemşinli ve Rumca konuşan Müslümanlar biçiminde ayırt ettiği küçülmüş etnik gruplara ilişkin bulgularına gönderme yaparak, onu zımnen bölücülükle suçlamaktır. Zaten bu paragrafın ardından derhal Zaza-Kırmanc ve Alevi-Sünni meselelerine geçer. Ayrıca pek çok grup yüzyıldır birlikte yaşadığı halde, buralarda hiçbir gruplararası çatışma kaydedilmemiştir. Buradan, sanki Andrews etnik grupları işaret edince çatışmayı da işaret ediyormuş gibi bir izlenim çıkar. Oysa Andrews'un kitabının ithaf sayfasında "Bu kitabı Türkiye toplumunun birbirine olan sevgisine ithaf ediyorum" yazılıdır. Türkdoğan, öte yandan, Kazak, Kırgız, Özbek, Uygur, Azeri, Türkmen ve Yörük gibi grupların ayrı etnik gruplar olarak değerlendirilmesine karşı çıkmaktadır. "Oysa bunların hepsinin dili, kültürü ve dini hatta 'soy'ları ortak"tır (Türkdoğan, 1997: 17). Bu satırlar, eğer kötü niyet yoksa, Türkdoğan'ın Andrews'un kuramsal girişini okuduğuna ve kültür, soy gibi kavramlar hakkında kuramsal bir donanımı bulunduğuna ilişkin kuşkuyu artırmaktan başka bir işe yaramaz. Sayılan gruplardan bazıları, bırakınız etnikliği, "ulusal" gruplardır. Ayrıca, geçiniz profesörü, giriş düzeyinde antropoloji bilgisi olan birinin bile "soydaşlığın" tamamen kurgusal bir şey olduğu, biyolojik akrabalığın aşiret düzeyindeki küçük örgütlenmelerde bile geçerli olamayabileceği konusunda bir bilinci olması gerekir. Aynı kültür dairesinde olmaklığın ise, 19. yüzyıl Alman kültür tarihçiliğinin ve *kulturkreis* akımının bir fantazyasından başka bir şey olmadığı çoktan açığa çıkmıştır. Dillerin aynılığına gelince, bu konuda sadece Orta Asya'ya giden Türk devlet adamlarının neden yanlarında tercüman götürdüklerini sormak yetecek, ayrıca etnikliğin yegâne ölçütünün dil olmadığına ilişkin engin literatürü salık vermekten başka elden bir şey gelmeyecektir. Yörükler konusunda da Türkdoğan, Andrews'dan önce, son yıllarda bazı Macar yazarların ve bilim adamlarının Yörük köylerini ziyaret ederek onları "Türk toplumundan ayırmaya yönelik faaliyetleri başlattıklarını" alışık olduğumuz bir paranoyayla ihbar etmektedir! (Türkdoğan, 1997: 18). Burada Türkdoğan'a Macarların bunda ne çıkarı olabileceğini sormak bizim hakkımızdır! Her şey bir yana, Türkdoğan, Andrews'un yayınına karşı, Türkiye'deki ana akım sosyal bilim anlayışının bir temsilcisi olarak, yeni bir "yarar" üretmektedir: "Türk sosyolojisi'nin temsil ettiği insanına karşı iyileştirici, ıslah edici birtakım kutsal görevleri de vardır. Bu nedenle, etniklik olgusu ele alınırken -bir gözlemci olarak- kendi hücresinden olayları algılayan kişi veya gruplara karşı bilimsel gerçek ve doğruları açıklamanın da zorunluluğuna inan-

3 Türkdoğan, burada doğrudan doğruya H. Lowry'yi kastetmektedir. Ciddi bir Bizantinist ve Ottomanist olan Lowry Boğaziçi Üniversitesi'nde çalıştığı tarihlerde Trabzon'un Islâmlaşması üzerine hazırladığı doktora tezini Türkçe olarak basmıştı (bkz. Lowry 1981). Ancak problem arayan gözler, buradan da bir bölücülük, hatta yukarıdaki satırların yazarında olduğu gibi ajanlık faaliyeti devşirdiler ve Lowry'nin kitabı toplatıldı!

maktayız" (Türkdoğan, 1997: 19). İşte Türk sosyolojisinin devlet ve toplum nezdinde varolabilme imkânını sağlayacak yeni saik budur!...

İkinci yayın Ali Tayyar Önder'e ait *Türkiye'nin Etnik Yapısı: Halkımızın Kökenleri ve Gerçekler* başlıklı kitabıdır. Önder, kitabının (ve dolayısıyla kendisinin) önemsenmesi için olsa gerek, kitabının ilk sayfasında adının altına "Eski Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gaziantep Fen ve Edebiyat Fakültesi Lisan Bölümü Başkanı ve Dekan Yardımcısı" yazmayı ihmal etmemiştir. Yazar, kitabının "Etniklik" başlıklı bölümünü neredeyse Andrews'dan aynen aktardığı ve birçok yerde aynı kitaptan kaynak belirtmeden yararlandığı halde, Andrews'un kitabın başında araştırmasının sınırlılıklarını aktardığı bölümünü araştırmanın zaafları olarak göstererek 47 etnik grup belirlemesinin bir zorlama olduğunu söyler (bkz. Önder, 1999: 9-10). Yazara göre "21 kişilik Almanlar"ın, "290 çadırlık Abdallar"ın, "330 çadırlık öz be öz Türk Özbekler"in farklı etnik gruplar olarak tarif edilmesi affedilmez bir hatadır (Önder, 1999: 10). Ancak araştırmacı insan sayısıyla etniklik vasfı arasında nasıl bir ilişki kurduğunu açıklamaz. Yazarın bu anlayışına göre Estonya'da yaşayan ve sayıları 50 kişiye inmiş olmakla birlikte geleneklerini ve dillerini koruyan Karaylar da, Kırgızistan'da sadece 2 köyde yaşayan ve hâlâ içevlilik yaparak kimliklerini korumaya çalışan Ahıskalar da etnik grup sayılamayacaktır.[4] Önder, ilerleyen sayfalarda söz konusu 47 etnik grubun neden etnik grup sayılamayacağını anlatmaya girişmektedir. 47 grubun 18'i zaten Türktür ve bu "suni bir tasniftir", hatta belki de "maksatlıdır" (Önder, 1999: 11). Önder'e göre Nusayrilerin Arap olarak tanımlanması da fahiş hatadır! Zira "Tarihi veriler Nusayrilerin Türklüğünü kanıtlamıştır". Zira Nusayriler kendilerinin Halife Mutasım'ın Türk olan annesinin aşiretinden geldiğine inanırlar ve Abbasi ve Bizans döneminde Nusayrilerin yaşadığı bölgede Türk yerleşimi söz konusudur (Önder, 1999: 11, 215). Önder'in "bilimsel kanıtları" bunlardan ibarettir. Kaynak belirtmediği gibi, özdeşleştirmesinde ciddi bir anakronizm vardır. Mutasım'ın annesinin "Türklüğü" nereden çıkmaktadır? Öyle olsa bile bu aşiretin bütün tarih boyunca durumunu değiştirmeden aynı bilinçle bugüne kadar geldiğini öne sürmek sadece bir tür *reductio ad absurdum*'dan ibarettir. Kitapta, Andrews'un etnik gruplarının neredeyse tamamının, benzer "kanıtlar"la Türklüğü gösterilir. Herkes Türktür, so-

4 Ancak, milliyetçi-devletçi zihniyet, söz konusu olan eğer bir Türk dilli grupsa, bütün kuramsal itirazlarını ters yüz edebilecektir. Karayların ve Ahıskaların "Türklüğü" sabit olduğuna göre, onların kendi etnik kimliklerini ve varlıklarını korumaya, ayrıca yaşadıkları büyük toplum içinde farklı bir etnik grup olarak tasnif edilmeye hakları vardır! Bu çifte standart, Türkiye'deki bazı etnik grupların talep ettiği insanî haklar karşısında "bölünürüz" gerekçesiyle şahin kesilen aynı çevrelerin Bulgaristan'daki Türklerin benzer hakları karşısından aniden aktivist kesilmelerinde gözlenir. Zira Bulgaristan bölünse de olur! (hatta belki de iyi olur!). Sadece Türklerin her şeye hakkı vardır. Türk devletinin "korumasında" yaşayanlar içinse "Türk" olmaktan başka seçenek tanınmaz. Türkler Bulgaristan'da parti kurup siyaseten örgütlenebilir, hatta hükümet ortağı olabilir. Bu normaldir ve haktır. Ama Kürtlerin Türkiye'de siyaseten örgütlenme talepleri bölücülük olur ve bu önüne geçilmesi gereken bir girişimdir.

run yoktur! Andrews'un kitabı da tıpkı 12 Eylûl öncesinin "anarşi" ortamı ve bugünkü "PKK terörü" gibi Batı'nın Türkleri Anadolu'dan atmak ve İslâm'ı yoketmek projesinin bir parçasıdır (bkz. Önder, 1999: 148-53).

Üçüncü örneğimiz bir gazeteciden alınmıştır. 5 Eylûl 2003 tarihli *Radikal* gazetesinde Avni Özgürel, "Başbakan Erdoğan'ın da Türkiye'de var olduğunu sandığı 36 etnik grup masalı Peter Andrews adlı sosyolog kılıklı istihbaratçının kitabına dayanıyor" diye yazıyordu. Bu gazetecinin hiç tanımadığı bir insan hakkında sarf ettiği bu sözlerin ifade ettiği terbiyesizlik bir yana, bu ifadedeki pek çok cehaleti düzeltmek gerekmektedir. Yazıda kitap ve yazar hakkında önemli ve sivri yargılar var: "masal", "sosyolog kılıklı istihbaratçı" gibi. Öncelikle Özgürel'in bu kitabın içeriği hakkında "masal" diyebilmesine yol açan birikiminin kaynağını merak etmekteyiz. Andrews'un yaptığı işi hâlâ "sosyoloji" zannetmesi bu konudaki birikimi hakkında yeterince bilgi verdiği gibi, etnik grup sayısını 36'ya indirmesi ve bütün bir çabayı ceffelkalem yok sayması, kitabı eline bile almadan alıkâm kestiği izlenimini yaratmaya yetiyor. Ayrıca Andrews eğer istihbaratçı ise bunu bilebilecek kişinin de ancak bir istihbaratçı olması gerekmez mi? Şimdi biz de Özgürel'e "gazeteci kılıklı istihbaratçı" dersek ayıp olmayacak mı? Andrews bir "sosyolog" değil "sosyal antropolog"dur. Bu tür bilimsel çalışmalar büyük bir çoğunlukla sosyologların değil antropologların elinden çıkar. Zira antropologlar, yöntemleri gereği çoğu kez insanların kurumsal otorite tarafından nasıl tanımlandığı ile değil, kendilerini ve birbirlerini nasıl tanımladıkları ile ilgilidirler. Bu yüzden de "ulusal siyasî sınırlar" ile "toplumlar"ın sınırlarını özdeşleştirmez, en basitinden Türkiye sınırları içinde yaşayan her kişiyi "Türk" diye tanımlamazlar (Bu yüzden de kurulu düzenin sözcülerini her zaman öfkelendirirler). Zira onlar bütüncü kültür kavramından hareket ederler ve kültürlerin, ulus-devletlerin kuruluşlarında iddia ettikleri gibi hiçbir zaman siyasî sınırlarla bölünmeyeceğini bilirler. Siyasî sınırlar yeni dinamikler ve buna bağlı yeni kültürleşmeler, kültürlenmeler yaratabilir ama hiçbir zaman siyasî süreçlerin belirlediği sınırların içinde yaşayan insan topluluklarının tamamını türdeşleştiremezler. Bunun için büyük zamanlara ihtiyaç vardır ve hiçbir siyasî sınır ve siyasî örgütlenme tarzı bu zaman ihtiyacı karşısında o kadar dayanıklı değildir. Antropologların bu yaklaşımları başlarının hükümetlerle sürekli derde girmesine neden olmuştur ya da birçok araştırmacı böyle "cahilâne" saldırıların hedefi haline gelmiştir. İkincisi, sosyal antropologlar etnik grupları, ulus-devletleri yapılandıran ve yaşatan seçkinlerin masa başında, kendi "ulusal bağlamları"nın olması-gerekenleri bakımından yukarıdan tanımlamalarının aksine, insanın bizzat kendisini tanımladığı düzeyden hareketle, yani insanların "öznel" olarak kendi aidiyetlerini kurdukları gerçeklik alanına girmeye çalışarak tanımlamaya çalışırlar. Sosyal bilimlerin yöneldiği biricik nesne olan tekil insan ve onun toplumsallığından hareket etmedikçe, "Türkiye'de şu kadar etnik grup vardır, ya da yoktur" demek, sadece bir spekü-

lasyon, hatta safsata olarak kalacaktır. Üçüncüsü, Özgürel henüz bu vesileyle tanımış olsa da, Andrews Türkoloji ve Avrasya antropolojisi yapanların çok yakından tanıdığı saygın bir bilim adamıdır. Milliyetçi kökenleri bilinen bir gazetecinin Andrews'u tanımama ayıbı bir yana, tarihçilik merakı amatör düzeyden ileri gitmeyen bir kişinin bir parça haddini bilmesi gerekir. Türkiye'de milliyetçiliğin ne denli kof ve temelsiz bir ideolojik duruş olduğu, bağlarını 19. yüzyılın romantik eğilimlerinden tamamen koparıp kendisini taktik bir ideoloji olarak tamamen kuruludüzenin yönlendirmesine bıraktığı bu vesileyle de bir kez daha görülmektedir. Zira Andrews, eğer Türkiye'de gerçekten böyle özerk bir ideolojik duruş olsaydı gerçek anlamda Türk milliyetçiliğinin derhal sahip çıkması gereken bir kişi olacaktı. Yaptığı çalışmalar, eğer "Türk kültürü" diye bir şey tanımlanabilecekse, işte onun içini dolduran az sayıda değerli çalışma arasında yer almaktadır.[5]

Verilen bütün örnekler, Andrews'un kitabının tam olarak okunmadığını ya da hiç okunmadığını, bütün karşı çıkış veya saldırıların resmî ideolojinin kabulleriyle ve milliyetçi-devletçi çevrelerin genel türdeşleştirme ve ötekileri yok sayma anlayışıyla uyuşmayan, hatta yer yer bunun gerçekliğini yalanlayan bir bilginin ortaya çıkmış olmasıyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Ancak asıl sorun, devletin ya da egemen çevrelerin böyle bir sosyal bilim istememesidir. Devlet ve egemen çevrelerin istediği, tam da milliyetçi-devletçi mahfilin ideolojik bilgi üretim aygıtından başka bir şey değildir.

Bu vesileyle, Türkiye muhafazakârlığının milliyetçi kanadının 19. yüzyıl romantik milliyetçiliğinin idealizminin çok dışında küçük ve kısır bir çıkar alanının öznesi olduğu, bu grubun bütün ideolojik argümantasyonunun belirli alışverişler çerçevesinde egemen çevrelerle sürdürülen simbiyotik ilişkiye bağlı olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira yukarıda da belirttiğimiz gibi, Andrews gerçekten çok önemli bir Türkologdur. Romantik bir milliyetçinin, tıpkı 20. yüzyılın başında Radloff'un yazdıklarına yapılan muamele gibi, öncelikle onun yayınlarından "Türklüğe" ilişkin öğreneceği çok şey vardır. Çok sayıda makalesi bir yana, yazdığı kitap ve monografiler arasında *The Turcoman of Iran* (1971), *Türkmen*

5 *Ethnic Groups* hakkında ciddi tanıtım ve eleştiri yazıları da çıkmıştır. Ancak bu yazılar, Andrews'un çalışmasını, öncelikle "bilimsel bir iş" olarak ciddiye almakta ve çalışmanın eksik ve hatalı taraflarını ortaya koymaya çalışarak yapıcı katkı sunmayı hedeflemektedir. Zira bu eleştirileri yapanların hiçbirisi, Türkiye'nin sosyo-kültürel gerçeklikleri karşısında bölünme paranoyasına kapılan ve derhal sahte ve gerçeklikle bağı olmayan bir savunmaya geçen sözde-bilimadamları değildir. Bu tanıtım ve eleştirilerden bazıları için bkz. Schiffauer 1990, Exter 1993. Gerçekten de kitap incelendiğinde bazı hataları görmek mümkündür. Örneğin Baraklarla ilgili listede verilen bilgiler, özellikle bu grubun mensup olduğu inanç sistemi açısından hatalıdır. Ancak bunlara bakılarak Andrews'un iyi niyetinden ve bilimsel kişiliğinden kuşku duyulamaz, zira Andrews'un esas olarak yöntemi ve yaklaşımı doğrudur. Hatalar düzeltilebilir, ancak niyetlerin nesnesi farklı olunca hatalardan komplo teorileri çıkarılır. Andrews'un 2002'de kitabın ikinci baskısı yapıldığında bu eleştiriler doğrultusunda yaptığı çeşitli düzeltmeleri ve ekleri içeren ikinci bir cilt daha yayımlaması, yazarın iyi niyeti, eleştirelliği ve bilimsel dürüstlüğü hakkında fikir vermektedir.

Needlework (1976- Mügül Andrews ile birlikte), *Mafrash, Woven Transport Packs as an Art Form among the Shahsevan and Other Nomads of Persia* (1985- S. Azadi ile birlikte), *Nomad Tent Types in the Middle East* (1997- 2 cilt), *Felt, Tents and Pavilions: The Nomadic Tradition and its Interaction with Princely Tentage* (1999) bulunmaktadır. Özellikle son ikisi çadır tipleri ve çadır terminolojisi üzerine yazılmış en değerli ve kapsamlı çalışmadır. *Nomad Tent Types in the Middle East*, Anadolu Türkmen ve Tahtacılarından, İran Türkmen, Yomut ve Göklenlerine, Afganistan Türkmen, Özbek, Tacik ve Kırgızlarından, Karluklara, Doğu Akdeniz ve Doğu Karadeniz Türkmenlerine, Azerbaycan Şahsevenlerinden ve İran-Tarum Türklerinden, Batı Anadolu Yörüklerine kadar çok geniş bir coğrafyaya yayılan Türkî toplulukların, bütün toplumsal örgütlenmelerinin temeli olan çadır tipleri üzerine geniş bir monografik çalışmadır. Bu çalışma büyük bir çeşitliliğe sahip göçebe çadırları üzerine yapılmış ilk büyük iş olarak nitelendirilmiştir. Burada çadır planlarından başlayarak konaklama biçimlerine uzanan bir mekân antropolojisi denenmekte ve bölümler yine çok geniş bir bibliyografya ile desteklenmektedir. Kitabın en önemli özelliklerinden birisi çadır tipolojisinin yanısıra terminolojisinin de ele alınması ve bu yolla toplumsal örgütlenmeye ilişkin pek çok terminolojik soruna ışık tutulmasıdır (bkz. Andrews, 1997). Araştırmacının 1999'da yayınladığı ve 1997'de yayınlanan monografinin devamı niteliğindeki *Felt, Tents and Pavilions: The Nomadic Tradition and its Interaction with Princely Tetntage* (bkz. Andrews, 1999) ise, çadırın bir tür kültür antropolojisini yaparak içlerinde Türkî grupların ağırlıkta olduğu Avrasya'nın göçebe-çoban halklarının yaşam biçimine çadır dolayımıyla pencere açmaktadır. Kitaplar gerek terminoloji gerekse tipoloji bakımından büyük ve şimdiye kadar denenmemiş bir envanter niteliğindedir.[6]

Bu kitapları görmezden gelerek, tamamen siyasî bir mesele olarak görülen etnik gruplar üzerine yazılmış bilimsel bir kitabın düzeysiz eleştirilerine girişmek, Türkiye türünden sosyal bilimlere devletle ilişkisi ve toplumsal yararı bakımından yaklaşılan ülkelerde, belki de olağandır. Buradaki "toplumsal yarar"ın genel kamusal çıkar olmadığı ise açıktır. Toplumsal yarardan anlaşılan şeyin iktisadî getiriden ya da devletin veya kuruludüzenin toplum için münasip bulduğu şeylerin sağlanmasından ibaret olduğuna ya da "ulusal çıkar" olarak tanımlanan şeyin doğrudan doğruya "toplumsal yarar" olarak tercüme edildiğine şüphe yoktur. Öyle ki, bu çerçevenin dışına çıkanlara derhal "vatan haini" muamelesi yapıldığı/yapılacağı aşikârdır. İsmail Beşikçi örneği bir yana, Ermeni sorunu konusunda resmî görüşten farklı görüşler dillendiren Taner

6 Türkiye'yle de ilgili bu kitaplar Türkiye dışında çok geniş bir yankı uyandırmış, tarih, Türkoloji ve antropoloji hatta mimarlık camiasında haklarında çok sayıda tanıtım yazısı ve bilimsel kritik yayımlanmıştır. Türkiye'de ise ilgili çevrelerin ilgisi büyük ölçüde bilimsel çalışmalar dışındaki alanlara dönük olduğundan çıt bile çıkmamıştır (muhtemelen çoğunun bunlardan haberi bile yoktur!). Kitapların tanıtım ve kritikleri için bkz. Mainstone 1999, Schirmer 1999, Roaf 1999, Reindl-Kiel 1999, Wynne-Jones 1999, Allsen 2000-2001.

Akçam ve Halil Berktay, hemen salvo ateşe tutulmuş; bu kişilerin üniversitelerde ve entelektüel mahfillerde barındırılmaması için çağrılar yapılmıştır. Çeşitli yorumları içinde barındıran bir Devrim Tarihi Okuma Kitabı teksir ederek öğrencilere dağıtan Uygur Kocabaşoğlu'nun başına gelenler bu derginin sayfalarına konu olmuştur (bkz. Kocabaşoğlu, 2003). Üniversite senatolarının Batılı parlamentolarda alınan "Ermeni soykırımı" kararları karşısında protesto metinleri yayınladığı, hatta bir dönem bazı üniversitelerde görüldüğü gibi, bu kararları alan ülkelerin bilim kuruluşlarıyla ilişkinin kesildiği bir akademik ortamdan başka bir şey beklemek, burada devlet, toplum ve bizatihi pozitivist bilim anlayışı tarafından konulmuş rezervleri aşan bir sosyal bilim ortamı yaratmak, gerçekten de çok zordur.

Devletli sosyal bilim pratiğinin son örneği olarak bir "ansiklopedi"

Devletin sosyal bilim etkinliğine ideolojik destek gözüyle bakmasının en tipik örneği Türk Dil ve Tarih Kurumlarının durumundan çıkarılabilir. Neoliberalizmin her şeyin özelleştirilebilirliği ve özelleştirilmesi gerektiği yollu ideolojik hegemonyası karşısında, Türkiye'de her kurumu özelleştirmeye çıkan siyasal iktidarlar, her ne hikmetse, aynı ideolojiden beslenen 12 Eylül rejiminin "devletleştirdiği" Türk Dil ve Tarih kurumlarına bir türlü dokunmamıştır. Atatürk tarafından başlangıçta özerk akademik dernekler olarak kurulan, kendi iç içleyişi olan bu kurumlar, bugün tam birer devlet dairesine dönmüş, geçmişteki akademik üretimlerinin uzağından bile geçemeyecek bir kısırlığa düşerek, egemen devlet çevrelerinin "bilimsel pişekârlığı"ndan öte bir iş yapamaz hale gelmiştir. Türk Tarih Kurumu başkanını, herhangi bir yüksek bilimsel etkinlikten ziyade, elinde kazma, başında şapka "Ermeni zulmünde öldürülmüş Türklerin" toplu mezarlarının başında, Urfa Karakeçililerinin Türklüğünü ispata soyunmuş "bilimsel" toplantıların kürsülerinde görmeye alıştık. Türk Dil Kurumu başkanları ise malî şaibelerle dolu yönetimleri altında, bütün dünyaya yaygın tek bir Türk dilinin varlığını, diğer Türk dillerinin ise sadece birer lehçe olduğunu ispata veya zaten yazım kuralları bakımından sorunlu olan Türkçe'yi yeni yazım saçmalıklarıyla iyice sorunlu hale getirmeye soyunmaktan gayri bir işle uğraşırken göremedik. Bu arada sabık dil kurumu başkanını şu anda Tuğrul Türkeş'ten devreden partinin başında görmek, yıllardır bu kurumların hangi çevrenin egemenliğine bırakılmış olduğunu da açıkça gözler önüne seriyor!

Kurumların yayınladığı son çalışmalarda bu içler acısı ideolojik ve düzeysiz durum iyice açığa çıkmıştır. Atatürk Yüksek Kurumu altında birleşen bu kurumlardan Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı'nın Türk Dil Kurumu'nun yeni başkanı Sadık Tural'ın "bilimsel" başkanlığında hazırlattığı son "şaheser", *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi* adını taşımaktadır. Bu yayın, "Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Projesi"nin bir ürünü olup

alfabetik düzene göre 3 cilt halinde 2002 ve 2003 yıllarında basılmıştır. Projenin hedefi 8 cilttir; hatta başka serilerle desteklenip 30 cilde ulaşması hedeflenmektedir. Ansiklopedinin önsözüne göre (C. I, s. xi) "Türk Dünyası kavramı, siyasî, iktisadî, edebî ve felsefî boyutları olan bir adlandırma hâlinde dünyanın gündemine yerleşmektedir."... "Kopuz'la, dombra'yla, cura'yla, bağlama'yla, ıklığ'la, kaval'la, dümbelek'le, def'le, zil'le bir yanık nağmede buluşabilen bu insanlar, yüreklerinin diliyle konuşabilecek olsalar, o ses şöyle yankılanır: 'Aman bizi ayırmayın! Aman bizi ayırmayın!" Daha önsözünde, "eser"in bilimsel düzeyi açığa çıkmaktadır! Ardından sulusepken bir Turancılıkla devam edilmekte ve "... Türk Ata'nın (!) çocuklarının dili zevkli kullanımının, köklerinin, gövdesinin ve dallarının gösterilmesi edebiyat tarihinin sahasıdır" (s. ix) denilmektedir. "Ortak bir mâzi yaratmak" peşindeki bu "bilim adamları" cemaati, bu hedefleri doğrultusunda Türkiye'den Yakutistan'a kadar her türlü yazarı alfabetik sıraya sokarak "sanal Türk Birliği"ni gerçekleştirmektedir. Ciltlerde halk şairinden tekke şiirine, klasik şiirden dinî eserler yazmış olanlara kadar pek çok alandan şairler, Türkologlar, müze müdürleri, siyaset yazarları, gazeteciler, çevirmenler, hayatında mahalli bir dergide tek bir şiir yayınlamış olanlara kadar geniş bir yelpaze görülmekte ise de bu yazarlar/edebiyatçılar arasında ciddi bir ayrım yapıldığı hissedilir. Örneğin Sabahattin Ali "Bulgaristan sınırından yurt dışına çıkmak isterken Kırklareli dolaylarında ölmüş" (C. I., s. 336), Bedrettin Cömert "Ankara'da ölmüş" (C. II, s. 479), Asım Bezirci "Sivas'ta ölmüş" (C. II, s. 261), Behçet Aysan yine "Sivas'ta ölmüş" (C. II, s. 77), Metin Altıok ise "Ankara'da (!) vefat etmiştir" (C. I., s. 380-1). Ali Suavi'ye ise "baskın esnasında ölmek" (C. I., s. 337) uygun görülmüştür. Anlaşılacağı gibi belli kesimden şairler, yazarlar ve aktivistler, bu "bilim heyetine" göre kendiliğinden bir yerlerde ölmektedirler! Bu insanların nasıl öldüklerine, kimler tarafından öldürüldüklerine ya da hangi olaylar sırasında canlarını kaybettiklerine ilişkin tek satır olmadığı gibi, yukarıda görüldüğü üzere maddi hatalar da vardır. Bu "bilim heyeti"ne göre bu kişiler yaşarken sergiledikleri ideolojik tutumları nedeniyle, herhalde bu ölümleri haketmiş olmalıdır ki, failler sükut geçilmektedir! Şimdiye kadar çıkmış olan üç ciltte de yer alan eski Komünist Partisi üyesi düzinelerce Orta Asyalı-Türkî yazarın geçmişinde yer alan parti üyelikleri, bu yolla basılmış kitapları ve aldıkları madalyalar, yayından özenle arındırılmış, Sovyet yazarların adlarının sonundaki –ov ve –ova'lar, İranlıların adlarının sonundaki zâde'ler "kızı" ve "oğlu"na dönüştürülerek sanal Türkleştirme sürdürülmüştür. "Ansiklopedi"de tek satır Türkçe yazmamış Cuveynî nasılsa "Türk edebiyatçısı" olmuş; Yakup Kadri Ağbalı, "Çukurovalı şairlerin yer aldığı bir antolojide şiiri bulunduğuna göre, Adana ve çevresinde yetişmiş olması muhtemel" bir şair sayılmış (C. I., s. 139); Moğol alfabesini geliştirmiş ve Moğolca bir gramer kitabı yazmış olan Çuş Gihodzer, her nasılsa "Uygur dilcisi" olmuştur (C. III, s. 88). Bu örneklere sayısız başka örnek eklenebilir. Ama adımla ilgisi bakımından,

son olarak şu müthiş açıklamayı anmadan geçemeyeceğim: "Ali Suavî bu tayinden sonra yola ve uykusuzluğa karşı dayanıklı anlamına gelen Arapça bir kelime olan Suavî lâkabını aldı" (C. I, s. 337). Buna sadece "el insaf" denir!

Sonuç

Şimdi sadede geri dönelim. Bu "desteksiz atışlar"ın adı "bilim" olunca, bu saçmalıklar, devlet tarafından, yani halktan toplanan vergilerle fonlanan bir kurumun ürünü olunca ve daha vahimi bu incileri yazanların ve bilgileri derleyenlerin çoğu mevcut üniversitelerde görevli "bilim adamları" olunca, Türkiye'nin *sui generis* üniversite yapısının ve bu yapı içinde sosyal bilimlerin geldiği acıklı durumun çok ciddi biçimde bir muhasebesine girişmek gerekecektir. Artık devlet yönelimli bilgi üretiminin de ötesine geçmiş ve birtakım ünvan sahiplerinin kendi fantazyalarını gerçek yerine koyup öğrenci yetiştirdikleri, kıt kaynakları bu fantazyaların basım ve yayımında kullandıkları gerçek-üstü bir akademik dünyadır, söz konusu olan! Bu koşullar altında gerçekte üniversiteleri yöneten pozitivistlerin sosyal bilimlere ve sosyal bilimcilere bıyık altından gülmeleri, sosyal bilimleri tahfif edip önemsememeleri meşruiyet temeline kavuşmaktadır. Bu durumda üniversite yöneticilerinin sosyal bilim alanlarından, (madem ki bir işe yaramıyorlar!) devletin ve toplumun işine yarayacak bilgi üretmelerini, bu yönde proje yapmalarını isteme hakkı doğmaktadır! Bu çerçevede bu kadar sulandırılmış bir bilim etkinliği karşısında, pozitif bilimlerin bilimsel ölçütlerinin sosyal bilimlere de teşmil edilmesi artık haksız bulunamayacaktır. Postmodernist bir dünyada yaşadığımız zehabıyla, yaptığımız işin temellerinin değiştiğini, yeni bir paradigma alanına girdiğimizi düşünüyorsak ve bu konuda tartışıp duruyorsak da, bastığımız zemin pozitivist bir zemindir ve üniversite adı verilen kurumu halen bu zihniyet yönetmektedir. "Bilgi Çağı", "Bilgi Toplumu" gibi yaftaların işaret ettiği "bilgi", sadece pozitif bilimlerin nesnesi olarak tanımlanan olgusal, ölçülebilir ve modellenebilir bilgidir. Ne halkın, ne devletin ne de sermayenin tefekkür esasına dayanan keyfî bilgisel yönelimlere, bunların eğitimine ve bu alanlarda ahkâm kesenlere tahammülü yoktur. Dil ve Tarih Kurumu gibi ideolojik işlevleri yüzünden kuruludüzence hâlâ korunan kurumlar dışında!.. Bu koşullarda sosyal bilimlere, rejim bekçiliğinden başka bir rol düşmemekte ya da sosyal bilimciler kendilerine jeopolitik strateji tahlilleri, kamuoyu araştırmaları, kalkınma programları gibi "bilgi piyasası"nın kabul edeceği yeni alanlar yaratmak zorunda kalmaktadır.

KAYNAKÇA

Allsen, T. Th. (2000-2001) "Peter Alfold Andrews, Felt, Tents and Pavilions: The Nomadic Tradition and its Interaction with Princely Tentage (Londra: Melisende, 1999), 2 cilt", *Archivum Eurasiae Mediiaevi*, 11: 365-8.

Andrews, P. Alford (1989) *Ethnic Groups in the Republic of Turkey.* Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag (Beihefte zum TAVO, 60).

—— (1997) *Nomad Tent Types in the Middle East.* 2 cilt. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert (Beihefte zum TAVO, 74/1/1).

—— (1999) *Felt, Tents and Pavilions: The Nomadic Tradition and its Interaction with Princely Tentage.* Londra: Melisende.

Birinci Türk Tarih Kongresi (1932) İstanbul: Maarif Vekâleti Yayını.

Baykara, Tuncer (1985) "A. Zeki Velidî Togan'ın Hayatı ve Eserleri", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi (Z. Velidî Togan Özel Sayısı)* 1/3: 1-10.

Exter, J. den (1993) "Türkiye'nin Etnik Yapısı Araştırmalarında Yeni Adımlar", *Tarih ve Toplum,* 112: 253-6.

Kocabaşoğlu, Uygur (2003) "ODTÜ'de Geleceğe Yolculuk...", *Toplum ve Bilim,* 97 (Güz 2003): 301-10.

Lowry, H. (1981) *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi, 1461-1583.* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Mainstone, Rowland (1999) "Nomad Tent Types in the Middle East, Part I: Framed Tents", *Construction History: Journal of the Construction History Society,* 15: 103.

Önder, Ali Tayyar (1999) *Türkiye'nin Etnik Yapısı: Halkımızın Kökenleri ve Gerçekler.* Ankara.

Reindl-Kiel, Hedda (1999) Nomad Tent Types in the Middle East. Part I: Framed Tents (with contributions by M. Centlivres-Demont and R. L. Tapper), 2 cilt, (=Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients, Reihe B: (Geisteswissenschaften) Nr. 74/1/1 u. 74/1/2) Wiesbaden 1997, Dr. Ludwig Reichert Verlag. XVI+561 pages, XXIV+ 178 pages. ISBN 3-88226-890-5. DM 258.-", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes,* B9: 355-8.

Parla, Taha (1989) *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm* (yayına haz. F. Üstel ve S. Yücesoy). İstanbul: İletişim Yayınları.

Roaf, Susan (1999) "Nomad Tent Types in the Middle East, cilt 1-2. Peter Alfold Andrews., Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden 1997", *Traditional Dwellings and Settlements Review,* Berkeley CA, 10/2: 80-1.

Schiffauer, Werner (1990) "Andrews, Peter Alfold (ed): Ethnic Groups in the Republic of Turkey. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reicert Verlag, 1989. 659 s. maps, tab., fig. (Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients, Reihe B: Geisteswissenschaften, 60) Preis: DM 220.-", *Anthropos,* B5-4/6: 572-3.

Schirmer, Wulf (1999) "Nomad Tent Types in the Middle East, Part I: Framed Tents. Wiesbaden (Reihert) 1997.-560 S. Text, ca. 150 S. Abbildungen", *Architectura,* Jg. 1999: 229-30.

Tunçay, M. ve H. Özen (1984) "1933 Darülfünun Tasfiyesi veya bir Tek-Parti Politikacısının Önlenemez Yükselişi ve Düşüşü", *Tarih Toplum,* IV/10: 22-36.

Türkdoğan, Orhan (1997) *Etnik Sosyoloji (Türk Etnik Sosyolojisi).* İstanbul: Timaş Yayınları.

Ülken, Hilmi Ziya (1942) "Sosyolojinin Mevzuu ve Usulü", *Sosyoloji Dergisi,* 1/1: 3-142.

Wynne-Jones, Hal (1999) "Nomad Tent Types in the Middle East. Part I. Framed Tents. Volume I. Text. Volume 2. Illustrations", *Hali,* 102 (Ocak 1999).

Disiplinlerarasılık, teori ve tezden çıkmış kitaplar üzerine serbest vezinde yazılmış düşünceler*

*Ferdan Ergut***

19. yüzyılla başlayan profesyonelleşme süreçleri, biri sosyal bilimlerin tümüne uyarlanabilecek, diğeri ise özellikle tarih alanında gözlenebilecek iki olumsuz gelişmeye yol açtı. Birincisi, disiplinlerarası bir zeminin tedricen kaybolmasıydı. Tarihi ilgilendiren ikinci gelişme ise, Ranke'yle birlikte diğerlerinden ayrı bir disiplin olarak kendini kurmaya başlayan tarihin, teorik perspektiflerle arasındaki mesafeyi mümkün olduğu kadar açmaya çalışması oldu. Aynı şey tersinden de geçerliydi: Teoriye daha fazla yaslanan sosyoloji, ekonomi, antropoloji, siyaset gibi alanlar da mümkün olduğu kadar tarihle olan ilişkilerini en aza indirmek için uğraştılar. Profesyonelleşmenin neredeyse dayattığı bu zorlama "işbölümü" elbette uzun süre sorgulanmadan kalamazdı. 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra, önce tarihçiler Annales ile birlikte sosyal bilimlerle olan ilişkilerini sıkılaştırmaya başladılar. Daha sonra –oldukça sonra– sosyologlar disiplinler arasındaki duvarları sorgular oldular.

(*) Bu düşüncelerin ilk hali *Modern Devlet ve Polis: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği* adlı kitabımın önsözü olarak planlanmıştı. Ne var ki, bu bölüm basım aşamasında teknolojinin azizliğine uğrayınca piyasaya çıkan kitaptan "tebahhur" etti. Tanıl Bora'nın önerisini kötü emellerime alet ederek yazdığım ve okumakta olduğunuz bu yazı aslında bir hiledir! "Önsöz"ü önsöz olmaktan çıkartmak için, kitaba gönderme yapan cümleleri çıkardım ve birkaç paragraf ekledim. Buraya kadar yine de tahammül edilebilirdi. Fakat bu cümleler çıktığında, adı geçen kitap ile bu satırların yazarının aynı kişiler olduğunu anlayan/bilen kişiler için şöyle bir "efektin" ortaya çıkmış olmasından korkarım: Bu yazıyla ideal bir tarihsel çalışma nasıl olmalı sorusunu soran ve yanıtlayan yazarımız Ferdan Ergut, doğal olarak yeni çıkmış kitabıyla da bunun nasıl somutlaşacağını okura gösteriyordur! Bu sonucun ortaya çıkması, istediğim en son şeydir. Bir kez daha tekrarlıyorum: Böyle bir "zehab" oluşmuşsa bu sadece, önsöz olarak planlamış bir metni bağımsız bir yazıya dönüştürmekten kaynaklanan bir efekttir. O "Önsöz"de yapmaya çalıştığım sadece kitapla neyi hedeflediğimi okura açıklamaktı. O hedefe ulaştığımı iddia etmek bir yana - hâşâ huzurdan - okurun kitabı eleştirmesini kolaylaştırmak için yazdım o (bu!) "Önsöz"ü.

(**) ODTÜ, Tarih Bölümü.

Sosyolog C. Wright Mills, 1959'da yazdığı *Sociological Imagination* adlı köşetaşı kitabında (manifestosunda?) şunları söylüyordu: "adını hak eden bütün sosyolojiler tarihsel sosyolojidir." Tarihçi E. H. Carr ise aynı yıllarda - 1961'de - yayınladığı *What is History?* kitabında Mills'e şöyle destek çıkıyordu: "gerek sosyoloğun tarihe daha çok dayanması, gerekse tarihçinin sosyolojiye daha çok dayanması her ikisinin de hayrınadır. İkisi arasındaki sınır iki yönlü gidiş-gelişe [sonuna kadar] açık olmalıdır"[1] (aktaran Kaye, 1984: 1-2). Bu sözler, söylendiği dönemde çok az kabul görmüştü. Neyse ki, dünya bilim topluluğunun geldiği noktada bu görüşleri onaylayanların sayısında ciddi bir artış olduğunu biliyoruz.

Gelinen noktada her ne kadar, tarihin daha fazla sosyal bilimselleştiğini; sosyal bilimlerin de daha fazla tarihselleştiğini iddia etmek mümkün görünüyorsa da, söz konusu disiplinlere hâkim olan "müesses nizam"ların bu sürece gösterdikleri direnişi önemsemek gerekiyor. Ben, bu direnişte iktidarı kaybetme korkusundan daha ciddi (ve samimi) bir saik olduğunu düşünüyorum. "Müesses nizam"ı korumaya çalışanların en azından bir bölümünün saygın tarihçiler, sosyologlar, siyaset bilimciler vs. olduğunu teslim etmeliyiz. Bu insanlar, "inter-disipliner" çalışma adı altında yapılanların önemlice bir bölümünün düzeyine bakarak kendi alanlarını kirlilikten korumayı düşünüyorlar. Üstelik, bu duygunun sadece muhafazakârlığı temsil ettiğini düşündüğümüz insanlarla sınırlı olmadığını, özellikle tarihçiler söz konusu olduğunda (bir zamanlar "alternatif" tarihçiler dediklerimizin günümüzdeki ardılları da dahil olmak üzere) oldukça yaygın bir şekilde paylaşıldığını da görmemiz gerekiyor.

Disiplinlerarası bir zeminde ("arafta") duranların bu kaygıları anlamaları gerekiyor. Disiplinlerarasılık ancak söz konusu disiplinlerin içinden konuşarak, onların olmazsa olmazlarının hakkı verilerek (ya da verilmeye çalışılarak) yapılırsa anlamlı olacaktır. Diğer disiplinlerle sadece araçsal ilişki kuran, onların üzerinde ancak bir parazit olarak hayatta kalabilen disiplinlerarası çalışmalara kimsenin ihtiyacı yok. Dahası, bu tip çalışmaların varolan disiplinleri ikame etmek gibi bir amaçlarının olamayacağının en baştan kabul edilmesi gerekir. Kendi payıma, ayrı ayrı disiplinlerin, toplumsal süreçleri anlama kapasitemizi artıracak katkılarının henüz tükenmediğini düşünüyorum. Bu nedenle ikame etmekten çok, parazit olmayan simbiyotik bir ilişkiden söz etmek yerinde olur.

Disiplinlerarasılık, yerleşiklikten çok bir hareketliliğe tekabül eder. Öte yandan, konar-göçerlerden çok, kozmopolitlere (*dandilere*?) özgü bir hareketlilik-tir bu. İçinde biraz macera, biraz risk almaktan duyulan tuhaf bir zevk ve hatta biraz şıpsevdilik barındırır. Doğrudur; aynı yerde fazla duramazlar. Fakat gittikleri yeni yerlerin hakkını vererek yaşamaya çalışırlar. Geldikleri yerlerden taşıdıklarıyla birlikte düşünüldüğünde zenginleşmeye oldukça müsait yaşam-

1 Carr'ın alıntısı için Türkçe'deki çevirisini kullandım. Köşeli parantez içindeki sözcükleri "wide open" karşılığı olarak ben ekledim.

lardır bunlar. Hatta, o yerlerde oturanların – tam da uzun süredir orada oturmaları nedeniyle - farkına varamadıkları bazı incelikleri, ayrıntıları da süzebildikleri söylenebilir mi acaba?

Tarih ve diğer disiplinler arasında kurulmasını savunduğum böylesi bir ilişki, başlarken sözünü ettiğim ikinci unsur olan teorik perspektiflerle ilintili olarak da gözetilmelidir. Yöntem sorunlarını ciddiye alan, bir teoriye yaslanan ya da birden fazla teorik kaynaktan beslenerek bir kavramsal çerçeve kuran ve araştırma nesnesine böylesi bir çerçevenin içinden bakmaya çalışan tarihsel çalışmalar ciddiye alınacaksa eğer, teorik ve kavramsal dünyalarla kurulan ilişkinin de parazit bir ilişki olmamasına özen gösterilmelidir.

Biraz daha somut konuşmak gerekirse, teoriyle kurulan parazit ilişkinin en açık örnekleri birçok "tezden çıkma" tarih kitabında görülebilir. Bu kitaplarda kuraldır: İlk bölümlerde, ilgilenilen alanın önde gelen isimlerinin öncü yaklaşımları özetlenerek genel teorik bir çerçeve çizilir (tez danışmanı hocalar bu yüzden vardırlar)! Doktora derecesi almanın olmazsa olmaz durumundaki bu bölüm "halledildikten" sonra, yazar bildiğini okumaya başlar. Artık teorik bölümde anlatılanların –nedense– hiçbir geçerliliği kalmamıştır. Başka bir deyişle, yasak savıldıktan sonra teorik konular ana problemin bir parçası olmaktan çıkmıştır. Önemli istisnalar olmakla birlikte, çoğu çalışmada bu bölümden sonra adı geçen yazarların çalışmalarına *hiçbir* göndermede bulunulmaz. Bu durumda sorulması gereken soru açıktır: Eğer teorik çalışmalara hiçbir göndermede bulunmadan yazar derdini anlatabiliyorsa (ki pekala anlatabilir) ilk bölüm niye yazıldı ve okurun en azından 30-40 sayfalık zamanı niye çalındı?

Öte yandan, sosyal bilimlerden öğrenmek çabasındaki bir tarih kitabının okura verebileceği önemli taahhütlerden birisinin şu olduğunu düşünüyorum: teorik ve kavramsal bölüm(ler)de söylenenlerin hiçbiri boşlukta kalmayacaktır. Tersinden ifade edilirse, çalışılan alana/konuya ilişkin sunulan ampirik malzemenin ve söylenenlerin *hepsinin* teorik ve kavramsal bölüm(ler)de karşılıkları olacaktır. Eğer teorik ve/veya kavramsal bir bölüm kitabın başında yer almışsa, okur bu bölümlerde sunulan yaklaşımlar kurgulanmadan o kitabın yazılamayacağını görmelidir.

Tarih çalışmalarında "anlamaya" ve "açıklamaya" dönük iki yaklaşım olduğu bilinir. Klasik tarihçiliğin, öznelerin yapıp-ettikleri üzerinden ilerleyen ve o eylemleri "anlamaya" dönük bakışının tersine, ikinci yaklaşımda özneler, onların eylemlilikleri ve bu eylemliliklerinin sonucunda oluşan kurumlar, bizzat yazar tarafından çeşitli düzeylerde *kurgulanan* yapıların içine oturtulur ve nedensellikleri vurgulanarak "açıklanmaya" çalışılır. Öte yandan yapıların vurgulanması, öznelerin birer kukladan ibaret oldukları anlamına gelmez (elbette özneleri kuklaya indirgeme tehlikesini içinde ciddi olarak barındırır). Bir metnin bu gerilimle nasıl başa çıktığını anlamanın önemli bir kerteriz noktası "bağlam" ve "süreç" sözcüklerinin metin içinde kullanımlarına bak-

mak olabilir. Evet bağlamlar önemlidir. Fakat en az onlar kadar önemli olan, öznelerin bu bağlamları *kurdukları* ve onlar tarafından *kuruldukları* süreçlerdir. "Anlama" ve "açıklama"ya dayalı her iki bakışın da önemli olduğunu ve burada olduğu gibi birine ağırlık verildiğinde diğerinin sunacağı avantajlardan mahrum kalınacağını biliyorum. Yine de analitik tutarlılığı mümkün olduğu kadarıyla gözeten bir çalışmada, bu maliyetin katlanılması gereken bir maliyet olduğunu düşünüyorum.

Bu konularda kafa yoran okurun anlamış olacağı gibi sorun, son tahlilde özne ve yapı arasındaki belirleyicilik sorunudur. Çok öncelerden başlayan ve Marx'la birlikte olgunlaşan bu probleme yanıt arayışlarının hâlâ önemli katkılarla birlikte sürdüğünü biliyoruz. Ve bana öyle geliyor ki, sonsuza kadar da sürecek! Diğer bir deyişle bu problemin kesin bir yanıtının olmadığını ve olamayacağını düşünüyorum. Eğer analitik olarak gayet köşeli ve güçlü bir çalışma yapmak istiyorsanız yapıya ağırlık verir ve tümüyle hayal alemine dalabilirsiniz; öte yandan "gerçeği bütün renkleriyle" kavrama iddiasındaysanız özneye ağırlık veren ve sonunda hiçbir işe yaramayan hikâyelerle baş başa kalabilirsiniz. Ben bu gerilimi *aşmaya* çalışmak yerine, *muhafaza* etmenin ve huzursuz metinler üretmenin daha verimli olduğunu düşünüyorum. Söylediklerime şüpheyle yaklaşanlar, önerdiğim şeyin "orta yolculuk" olduğunu söyleyeceklerdir. Doğrudur. Ama ne yapalım ki - ve bir kez daha -: hem "bağlam," hem de "süreç" aynı anda önemlidir.

Buraya kadarki tartışmanın, başlarken sözünü ettiğim tercihi yapan çalışmalar için olduğunu sanırım hatırlatmaya gerek yoktur: Tarihi sosyal-bilimselleştirmek, sosyal bilimi de tarihselleştirmek gerekiyor. Sosyal bilimciler olarak birbirimizden öğreneceksek, belirli alanlarda *belirli düzeylerde* bilgi birikimi sağlayacaksak tek başımıza kurtuluş yok. Ya hep beraber ya hiçbirimiz![2]

Öte yandan, Türkiye özelinde bakıldığında, tarih ve sosyal bilimler arasında "profesyonelleşme"nin altın çağı 19. yüzyılda açılan makasın hâlâ büyük oranda varlığını sürdürdüğü görülüyor.[3] Söylemeye gerek yok: Eğer bugün bu ülkede belirli bir teorik çerçeve kullanabilen, belirli bir kavramsal olgunluk gösterebilen disiplinlerarası tarihsel çalışmalar yapılabiliyorsa, bu hiç şüphesiz, Türkiye genelinde bir azınlık da olsalar sosyal bilimlerde bu ülkenin yüzünü ağartan çalışmaları gerçekleştirmiş olan ve önemli bir bölümünü şu anda bu satırları okuduğunuz *Toplum ve Bilim*, *Yapıt*, *11. Tez* gibi dergi çevreleriyle ilişkisi

2 Bu konularda, çeşitli ortamlarda "pozitivist" olmakla suçlanmama neden olan görüşlerimi Ergut (2001/2002)'de açıklamıştım.

3 Sosyal bilimciler ve tarihçiler arasında şöylesi bir fark olduğu söylenebilir: Birincilerin teorik ve kavramsal sorunlar ışığında yazılan tarihlere itirazları yok. Dolayısıyla bu konularda tarihçilerden daha liberal oldukları ve söz konusu "makasın" Türkiye'de özellikle tarihçiler tarafından kıskançlıkla korunduğu söylenebilir. Ne var ki, bu gerçek, Türkiye'deki sosyal bilimcilerin ağırlıklı olarak tarihsiz olduklarını, yazdıklarının büyük oranda kısa vadeli ve "bugüncü" (*presentist*) olduğuna ilişkin başka bir gerçeğin üstünü örtmemelidir. Sözün özü: tarihi sosyal-bilimselleştirmek ve soysal bilimi tarihselleştirmek projesi Türkiye için hâlâ anlamlı bir projedir.

olanların oluşturduğu sosyal bilimciler sayesindedir.[4] Bu satırların yazarı da dahil olmak üzere "sonradan gelenlerin," kendilerini ait hissettikleri aile burasıdır. Bu alanda sürdürülen ilişkiler - kavgalar dahil- son tahlilde hep "aile içi"dir. Bugün (ve "dün") buralarda yazıp çizenler bunun farkına varmayabilirler ve kendilerinin bambaşka bir "ekol" olduklarını düşünebilirler. Tarihsel bir perspektif tam da böyle durumlar içindir: Bir araştırmacı bundan 50 yıl sonra (yetmezse 100, 300, 500, 1000 yıl sonra?) adı geçen dergileri karıştırdığında ve bunları birtakım başka dergilerde çıkan yazılarla karşılaştırdığında (elbette ki kullanılan dilsel bağlamı anladığı varsayımında) ortak kaygılar mı dikkatini çekecektir, yoksa "bambaşka ekol"ler mi?[5]

KAYNAKÇA

Carr, E. H. (1987) *Tarih Nedir*, çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul.

Ergut, Ferdan (2001/2002) "Sosyal bilimlerde tartışma ortamının kurgulanması ve tarihsel sosyolojinin imkânları", *Toplum ve Bilim*, Kış, no. 91: 213-228.

Kaye, Harvey J. (1984) *The British Marxist Historians*, St. Martin's Press, New York.

Özel, Oktay ve Gökhan Çetinsaya (2001/2002) "Türkiye'de Osmanlı tarihçiliğinin son çeyrek yüzyılı", *Toplum ve Bilim*, Kış, no. 91: 8-38.

4 Bu dergilerin Türkiye'nin sosyal bilim ortamına yaptığı katkıları da inceleyen önemli bir çalışma için bkz. Özel ve Çetinsaya (2002). Bu listeye bugün *Praksis, Kebikeç, Doğu-Batı* gibi dergileri de rahatlıkla ekleyebiliriz.

5 Bu fantezinin gerçekleşmesinin önündeki tek engel Umberto Eco'nun "çağımızın en büyük felsefî problemi" olarak nitelendirdiği kağıttır! Sonuçta üzerine harfleri dizdiğimiz madde parşömen değil, dandik bir kağıt. Eğer bilgisayar ortamına aktarılmamışsa 1000 yıl sonra ara ki bulasın. Trajik ve saçma!

Akademik üretimin demokratikleştirilme imkânları üzerine bir deneme

*Yüksel Taşkın**

Bu yazı, akademik bilgi üretiminin popüler siyasal ve kültürel mücadelelere müdahil olma yollarını daha fazla zorlaması gerektiği fikrinden hareket ediyor. Çok basit bir inanca dayanıyor bu normatif kaygı: akademisyen, saygınlığını bilginin demokratikleştirilmesi misyonu üzerinden türetmelidir. Yani, akademisyen kamusal entelektüel olmalıdır aynı zamanda. Bu misyon, akademisyenlerin günümüzde yaşadığı saygınlık ve özerklik krizinden de uzun vadede en sağlam çıkış yoludur. Oysa bugün bu kriz karşısındaki yaygın tepki, kendi alanlarını kolonize eden piyasa ve devlet aklıyla uzlaşmak, daha doğrusu bu güçlere entegre olmak şeklinde gelişiyor. Bu da bilimciliğin iktidar teknikleriyle birleşerek bilginin ulaşılırlığını azaltması, ona büyü yüklenmesi sonucunu getiriyor. Bir akademisyen kamusal entelektüel olarak, "iktidarın bilinir kılınmasına odaklanmalı. Bilginin iktidar olmasına değil..." Bu her akademik disiplin için aynı ölçüde geçerli bir üst ilke olmalı.

Bu yazı ağırlıklı olarak sosyal bilim yapanları hedefliyor. Ama akademik bilginin demokratikleştirilmesi sadece sosyal bilimlerle sınırlandırılamayacak kadar kapsamlı bir çağrı. Ne var ki ülkemizde, bu türden normatif kaygıların asıl muhataplarının sosyal bilimciler oldukları yönünde yaygın bir inanış var. Bu yargıya birinci itiraz, Oppenheimer ve Einstein gibi bilim insanlarının, kendi üretimlerinin siyasal sonuçlarını kavrayarak verdikleri mücadele anımsanarak getirilebilir. Bugün hangi bilim dalı, piyasanın veya savaş endüstrisinin kuşatması altında değildir? İşe yarama ölçütleri, devlet ve piyasaca belirlenmeyen hangi bilim dalı var? Tıptan fiziğe kadar, piyasa ve devletin iktidar tekniklerinin kolonize edici tehdidine maruz kalmayan bir disiplin var mıdır? Kendi üretiminin toplumsal sorumluluğunu üstlenme konusunda giderek artan bir

(*) Marmara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

bilinçlenmenin, Batı'yı izlemekte mahir ülkemize de er geç ulaşmasını dileyebiliriz...

Dolayısıyla tüm disiplinleri kapsayan normatif bir bilim insanı üst kimliği olabileceğini savunuyoruz. Bilim insanı / akademisyen kimliğinin inşa ediliş sürecine eleştirel biçimde odaklanarak, farklı disiplinleri aşan bir üst kimliğe olan ihtiyacın bir başka kanaldan altını çizebiliriz. Yargımız basit: bir bilim insanı hangi dalda uzmanlaşacağına bakılmaksızın, önce iktidarın ideolojik aygıtlarının kolonize edici baskısına maruz kalmaktadır. Zorunlu eğitim denilerek uygarlaştırıcı boyutu öne çıkarılan süreç, aslında iktidarın arzu ettiği insanın yaratılmasıdır. Burada iktidar diyerek sadece devleti ima etmediğimizi vurgulayalım. Dahası bu şekillendirme dayatması tek merkezli olmamakta; farklı anlayışlara sahip müfredatların yarıştığı bir hengâmeye de dönüşmektedir. Bu şekil verme yarışı 'hedef kitlesi'nde yapıcı olamayan nihilistçe bir kuşkuculuğu beslemektedir çoğunlukla. Ya da akademisyenlerin popüler deyişiyle, "merak duygusu"nu kurutmaktadır...

Bizi rasyonel ve makul vatandaşlar yapmaya azimli rakip didaktizmler, hiçbir şeyi başaramasalar bile şaşırma ve hayret duyma yeteneğimizi yok ederek, 'çocuk'lukla köprülerimizi yıkmaktalar. Bilim insanı, çocukça hayret ve şaşırma güdüsünden besleneceğine, neredeyse 'hiçbir şey konusunda her şeyi bilen' renksiz kokusuz uzmanın işlevselliğine hapsolunmaktadır. Bu anlamda bu eğitim sadece bilim insanını değil; zorunlu olarak okullaştırdığı kitleyi de taciz etmektedir. Bir insan fizikçi veya antropolog olmadan önce yönetebilen ve yönetilebilen bir yurttaş haline getirilmektedir. Bu dayatmanın olumsuzlanması ve aşılması üzerine kurulu (disiplinler üstü) ortak bir çaba, bilim insanı üst kimliğinin normatif çerçevesi olmalıdır. Çünkü 'uzman'ın böylece oluşturulması ve topluma dışsal tanımlanarak yalıtılması, bilginin iktidara tâbi kılınması sürecinin en önemli ön koşuludur.

Sosyal bilimleri bu açıdan düşündüğümüzde en yaygın direncin farklı özcülük biçimlerine karşı olması gerektiği savunulabilir. Bu özcülük, milli veya dinî kültürün özcü mutlaklaştırılmasıyla olabileceği gibi; Avrupamerkezci ön kabullere dayanan ekomomizmin doğal bir kategori haline getirilerek, insanlığın macerasının *homo economicus*a indirgenmesiyle de yapılabilir. Bugün akademinin bu türden kolonizasyon biçimlerine; yani, bireyleri edilgen alıcılara indirgeyen didaktizmlere karşı mücadele imkânlarını zorlamadığı kolaylıkla söylenebilir. Tam tersi, gücünü bu anti-demokratik tarzdan türetmek çok daha yaygındır.

Somut bir örnekle ilerlersek; üniversitede uygarlık dersi veren bir öğretim üyesi, öğrencilerin liseden getirdikleri formasyonlarını yok sayarak, söz gelimi farklı üretim biçimlerinden bahsedebilir. Oysa sınıfta "Türklerin Amerikalıların atası" olduğuna inandırılan öğrencileri vardır. Orada gerekli olan çaba, resmî tarihçiliğin farklı versiyonlarına dayalı milliyetçiliklerin olumsuzlanması yoluyla; Türkiye tarihini dünya tarihine yeniden yerleştirme anlamında bir

normalleştirme gayreti olmalıdır. Bu çabanın doğal bir meyvesi de, tarihsellik algısı güçlenen öğrencinin yukarıdaki tezlerin zayıflığını kavraması olacaktır. Ama genellikle yapılan, Batı'da yazılmış iyi bir uygarlık tarihi kitabından bölüm bölüm ilerlemek; tek bir tarihselliği evrensel kılarak, yerlilik vurgusuna olan ihtiyacın abartılı hallerine zemin hazırlamaktır.

Yukarıda bahsedilen öğretim üyesinin bu meseleyi idrak etmemiş olması da bir olasılıktır. Ama en yaygın tepkilerden birisi, bu türden huzur kaçırıcı sorunların farkında olunması ama 'akademik terbiye' gereği bunların sınıf dışında bırakılmasıdır. Akademik terbiye denilen şey, entelektüel ve farklı iktidarlar arasındaki güç mücadelesinde, entelektüele 'fildişi kule' üniversiteyi vererek; onun iktidar taleplerinden vazgeçmesinin sağlanması demek olan *pasifizasyon* demektir. Akademik terbiye, bilimsel tarafsızlık söylemiyle taçlandırılır. Bu anlamda akademide yaygın bilimsel tarafsızlık söyleminin, insanın en doğal hali olan normatifliğini inkâr etmesiyle, hiç de tarafsız olmayan iktidarın ekmeğine yağ sürdüğü unutulmamalıdır. Böylece Türkiye'de milliyetçilik anlatan veya çalışanlar, ırkçılık kavramını hiç kullanmadan meramlarını terbiyeli biçimde anlatabilirler. 'Akademik' işler yaptıkları için, hiç kimsenin okumadığı 'akademik' dergilere bu 'işlerini' gönderirler. Asıl sorun, bunun yanlış olduğunu idrak edenlerin bu 'ticaret'e karşı başka türlü bir ahlâkın; terbiyenin baskısını yeterince hissettirememeleridir. Bu anlamda "Kral artık utandıracak denli çıplak" denilmesi bile bir adımdır. Kaldı ki, bilimsel üretimlerini normatif kaygılarıyla temellendiren ve bunun paylaşım araçlarını yaratabilmiş bir sosyal bilimler camiası var, Türkiye'de...

Bilim insanının normatif boyutunu inkâr etmemenin bir diğer doğal sonucu da üniversitelerde ekolleşmenin önünü açmak, onu meşru kabul edebilmektir. Türkiye'de sosyal bilim alanında en yaygın mücadele, diğer alanlarda olduğuna benzer biçimde kadrolaşmaktır! Ele geçirme kültürünün üniversitelerimizde dekan/rektör seçimlerinden en basit atamaya kadar belirleyiciliğinin herkes farkındadır. 'Ele geçirmek' için harcanan enerjinin birazı bile farklı ekollerin bilimsel mücadelesine harcansaydı, üniversitelerimiz biraz yerli/Türkiyeli olabilirlerdi. "Ancak bir benzerim utandırmaz/sıkıştırmaz beni" şeklinde bir bilince dayanan ele geçirme hevesi, derhal içe kapanmayla destekleniyor. Böylece herkes kendi sahasında birbirine benzeyen asistan ve öğrenciler 'yetiştirmeye' başlıyor. 'Duayen'lerin 'son kullanma tarihleri' çoktan geçmiş kitapları hatmediliyor. Bu arada farklı ekoller (diğer ele geçirici rakipler!), 'iç tahkimat' hevesiyle yerden yere vurularak ötekileştirilirken, bu süreç fikrî bir mücadeleye asla evrilmiyor. Bu anlamda örtük bir anlaşma var: Bizi kendi halimize bırakın; biz de sizi. Böylece asıl mücadelemizi 'ele geçirme'ye sarf edelim. Böylelikle niteksizliğimizin, dünya gündeminden uzaklığımızın anlaşılmasını da engellemiş oluruz. Buraya kadar bürokratik kliklerin iktidar mücadelelerini resmettiğimi fark ettim ki, hakikaten durum budur.

'Taşra' üniversitelerinde birçok sosyal bilim bölümü, merkezi var. Buralarda memleketin gelişmiş/kozmopolit üniversitelerinin 'yerli' olmadığı, üretimlerinin dış odaklarca şekillendiği artık sıradan, popüler eleştiriler. Peki, bu üniversitelerde konumlananlar, kişiliklerinin normatif ve ontolojik boyutlarını inkâr etmeden kendi alternatif üretimleriyle bu eleştiregeldikleri 'kozmopolitlere' meydan okuma derdine sahipler mi? Böylesi bir derdi olanlar çok az olmalılar ki, görünür değiller. Madalyonun diğer tarafı da var: Kozmopolit eleştirisine maruz kalan kesimler, kendi üretimlerine kıyasla popülerleşme başarısı çok daha açık; bir o kadar da sorunlu 'yerli' sosyal bilim üretimini mesele ederek onlarla akademik etkileşimi ve mücadeleyi dert ediniyorlar mı? Bu ülkede milyonlarca genci 'yetiştirmeyi' kendilerinin doğal hakkı gören ekollerle akademik mücadeleden kaçmak, üniversitenin farklı ekollerin tartışma sahası olarak ülkenin fikrî gündemini zenginleştirici işlevini daha baştan baltalamış oluyor.

Neyse ki üniversitelerde farklı anlayışların birbirleriyle entelektüel mücadeleye girmeme anlamındaki örtük anlaşmaları ciddi bir tehditle karşı karşıya: Dünyada süregiden bilimsel tartışmalar ve yeni bakış açıları er ya da geç bu ülkeye de sirayet ediyor. Sözgelimi, Ermeni Meselesi karşısında dışarıda başka içeride başka tavır üreten anlayış da; kendi ulusal sınırları dışındaki bilimsel etkileşime aldırmayan; hatta ondan ürken anlayışlar da ciddi biçimde zorlanıyorlar artık. Bu meseleleri siz 'mesele' etmezseniz, 'başkaları' mutlaka edecektir; (etmelidir de) ve bu meydan okumalara hazırlıklı olma baskısı Türkiye üniversitelerini huzursuz etmeye başlamıştır. Bu noktada bilim insanlarının katkıları, ısrarla ülke ve dünya (bilimsel) gündemlerini sağlıklı bir etkileşime sokmak olmalıdır...

Akademik üretimin bireysel kurgulanışını sorgulamak

Yine yukarıda bahsettiğimiz akademik *pasifizasyon* başarısının olmazsa olmaz bir boyutu var mesele etmemiz gereken: Her türlü bilim dalı son derece çetrefil ve zorlu bir kolektif çalışmaya dayandığı halde, tek tek bilim adamlarının 'başarıdan' sorumlu görüldüğü; liberal bireyciliğin getirisi olan tuhaf çarpıtma. Bilim insanları arasında yetenek, gayret ve motivasyon farklılıkları yoktur demiyoruz elbette. Zaten bu boyutlar yok sayılmamalı. Ama bilimsel üretimin son tahlilde bireysel deha, veya başarıya kitlenmesinin, bilimsel üretimin kolektif doğasıyla çeliştiği gibi, iktidar açısından son derece işlevsel bir 'böl ve yönet' getirisi olduğu da açık. Pierre Bourdieu'nün iktidar karşısında akademisyenlerin özerkliklerini güvenceleyebilmeleri için, üretimlerinin anonim-kolektif doğasını önemseyen mesleki örgütlenmeleri tartışmaya açması bu bakımdan önemlidir (Bourdieu, 1989). Bilimsel üretimin anonim doğasını öne çıkararak, bireysel sivrilmenin ödüllendirilmesine dayalı indirgemecilikle mücadele etmek son derece önemli.

Tek tek bilim adamlarının, üretimin anonim doğası yok sayılarak mutlaka bireysel katkıda bulunmaya zorlanmaları bugün akademinin en ciddi sorunlarından birisidir. Kütüphane rafları, 'hakemli' dergiler ve kitaplar, farklı bir şey ortaya koymak için kendini paralayan yazılarla doludur. Dürüstçe düşünelim: Bilimsel bilgi böyle mi ilerler? Veya bilgi mutlaka ilerlemek, işe yaramak ve işlevsel olmak zorunda mıdır? Ve bu ilerlemeden, her bireye keşfetmesi için bir katkı birimi mi düşmek zorundadır? Bu 'yeniliği' ortaya koyamadığında bilim insanı başarısız; keşfedebildiğinde ise başarılı mı olacaktır? Şapkaları önümüze koyup düşünmeliyiz: hayat bu bilimsel katkı tarzını çoktan arkaikleştirdi. Bilim insanını tek başına ilerleme değirmenine su taşıma işlevine indirgeyen bakış, bilginin paylaşılmasını önemsizleştirdiği müddetçe bu arkaikliğe hizmet eder. Bilim insanı, sınıfta, laboratuarda bilgisini interaktif bir ortamda edinmek ve paylaşmak zorundadır. Bu paylaşmanın verili kabul edildiği ortamlarda bile, ünvanı kabarık olanların diğerlerine aktardığı bir bilgilendirme edimi kurgusu öne çıkarılmaktadır. Oysa gerçek öğrenme sürecinin böyle işlemediğini biraz gözlem gücü olan herkes bilmektedir. Üretilen bilginin kolektifliği verili kabul edildiğinde ve üretimin toplumsal faydasına kolektifçe karar verildiğinde, bu üretimin iktidarca kötüye kullanılmasına dayalı faydacılığa da bir set çekilebilir.

Bourdieu, yukarıda bahsedilen bilim insanı örgütlenmelerinin başka yararlarına da dikkat çeker: Bilimsel üretimin nitelik ölçütlerinin belirlenmesi, iktidarı kızdırması muhtemel konularda bilim insanlarına destek verilmesi, gerekirse araştırma projelerine mali kaynak sağlanması gibi bir dizi konuda bu örgütlenmelerin belirleyici olmaları. Piyasa etkileşimli popüler kültürün sözcülüğünü üstlenen medyanın veya devletin kendi işlevsellik ölçütlerine göre bilim disiplinlerini yargılama, sınıflandırma anlamında giderek artan baskıları karşısında, bilim insanlarının bu alandaki son sözü söyleme özerkliğini kendi örgütlenmeleri üzerinden savunmaları giderek yaşamsal bir zorunluluk halini almaktadır.

Yerel ve küresel ölçekli olarak kurgulanan böylesi örgütlenmeler, seçkinci loncalar olarak algılanmamalıdır. Bilimsel üretimin özerkliğini güvencelemenin, onun demokratikleştirilebilmesinin de ön koşulu olduğu unutulmamalıdır. Gramsci'nin, "herkes filozoftur; ama bazıları bu yönlerini geliştirecek para ve zamana sahiptirler" yargısından hareketle akademik üretimin popülerleşme yollarını aramasının bu anlamda bir eşitsizliği giderme çabasını barındırdığı da açık. Aslında bu çağın teknik gelişmelerinin çoktan altyapısını hazırladığı bir demokratikleşme çağrısıdır burada söz konusu olan: Bu paylaşımın bilgisayar, internet türünden altyapısı oluştukça bilim insanlarının ilk tepkileri, bunun kendi ayrıcalıklarını dinamitleyeceği endişesiyle bilimsel üretimlerine bir tür dinsel ulaşılamazlık efsunu yüklemek oldu. Yaygın biçimiyle demokrasi korkusunun bir başka versiyonu olan bu fildişi kulelere kapanma süreci; "egemen blokun egemenlik altındaki bileşenleri" olan entelektüellerin üretimlerini iktidar aygıtı için yapmaları zorunluluğunu da dayatmış oldu.

Ne var ki, iktidarların indirgeyici işlevsellik anlayışına daha fazla tâbi olmayı dayatan bu süreç, bilim insanının özerkliğinin; dolayısıyla en önemli saygınlık kaynaklarının da tahrip olmasını hızlandırdı. Dolayısıyla, demokrasi ve kitle korkusuyla savrulunan seçkinciliğin güç ve saygınlık yitimini daha da hızlandırdığı açık. Bugün bu kilitlenmeyi aşmanın yolu; bilginin demokratikleşmesini kaçınılmaz kılan altyapı devriminin de yardımıyla toplumla bağları yeniden oluşturma anlamında bir kamusallıktan geçiyor.

Yine somut düzlemde ilerlersek; günümüzde kitlesel korku üretiminin bir iktidar tekniği halini alması ve güvenlik ideolojisinin güçlenmesiyle, kendi güç ve saygınlıklarını buradan türetmeye girişen 'sosyal' bilimciler ortaya çıktı. Bu 'uzman'ların en büyük 'katkıları', milli güvenlik devletine demokratik denetim dışı ve meşru bir faaliyet alanı oluşturulması ve halkın buna ikna edilmesi şeklindedir. Zaten milli güvenlik devleti, iç politikanın demokratik denetime alınması karşısında devlet seçkinlerinin jeopolitik kartını oynayarak uluslararası ilişkileri bu demokratik baskıdan kurtarma çabasıyla şekillendi. Bugün sosyolojiden uluslararası ilişkilere ve hatta iktisata kadar pek çok daldan bilim insanı, bu disiplinleri sıradan insanın idrakinden uzak bir uzmanlık ve çatışma alanı olarak kurgulayarak; tam da yukarıda bahsettiğimiz tarzda bir güç ve saygınlık stratejisi oluşturuyorlar. Bu anlamda son zamanlarda mantar gibi patlayan 'stratejik' araştırmaların, bizzat bu bilim insanları için stratejik olduğu açık. Korkutucu olan, halkların kardeşliği ve ortak paydalarının öne çıkarılması yerine, onların her daim bir üstünlük savaşı içinde oldukları ve bu doğal çatışmada ahlâki olmayan yöntemlerin de meşru sayılmaları gerektiğini savunan bir güvensizlik kültürünün, bilim insanlarının güç ve saygınlık stratejisi haline gelebilmesidir.

Bunun olumsuzlanması ve aşılmasının, bizzat bahsedilen alanlara dair bilginin demokratikleştirilmesi ve gizlilik kültürünün hedef alınmasıyla olabileceği açık. Bilim insanları, "halk iktisat veya uluslararası ilişkileri anlamaz" tarzı mistifikasyonlara dayalı seçkinci iktidar stratejilerinin aşılmasında kilit konumdadırlar. Bugün akademide buna karşı mücadele vermek ve bu mücadelenin popüler-entelektüel dilini inşa etmek; yani iktidarı bilinir kılmak göreviyle karşı karşıyayız...

KAYNAKÇA

Bourdieu, Pierre (1989) "The Corporatism of the Universal: The Role of Intellectuals in the Modern World", *Telos* 81, s. 99-110.

Hakem ve jüri sistemlerinde aleniyet

*İzzettin Önder**

Önce, niçin böyle bir yazı? Eğitim ve fikrî alan, tüm demokrasi söylemlerine karşın, maalesef, giderek tek-tip insan üretme eğilimi sergilemektedir. Belki de "ideolojilerin sonu" tezine paralel olarak, merkez kapitalizmin "küreselleşme" söylemi ve politikaları ile çevreyi ekonomik süreçlerle sömürme girişimleri, beyinlerin ve söylemlerin denetlenmesi yöntemi ile perdelenmeye çalışılmaktadır. Bilim kurumlarındaki atamalar ve yükseltmelerden, akademik dergilerde yer bulmaya dek bir dizi alan bilimsellik adına çok ciddi bir denetim altında tutulmaktadır. Sistemin en ince ve masum görüntülü "ideolojik aygıtı" olma işlevi ile donatılmış olan eğitsel ve fikirsel alanlardaki faaliyetler üzerindeki çeşitli baskı ve denetim araçlarından biri de, kuşkusuz, akademik dergilerde baş vurulan hakem kurumunun uygulama biçimidir. Benzer şekilde, akademik yükseltmelerdeki jüri raporlarının gizliliği de akademik özgürlükler üzerinde oluşturulan haksız ve anti-demokratik bir güç ve baskı unsurudur.

* * *

Akademik dünyada hakem ve jüri sisteminin hemen tüm aşamalarında mutlak bir gizlilik hüküm sürmektedir. Hakemli dergilere gönderilen yazılar, ilke olarak, üç hakeme gönderilmekte ve hakemlerden gelen "yargıya" göre, yazının basılıp basılamayacağı ya da yazıda değişiklik yapılarak basılabileceği sonucuna ulaşılmaktadır. Bazı ülkelerde hakem kurulu sadece bir danışma makamı olarak görülmekte, hakem kararlarından bağımsız olarak, dergi yayın kurulu son kararı verme hakkını elinde tutmaktadır. Ancak, farklı derecede olmakla beraber, her iki sistemde de hakemler nihaî kararlarda etkili olmakta ve kimlikleri sonsuza dek gizli kalmaktadır. Yazının yayınlanması halinde ise, hakem-

(*) İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Maliye Bölümü.

lik yaptıkları yazıyı izleyen hakemler yazarı bilebilir hale geldiği halde, yazar hakeme ulaşamamaktadır. Bazı dergilerde hakemler kurulu toplu olarak bir liste halinde verilmekle beraber, hangi hakemin hangi makaleyi incelediği bu durumda da gizli kalmaktadır.

Özellikle gelişmiş ülkelerde oturmuş olan hakem sisteminde, gizlilik uygulamasının zaman içinde geliştirilmiş bir dizi haklı gerekçesi olabilir. Bunlar arasında, hakemin mutlak bağımsızlık içinde karar alması, hakemle yazar arasında "sen bana, ben sana" zımnî anlaşmanın engellenmesi ya da bir husumetin ortaya çıkmaması gibi anlaşılabilir bazı gerekçeler sayılabilir.

Hakemin yazara, yazarın da hakeme gizli olması, gerçekten kararlarda belirli bir yansızlık ve bağımsızlık sağlar. Önceden hakemi bilmeyen ve eğilimleri hakkında bir yargısı olmayan yazar, yazısında oldukça bağımsız davranabilir. Başlangıç aşamasında hakemin yazar tarafından, yazarın da hakem tarafından bilinmemesi ilkesi, bir yandan yazarın basım kuruluna baskı yaparak, yazısının belirli bir hakeme gönderilmesi talebinde bulunabilme olasılığının ortadan kaldırılması, diğer yandan da hakem tarafından yapılan incelemenin sağlıklı sürdürülmesi açısından mutlak bir gerekliliktir.

Ancak, sürecin tamamlanmasından sonra da hakemin kimliğinin yazara saklı kalmasının çok önemli sakıncaları olabileceği de açıktır. Bir defa, kimliğinin mutlak olarak gizli kalacağını bilen bir hakem, en hafifinden, yazıyı incelemede gerekli ihtimamı göstermiyor olabileceği gibi, en ağır ve haksız olarak da, yazının stili, uslûbu veya ideolojisini beğenmediği durumda da bir yargıç gibi davranarak, sorumsuzca yazının yayınlanamayacağı hükmüne kolayca ulaşıyor olabilir. Diğer taraftan, hakemin kimliğinin mutlak olarak saklı tutulması, hakemin değerlemesinin ilgili çevrelerin değerleme testinden de vareste tutulması anlamına gelir ki, bu durum hakemi davranış ve kanaatlerinde kısmen sorumsuzluğa itiyor olabilir.

Hakem kurumu, yazar açısından, sadece teknik hata dışında hiçbir gerekçe ile sınırlayıcı olmamalıdır. Hakemin ikazı sonucunda düzeltilebilecek teknik hatalar dışında, yazıda kullanılan uslûp, kapsanan alan, taranan kaynaklar ve en önemlisi ideolojik açılımlar hiçbir biçimde yazara sınırlama getirmemelidir. Sistem içinde oluşturulan genel ideoloji ve uslûba ters düşen yazıların hakem kurumundan dönmesi, akademik özgürlüğe ve fikir hürriyetine aykırı olduğu kadar, toplumsal düşünce sisteminin gelişmesi önünde de büyük bir engeldir. Fikirsel oluşumlar ve ürünler üzerinde böyle bir baskının oluşmasını engelleyebilecek tek yöntem, inceleme sonunda hakem kimliğinin açık kılınmasıdır.

Hakem kurumunda mutlak gizlilik ilkesinin uygulanması durumunda unutulmaması gereken önemli bir nokta da, yazarın da hakemin de, iki tarafın da ortasında yer alan, dergi yayın kurulunca biliniyor olmasıdır. Yazarın da hakemin de dergi yayın kurulunca biliniyor olması, hatta hakeme yönlendirmede dergi yayın kurulunun mutlak karar sahibi olmasının hakemin gizliliği ile bir-

leşmesi durumunda, dergi yayın kurulunun ve hakemin birbirini destekleyen olumsuz kanaatlerinin tetiklenme olasılığı ve tehlikesi gündeme gelebilir. Şöyle ki, dergide yer alması istenmeyen bir yazı, hakem organizasyonu ile rahatlıkla yayın dışına atılabilir. Böyle bir mekanizmanın çalıştırılması halinde, dergi yayın kurulu tüm sorumluluğu hakeme yıkarken, hakem hangi oyunda rol aldığının farkında dahi olmayabilir. Dergi yayın kurulunun böylesi bir komplo içinde olmaması halinde de, hakem kararı ile yazının kaderi oldukça subjektif olarak belirlenmiş olabilir. Görülüyor ki, hakem uygulamasında mutlak gizlilik sürdürüldüğü sürece, akademik yaşamda ve özgür ifade ortamında yarardan çok zarar ortaya çıkabilir.

Hakem sisteminin sakıncalarının olabildiğince ortadan kaldırılarak, sistemin yararlı bir hale getirilebilmesi için çok temel bir önlem almanın gerekli olduğunu düşünüyorum. Bu önlem, hakemlerin ilk incelemede gizli tutulması, ancak işlem sonunda hakemin kimliğinin yazara açıklanması şeklinde ifade edilebilir. Başka bir deyişle, günümüzde uygulanan sistemde hakemler denetlenmemekte, önerilen sistemde ise, bir anlamda hakemler de denetime tâbi tutulmuş olmaktadır. Sistemin işleyişi, ana hatlarıyla, şöyle olabilir. İlk inceleme aşamasında, hakem de yazara yazar da hakeme gizli olur ve hakem, yazarı hakkında bilgi sahibi olmadan, kendisine gönderilen yazıyı inceler. Hakem, gerekli gördüğü eleştirileri yaparak yazıyı geri gönderdiğinde, hakemin kimliği yazı sahibine açık edilir. Ya da, yazı basılırken, yazının sonuna, hangi hakemin yazı hakkında ne tür eleştiri yönelttiği basılan metnin sonunda kısaca belirtilir. Böylece, yazıya yönelik eleştiri gizlilik içinde değil, açık ortamda yapılmış, bizzat hakem de ilgili kamuoyu tarafından denetlenmiş olur. Hakemin alenileştirilmesi, hem hakeme ciddi bir sorumluluk yükler, hem de dergi yayın kurulunun, yukarıda kısaca ifade edilen, bir komplo içinde olmasını engeller. Sonuçta, gizlilik içinde sadece kurban edilebilecek yazı sahibinin değil, aynı zamanda hiç farkında olmadan bir komploya alet edilebilecek hakemin de hakları korunmuş olur.

Akademik yazıların hakem denetiminden geçirilmesi konusunda hassasiyetle durulmasının çok önemli bir nedeni, hakem kurumunun yayınlara ciddiyet getirdiği gerçeği ve görüntüsü yanında, yukarıda da kısaca ifade edildiği gibi, aynı kurumun çok etkili bir ideolojik ayıklama mekanizması olarak da kullanıma açık olmasıdır. Hakem kurumu, yazarı ex-post olarak denetleyebileceği gibi, ex-ante olarak psikolojik açıdan da denetime tâbi tutabilir. Bu konudaki düşüncemi açıklayabilmek için kasıtlı bir örnek vermek gerekirse, sosyal alanda radikal bir yazı hakem denetimine takılıyor olabileceği gibi, hakem denetimine takılmasını istemeyen bir kişi yazıyı uygun şekilde tasarlayarak, kendisini radikal alandan çekebilir. Başka bir ifade ile, kasıtlı çalıştırılması halinde hakem sistemi yazarlar üzerinde tam bir "terbiyevî tehdit unsuru" olarak işlev görebilir.

Hakem kendisini bir yargıç gibi görme durumunda olmamalıdır. Hakem, kendisine gönderilen yazılar üzerinde "basılamaz" hükmünü, önemli maddî hata dışında, hiçbir gerekçe ile kullanma durumunda olmamalıdır. Hakem, ciddi maddi hata dışında, gerekli gördüğü noktalarda ikazını yaparak, sadece "olumlu" ya da "olumsuz" yargısı ile yetinmelidir. En uç halde, hakem, "basılması halinde akademik değerlemede dikkate alınmaması" önerisinde bulunabilmelidir. Tüm bu hükümler, hakemlerin kimlikleri ile birlikte, yazının sonunda not olarak verilerek, hem yazı hem de hakem okuyucuların ve daha sonra kurulacak olan doçentlik ya da profesörlük jürileri gibi jürilerin de denetiminden geçmiş olur.

Hakem sistemi ilk fakat kesin olmayan kaba bir eleme niteliğinde uygulanmalıdır. Aksi ve gizlilik içinde yapılan uygulamada, hiçbir sorumluluk duymayan hakem ya da dergi yayın kurulu, herhangi bir yazıyı çok sudan gerekçelerle yayın dışında tutabilir. Böylesine işlemeye açık olabilen bir sistemin yazar ve okuyucu haklarını ihlâl edeceği gün gibi ortadadır. Zira, herhangi bir alanda çöreklenmiş bir hakem kurulu sadece belirli nitelik ve içerikte yazıların yayınlanmasına izin verir biçimde faaliyet gösterirse, böyle bir uygulamadan hem potansiyel yazarların, hem de potansiyel okuyucuların zarar görmesi yanında, toplumsal düşünce ve iletişim alanı da daraltılmış olur.

Doçentlik ve profesörlük jürilerindeki değerlemelerde hakemli dergilerde yayınlanmış olan yazılar ilk maddi değerlemede sadece yeterli puan hesabında önemli olmakta, ikinci aşamada ise jüri üyelerinin söz konusu yayınları içerik olarak inceleyip, kendi kanaatini oluşturma zorunluluğu bulunmaktadır. Şu halde, hakem denetiminden geçmiş olan bir yazının, başka bir kurulda yeniden incelemeye alınabilmesi söz konusu olduğuna göre, hakem kararının yargıç kararı niteliğinde olmaması ve böylece uygulanmaması, ancak yazı hakkında aleniyet ortamında verilmiş bir ilk karar niteliğinde olması gerekmektedir. Bu bağlamda, bir yazı hakkında hakemin ilk kararı, doçentlik ve profesörlük gibi ileri aşamalarda kurulacak jürilere sunulacak olan bu eserin maddi değerlemesinde dikkate alınmakla beraber farklı sonuçlara da gidiliyor olabilir.

Hakemlerin kimliklerinin ilk inceleme bittikten sonra açık olması, işleyişin objektiflikten uzaklaşmasına yol açmaz. Hakemlerin aleni olması "ben sana, sen bana" türünde uygunsuz işleyişin ortaya çıkmasına da neden olmaz. Tüm bu veya benzeri olumsuzlukların önlenebilmesi ancak hakem kurumunun, işlemden sonra, alenileştirilmesi ile sağlanabilir.

Sistem bugünkü gizliliği içinde işlerken de, bizzat hakem tarafından kısmi aleniyet sağlanabilir. Kararın gizlilik içinde verilmesine, ancak karar verildikten sonra kimliğinin yazara açıklanmasına taraftar olan hakem, raporuna bu talebini yazarak, kimliğinin yazara açıklanmasını isteyebilir. Bizzat hakemden gelebilecek böyle bir talebin yerine getirilmesini engelleyen bir hükmün olduğunu sanmıyorum.

Doçentlik ve profesörlük jürilerinin de ilk aşamalarda gizli tutulması, raporlarının açıklanmaması, adayları rahatsız ve tedirgin edici olduğu kadar, bizzat jüri üyeleri açısından da aşağılayıcı bir uygulama olarak görülmelidir. Kararının arkasında duran her jüri üyesi kimliğinin ve verdiği kararın açıklanmasından gocunmayacaktır. Böyle bir uygulama, hem tüm işlemlerin yargı denetimine açık olduğu yönündeki genel hukuk kuralına uygun olur, hem de açıklığı sağlayarak, tarafların karşılıklı haklarının korunmasına ve demokrasinin yerleşmesine hizmet eder.

Sınırlara dönüş: Sokal meselesi

*Ferda Keskin**

Social Text dergisinin 1996 yılında 'Science Wars' (Bilim Savaşları) konu başlığı altında yayınlanan sayısında Alan Sokal'ın "Sınırların Aşımı: Kuantum Yerçekiminin Dönüşümsel Bir Betimlemesine Doğru"[1] başlıklı bir makalesi de yer almıştı. Makalenin hemen başında Sokal birçok doğa bilimci ve özellikle fizikçinin, kendi araştırma alanlarına toplumsal ve kültürel eleştiri disiplinleri tarafından katkı gelebileceği fikrine karşı çıktığını ve Aydınlanma sonrasına özgü bir hegemonyanın Batı entelektüel düşüncesine dayattığı dogmada ayak dirediğini söylüyordu. Söz konusu dogma ise şöyle özetlenebilirdi:

> Özellikleri herhangi bir insandan, hatta tüm insallıktan bağımsız olarak var olan bir dış dünya vardır; bu özellikler "ölümsüz" fizik yasalarında gizlidir; insanoğlu bilimsel yöntem denilen şeyde reçetesi verilen epistemolojik ve "nesnel" süreçlerle kendine yaka yıka yol açarak bu yasalar hakkında, olası ve eksik de olsa, güvenilir bir bilgi edinebilir (Sokal, 1998a: 230).

Ancak hemen ardından makale Descartesçı ve Newtoncu metafizik olarak adlandırdığı bu dogmanın iç yüzünün, 20. yüzyıl biliminde meydana gelen "derin kavramsal kaymalar," "bilim felsefesi ve tarihi üzerine yapılan revizyonist çalışmalar" ile "feminist ve postyapısalcı eleştiriler" tarafından ortaya çıkarıldığını ve tıpkı toplumsal "gerçeklik" gibi fiziksel "gerçekliğin"[2] de "bir top-

---

(*) Bilgi Üniversitesi, Kültürel Çalışmalar Programı.

1 "Transgressing the Boundaries: Towards a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity." Aynı metin Alan Sokal ile Jean Bricmont'un birlikte yazdığı *Fashionable Nonsense: Postmodern Intellectuals' Abuse of Science* adlı kitapta da yayınlandı. Yukarıda adı geçen kitap hariç, bu yazıda kullanılan kaynakların tamamı Alan Sokal'ın http://www.physics.nyu.edu/faculty/sokal/ adresli internet sitesinde bulunabilir.

2 "Gerçeklik" kelimesindeki tırnak işaretleri Sokal'ın.

lumsal ve dilsel oluşum [*construction*]" olduğunun giderek daha görünür hale geldiğini ekliyordu. Aslında bilimsel bilgi nesnel olmak bir yana, kendisini üreten kültürün hâkim ideolojileri ve iktidar ilişkilerini yansıtan ve kodlayan bir şeydi. Bilimsel doğruluk teori yüklüydü ve sadece kendine gönderme yapıyordu. Sonuç olarak bilimsel söylem, muhalif ya da marjinalleştirilmiş cemaatlerin Aydınlanma sonrası dogmayı dayatan hegemonya karşıtı "anlatılar üzerinde daha ayrıcalıklı bir epistemolojik konuma sahip" olamazdı (Sokal, 1998a: 230). Bütün bu temalar, toplumsal ve kültürel eleştiri saflarında önde gelen bazı isimlerin bilimsel söylem analizlerinde görülebilirdi ve Sokal'ın kendi makalesi de bu analizleri daha ileriye götürmek için yazılmıştı. Makale bunun için kuantum mekaniği ile klasik genel görecelik teorisinin ortaya çıkardığı bazı felsefî ve ideolojik meseleleri özetliyor; ardından ana hatlarını verdiği yeni bir kuantum çekim teorisinin, bilimsel doğruluğun nesnelliğine yani yukarıda sözü geçen dogmaya getirilen 'postmodern' eleştirileri temellendirdiğini iddia ediyordu. Son olarak bu bilimsel gelişmenin, ilerici siyasete hizmet edecek 'özgürleştirici' [*liberatory*] bir tür fizik anlamına geldiğini iddia ediyor ve buna tekabül eden yeni bir matematik geliştirilmesini talep ediyordu. Söz konusu noktaların kapsanmasında makalede yüz küsur dipnot kullanmış ve sonuna da uzunluk olarak makalenin kendisine yakın bir kaynakça eklenmişti.

Social Text dergisinin hiçbir değişiklik talep etmeden basmayı kabul ettiği bu makalenin yayınlanmasıyla eş zamanlı olarak *Lingua Franca* dergisinde yine Alan Sokal imzalı bir başka makale yayınlandı.[3] Bu makalede Sokal diğer makalenin aslında bir deney olduğunu ifşa ediyordu. Sokal'ın özellikle Amerikan akademik dünyasındaki beşerî bilim alanlarında geçerli olan entelektüel standartların titizliğinden duyduğu kuşku sonucunda yaptığı bu deneyin temel sorusu şuydu: *Social Text* gibi yayın kurulunda çok parlak isimlerin (örneğin Fredric Jameson ve Andrew Ross) olduğu önde gelen bir Kültürel İncelemeler dergisi, sırf kulağa hoş geldiği ve yayıncılarının ideolojik önkabullerini okşadığı için saçmalıklarla gelişigüzel doldurulmuş bir makaleyi basar mıydı? Makale maalesef basılmış ve Sokal'ın entelektüel standartlarla ilgili olarak taşıdığı kaygı doğrulanmıştı. Olayın bu aşamasında dikkati çeken bir nokta artık Sokal'ın hedef aldığı kesimi adlandırırken 'toplumsal ve kültürel eleştiri disiplinleri' yerine doğrudan doğruya 'Kültürel İncelemeler' deyimini kullanmasıydı.

Sokal kendi saçmalıklarını ifşa ederken ilk makalesinde bilimsel ve matematiksel kavramları çok az sayıda bilimci ve matematikçinin ciddiye alabileceği bir biçimde kullandığını; bir yandan farklı bilimsel kavramlar ve teoriler arasında, diğer yandan bu tür kavramlar ve teoriler ile Kültürel İncelemelerin bir araya getirdiği disiplinler arasında olmayan ilişkiler uydurduğunu söylüyordu.[4] Daha da kötüsü, ilk makalenin ana tezi ile bu tezi desteklemek için kullanılan

3 "A Physicist Experiments With Cultural Studies."

4 Bu konuda ayrıca bkz. Bricmont ve Sokal, s. 275-284.

muhakemeydi. Tez saçmaydı ve muhakemede hiçbir mantık sırası gözetilmemiş, otoritelere bol miktarda mesnedsiz gönderme yapılmış, zorlama analojiler kurulmuş, kısacası desteksiz atılmıştı.

Sokal bu deneyi yapmasının en önemli nedeni olarak "özel bir saçmalık ve şapşal düşünme" biçiminin giderek artmakta olmasını gösteriyordu. Bu, nesnel gerçekliklerin varlığını reddeden ya da köşeye sıkıştığında bu gerçekliklerin varlığını kabul eden, ama pratik önemi olmadığını söyleyen bir düşünme biçimiydi. Bu tür bir 'epistemik görecelik,' bilimsel çalışmaların karşı karşıya olduğu önemli sorunların (örneğin şirket ve hükümet fonlarının bilimsel çalışmayı nasıl etkilediği sorununun) çözümüne nasıl katkıda bulunabilirdi? "Öznelci düşünme" adını verdiği bu tutum, Sokal'da hem entelektüel hem de siyasî kaygılar uyandırıyordu. Entelektüel olarak bu tür doktrinler yanlış ve çoğu zaman anlamsızdı, çünkü bir gerçek dünya vardı; bu dünyanın özellikleri toplumsal kurgular [*construction*] değildi; olgular ve kanıtlar önemliydi. Ama çağdaş akademik teori, aklı başında hiç kimsenin kuşku duymayacağı bu bariz hakikatleri kapalı ve ukala bir dille bulandırıyordu. Kanıt ve mantığın yerini metaforlar, kelime oyunları almıştı. Kuşkusuz bilimin teknik terminolojisinin yoğun olarak kullanıldığı ilk makaleyi *Social Text* gibi bir derginin yayıncılarının değerlendirmesi güçtü. Ama Sokal'a göre yayıncılar, makalenin bütünüyle mantıktan yoksun olduğunu görebilmeliydiler.

Bu ikinci makalenin yayınlanmasının ardından Batı entelektüel dünyasını uzun züre meşgul eden, ama son yıllarda hararetini kaybetmeye başlayan bir tartışma yaşandı, çünkü aslında Sokal'ın bir kaygısının doğruluğunu teyit etmek için yaptığını iddia ettiği bu deney –ki Sokal bunu 'şaka' olarak da adlandırdı– birçok hassas konuyu deştiği gibi aslında geçmişi eskilere dayandırılabilecek bir sorunu da yeniden gündeme getiriyordu.[5] Bu tartışma çerçevesinde yapılan tartışmalar ile yaşanan polemiklerin metinleri bugün Sokal'ın internet sitesinde istiflenmiş durumda ve sırf başlıklarının listesi yedi sayfa tutuyor. Aynı konuda çok sayıda kitap da yayınlandı. Aşağıda '*Social Text* meselesi' olarak adlandırılan bu tarihsel olayın bazı etki ve yan etkilerine değinmeye çalışacak ve fazla ayrıntıya girmeden (çünkü örneğin felsefî görecelik konusunda yapılacak bir tartışma ayrı bir yazı gerektirir) Sokal ve onu destekleyenlerin bilimin toplumsal olarak incelenmesine dair benimsediği ilkeler üzerinde birkaç yorumda bulunacağız.

Tartışmaya faal olarak katılan veya dışarıdan yorum getirmekle yetinenler için önemli konulardan birisi sorunun etik boyutu oldu kuşkusuz. 'Kültürel

---

5 Sokal'ın kendisinin de hatırlattığı gibi C. P. Snow'un ünlü "Two Cultures" (İki Kültür) başlıklı konuşmasında dile getirdiği sorundu bu: Beşerî bilimler alanında çalışanların, en temel bilimsel bilgiden bile yoksun oldukları halde, büyük bir özgüvenle bilimcilerin beşerî bilimler konusundaki bilgisizliğini eleştirmeleri. Snow, ilk kültürün temsilcilerine, "Termodinamiğin İkinci Yasasını tarif edebilir misiniz?" sorusunu sorduğunda soğuk ve olumsuz bir cevap aldığını, oysa bu sorunun "Hiç Shakespeare okudunuz mu?" sorusunun bilimsel muadili olduğunu söylüyordu (Sokal, 1998b: 293).

İncelemeler' alanında uzmanlaşmış bir yayın kurulunun böyle bir makalenin tuzağına düşmesi birçoklarına göre doğaldı, çünkü makale (Sokal'ın kendisinin de vurguladığı gibi) hayli teknik bir bilim terminolojisiyle yüklüydü ve New York University gibi prestijli bir üniversitede fizik profesörü olan bir bilim adamının imzasını taşıyordu. Ayrıca, derginin editörlerinden Bruce Robins ve Andrew Ross'un Sokal'a verdikleri cevapta da vurguladıkları gibi *Social Text* hakemli olmayan bir siyasî düşünce ve kültürel analiz dergisiydi. Dolayısıyla Sokal yayın kurulunun kendisine neredeyse kaçınılmaz olarak duyacağını bildiği a *priori* bir güveni istismar etmişti. Ama Sokal ve destekçileri açısından bakıldığında, bu konunun etik bir boyutu olduğu bile şüpheliydi; çünkü yazı, kullandığı saçmalıkların görülebilmesi için bol sayıda ipucu veriyordu ve içinde sözü edilen bilimsel teorilerle biraz aşinalığı olan herkes yapılmış kasti hataları görebilirdi. Ayrıca söz konusu olan bir siyasî düşünce ve kültürel analiz dergisi olsa bile yayın kurulu yayınladığı şeyin anlamlı olup olmadığı konusunda özenli olmalıydı (Boghossian, 1998: 26).

Bu noktada akla, eğer dergi hakemli olsaydı bütün bunlar olur muydu, sorusu geliyor. Aynı soru, yeni ve eleştirel düşüncelere sözcülük eden dergilerin –belki de aslında tüm dergilerin– yayın politikaları, yazı seçip yayınlarken kullandıkları kriterler, hakemlik prosedürlerine dair başka soruları da hatırlatıyor kuşkusuz. Özellikle İngiltere ve Amerika'da geçerli olan akademik yükselme kriterlerinin en başında yayınların geldiği ve bunun "*publish or perish*" ("yayınla ya da yokol") gibi veciz deyimlerde ifade bulduğu; ama her yayının da değil, yalnızca belli indekslere girebilmiş hakemli ve prestijli dergiler ile yayınevlerinde yapılmış yayınların akademik ödüle değer bulunduğu; bu yüzden bu tür dergilere her yıl yüzlerce makalenin değerlendirilmek için sunulduğu hatırlanırsa yukarıda sözünü ettiğimiz soruların önemi daha da artıyor. Yine de hakem mekanizmasının sorunu tümüyle çözebileceğini düşünmek mümkün değil. İlk ortaya atıldığında saçmalık olarak görülen bazı bilimsel teorilerin ya da farklı teoriler arasında kurulan yeni ilişkilerin daha sonra kabul gördüğü, hatta ilk başta çektiği tepkinin şiddetiyle orantılı bir otorite kazandığı tarihsel bir gerçek. Örneğin *Social Text* hakemli bir dergi olsa, Sokal bu dergiye ciddi bir makale verse ve bu makale bir hakem tarafından yukarıdaki nedenlerle olumsuz olarak değerlendirilse, metni anlayacak bilimsel donanımı olmayan yayın kurulunun hakem ile fizik profesörü yazar arasında seçim yaparken neler hissedeceğini tahmin etmek kolay olmasa gerek. Özellikle dergilere gönderdiği ama reddedilmiş yazıları için yazılan hakem raporlarının yanlış anlamalar ve önyargılarla dolu olduğunu iddia eden onca akademisyen varken. Dolayısıyla "hakem" mekanizmasını düşünmek sorunu çözmediği gibi daha da çetrefilli hale getiriyor. Öte yandan belli bir güveni istismar etmiş olmakla beraber Sokal'ın bir konuda haklı olduğunu, yayın kurulunun bu kadar iddialı bir metni yayınlamaya karar verirken siyasî taktikleri ön plana çıkardığını teslim etmek gerek.

Dolayısıyla tartışma başlar başlamaz gündeme gelen bir diğer konu bilimin siyasetle ilişkisi olmuştu. Sokal deneyini ifşa ettiği yazısında sadece entelektüel değil, siyasî olarak da kaygılı hatta öfkeli olduğunu söylüyor ve "dekontrüksiyonun işçi sınıfı için ne yararı olduğunu hiçbir zaman anlayamamış fütursuz [ve demode] bir solcu olduğunu itiraf" ediyordu. Eleştirdiği saçmalıkların kaynağı kısmen de olsa kıymeti kendinden menkul bir sol anlayışıydı ve dolayısıyla yaptığı şaka bu sol anlayışını da hedefliyordu (Sokal, 1998b: 286). Sokal'ın savunduğu sol, son iki yüzyıldır cehalete karşı bilimle özdeşleşmişti ve rasyonel düşünce ile (hem toplumsal hem de fiziksel anlamda) nesnel gerçekliğin gözünü budaktan sakınmayan bir analizi bu gerçekliğe egemenler tarafından getirilen mistifikasyonlara karşı savaşmak için güçlü araçlardı. Oysa gerçekliğin toplumsal bir biçimde kurulduğunu iddia eden akademik sol bu mirasa ihanet etmekteydi. Doğruluk/hakikat ile yanlışlık kavramlarını reddederek tarih, sosyoloji, ekonomi ve politika konusundaki yanlış fikirlere karşı nasıl savaş verilebilirdi? Dolayısıyla rasyonel düşünce ve korkusuz bir analiz gücüyle donanmış bilim sadece cehalete karşı 'aydınlatmakla' değil, aynı zamanda ürettiği bilgi yoluyla ezileni 'kurtarmakla' da yükümlüydü.

Başka bir deyişle Sokal klasik Aydınlanma geleneğine sadık solcu entelektüele özgü reflekslerle hareket ettiğini belirtiyordu. Ama bu pasajlarda eksik kalan bir yan var: 'rasyonel düşünce' ve dolayısıyla 'rasyonalite' derken neyin kastedildiği açıklanmıyor ve dolayısıyla rasyonalite kavramının kendisini siyasî açıdan sorunlu bulan koskoca bir geleneğin bu konuda sorduğu sorular yok sayılıyor. Yani tam da tartışma konusu olması gereken şey, hiç tartışmaya açılmadan bir veri olarak alınıp eleştiriye temel oluyor. Burada akla gelen tarihsel boyutlu bir soru var: Örneğin bilimsel rasyonalite kavramını Amerikan Kültürel İncelemeler bölümlerinin yapıbozumcularından çok önce eleştiren Adorno ve Horkheimer'ın tutumu kıymeti kendinden menkul bir sol mudur? Biraz beşerî tarih, biraz da felsefe tarihi bilmek bile bu soruya olumlu cevap vermeyi engellerdi herhalde, tabii solcu olmaya yeni tanımlar getirilmemişse. Fizik bilimiyle solu doğrudan bir araya getiremeyen Sokal'ın kendi solculuk serüveni için sık sık Sandinista dönemi Nicaraguası'nda matematik dersleri verdiğini vurgulaması bu bakımdan oldukça dikkat çekici.

Söz konusu olan Aydınlanma'yı savunmak olduğunda elbette hedefi iyice genişletmek gerekir. Belki biraz da bu yüzden *Social Text* meselesinden iki yıl sonra Sokal'ın Jean Bricmont'la birlikte yazdığı *Son Moda Saçmalar: Postmodern Aydınların Bilimi Kötüye Kullanmaları* başlıklı kitabı yayınlandı. Bu kitap yukarıda sözünü ettiğimiz epistemik görecelik meselesini tekrar gündeme getirmenin yanısıra Lacan, Kristeva, Irigaray, Latour, Baudrillard, Deleuze, Guattari ve Virilio gibi önde gelen Fransız teorisyenlerin, bilimsel söylemi işlerine geldiği gibi ve anlamsız bir biçimde, örneğin bağlam dışında ve hiçbir empirik ya da kavramsal temellendirme yapmadan, kullanarak nasıl istismar ettiklerini sergi-

liyordu. Kitabın ilk başta Fransızca olarak yayınlanması ve eleştirilecek teorisyen seçimi, bilimi kötüye kullananların sadece Fransızlar olduğu izlenimini verse de başlayan yeni kavgada Sokal ve Bricmont, Althusser, Barthes ve Foucault gibi bazı Fransız düşünürleri saygıdeğer bulduklarını ifade ediyor; ama yukarıdaki grubun düşüncelerini övdükleri için bu düşünürlerin kulaklarını çekmeden de edemiyorlardı (Bricmont ve Sokal, 1997b: 17). Burada küçük bir karışıklık da olmadı değil, çünkü bu saygıdeğer Fransızlar listesini içeren ve *Times Literay Suplement*'da yayınlanan yazı *Libération*'da Fransızca olarak yayınlandığında listeye beklenmedik bir biçimde Derrida da eklenmişti (Bricmont ve Sokal, 1997a: 5). Oysa resmî olarak biliniyordu ki, Sokal daha önceki tartışma esnasında, Derrida'nın bir tarihte klasik genel görecelik teorisi üzerine yaptığı bir yorumu da bilimin istismarına örnek olarak kullanmıştı. Derrida bir dilden öbürüne geçerken listede meydana gelen bu değişikliğe "Sokal ve Bricmont ciddi değil" diyerek cevap vermekle yetindi (Derrida, 1997). Ama bu arada önde gelen birçok Fransız entelektüelinin öfkeli polemikleri sonucunda kitap gündemin baş köşesine oturmuştu.

Buraya kadar kabaca getirmeye çalıştığımız veriler göz önüne alındığında sorunla sadece dolaylı ilişkisi varmış gibi görünen konularda birkaç yorum yapma imkânı var. Sokal'la başlayıp Bricmont'un da katılımıyla devam eden bu eleştiri sürecinde eleştiri nesnesinin ilginç bir biçimde önce 'toplumsal ve kültürel eleştiri disiplinleri' olarak adlandırıldığı, daha sonra 'Kültürel İncelemeler' biçiminde daha spesifik bir tanım edindiği ve sonunda Fransızlarda ete kemiğe büründüğü görünüyor. Ama Sokal ve Bricmont'un buradan yapılabilecek çıkarsamalar konusunda hazırlıklı olduğunu da hatırlatmak gerek. Sokal konuyla ilgili olarak yazdığı son yazılardan birinde ilk makalesiyle gerçekleştirdiği parodiden, tüm Kültürel İncelemeler alanının ya da bilimin kültürel olarak incelenmesinin saçma olduğu sonucunun çıkartılamayacağını söylüyor (Sokal, 1998c: 11). Ama genelde doğru olan bu önermenin, söz konusu parodi ve hemen ardından Sokal tarafından yazılan yazılar için pek de geçerli olmadığını belirtmek gerek. Epistemik göreceliğe özgü saçma düşünme biçiminin Kültürel İncelemelere özgü bir tavır olduğunu açıkça söyleyen pasajlar var çünkü bu yazılarda. Örneğin parodinin ifşa edildiği yazıda "eğer her şey söylem ve "metin" ise, o zaman gerçek dünyanın bilgisi de lüzumsuz olur; fizik bile Kültürel İncelemelerin dallarından biri haline gelir" cümlesi gibi (Sokal, 1996: 64). Bu cümleden çıkartılacak bariz bir sonuç var: Kültürel İncelemeler her şeyin söylem ve metin olduğunu iddia eder. Ama bu, nesnel gerçekliği reddetmektir ve dolayısıyla epistemik görecelik, yani saçmalıktır.

Öte yandan Sokal ve Bricmont Fransız düşmanlığıyla itham edildiklerinde ısrarla düşüncenin milliyeti olmadığını, kitabın ve stratejinin Fransız kültürüne toplu bir saldırı olmadığını ve örneğin Diderot ile Deleuze arasında hiçbir ortak yön bulunmadığına göre zaten "Fransız düşüncesi" diye bir şeyin de ol-

madığını söylüyorlar! (Bricmont ve Sokal, 1997b: 17). Ayrıca yukarıda da değindiğimiz gibi saygıdeğer Fransız düşünürlerin de varolduğunu eklemeden edemiyorlar. Ama Sokal ve Bricmont'un bu düşünürleri saygıdeğer bulduklarını ifade etmesi, yepyeni bir faaliyetin başlamasına pek de engel olamadı. Deyim yerindeyse 'Fransız tepelemek' olarak adlandırabileceğimiz bu faaliyeti, bir Fransız veya Fransız muhibi bir düşünür seçip Sokal ve Bricmont'un yaptığına benzer bir hırpalama yazısı yazmak olarak tarif edebiliriz. Ancak bu geleneği sadece Sokal ve Bricmont'a bağlamak da doğru değil elbette, çünkü Anglo-Amerikan felsefecilerle Fransızlar arasındaki – pek fazla olmamakla beraber – karşılıklı eleştiri faaliyetinin bir kısmı zaten bu mecrada ilerliyordu ve basit bir örnek vermek gerekirse Foucault'nun fikirlerini açık açık 'entelektüel tümörler' olarak tanımlayan ve bu tümörleri sonsuza dek imha etmeye soyunduğunu beyan eden yazılara dahi rastlamak mümkündü.[6]

Aynı konuyu takip edersek ikinci bir ilginç nokta daha ortaya çıkıyor: Sokal'ın olay çıkartan ilk yazısının başında daha sonra şiddetle eleştirmek üzere formüle ettiği ve 'epistemik görecelik' adını verdiği tutumu tarif ederken sıraladığı önermeler arasında, bilimsel bilginin nesnel olmadığı ve kendisini üreten kültürün hâkim ideolojileri ve iktidar ilişkilerini yansıttığı tezi var. Ayrıca Sokal 'epistemik görecelik' doktrinini sadece doğa bilimlerinde değil, aynı zamanda toplum bilimlerinde de eleştiriyor. Hal böyleyken Sokal ve Bricmont'un bilgi ile iktidar arasında karşılıklı bir kuruculuk ilişkisi olduğu tezinin sahibi Foucault'yu da saygıdeğer filozoflar listesine almasını anlamak zor. Üstelik 1996 yılında yazdığı ve yine *Social Text*'e gönderdiği, ancak bu kez kabul edilmediği için *Dissent* dergisinde yayınlanan bir yazıda Sokal'ın Alan Ryan'dan yaptığı ve "iyi söylemiş" diye övdüğü bir alıntıda "mücadeleye hazırlanan azınlıklar için (bırakın Derrida'yı) Michel Foucault'yu kucaklama[nın] bile intihar" olacağı belirtildikten sonra "hakikat/doğruluk, iktidarın bir etkisidir" diyen Foucault'yu okuyanın "vay haline" deniyor (Sokal, 1998b: 287). "Foucault'yu böyle okuyanın vay haline!" demek arzusu uyandıran bu tür önermeler için "iyi demiş" deyip de sonra Foucault'yu saygıdeğer düşünürler arasına katmak Sokal'ın hassasiyetle savunduğu mantıksal düşünme ilkeleri açısından ne anlama gelir, çıkarmak güç.

'İki Kültür,' Kültürel İncelemeler, Fransızlar derken bütün bu tartışmalarda ıskalanması muhtemel olan çok önemli bir şey var kuşkusuz: bilimin toplumsal ve siyasî boyutunun tartışılması. Bu ihtimalin farkında olan Sokal da bilimin toplumsal olarak incelenmesinde gördüğü bazı olumlu yanları kabul ettiğini beyan ediyor ve bilimin toplumsal ve siyasî boyutunun toptan ıskalanması tehlikesine karşı önlem olarak düşündüğü üç ana ilkeden söz ediyor.

---

6 Bkz. Nola (1994). Bu tür metaforların etik ve dolayısıyla politik içerimlerindeki dehşet verici tehlikeye ayrıca değinmeye gerek yok. Ama entelektüel fikirlere tümör gibi patoloji terimleriyle örülmüş metaforlar kullanarak bakmanın yanısıra, yazarın patolojik olana müdahele etmek ve düşünceyi normalleştirmek için duyduğu bu güçlü arzu tam da Foucault'nun anlatmaya çalıştığı şeyi örneklendirmesi açısından ilginç, hatta belki de ders niteliği taşıyan bir rastlantı.

Bu ilkelerin ilki, insanlar tarafından yapılan bir iş olduğu için bilimin de ciddi toplumsal analize tâbi tutulması gerektiğini içerimliyor. "Hangi araştırma sorunlarının önemli sayıldığı; araştırma fonlarının nasıl dağıtıldığı; kimin prestij ve iktidar topladığı; bilimsel uzmanlığın kamu politikası tartışmalarında hangi rolü oynadığı; bilimsel bilginin teknolojide nasıl ve kimin yararına cisim bulduğu gibi konular bilimsel araştırmanın iç mantığı kadar siyasî, ekonomik ve bir ölçüde ideolojik değerlendirmelerden de etkilendiği" için bilimin toplumsal analizi önemli Sokal'a göre (Sokal, 1998c: 10). Bütün bunlar kuşkusuz doğru, ama bu önermenin içeriğini biraz daha açmak suretiyle şu sorular da sorulabilir: Üniversitelerde araştırma fonları hangi kriterlere göre dağıtılır? Nispeten yakın bir tarihte geleneksel felsefe ve sosyal bilim bölümlerinden ayrılıp yeni beşerî bilim bölümleri veya Kültürel İncelemeler programları kuranlar hangi fonlara ortak çıkmıştır? Buralarda kim prestij edinmiş ve iktidara talip olmuştur? Bu yeni bölüm ve programlar üniversite politikaları tartışmalarında hangi rolü oynamaya başlamıştır? Bu kimleri rahatsız etmiştir? Gösterilen tepkilerin çıkardığı tartışmalar hangi platformlarda yürütülmüştür?

İkinci ve daha incelikli bulduğu bir düzeyde Sokal, "bilimsel tartışmanın içeriğinin – hangi teorilerin tasavvur edilip değerlendirmeye alınabileceği, birbiriyle rekabet içinde olan farklı bilimsel teoriler arasında karar verirken hangi kriterlerin kullanılması gerektiği – hâkim zihinsel tutumların dayattığı sınırlamalar hatta zorlamalar altında olduğunu; bu zihinsel tutumlarınsa bilim dışı derin tarihsel etmenlerden kaynaklandığını" kabul ediyor (Sokal, 1998c: 10). Dolayısıyla bilimsel gelişim sürecini belirleyen etmenler arasında bilime içsel olanların yanısıra, dışsal etmenler de var. Belki bilimin bilinçdışı olarak adlandırılabilecek bu dışsal etmenleri bulup ortaya çıkarmak, yani bir tür fikir tarihi, yine Sokal'a göre bilim tarihi için önemli. Kuşkusuz birçok bilimci bu dışsal etmenleri işaretlemenin öncelikli olarak bilimsel gelişim sürecini arındırmak, yani dışardan gelen müdaheleyi mümkün olduğunca iptal etmek için önemli olduğunu savunacaktır. Ama bilimin toplumsal analizine atfedilen bu önemin tarifi yetersiz, çünkü sorulabilecek daha temel sorular var. Bilimin açıklamak veya öndeyilemek için öncelikle gerçekliği kavramsallaştırması gerektiği ve bu kavramsallaştırma sürecinin dış dünyada görülenleri adlandırmaktan ibaret olmadığı açık. Kaba bir örnek vermek gerekirse, bir nesnenin belli bir kavram altında düşünülmesini sağlayan özelliklerinin, o nesnenin gözlemlenebilir bütün özelliklerini tükettiği söylenemez. Dolayısıyla kavramı tanımlayacak özelliklerin hangileri olduğu ve kavramın hangi nesnelere yüklemlenebileceğinin saptanması, dolayısıyla kavramlar altında düşündüğümüz nesnelerin tanımlanması karmaşık bir süreç olmak zorunda. Burada ise akla şu soru geliyor: Tarihsel ihtiyaçlar veya kaygılar, yani dış etmenler, bilimsel tartışmayı Sokal'ın iddia ettiği kadar yakından etkiliyorsa, bu etkinin bilimsel kavramların kurulma ve yüklemleme sürecindeki, örneğin bilim nesnesinin tanımlanmasındaki, rolü

nedir? Bu süreç dış etmenlerden tümüyle arındırılabilir mi? Söz konusu olan nesnellik olduğunda özellikle toplumbilimleri için hayati önem taşıyan bu sorulara kadar genişletmek gerekir dış etmenler tartışmasını.

Aynı soruları Sokal'ın getirdiği üçüncü ilke için de sormak mümkün. Bu ilke uyarınca siyasî inançlar tarafından yönlendirilmiş bilimsel araştırma yapmanın da yanlış bir yanı yok: örneğin psikoloji, tıp ve biyolojiye getirilen bazı eleştirilerin arkasındaki feminist yönelimler. Ama bu tür bir eleştiride izlenmesi gereken yol şu olmalı ancak Sokal'a göre: Önce siyasî bakımdan sakıncalı bir bilimsel araştırma ve teorinin niçin yanlış olduğunu iyi bilimin kurallarına dayanarak göstermek, bunu yaparken üzerinde uzlaşılmış bilimsel argümanlar kullanmak ve ancak bundan sonra hangi toplumsal önyargıların bilimsel araştırmacıyı iyi bilimin kurallarını çiğnemeye ve feminist bir eleştiriye açık teorilere götürdüğünü göstermek (Sokal, 1988c: 10). Ancak tartışmanın sınırlarının bundan ibaret olduğunu söylemek yine eksik ya da taraflı bir tutuma işaret ediyor, çünkü Sokal'ın tavrında iyi bilimin kurallarının ne olduğu ve nasıl uygulanması gerektiğine dair bilimin kendi içinden gelen bir tanımın önden kabul edildiği görülüyor. Ardından bilimi toplumsal olarak eleştirenlerden, Sokal'ın kafasındaki bilim tanımından hareket ederek yine Sokal'ın icazet verdiği türden bir eleştiri yapmaları talep ediliyor. Ama bilimin kurallarının, yani bilimsel önermelerin üretilmesi, dolaşıma girmesi ve işleyişini belirleyen karmaşık prosedürlerin oluşumunda Sokal'ın bilime dışsal etmenler olarak adlandırdığı unsurların etkili olup olmadığı sorusu tartışmanın dışında bırakılıyor.

Bu noktada tartışmayı biraz genişletebilir ve Paul Boghossian'ın Sokal'dan yana bir yazısında Stanley Fish'in bir saptamasına verdiği cevabı özetleyebiliriz. Toplumsal olarak kurulmuş olan şeyin dünya ya da dünyanın özellikleri değil; dünyanın açıklanmasında yani bilgimizin şekillenmesinde kullanılan sözdağarı [*vocabulary*] olduğunu söyleyen Fish'e karşı Boghossian'ın şöyle bir cevabı var: "Dünyayı bilebilmek için kullandığımız sözdağarlarının toplumsal olarak kurulmuş olduğunu ve dolayısıyla kapasitelerimiz, sınırlarımız ve çıkarlarımızın çeşitli olumsal yanlarını yansıttığını söylemeye bile gerek yok. Ama bundan, bu sözdağarlarının nesnel hakikatlerin/doğrulukların keşfedilmesi ve ifade edilmesiyle ilgili olan upuygunluk [*adequacy*] standartlarını yerine getirme gücünü taşımadığı sonucu çıkmaz." Boghossian'ın bu tezi örneklendirmek için kullandığı *baseball* kavramlarının yerine daha evrensel bir kavram kullanacak olursak; futboldaki 'faul' kavramı toplumsal olarak kurulmuş bir kavramdır. Ama bu kavram "bir kere tanımlandığında," neyin faul olarak "geçerli olacağı neyin olmayacağı konusunda artık bütünüyle nesnel olgular vardır. (Hakemin nihai karar mercii olması, hata yapmayacağı anlamına gelmez)" (Boghossian, 29-30).

Bu anlamlı cevaptaki "bir kere tanımlandığında" ve "artık bütünüyle nesnel olgular vardır" ifadelerinin altını çizip, bilim ve siyaset ilişkisine dair bir son

söz söyleyebiliriz: Evet, insan davranışlarına bakıp da örneğin neyin patolojik anlamda suça eğilim ya da hastalıklı cinsel davranış olduğu konusunda karar verirken kullandığımız kavramlar toplumsal olarak kurulmuştur, yani "kapasitelerimiz, sınırlarımız ve çıkarlarımızın çeşitli olumsal yanlarını" yansıtırlar. Ama bu kavramlar *bir kere* tanımlandığında, insan davranışlarına bakıp kimin suça eğilimli ya da hasta olduğuna karar verinemize ehliyet veren bütünüyle *nesnel* olgular vardır. Bu noktadan itibaren Aydınlanmacı reflekslerle hareket ederek, 'patoloji' kelimesinin etimolojisi gereği acı çektiği bilinen ve çektiği acı *nesnel* olguların varlığıyla *doğrulanmış* bu insanlara müdahele edebilir, acılarını dindirebiliriz.

Bu tür pratikleri mümkün kılan epistemolojik ilkeleri eleştirmek "kıymeti kendinden menkul" bir 'sol' anlayışına tekabül ediyorsa tartışılacak hâlâ çok şey var demektir.

KAYNAKÇA

Bricmont, J. ve Sokal, A. (1998) *Fashionable Nonsense: Postmodern Intellectuals' Abuse of* Science. New York: Picador.

Bricmont, J. ve Sokal, A. (1997a) "Que se passe-t-il?", Paris: *Libération*, 18-19 Ekim 1997 içinde.

Bricmont, J. ve Sokal, A. (1997b) "What is all the fuss about?", Londra: *Times Literary Supplement*. Londra: 17 Ekim 1997 içinde.

Bricmont, J. ve Sokal, A. (2002) *Son Moda Saçmalıklar: Postmodern Aydınların Bilimi Kötüye Kullanmaları*, çev. M. Baydur ve O. Onaran. İstanbul: İletişim Yayınları.

Boghossian, P. A. (1998) "What the Sokal Hoax Ought to Teach Us", Koertge (1998) içinde.

Derrida, J., (1997) "Sokal et Bricmont ne sont pas sérieux", Paris: *Le Monde*, 20 Kasım 1997 içinde.

Kitcher, P. (1998) "A Plea for Science Studies", Koertge (1998) içinde.

Koertge, N. (der.) (1998) *A House Built on Sand*. New York: Oxford University Press, 1998.

Nola R. (1994) "Postmodernism, a French Cultural Chernobyl: Foucault on Power/knowledge", *Inquiry* 37, 1994, s. 30-43.

Robbins, B. ve Ross, A. (1996) "Mystery Science Theater", *Lingua Franca*, Mayıs/Temmuz, 1996, s. 54-61.

Sokal, A. (1996) "A Physicist Experiments With Cultural Studies", *Lingua Franca*, Mayıs/Temmuz, 1996, s. 62-64.

Sokal, A. (1996b) "Transgressing the Boundaries: Towards a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity", *Social Text*, S. 46/47, İlkbahar/Yaz 1996 s. 217-252.

Sokal, A. (1998a) "Sınırların Aşımı: Kuantum Yerçekiminin Dönüşümsel Bir Betimlemesine Doğru", *Son Moda Saçmalıklar: Postmodern Aydınların Bilimi Kötüye Kullanmaları* içinde.

Sokal, A. (1998b) "Sınırların Aşımı: Bir Son Söz", *Son Moda Saçmalıklar: Postmodern Aydınların Bilimi Kötüye Kullanmaları* içinde.

Sokal, A. (1998c) "What the Social Text Affair Does and Does Not Prove", *A House Built on Sand* içinde.

İmparatorlukta hukuk ve meşruiyet

*Çağlar Keyder**

I.

Bu yazıda ele alınacak meselelerin dayandığı tarihsel arkaplan, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleridir. İmparatorluk, yaklaşık olarak beş yüzyıl boyunca, son kertede İslâmi unsurun hâkim olduğu hukukî bir çoğulculuk üzerinde temellenmişti. İmparatorlukları ulus devletlerden ayıran nitelik, kendi bağlılık, toplumsal ağ ve dayanışma kurallarına sahip farklı toplumsal gruplar tarafından oluşturulmalarıdır: çoğulculuk imparatorluğun temel yapı kuralını belirler. İmparatorlukların herhangi bir homojenlik iddiası ve doğal sınırları olmadığı için (zira imparatorluk fikri durmaksızın yayılma anlayışını ifade eder), her fetih, yeni bir cemaatin imparatorluğun siyasî çerçevesine dahil olması anlamına gelir. Bu siyasî çerçeve içinde hukukî çoğulculuk, farklı cemaatlerin göreli bir özerkliğe sahip olacaklarını ifade eder. Bu cemaatlerin yasal rejimlerindeki özerklik, varoluşlarının temel bir parçası olarak kabul edilir. İmparatorluğun devlet teşkilatı da bu özerkliği resmen tanır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki cemaatler genellikle inanç/din temelinde tanımlanmıştır. Toplumsal ve iktisadî sistem de önemli ölçüde yerel temellerde örgütlendiği için bir düzeydeki hukukî yapıların birbirlerinden ayrıştığı bir düzen çok sorun yaratmayacaktır. Böylece, aile hukukuna ilişkin düzenlemeler, kişiler arasındaki akitler cemaat dahilinde gerçekleşebilir. Gündelik hayatı belirleyen toplumsal ağlar dinî pratikler temelinde inşa edilir. Cemaat içi dayanışmanın dilinin çoğunlukla kutsal olanın söyleminden türediği düşünüldüğünde son derece gerçekçi bir resim ortaya çıkmaktadır. Yaşam dünyasının dilini oluşturan doku aynı zamanda cemaatin içişlerinin biçimlenmesini sağla-

(*) Boğaziçi Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü; SUNY Binghamton Sosyoloji Bölümü.

yan kuralların da kaynağıdır. İmparatorluğun çerçeve hukukundan farklı olarak cemaatlerin hukuku, cemaat-içi toplumsal davranışlar bütününü düzenlemeye yöneliktir.

Osmanlı İmparatorluğu bölgeler, vilayetler, aşiretler ve *milletler*[1] gibi farklı düzeylerde özerkliğe sahip cemaat birimlerinden oluşuyordu. Bu birimlerin çoğu, içişlerinde göreceli bir özerklik sergileyen ve bir dereceye kadar tüzel kimliği olan topluluklardı. Örneğin Kürt aşiretlerinin kendi iç işleyişleri, iktidar yapıları, tamamen gelenekler düzeyinde belirleniyordu. Farklı vilayetlerin farklı ayrıcalıkları vardı. Millet rejiminin özelliği ise bu cemaatlerin bölgesel/mekânsal olarak tanımlanmaması idi. Milletlerin mensupları nerede olurlarsa olsunlar belli bir kişisel statüye sahiptiler. Kendi eğitim kurumlarına ve vergi sistemlerine sahip olan bu cemaatler, evlilik ve miras gibi medeni hukuku ilgilendiren konularda veya borç ve kişisel anlaşmalar gibi cemaat içi meselelerde kendi yasal rejimlerinden sorumluydular. Cemaatler, kiliseleri etrafında öyle yapılanmışlardı ki patriklerin ya da hahambaşıların da içinden çıktığı bu hiyerarşi, cemaati ilgilendiren meseleler söz konusu olduğunda Osmanlı yöneticilerinin işbirliği yapabilecekleri meşru bir muhatabı da sağlamış oluyordu. Aynı durum kendi iç örgütsel yapısını koruyan diğer birimler için de geçerliydi: örneğin aşiretler ve hatta Mısır gibi vilayetler için.

Cemaatlerin kendi hukukî düzenlemeleri daha çok içişlerine ilişkin olarak görülebilir. Buna ek olarak, imparatorluğun merkezi tarafından oluşturulan bir devlet hukuku da vardı:[2] güvenlik, toprak mülkiyeti ve vergi gibi meselelerde tüm nüfus için geçerli olan, imparatorluğun tüm nüfus üzerindeki kontrolünü gerçekleştiren bir hukuk yapısı. Bu imparatorluk hukuku ayrıca cemaatler arasındaki meseleleri de düzenlemek için gerekliydi; bu boyutuyla da Roma İmparatorluğu'nun *jus gentium*'una tekabül ediyordu. Dolayısıyla, ayrı düzeylerde mevcut olan, işlev açısından farklılaşmış, iki ayrı hukuk düzeninden söz etmek mümkündü: gelenek ve din temelli cemaat düzeni ve devletin yönetim mantığını yansıtan, imparatorluğun kamusal düzeni. Tabii ki, son kertede, bu farklı düzenlerin işleyişinin somut garantisi devletin caydırıcı gücünden kaynaklanıyordu.

Sözünü ettiğimiz ikili sistem Osmanlı İmparatorluğu'nda 'reformlar çağının' başlamasıyla birlikte değişti.[3] *Ayanın* 18. yüzyılda giderek bağımsızlaşması so-

---

1 Buradaki *millet* kavramıyla, dine dayalı tüzel bir teşkilatı kastediyorum. Bkz. Braude ve Lewis (der.) (1982) içinde, editörlerin yazdığı "Introduction" ve Kemal Karpat'ın makalesi, "Millets and Nationality". Bu vesile ile Osmanlı İmparatorluğu içinde etnik yapı ve ulusçuluk bağının tarihsel sosyolojisi konusunu en özgün biçimde işleyen Kemal Karpat'ın çeşitli yazılarının yeniden okunması gerektiğine de dikkat çekmek istiyorum.

2 Bu iki hukuk biçiminin farklı kökenlerine dair her zaman tahmin yürütülmüştür. Osmanlı örneğinde emperyal hukuk, Turkî *yasadan* çok Bizans ya da kendisi Roma hukukuna borçlu olan İslâmi devlet geleneğinden alınmış olabilir. Cemaatin hukuku dinî geleneklerin ürünüyken emperyal hukuk, yönetimin araçsal kaygılarını yansıtmaktadır.

3 Osmanlı'da reformlar çağı hakkında bkz. Shaw ve Shaw (1977). Avrupa hukukunun alınmasıyla ilgili olarak bkz. Bozkurt (1996).

nucunda bir merkezileşme ihtiyacı zaten hissedilmişti. Osmanlı bürokratları, 1830'lardan itibaren, hem Avrupa'nın baskısıyla hem de devleti güçlendirmek maksadıyla, modern bir devlet yapısının gerektirdiği idarî ve hukukî reformlara yöneldiler. Öncelikli olarak amaçlanan emperyalist iştahları engellemek için devletler sahnesinde meşruiyet kazanmaktı. Devletin Batı temelli modernleşme projesi, Osmanlı'nın Avrupa uyumunda yer almasını sağlayabilirdi ki, bu hedefe Kırım Savaşı ve onu takiben 1856'da imzalanan Paris Antlaşması'yla ulaşıldı. Osmanlı bürokratları bu hedeflerinde bir dereceye kadar başarılı olmuşlarsa da reformun imparatorluk içi meseleleri ilgilendiren boyutları çok daha sorunlu bir görünüm sergilemekteydi. Reformcu bürokratlar, Batı'da icat edilen modern merkezî devleti temel alarak imparatorluğu tekil bir hukukî alana dönüştürmeyi hayal ediyorlardı; bu resimde Osmanlı tebaasının yerini de cemaatlerin aracılığı olmaksızın, idarî merkez ile doğrudan ilişkiye giren vatandaşlar alacaktı. 1876 tarihli anayasayla sonuçlanan bir dizi yasal düzenleme ile tepeden inme bu modernleşme projesi büyük oranda başarıya ulaşmış ve imparatorluk hukukî olarak tekil bir siyasal alana dönüştürülmüştü. Farklılıklara dayalı bir siyasî düzeni niteliksel olarak yeni düzenlemelerle, katmansız ve homojen bir alana dönüştürme projesini *anayasalcılık* olarak adlandırabiliriz.[4]

Anayasalcılık, birbirinden ayrışmış cemaatlerin oluşturduğu toplumsal düzenin yerine, kanun önünde formel eşitlik ve bireysel haklar gibi modern kavramlar temelinde inşa edilecek bir kamusal düzenin gelmesini öngörüyordu. Bu yeni düzen türdeş bir hukukî çerçeve temelinde oluşacaktı. Devletin modernleşmesi sürecinde hukukî alandaki yenilikler Batı'dan alındı ve imparatorluk adeta modern bir ulus devlete özenerek anayasal bir varlığa doğru dönüşmeye çalıştı. Ancak, devleti modernleştirme ve böylece cemaatlerin özerkliğini kısıtlama projesi, düzene bağlılık ve toplumsal dayanışmanın temelini sağlama alamadan sona erdi. Homojenleşen yeni yasal alan eşitsizliklere, kutuplaşmaya ve kontrol altına alınamayan toplumsal (etnik) gerilimlere yol açtı. Neticede, millet sisteminin içinden çıkan milliyetçi hareketler ve son olarak da Cihan Harbi, imparatorluğun parçalanmasına sebep oldu. Yönetici sınıfın militan kanadı, imparatorluğun yıkılışından kısa bir süre önce iktidar partisi olmuş ve yavaş yavaş Türk milliyetçiliğine doğru kaymıştı. Bu kanadın liderleri, tek bir etnik unsurun hâkim olacağı, hiyerarşik bir görüş ve hâkimiyetçi bir projeye sahip yeni bir imparatorluk tahayyül etmişlerdi. Bu projeyi gerçekleştiremediler; fakat büyük bir kaosa, ve ıstıraplı bir parçalanmaya yol açtılar.

---

4 Anayasalcılık, farklı gruplarla ilişkilerini evrenselleştiren bir *Rechtsstaat* kurarken güçlü olanı da hukukun üstünlüğüne tâbi kılar. Hukuk artık, eskiden müzakereye açık olan konuları da düzenlemeye başladığı için demokrasinin alanı da kısıtlanır. Bkz. *International Sociology*, 18, 1, Mart 2003 içinde anayasalar hakkında yeni bir makaleler toplaması; özellikle Said Amir Arjomand, "Law, Political Reconstruction and Constitutional Politics", s. 7-32.

II.

Okul, medya ve kitle iletişim araçlarının olmadığı bir ortamda hukuk, tebaa ile iktidar arasındaki formel iletişim araçlarının önde geleni olarak karşımıza çıkar; diğer bir deyişle, hukuk, imparatorluğun meşruiyet kazanmasında büyük bir rol oynar. Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezin formüle ettiği hukukî çerçeve, cemaatlerin kendi hukukî düzenlemelerinin aksine, devlet denetimini sağlamayı hedefleyen bir devlet hukukuydu. Bu devlet hukukunun meşruiyeti formel tutarlılığı ve rasyonelliği yoluyla sağlanıyordu. Devlet hukukun kuralına uygun bir şekilde işleyeceğini taahhüt ediyordu. Osmanlı İmparatorluğu, liyakat esasına göre seçilen ve terfi eden bir memur sınıfı tarafından yönetilen rasyonel ve bürokratik bir imparatorluktu[5] ve merkezî hukuk da yönetimin başlıca aracıydı. Bu sistemde yaşam dünyasına .yönelik düzenlemeler cemaatlerin geleneksel uygulamalarına bırakılmıştı. Bu uygulamalar çerçevesinde ortaya çıkabilecek aşırılıklar temyiz edilebilir ve merkezî hukuk yerel iktidar odaklarının istismarı karşısında bir kontrol mekanizması olarak kullanılabilirdi. Dolayısıyla, meşruiyet farklı düzeylerde sağlanmaktaydı; gündelik hayatla ilgili davaların çoğunda tebaa kendi cemaatlerinin hukuk düzeniyle karşı karşıya kalıyordu. İmparatorluk hukukunun ise kendisine ayrılmış bir alanı vardı ya da bir denetim mekanizması .olarak iş görmekteydi; kısacası toplumsal düzenin meşruiyet kazanmasında bütün yükü çeken devletten kaynaklanan düzenlemeler değildi.[6]

Weber'den esinlenen görüşte, vatandaşlarla devlet arasında doğrudan bir ilişkinin olduğu modern ulus devletlerde, yasal ve akılcı otoritenin meşruiyetini sağlayan, devletin koyduğu kural ve yaptığı uygulamalarda tutarlılık ve usule uygunluk ile mahkeme kararlarının şeffaflığı ve hesaplanabilirliğidir. Modern ulus devletlerde, bu yasal ve akılcı meşruiyete çoğu zaman, bir cemaat olarak ulusun ideolojisini temsil eden milliyetçilik eşlik etmektedir. Buna ek olarak, müzakereci bir demokrasi süreci de devletle vatandaş arasındaki ilişkinin daha sağlam temellere oturmasını sağlayabilir; diğer bir deyişle ulus devlette siyaset kanunları değiştirebilir, yani kanunların usulen hukuka uygun olup olmadığını belirleyen normları dönüştürebilir. Kanunlar, siyasal süreç dahilinde ortaya çıkan esasa ilişkin talepler doğrultusunda değişebildiğine göre meşruiyet, sadece tutarlı bir yasallığa değil, aynı zamanda bu siyasî kanalların varlığına da dayanır. Fakat, geleneksel ve hatta bürokratik imparatorluklar bu tür siyasal dinamiklere açık değildirler. İmparatorluk nüfusu, tek bir siyasî topluluk olarak görülemeyeceği gibi imparatorluktaki siyasal süreçler demokratik tartışmaya açık değildir. Aksine, meşrulaştırma, yasal zeminin bir yanda biçimsel/formel ve belki de akılcı olan imparatorluk hukuku ve öte yanda da cemaatin sürekli-

5 Bu kavram için bkz. Eisenstadt (1963).

6 Aşağıdaki tartışma için bkz. Weber (1978), özellikle s. 809-900.

liğini sağlamaya yönelik güçlü bir içeriğe ve sonuçlara yönelik, cemaat düzeyindeki hukuk olmak üzere iki farklı düzeye ayrışmasıyla işler.

Hukukun Osmanlı Imparatorluğu'ndaki tezahürünün vücut bulduğu alanlardan biri de farklı grupların, sadece bu alanla sınırlı kalmasa da (aşiretler örneğinde olduğu gibi), din alanındaki özerkliğiydi. Millet sistemi, aile hukuku ve cemaat içi meseleler söz konusu olduğunda yasal özerkliğe izin veriyordu. Böylesi bir yasal özerklik, hukukun, grup içi dengeleri ayakta tutmaya yarayacak ilişkileri sürdürmek için kullanılabilmesi bakımından "cemaatin" muhafaza edilmesine hizmet ediyordu. Bunun başarılabilmesi için, hukukun, Weber'in '*kadı* adaleti' ideal tipinde olduğu gibi, usul'e degil de esas'a, yani varılan kararların içerik olarak vereceği sonuçlara yönelik olarak işlemesi gerekiyordu. Weber'in kavramsallaştırmasına göre, kadı "somut ahlâki/törel veya diğer pratik değerlendirmelere göre" (*age.*: 976) hüküm vermektedir; diğer bir deyişle, verdiği hükümlerin sonuçlarıyla cemaat içindeki toplumsal düzenin istikrarı bağlamında ilgilenir. Dolayısıyla, kadı adaleti yönelim bakımından biçimsel ve soyut olmaktan çok somut ve esas'a yönelik bir özellik sergilemektedir. Anayasalcılık öncesi imparatorluklardaki cemaat hukuku da tamamen kadı adaletine dayanmaktadır, zira cemaati hem diğer cemaatler hem de imparatorluğun kapsayıcı bünyesi karşısında muhafaza etmeye yöneliktir. Mülkiyet gibi devlet tarafından düzenlenen, bu nedenle soyut ve formel iç tutarlılığa sahip olan meseleler söz konusu olduğunda dahi, bu kurallar yerel düzeye uyarlandığında, kadı adaleti, belli bir cemaat ve toplumsal düzen anlayışına dayanarak kendi yorumunu getirebilir.

Cemaatlerin, üyelerini çeşitli risklere karşı maddi olarak korumak için refah ve dayanışma mekanizmaları kurmalarını mümkün kılan bu özerkliğin dolaylı bir sonucu da vardır. Bu mekanizmalar, cami (ya da kilise) merkezli hayırseverlik faaliyetlerinden Osmanlı örneğinde hem Müslümanları hem de Hıristiyanları ilgilendiren ve oldukça gelişmiş bir kurum olan *vakıf* gibi daha resmî mekanizmalara kadar uzanır. Loncaların da dahil edilebileceği bu geleneksel refah aygıtları, soyut kurallardan ve piyasa akılcılığının saldırılarından korunabilecekleri bir ortamda faaliyet göstermek zorundaydılar; diğer bir deyişle, yasal özerklik, cemaati ayakta tutmayı amaçlayan kurumların işleyebilmeleri bakımından da önemliydi.

Emperyal devlet ve cemaat teşkilatı ya da imparatorluğun resmî hukuku ve cemaat kurumlarının somut yönelimi arasındaki bu denge, anayasalcılık tarafından bertaraf edildi. Anayasalcılık, imparatorluğu tüm tebaayı devletle olan ilişkilerinde eşit görmeye sevk etti. Tekil bir yasal alan yaratarak ve bütün tebaaya aynı hukuku uygulayarak etnik gruplara, coğrafi ve idarî birimlere, aşiretlere ve *milletlere* verilen özerkliği kaldırdı. Emperyal iktidarın sahip olduğu katmanlı meşruiyet, modern yasallık, yani her vatandaşın önünde eşit olacağını vaat eden evrensel yargı yetkisine sahip formel ve akılcı hukuk lehine terk edildi.

Yeni dönemin kurucu unsurları, ekonominin siyasal olarak düzenlenmesinde en etkili aygıt olan ticaret tekellerinin feshedildiği 1838 tarihli serbest ticaret antlaşmasıyla başlayan bir dizi kanundu. 1839 fermanı bütün kolektif yükümlülükleri ve imtiyazları yürürlükten kaldırdı, bunların yerine bireysel ve herkese eşit olarak dayatılan yükümlülükler getirdi ve hukukun üstünlüğüne ve bütünleştirilmiş vatandaşlık fikrine giden yolu açtı. Bunu, 1840 yılında yeni bir ceza kanunu, 1856'da Islahat Fermanı, 1868'deki vatandaşlık kanunu, 1870'lerde *şeriatın* Mecelle içinde kodifikasyonu ve farklı ceza mahkemelerinin temyiz süreçlerinin birleştirilmesi takip etti. 1876 Anayasası'nın ilanı ve daha sonra padişah tarafından ilga edilmesi ise bu gidişatı pek fazla değiştirmedi.

İmparatorluğu fiilen "modernleştiren" ama onun sonunu da getiren anayasalcılık süreci, seçkin sınıf tarafından başlatılmıştı; devletin kurucuları olarak görülen ve üst düzeyde görevlere sahip olan modernleşme taraftarları, devlet denetiminin en yüksek düzeye çıkartılmasını ve işlevsel ve etkin devlet mekanizmalarının inşasını hedefliyorlardı. Modern bir devletin inşası, diğer modern devletlerin temsilcilerinin yanında devletler-arası veya devletler-ötesi forumlara katılmalarını da sağlayacaktı. Osmanlı seçkin sınıfı, anayasalcılığa giden yolda Avrupa devletlerinden de baskı görmekteydi. Bu noktada iki tarafın çıkarlarının birbiriyle örtüştüğü söylenebilir; Osmanlı Devleti'nin müdahale yetisini kısıtlayan biçimsel hukuk ve ekonomik liberalizm, imparatorluğun Avrupa kapitalizminin genişleyen sahasıyla bütünleşmesini kolaylaştırırken, seçkin sınıfın Batılı modern devleti ithal etmesini ve imparatorluğun idarî yapısını elden geçirmesini de mümkün kılmıştı.[7]

Reform süreci halk tarafından da benimsenmeye başlamıştı. Cemaatler arasındaki iletişimin artması, yasal ve idarî düzenlemenin homojenleştirilmesine yönelik talepler ve tahmin edilebilirlik ve hesaplanabilirlik konusundaki istekler tabandan gelen "modernleşmenin" beklenen sonuçlarıdır. Bu hareketin öncü kuvvetini *millet*-aşırı burjuva sınıfları, cemaatler-ötesi ilişki ağları kurmuş kişiler, *évolués* ve kozmopolitizmi savunanlar oluşturuyordu. Bunlar, ileride yasal düzenlemelerin evrenselleşmesinden çıkar sağlayan başlıca gruplar olacaktı.

Anayasalcılık, devlet ve cemaat arasındaki ayrımı geçersiz kılarak hem maddi hem de söylemsel düzeyde yeni meşruiyet kaynaklarının keşfini gerektirdi. Bu sorun, (henüz ortaya çıkmamış) ulus devlet yerine imparatorluğa yönelik bir yurtseverliği ifade eden ve din, dil ve etnik kökene bakmaksızın tüm tebaayı kapsayacak hayalî bir cemaati talep eden Osmanlıcılık düşüncesiyle söylemsel olarak çözüldü.[8] Osmanlıcılık düşüncesi en somut örneğini, bütün idarî mevkilerin gayri Müslimlere açılmasında ve dinsel ve etnik olarak bütünleşmiş

---

7 Bu meşele aşağıdaki kitaplarda ve Sally Merry Engle'in bu kitaplarla ilgili olarak kaleme aldığı eleştiride mükemmel bir şekilde tartışılmaktadır: Engle (1991); ayrıca Benton, (2002).

8 İmparatorluğun meşrulaştırılması için yeni bir ideolojinin inşasına yönelik girişimlerle igili ayrıntılı bir tartışma için bkz. Deringil (1998).

bir seçkin sınıfın gelişmesinde bulmuştu. Bu durum, sadece farklı kökenlerden gelen memurların teşkil ettiği bürokrasiye değil, çeşitliliği ile çok etnisiteli imparatorlukların tarihinde belki de eşsiz olan 1877'deki meclise de yansıyordu; bu mecliste 77 Müslüman, 44 Hıristiyan ve 4 Yahudi milletvekili vardı.[9] Müslümanlar Türkleri, Arapları, Kürtleri, Tatarları ve Arnavutları; Hıristiyanlar ise farklı mezheplerden gelen Rum ve Ermenileri kapsıyordu. Meclis, yasaların yapılması sırasında tartışma ve müzakereyi mümkün kılması açısından, tam olarak demokratik olmasa da, temsilî meşruiyetin sağlanmasına yönelik bir adım olarak görülebilirdi. Fakat milletvekilleri bu müzakere özgürlüğünden Abdülhamit'in otokratik yönetimi başlayıncaya kadar, ancak kısa bir süre yararlanabildiler. Yine de Abdülhamit'in "istibdadı" Osmanlıcı "çok-kültürlülüğü" terk etmedi; etnik olarak farklı kökenlerden gelen Müslümanlar ve gayri Müslimler hem merkezî idarede hem de taşra idaresinde görev almaya devam ettiler.[10] Yeni eğitim olanakları ve iş deneyimleri, ortak bir bakış açısı sağlayan Osmanlıcılığa sahip çıkan, bütünleşmiş bir Osmanlı seçkin sınıfını şekillendirmeyi sürdürdü.

Kitlelerin gündelik hayatlarındaki toplumsal ve iktisadî pratikler bakımından ise bu kadar olumlu açılımları olmayan, oldukça farklı bir hikâye daha yazılmaktaydı. 19. yüzyıl öncesinin durağan toplumunda, nüfus yalıtılmış köylerde ya da şehirlerin sınırları iyi tanımlanmış ve birbirinden ayrılmış semtlerinde otururken, gündelik hayat çoğunlukla cemaatler dahilinde yaşanmaktaydı. 1838 tarihli ticaret antlaşması, devleti başlıca korumacı yetisinden mahrum bıraktı. İthalat ve ihracat vergileri asgari düzeye indirildi ve ihracat arttıkça toprak kullanımındaki rekabet yoğunlaştı. Kapitalizmin mekânda yeni ilişkiler tanımladığı ve geleneksel köylü toplumlarının yerini aldığı bu ortamda ihracata yönelik tarım için yeni topraklar kullanıma açılıyordu (Quataert, 2000; Pamuk, 1987). Artık bir meta olan toprağa yönelik rekabet artarken mülkiyetin eski biçimleri de yeni bir mülkiyet rejimine tâbi hale gelmişti. Geleneksel toprak tasarrufu haklarına sahip olan köylüler, 1858 tarihli Arazi Kanunnamesinden sonra, artık özel mülkiyet olarak tanımlanan topraklarda çalışmaya başlamış, göçebe aşiretler ise yeni mal sahiplerine karşı koymak ve geleneksel hak anlayışı çerçevesinde kendi "mülk"leri olarak tanımlanan araziler için mücadele etmek zorunda kalmışlardı. Ticaret, Osmanlı Devleti'nin eskiden geleneksel iaşeci güdüyle zorla dayattığı sınırlamalardan kurtuldukça toprak da değer kazanmıştı.[11] Artan ticaret hacmi, kentsel alanlardaki loncaları da baltalamıştı. Cemaatlerin korunmasını engelleyen bütünleştirilmiş bir yasal sistem, iktisadî

---

9 Bu ilk meclis için bkz. Shaw ve Shaw, cilt 2, s. 181-2; 1908'deki meclisin çeşitliliği için bkz. *age.*, s. 278.

10 Nazırların önemli bir kısmı Rum ve Ermeni'ydiler. Ermeni örneği için bkz. Krikorian (1978).

11 Aydınlatıcı bir örnek için bkz. Terzibaşoğlu (2001). 1858 kanunnamesi hakkında genel bir yorum için bkz. Gerber (1987).

yaşamı birdenbire yeni kurallara tâbi kıldı. Osmanlıcılığın, "kendi çıkarlarını merkezî hükûmetin iktidarını güçlendirmek ve müdahalesini artırmakta değil de cemaatlerin haklarını korumak ve vilayetlerin idarî özerkliğini güçlendirmekte gören" (Hourani, 1983: 281) kitleler tarafından benimsenmeyen bir seçkin sınıf ideolojisi olarak kalmasının nedenleri bunlardır.

Imparatorluk, devletin, metalaşmanın ve bunu takip eden işbölümünün toplumsal ve iktisadî etkisini telafi etme ve nüfusunu koruma yetisini kaybettiği bir dönemde ticarete açılmıştı. Bu gelişmelerden önce, cemaatlerin kullanabildiği çeşitli mekanizmalar toplumun kendisini idame ettirmesini mümkün kılıyordu. Cemaatler, yasal özerkliğe sahip oldukları dönemde refah kurumları tesis edebiliyorlardı. Ancak yasal bütünleşme, cemaatlerin özerk eylemlerini kısıtlamış, modernleşme süreci cemaat-içi dayanışmanın yatay mekanizmalarını zayıflatmış ve serbest piyasanın gelişmesine olanak sağlamıştı. Mali yetkilerinin büyük bir kısmını yabancı bir konsorsiyuma (Düyun-u Umumiye) devreden devlet, cemaat-üstü bir düzeyde sosyal politika üretemediği için nüfus, piyasanın kutuplaştırıcı ve dışlayıcı etkisi karşısında korumasız kalmıştı.[12]

Osmanlı toprakları 1838'den Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede dünya piyasalarıyla hızlı bir şekilde bütünleşmişti: bir hesaba göre bu dönemin sonunda toplam ürünün % 15'i ihraç ediliyordu.[13] Borçlanma ve bunu takiben devletin iflası, ulus-aşırı sermayenin dayatmalarına karşı koyacak iktisadî politikalar üretmeyi olanak dışı bırakmıştı. Bu bütünleşmenin toplumsal sonucu iktisadî alanda son derece dengesiz bir etnik dağılımın ortaya çıkması oldu. Giderek yoğunlaşan dünya sistemi ile bütünleşmeden yararlanan grupların çoğu, lisan ve eğitim ayrıcalıkları ve zaten varolan ekonomik ağlar bakımından daha önceden de avantajlı konumda olan Hıristiyanlar ve Yahudilerdi. Ermeniler, Yahudiler ve özellikle de Rumlar, Avrupa ile olan iktisadî ilişkilerde kendilerine imtiyaz sağlayan ve böylelikle piyasaya hâkim olmalarını mümkün kılan aracı konumlara sahiptiler (Chua, 2003). Hiç şüphesiz bu durum, her biri Osmanlı nüfusunun aşağı yukarı onda birini teşkil eden Rum ve Ermeni milletleri oluşturan bireylerin tümünün zengin tüccarlar oldukları anlamına gelmiyordu; ancak zengin tüccarların, bankerlerin, meslek sahiplerinin ve zenginleşen üreticilerin büyük bir kısmı gayri Müslimlerden oluşmaktaydı.

İktisadi değişimin hızı arttıkça yeni pazarların sağladığı fırsatlardan yararlananlar da şehirlere yerleşmeye başladılar ve farklı etnik gruplar arasındaki top-

---

12 Düyun-u Umumiye vergi toplama imtiyazını ele geçirdiği alanlarda bu işlemi akılcılaştırma konusunda oldukça başarılıydı. Aslında gelir, borçların ödenmesi için kullanılıyordu. Buna rağmen bu kurum, devletin keyfî dayatmalarını engellemeyi başardığı için bir dereceye kadar meşruiyet de kazanmıştı. 'Modern' refah kurumlarıysa ancak dönemin sonuna doğru gündeme geldiler. Bkz. Özbek (1999).

13 1838'de Britanya ile, temel hedefi laşeci bir politika olan ihracat yasakları ve tekellerini kaldıran serbest ticaret antlaşması imzalanmıştır. İhracatın bu antlaşmadan sonraki durumuyla ilgili olarak bkz. Pamuk (1987).

lumsal bölünmüşlük imparatorluğun beşeri coğrafyasına da yansır hale geldi. Okullar, cemaat teşkilatları ve tüketim kalıpları ile birlikte maddi kültürün ve yaşam biçimlerinin modernleşme düzeyleri gittikçe birbirinden uzaklaşıyordu. Hıristiyan ve Yahudi nüfusta etnik bilincin yavaş yavaş uyanmasını sağlayan kültür, eğitim ve misyonerlik faaliyetleri de bu mesafeyi giderek artırıyordu. Hıristiyan nüfusun bir bölümü burjuvalaşırken Müslümanlar kendi toplumsal ve iktisadî konumlarındaki gerilemenin farkına vardılar ve bu duruma duydukları tepki giderek arttı.

Yeni faaliyetler nedeniyle yaşanan toplumsal karışıklık, Hıristiyan ve Müslüman cemaatler içinde, eski elitlerle rekabet edecek, yeni bir tüccar sınıfının doğmasına sebep oldu. Cemaatlerin tüzel birimleri, kilise teşkilatı ve geleneksel elitlerin hâkimiyeti tarafından teminat altına alınan toplumsal hiyerarşiler çerçevesinde faaliyet göstermişti. Hem iktisadî hem de toplumsal olarak daha fazla kâr getiren, yeni ilişki ağlarına yol açan iktisadî faaliyetler ortaya çıktığında, geleneksel seçkinlerin statüsü de düşmeye başladı. Yeni ile eski arasındaki ayrım, yeni zenginleşen grupların ayrılıkçı milliyetçilikten yana yaptıkları seçimle ortaya çıkıyordu. Oysa eski yerleşik düzenin seçkinleri Osmanlıcılığın başarıya ulaşma ihtimaline yatırım yapmışlardı.

Keza, toplumsal karışıklık, imparatorluğun Müslüman seçkinlerinin iktidarını da zorlamış ve böylelikle Osmanlı yönetici kadrosunun militan ve radikal kanadı olan Jön Türklerin başarısına katkıda bulunmuştu.[14] Jön Türkler, imparatorluk yönetiminde görev alacak seçkin sınıfı yetiştiren okullara gitmişler ve önceleri Osmanlıcı ülküye sadık kalmışlardı.

Milliyetçilik, Rum ve Ermeni cemaatleri içinde büyük ölçüde etkili olur ve ayrılıkçılık Balkanlar'daki farklı toplulukların üzerinde birleşebileceği sağlam bir zemin sunarken, Türkler milliyetçiliğe ancak 1908 devriminden sonra başvurdular. Bu tarihte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İT) çatısı altında yer alan Jön Türkler, anayasayı yeniden yürürlüğe koyup 1908'de yine farklı etnik grupları temsil eden milletvekillerinden oluşan bir meclis kurmuş ve ardından da modern devletin gerektirdiği kanunları çıkartmaya başlamıştı. İT önceleri, imparatorluğu çok etnisiteli fakat tek bir birim (üniter ve laik bir modern devlet) olarak modernleştirme amacına sadık kalmıştı. Bu çerçevede sadece meclis değil hükümet de çok etnisiteli bir imparatorluk vaadini yansıtıyordu.

Ancak, anayasal hükümetin olumlu geçen bu safhası Balkanlar'daki bir dizi askerî yenilgi ile son buldu. Savaşların artmasıyla birlikte Türk milliyetçileri ideolojik mücadelede saf kazanıp iktidar partisine nüfuz etmeye başlamışlardı. İT 1912'den sonra Osmanlıcılık projesini bir kenara bıraktı; bunun yerine, hâlâ kontrol altında bulundurduğu topraklara hakimiyetçi Türk milliyetçiliğini dayatmaya karar verdi. Bu, imparatorluğun son safhasına denk düşmekteydi. 19.

14 Jön Türkler hakkında bkz. Ramsaur (1957) ve Ahmad (1968).

yüzyılın başlarından sonra imparatorluk, kuruluşundan bu yana hüküm süren klasik yapısını arkada bırakıp, önce anayasalcılığa ve sonra da art arda patlak veren savaşların eşlik ettiği etnik hâkimiyetçi safhasına doğru ilerlemişti.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun anayasallaşması sürecinde, farklı grupların görece özerkliğine dayanan alternatif bir siyasal sisteme dair yeni düşünceler ortaya atılmıştı. Farklı cemaatlerin özerkliğini bir dereceye kadar muhafaza eden modern bir yasal düzen nasıl inşa edilebilirdi? Cemaatlerin aracı mekanizmalar olarak kalacakları ve kendi topluluklarına özgü kaygıların kanalları olarak işlev görmeye devam edecekleri "organik bir vatandaşlık" anlayışı nasıl oluşturulabilirdi? (Ra'anan, 1991). Bu, şüphesiz, Fransız modelinin önerdigi "atomik vatandaşlığa" ters düşen bir durumdu. Otto Bauer ve Karl Renner, devlet ve ulusun ayrı mevcudiyetler olarak düşünülmeleri gerektiği ve aralarında zorunlu bir özdeşlik olmadığı konusunda ısrarcıydılar. Ayrıca, Renner vatandaşlığı ulus ve devlet olmak üzere iki farklı düzeyde ele almanın mümkün olduğunu iddia ediyordu. Böylelikle, bireyler uluslarına (yani cemaatlerine) ve (emperyal) devletlerine farklı seviyelerde bağlı olacaklardı. Bölgesel ayrılığa dayanan federalizm bir seçenek olabilirdi; ancak bu reçete Habsburg İmparatorluğu'ndaki Yahudiler veya Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rumlar, Ermeniler veya Yahudiler (veya Araplar dışındaki herhangi bir Müslüman etnik grup) gibi bölgesel kimliği olmayan, coğrafi olarak dağınık etnik gruplar için geçerli bir seçenek değildi.

Cemaatlerin özerkliklerini ve millet sistemini anayasal düzene uyarlama fikri, Osmanlı İmparatorluğu'nda gündeme gelmemişti. Organik vatandaşlığın ne yasal ve siyasî içeriğinin ne de resmî olarak işleyişinin anayasal bir imparatorluğa nasıl eklemlenebileceği sorusu üzerine düşünülmemişti (karş. Karpat, 1982). Buna rağmen, bu düşünce, her ne kadar çok açık formüle edilmemiş olsa da, savaştan önceki son seçimlerde partinin siyasî ilkesi haline geldi (bkz. Keyder, 1997). Jön Türklerin içindeki bir fraksiyon, adem-i merkeziyetçilik taraftarı olduğunu açıklamış ve 1912 seçimlerine (Entente Liberale olarak bilinen) Hürriyet ve İtilaf Fırkası olarak katılmıştı. Bu grup, hâlâ imparatorluk düşüncesine inanan ve aynı zamanda cemaatsel özerkliklerini de korumak isteyen gayri Müslim ve Türk olmayan cemaatlerin ve İT'nin militan merkeziyetçiliğinden ve saldırgan laikliğinden kuşku duyan Türklerin de desteğini almıştı. İttihat ve Terakki seçimleri şaibeli bir biçimde kazandı ve Osmanlıcılık bugünden geriye bakıldığında gerçekçi olmamakla suçlanan naif bir ideoloji olarak tarihe gömüldü. Atomize vatandaşlık modelinin avantajı mantıksal kolaylığı ötesinde, aynı zamanda bütünleştirilmiş bir alan yaratarak devlet denetimini de azami hale getiriyor olmasıydı; aracı mekanizmaları etkisiz kılmayı vaat ettiği için devlet aktörlerinin de işine geliyordu. İT'nin tercih ettiği reçete buydu çünkü 1918'de nihai olarak dağılmasına kadar geçecek olan altı yılda, imparatorluğu, anayasal eşitlik ve hukukun üstünlüğünün yerine etnik milliyetçilik

ve diktatörlükten yana taraf tutarak çıplak şiddet, baskı ve zor ile yönetecekti. Türkiye Cumhuriyeti'nin kökeni de, etnik olarak dışlayıcı bu merkeziyetçilik anlayışına kadar götürülebilir.

III.

Yazının bundan sonraki bölümünde emperyal anayasalcılığın sözcük dağarcığı kullanılarak küreselleşmeden ve Amerika'nın son dönemdeki tek taraflı ve bastırıcı politikasından bahsetmek istiyorum. Eğer küreselleşmenin çok taraflı yönetişim döneminden önce hegemonya olarak hüküm süren dünya düzenini dünya-sistemi teorisinin kavramlarıyla tanımlayacak olursak, istikrarlı hegemonya ve imparatorluğun klasik döneminin birbirine benzediği söylenebilir. Hegemon, *jus gentium* kurmakla temel devletlerarası hukuka tekabül eden bir çerçeve çizer; merkezî yasal ve kurumsal düzeni belirler ve diğer ülkelerin bu düzene rıza göstermelerini bekler. İmparatorluktaki çeşitli cemaatler ve Osmanlı milletleri gibi hegemonya altında ulus devletler de içişlerinde özerkliğe sahiptirler; onlara yasal sistemlerini akılcılaştırma, birbirine uyumlu hale getirme ve asimile etme yönünde baskı uygulanır, fakat 'ulusal çıkarlar' göz önünde tutulduğunda yasamanın iç pratiğinin özerk olabileceği hakkında genel bir mutabakat da vardır.[15] Amerikan hegemonyasının doruk noktasına ulaştığı dönemde, bu ulusal çıkar, özerkliğin ve yasal farklılaşmanın büyük bir kısmını meşru kılan refah ve kalkınmanın buyrukları ile özdeşleştirilmişti. İmparatorluğun kapsayıcı yasal yapısı (formel idarî hukuk) ile cemaatlerin özgün düzenlemeleri (*millet* temelli somut sonuçları hedefleyen hukuk) arasındaki ayrımın, (Westfalya Antlaşması'ndaki hegemonya fikrine tercüme edilecek olursa) ulusal ve uluslararası hukuk arasındaki ayrıma benzediği görülmektedir.

İmparatorluğun klasik dönemi İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden kapitalizmin altın çağı boyunca süren hegemonik istikrara tekabül ediyorsa, 1970'lerden sonraki küreselleşme de anayasalcılık olarak tezahür etmiştir. Küreselleşme, hegemonya tarafından inşa edilen dengeleri baltaladı ve farklı yasamalara bağlı vatandaşlık fikrinin terk edilmesiyle birlikte evrensel bir hukuku gerekli kıldı. Statü bakımından imparatorluklar dahilindeki cemaatlerle paralellik gösteren ulus devletler, yönetişim ağları bütün cemaatleri kapsadıkça özerkliklerini kaybettiler. Yasal alanın bütünleştirilmesi zaman içinde, ve çeşitli mekanizmalarla, bu devletlere dayatıldı ve böylelikle ulus devletler giderek yasal özerklikten fiilen mahrum bırakıldılar.

Osmanlı anayasalcılığı örneğinde olduğu gibi, küreselleşme de her şeyden önce yukarıdan dayatılan bir stratejiydi. Anayasallaşma için taraftar yaratarak

15 Dünya sistemi teorisinde el alınan hegemonya kavramının tarihsel bir analizi için bkz. Arrighi vd. (1999). Westfalya anlaşmasının bir versiyonu, hem Amerikan hem de İngiliz hegemonyası altında geçerli olmuştur.

tabandan dönüştürücü baskı sağlayan "aşağıdan küreselleşme" kendi başına başarılı olamazdı. Tabandaki dönüşümler, ulusal ve uluslararası hukuka içkin düzenlemelerden bağımsız olarak idare edilen ticaretin ve uluslar arasındaki toplumsal ve kültürel ilişkilerin artmasına yol açtı. Ekonominin ve gündelik hayatın modernleşmesiyle birlikte birbirleriyle temasa geçmiş farklı milletlerden gelen bireylere benzer şekilde, farklı ulusların vatandaşları da sınırları aşan ağlar kurdular ve devletlerin denetimini teğet geçecek yeni ilişki kuralları talep ettiler. Ancak küresel piyasalar, medya, kitle iletişim araçları ve ulaşım gibi etkileşim alanları ile bu tür ilişkilere izin veren kurallar, standartlar ve uyuşmazlıkları çözme mekanizmalarının keyfî olarak değil de kararlılıkla tesis edilmek zorunda oldukları (ve zaten edildikleri) da unutulmamalıdır. Ulus devletlerin tarihinde olduğu gibi, gelişmekte olan küresel alanların tarihinde de mülkiyet ve değişim kuralları hukuk tarafından oluşturulmak zorundaydı. Hukuku düzenleyen küreselleşme yukarıdan zorla kabul ettirilmişti; ancak aynı zamanda anayasalcılığın da gerektirdiği gibi, Dünya Ticaret Örgütü gibi çok taraflı kurumlarda, fikrî mülkiyet ile ilgili antlaşmalarda ve medya ile kitle iletişim araçlarını düzenleyen kurallar ve standartlarda özerk bir hal almıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasal reform, devletin itici gücü ile tepeden inme bir proje olarak başlamış fakat cemaatlerdeki millet-aşırı seçkin sınıflar tarafından da benimsenmişti. Keza, 20. yüzyılın sonunda hukukun küreselleşmesi yönündeki ilk teşvik de hegemonik devletten geldi. Daha doğrusu hegemonik devlet, kendisine boyun eğmeyen ulus devletlere ortak bir kurallar bütününü zorla kabul ettirme rolünü üstlendiğinde, ulus-aşırılaştıran iktisadî çıkarlar adına hareket ediyordu. Bütün ulus devletler tarafından kabul edilecek olan bu yeni kurallar, ulus-aşırı hayatın bütünleştirilmiş bir yasal alanın parametreleri içinde giderek daha fazla hukuka tâbi olmasını öngörüyordu. Küreselleşmenin en yüksek seviyede uygulanmasından yana olanlar, yeni anayasalcılığın yerellik karşısında taviz vermeyen, tamamen evrensel bir yasal alan yaratmasını istiyorlardı. Gücünü bireysel özerkliğe yönelik modernist bir anlayıştan alan insan hakları söylemi, ulusal medeni kanunların evrenselleşmesi yönünde en cesur girişimi temsil eder.[16] İnsan hakları söylemi, normatif gücünü "atomize vatandaşlığın" anayasalcı reçetesini de temellendiren bireysel özerklik ülküsünden alır. Ulus devletteki atomize vatandaşlık fikri, ulusu yeni bir cemaat olarak görmüş, bu nedenle de örneğin sosyal politika vasıtasıyla toplumu koruyucu bir tutum alabilmişti. Fakat küreselleşmiş bir dünyada "global" bir cemaat fikrini maddi temelde destekleyebilecek mekanizmaların kurulmasına pek olanak yok. Bu nedenle, ulus devletler tarafından sağlanan korumacılık genişleyen piyasanın baskısı altında yıprandığı zaman, küreselleşmiş dünyada evrenselliği savunmak da zorlaştı.

16 Asya değerleri hakkındaki tartışmayla ilgili yeni bir yorum için bkz. Bell (2000).

Küresel bir siyaset dahilinde bireysel hakları vurgulayan kozmopolit vatandaşlık[17] kavramı, bu nedenle, aynı Osmanlıcılık örneğinde olduğu gibi savunulması zor bir platform oluşturuyor. İyimserler, yerel ve özgün olanın taraftarlarının artık çok daha zayıf bir konumda olduğunu, liberal modernleşmenin aslında mücadeleyi kazandığını ve itibarı zedelenenlerin sadece tehdit altında olan eski siyasî seçkin sınıflar olduğunu iddia ediyorlar. Bireylerin kendi özerk kaderlerini belirlemede güç sahibi olduğunu (örn. Franck, 1999), milletlerin artık bağlayıcı ve hak verici olamadığını, milliyetçiliğin artık alt edildiğini öne sürüyorlar. Bu nedenle, iyimserlere göre, organik vatandaşlık için endişelenmenin gereği yoktur; asıl önemli olan anayasalcılığın iyi ve kusursuz bir biçimde işlemesidir. Bu iddia, yeni düzeni meşrulaştırmak için anayasalcılığın yeterli olduğunu savunmakla artık küresel bir otoriteye hizmet eden Weberyen yasal-akılcı meşruiyet fikrine de sadık kalmaktadır.

Tepeden inme bir anayasal reform anlayışı, güvenlik, ekonomi, çevre ve suçla ilgili meseleleri düzenleyen ve ulus devletlerin onaylamak zorunda oldukları çeşitli çok taraflı kurum ve antlaşmalar tarafından temsil edilmektedir. Küreselleşmekte çıkarları olan 'ulusal' seçkinlerin tercihleri ise tepeden empoze edilen projeyle çakışmakta ve bu gruplar dıştan gelen dayatmalara uymaları yönünde kendi devletlerine baskı yapmaktalar. Ancak aynı zamanda kitlelerin yaşam dünyaları yeni düzenin saldırısına uğramakta ve toplumu koruyan dayanışma ağları da hasar görmekte. Küresel düzeyde bütünleştirilmiş olan yasal alan, metalaşma karşısındaki bütün engelleri ortadan kaldırmış, ulus devletlere kapsamlı bir liberalizasyon politikası dayatmış ve böylelikle tekel, sübvansiyon, taban fiyatı ve kayırmacılık gibi yöntemler aracılığıyla hayata geçirilen maddi sonuçlara yönelik politikaların sürdürülmesini zorlaştırmıştır. Bu politikaların sona ermesiyle gündelik hayat gereksinimleri de, su kaynaklarının özelleştirilmesi örneğinde olduğu gibi giderek metalaşmaya başlamıştır. Yeni yasal alan, küresel bir değişim alanının oluşumundaki en önemli mülkiyet biçimi olan fikrî mülkiyetin sahasını genişleterek, metalaşmanın boyutlarına da yaratıcı bir derinlik kazandırmıştır. Dünya Ticaret Örgütü'yle ilgili antlaşmaların en büyük başarısı, patentleri ve telif haklarını koruyan son derece sıkı fikrî mülkiyet normlarının devletlere bu örgüte üyeliğin bir önkoşulu olarak dayatılması olmuştur (Sell, 2003). Özel mülkiyet kavramının, tohumlar örneğinde olduğu gibi eskiden serbestçe kullanılabilen alanları ve tıbbi ilaçlar gibi gereksinimleri de kapsayacak şekilde genişletilmesi ve bunu takip eden dengesiz mülkiyet dağılımı, artan tepkilerin belli başlı nedenleridir. Yeni kurallar, uygulamada yerel otoritelerin aracılık etmesini yasaklamakta; diğer bir deyişle, somut ve tekil farklılıklara bakmaksızın sadece küresel düzlemde bir anlam ifade

17 Kozmopolit demokrasi (David Held) ve Birleşmiş Milletler'in yeni rolü hakkındaki tartışma ile DTÖ'de reforma gitmeyi, insan hakları mahkemelerinin yargı yetkisini artırmayı ve küresel emek standartları getirmeyi hedefleyen toplumsal hareketler bu başlığın altında yer almaktadır.

eden normları düzenlemektedirler. Bu kuralların, farklı bağlamlarda da olsa formel usule dayanarak uygulanması eşitsizliğin boyutlarını daha da artırmaktadır. Formel kuralların her durumda, ayrım yapmadan uygulanması sonucunda ortaya çıkan eşitsizlik, zihniyet düzeyinde de giderek belirgin bir kutuplaşmaya yol açmaktadır.[18]

Devletlerin ortaya çıkan kutuplaşmaya karşılık verme yetileri de bu gelişmelerden doğrudan zarar görmüştür. Özellikle de küreselleşmeden en çok zarar gören devletler, tasarruf politikalarından yana tercih yapmak ve toplumu korumaya yönelik birçok vaatlerinden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bunun akla gelen ilk nedeni, küreselleşen Güney'deki devletleri, gelirlerinin büyük bir bölümünü dış borçlara ayırmak zorunda bırakan borç tuzağıdır. Bununla birlikte küreselleşme, borçlanma söz konusu olmadığında bile, devletlerin ulus-aşırı sermayeyi kendi ülkelerine çekebilmek için girdikleri yarışta vergi indirimine gitmelerini gerektirmektedir. Devlet gelirlerindeki azalma, bu devletleri küreselleşmenin getirdiği yeni kuralların sebep olduğu kutuplaşmayı telafide kullanabilecekleri kaynaklardan da mahrum bırakmaktadır. Bugün vatandaşlık haklarının bir parçası olan sosyal haklarla ilgili programları sürdürebilmek için yeterli mali kaynaklara sahip olan devletlerin sayısı parmakla sayılacak kadar azdır. Toplumu koruyan refah devletinin mali kaynak eksiklikleri nedeniyle ortadan kalkıyor olması, devletlerin meşruiyet kaybının da belli başlı nedenidir.

Küreselleşme ya da diğer bir deyişle Amerikan İmparatorluğu'nun anayasallaşması, mülkiyetin ve değişimin nesnelleştirilmiş kurallarının toplumsal karışıklığa yol açtığı, yerleşik düzeni tehdit ettiği ve eşitsizlik ve kutuplaşmayı getirdiği bir dünya yarattı. Ulus devletin özerkliğinin hızla yok olması, toplumu, yeni bir gelir dağılımı ya da temel vatandaşlık geliri gibi yöntemlerle küreselleşmenin olumsuz sonuçlarından korumanın giderek daha da zorlaştığına işaret etmektedir. Meşruiyet mücadelesi ve krizinin kaçınılmaz görünen bu sonucundan kurtulmanın yolu var mı?

İyimserlerin bu soruya verdiği yanıt, cemaatler (ya da Amerikan hegemonyası altındaki ulus devletler) tarafından sağlanan korumacılığın, küresel düzeyde oluşmaya başlayan siyaset tarafından da sunulabileceğidir. Küreselleşmenin kısa tarihi boyunca sosyal forumlarda, yerel ve ulus-aşırı düzeylerdeki sayısız *ad hoc* veya örgütlenmiş muhalif grubun toplantılarında ve Seattle'da başlayan

18 Bu makaleyi yazarken bir televizyon kanalında rastladığım bir haberde Uşak'ta sabahın erken saaatlerinde iş bulmak için sokakta bekleyen bir grup kadınla yapılmış röportaj yer alıyordu. Sokak köşesindeki bu emek piyasasında günlük ücretler 4 ile 6 dolar arasında değişiyordu. Kadınlardan biri, başka ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de erkeklerin iş bulamadığını ve bu nedenle ailenin bütün gelirinin kadınların emeğine bağlı olduğunu söylüyordu. Bir sonraki haberde müzikseverlerin, korsan CD'ler nedeniyle telif hakkı ücretleri 'çalındığı' için konser vermeye gelmeyen Madonna ve Shakira gibi artistleri görmekten mahrum kalacağından şikâyet eden İstanbul'daki Sony müzik temsilcisiyle yapılan bir röportaj yer almaktaydı. Bu şahıs, hükümete fikrî mülkiyet haklarını daha iyi bir şekilde uygulaması yönünde çağrıda bulunuyordu. Bugün, CD fiyatları aşağı yukarı 15 dolar civarındadır, korsan CD'ler ise 3 dolardan daha düşük bir fiyata satılıyor.

kapitalist küreselleşme karşıtı (simdi buna alter-mondialist diyoruz) harekette ifade bulan siyasî mücadele, ulus-aşırı sermayeyi ehlileştirebilir ve normal koşullar altında vahşi olan piyasalara bir derece de olsa "düzenleme" getirebilir. Böylelikle, fikrî mülkiyet ve çevre konularında kayda değer kazanımlar elde edilmiş ve çalışma standartları hakkında da ümit vaat eden bir tartışma ortamı oluşturulmuştur. Bu kazanımlar, ulus-aşırı sermayeyi temsil eden yerel ve ulus-aşırı hareketlerin ve DTÖ gibi çok taraflı kurumların katıldığı, sivil toplum çerçevesinde yürütülen bir siyasetin sonuçlarıdır. Diğer bir deyişle, pazarlıkların yapılmasına ve yeni kuralların müzakere edilmesine imkân tanıyacak olan yeni bir siyasî alan ortaya çıkmış ve ulus devletleri bir kenara itmiştir. Bu nedenle, yeni taleplere yer açılabilmesi ve bu sayede, halihazırda varolan kuralların yeniden formüle edilebilmesinin önü açılmaktadır. Bu durum, farklı toplumsal hareketler tarafından dengelenen ve birbirini sarmalayan çok taraflı küresel kurumların otoritesine doğru evrilebilecek ve böylelikle demokratik tartışma ile yeni düzeni meşrulaştırabilecek yeni bir küresel yönetişimin doğuşu olarak da görülebilir.

Böyle uzlaştırıcı bir toplumsal-demokratikleşme senaryosu, ulus-aşırı kapitalistlerin barışçıl birliktelik yollarına başvurduğu ve ulus devletlerini kendileri adına bir piyasa mücadelesine girmeye zorlamadıkları Kautsky'nin de öngördüğü bir dünya hayaliyle de örtüşmektedir (Callinicos, 2002; Salvadori, 1979). Aslında, büyük ulus-aşırı şirketlerin son derece karmaşık mülkiyet kalıpları dikkate alındığında bu hayalin ne kadar gerçekçi olabileceği de anlaşılmaktadır. Küresel sermaye, bir bakıma ulusal sermayelerin karmaşık bir şekilde içiçe geçtiği bir duruma tekabül etmektedir; bu nedenle, rekabetin ulusal ayrımlardan kaynaklanmayacağına inanan ve aşağı yukarı bütünleşmiş bir ulus-aşırı sermayeyi tasavvur etmek zor değildir. Çok taraflı bir düzeni tanımlayan unsurlar, kendilerini yaratmış devletlerden bağımsız hareket eden kurumların ve mahkemelerin kurduğu yeni ağlar tarafından oluşturulan küreselleşmiş yasal düzen ve Kautskyvari bir küresel sermaye alanıdır. Bu çok taraflı küresel düzen ancak, ulus-aşırı sermayeden toplumu demokratikleştirme yönünde tavizler kopartan ve böylelikle bu kurumların dayandığı kuralları dönüştüren, farklı düzeylerdeki toplumsal ve siyasal hareketin benimsediği cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışı aracılığıyla meşrulaştırılabilir. Bu süreç zamanla, belki de Osmanlı meclisi kadar temsilî bir parlamenter yapıyı da içerecek olan bir 'kozmopolit demokrasi' projesiyle tamamlanabilir.

IV.

Bu hayal, Amerika'nın yeni emperyal projesinin gündeme getirdiği kaba gerçekçiliğin öne çıktığı bir ortamda, artık bir peri masalından başka bir şey değil. Bu çok taraflı denklem devletleri ve devlet aktörlerini teğet geçmek ve özellikle

de hegemonik devleti marjinalleştirmek ve aşmak için tasarlanmış bir proje. Küresel sermayenin, barışçıl rekabetin hüküm sürdüğü bir hukuksallaşmayı tercih etmesi açısından Kautskyvari olduğu iddia edilebilir elbette; ancak bu durum, devletlerin bu düzenlemede kendilerine verilen 'gece bekçisi' rolünü kabul edecekleri anlamına gelmemektedir. Yani, gerçek bir küreselleşmenin karşısında eski devlet yapılarının durduğunu söyleyebiliriz.

Hukukun öncelikle devlet tarafından yapıldığı ama işleyişi sırasında özerklik kazandığı aşikârdır. Yorumcular, avukatlar ve yargı organından oluşan heterojen yapıdaki yasal düzenin, kendi faaliyet tarzına, mantık yürütme yöntemlerine ve yasa koyucular, yorumcular ve avukatlardan oluşan hiyerarşiye sahip olduğu bir ortamda hukuksallaşma ile kastedilen de zaten budur (Bourdieu, 1987). Yasalar bir kez yapıldıktan sonra bu yasal alanın işleyişinde bir yorum nesnesi haline gelirler. Bu durum, ulus-ötesi durumlarda da geçerlidir. Küresel anayasalcılık, adli bir tarzda işleyen çok taraflı kurum ağları ortaya çıkarmıştır. Diğer bir deyişle, antlaşmalar, ittifaklar, küresel mahkemeler ve DTÖ gibi diğer uyuşmazlık çözme mekanizmaları, modern devletteki yasal sisteme benzer bir şekilde, kendilerini yapan kurumlardan özerk bir hale gelmektedir.[19] Ne hegemonik iktidar ne de diğer herhangi bir devlet bu kurumlar üzerinde egemenlik iddiasında bulunamaz. Bu kurumlar kalıcı hale geldikçe, gelenekleri yerleşmekte ve personellerinin de kendilerine olan güveni artmaktadır. Diğer bir deyişle, çok taraflılık ile kastettiğimiz küresel düzenin yönetişimi ve hukuksallaşması, kendisini kuran hegemonik ya da herhangi bir diğer iktidardan bağımsızlık kazanmış, dağınık bir otoritenin oluşturduğu ağları ifade etmektedir. Bu hukuksallaşmanın bir sonucu olarak, hegemonik iktidarın yaptığı yasalar özerklik kazanmakta ve araçsallıklarını kaybetmektedir. Ulus-aşırı sermayenin ve küreselleşmiş sirketlerin oluşturduğu burjuvazinin bakış açısından doğru olan da budur: Ortaya çıkan hukukî yapı, devletlerden özerklik kazandıkça daha öngörülebilir ve şeffaf hale gelecektir. Hegemonik devletin siyasî aktörleri için bu yeni bir durumdur. Küreselleşmenin dizginlerini salıveren bu grup, çok taraflı özerklikleri nedeniyle zamanla yaratıcılarına ihtiyaç duymayı kesecek olan kurumları da kendi eliyle dünyaya getirmiş olacaktır. Anayasalcılık ya da kuralların hukuksallaşması, siyasetin denetimindeki alanı daralttığı için diğer ülkelerin sorumsuz siyasî yöneticilerine sürekli olarak bir reçete olarak sunulmaktadır. Buradaki diyalektik, hegemonik devletin, aynı reçetenin kendi yetisini de kabul edemeyeceği bir biçimde kısıtladığını hissetmesinde yatmaktadır.

11 Eylül'den bu yana Amerika'nın tavrında gözlemlenen değişikliği, yeni

19 Burada, *autopoietic* ve kendisini merkez alan bir küresel hukuk anlayışını savunmuyorum. Kendi kendine yeterlilik fikrinin daha fazla anlam kazanacağı tekil alanlar olabilir. Bu makalenin amacı, herhangi bir örgütün kurulması durumunda tek taraflı denetimin ihtimal dışı kalacağını ve bunun yerini çok taraflılığın alacağını vurgulamaktır. Hukukun bugün hâkim olan yorumlarını belirlemek için mücadele eden rakip güçler var şüphesiz, ancak bu güçler egemen devlet aktörlerinin tahakkümünde değildir. Bkz. Jayasuriya (1999).

anayasal düzenin giderek özerkleşmesine yönelik bir tepki olarak yorumlayabiliriz. Hukuksallaşma, nüfusun kutuplaşmasına ve milletlere dayanan imparatorluk yapısını artık meşrulaştıramamasına neden olduğu için tek taraflılık yanlısı İttihat ve Terakki de Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında anayasalcılıktan vazgeçmişti. Belki de Osmanlıcılık ve meşrutiyetin oluşturduğu yeni emperyal kurumlar, yeni bir düzenin müzakere edilebilmesini sağlayabilirdi. Bu sorunun cevabını, sadece savaşlar bir kopuşa neden olduğu için değil, İT'nin hâkim etnik unsurun çıkarlarına ayrıcalık tanıyan devlet iktidarına yönelik tek taraflı iddiası bu yöndeki her gelişmeyi zorla engellediği için de artık asla bilemeyeceğiz. Darbeyle iktidara gelen ve 1912 seçimlerinde iktidarını sağlamlaştıran İT, son olarak Almanya'nın yanında savaşa girdi ve anayasalcılığın yerine Türk milliyetçisi bir siyaset uygulayarak etnik temizliğe girişti.

Amerikan devleti de, bu kez dünya çapında etkili olan hukuksallaşma ve çok taraflılık dolayısıyla benzer bir hüsrana yol açmıştır. Washington'un ulusal çıkar retoriği belki yeni olmayabilir, fakat 11 Eylül'den sonraki keskinliğiyle dünya tarihinde bir dönüm noktası olmaya adaydır. Irak'ta Birleşmiş Milletler'in onayı alınmaksızın yürütülen savaşla birlikte, çok taraflılıktan kopuş daha da açık hale geldi. Bugün ABD'nin, kendi vatandaşlarına özel statü verilmediği takdirde, tek taraflı olarak kontrol edemediği tüm ulus-aşırı kurumlardan çıkmak ve hatta bunların faaliyetlerini baltalamak istediğini görüyoruz. Artık, sadece hegemonik iktidarın tercihlerini temsil eden anayasalcılık-sonrası bir düzenin varolacağı mesajı verilmektedir.[20] Amerikan devlet aktörleri, tek taraflılıktan yana seçim yaparak sadece çok taraflı kurumların karmaşık ağlarını ciddi anlamda kundaklamakla kalmıyor, kendilerini iktisadî alanın hâkim güçleri gibi gözüken grupların -küreselleşmiş ulus-aşırı burjuvazi- çıkarlarından da özerk ilan ediyorlar.

Eğer sözü edilen gelişmeler, çok taraflı küreselleşmeye doğru ilerleyen uzun süreçteki kısa dönemli bir kopuş değilse, bu yeni imparatorluk sevdasının kendisini nasıl meşrulaştıracağı yerinde bir soru olmaktadır. Yukarıda da ileri sürüldüğü gibi, küresel bir yönetişim şekli olan çok taraflılık, farklı çıkarlar güden taraflar arasında anayasal düzeni pekiştirecek demokratik bir diyalog üretme potansiyeline sahiptir. Peki bu durumda hegemon, anayasal düzenin tek taraflı yıkımını nasıl meşrulaştırabilir? Burada bir ihtimal Amerikan devletinin özerklik kazanmış kurallar yerine somut kaygılardan beslenen bir yeniden dağılım mekanizmasını ve küresel temelde bir sosyal politikayı gündeme getirmesi olabilirdi. Fakat bu ihtimalin pek şansı olmadığını söylemek herhalde yanlış olmayacaktır. İki savaş arası dönemde imparatorluklar (Alman ve Japon

20 ABD, bir önceki dönemin olgunlaşmaya yüz tutmuş (artık iyice kabul görmüş) çok taraflılığının aksine tek taraflı bir düzen kurma arayışı içersindeyken, "eski" Avrupa küreselleşmenin kurumlarını ve hukuksallaşmayı savunmaktadır. Bu yeni durumun, "küreselleşme-karşıtı" hareket içerisinde sebep olduğu kafa karışıklığı anlamlıdır.

İmparatorlukları) serbest piyasaya karşılık vermek ve toplumu korumak güdüsünün bir parçası olarak ortaya çıktılar. Yeni Amerikan imparatorluğu da, liberal küreselleşmenin yol açtığı hasarı (işsizlik, dengesiz gelir dağılımı) gidermeyi vaat ederek ve bir önceki dönemin neo-liberal söylemini umursamayarak gerek kendi sınırları dahilinde gerekse uluslararası platformda meşruiyet kazanmaya çalışabilir. Ama Amerikan siyasî seçkinlerinin bu yönde bir niyeti olduğunu iddia etmek zor. Bunun yerine, anayasalcılığı zaten denemiş olan Amerikan devleti, milletlerin, hegemonyanın küreselleşme öncesi günlerine kıyasla daha az özerkliğe sahip olacakları ve hegemonik ulusla olan ilişkilerine göre değişik şekillerde muamele görecekleri, daha tehlikeli sonuçlar doğurabilecek olan bir tahakküme doğru ilerliyor. Elbette ki bu dönüş, İT'nin Osmanlı milletlerine dayattığı ve feci sonuçlar doğuran politikasına çok benzemektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılı, farklı katmanlara dayanan millet sisteminden anayasalcılığa ve ardından dayatılan milliyetçiliğe; son çeyrek yüzyılın dünya sistemi ise ulus devletlerin oluşturduğu hegemonya sisteminden çok taraflı küreselleşmeye ve son olarak da tek taraflı bir imparatorluğun dayatılmasına doğru ilerleyen bir ekseni takip etmiştir. Millet ve ulusal cemaatin hem istediği hem de bünyesinde zapt edemediği yeni ağların temelden inşasını ve anayasalcılığı (çok taraflılık) hem Osmanlı örneğinde hem de günümüz dünyasında teşvik eden emperyal (ve hegemonik) devletler olmuştur. Benzer bir şekilde, anayasalcılığın kontrol kaybı anlamına geldiğine ve yeni bir yönetişim şeklinin gerektiğine karar veren de imparatorluktaki devlet görevlileri ve hegemonik devletti. Bu süreç, Osmanlılar için yıkılmakta olan bir devlet ve tecrit ile son buldu. Günümüzdeki sonucun ne olacağını henüz bilmiyoruz.

Çeviren FULYA ÖZKAN

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz (1968) *The Young Turks, the Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914*, Oxford: Oxford University Press.

Arjomand, Said Amir (2003) "Law, Political Reconstruction and Constitutional Politics", *International Sociology*, cilt 18, no. 1, Mart, s. 7-32.

Arrighi, Giovanni, Beverly Silver vd. (1999) *Chaos and Governance in the Modern World System*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Bell, Daniel (2000) *East Meets West: Human Rights and Democracy in Asia*, Princeton: Princeton University Press.

Benton, Lauren (2002) *Law and Colonial Cultures, Legal Regimes in World History, 1400-1900*, Cambridge: Cambridge University Press.

Bourdieu, Pierre (1987) "The Force of Law: Toward a Sociology of the Juridical Field", 38 *Hastings Law Journal*, Temmuz, s. 805-53.

Bozkurt, Gülnihal (1996) *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Braude, Benjamin ve Bernard Lewis (der.) (1982) "Introduction", *Christians and Jews in the Ottoman Empire* içinde, New York: Holmes and Meier.

Callinicos, Alex (2002) "Marxism and Global Governance." David Held ve A. McGrew (der.) *Governing Globalization* içinde, s. 249-66. Cambridge: Polity.

Chua, Amy (2003) *World on Fire: How Exporting Free Market Democracy Breeds Ethnic Hatred and Global Instability*, New York: Doubleday.

Deringil, Selim (1998) *The Well Protected Domains. Ideology and Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909*, Londra: I.B. Tauris.

Eisenstadt, S. N. (1963) *The Political Systems of Empires*, New York: Free Press.

Engle, Sally Merry (1991) "Law and Colonialism: Review Essay", *Law and Society Review*, cilt 25, no. 4, s. 879-922.

Franck, Thomas M. (1999) *The Empowered Self, Law and Society in the Age of Individualism*, Oxford: Oxford University Press.

Gerber, Haim (1987) *The Social Origins of the Modern Middle East*, Boulder: Lynne Rienner.

Hourani, Albert (1983) *Arabic Thought in the Liberal Age, 1798-1938*, Cambridge: Cambridge University Press.

International Sociology (2003) cilt 18, no. 1, Mart.

Jayasuriya, Kanisha (1999) "Globalization, Law, and the Transformation of Sovereignty: The Emergence of Global Regulatory Governance", *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 1999, 6, 2.

Karpat, Kemal (1982) "Millets and Nationality", Braude, Benjamin ve Bernard Lewis (der.) *Christians and Jews in the Ottoman Empire* içinde, New York: Holmes and Meier.

Keyder, Çağlar (1997) "The Ottoman Empire", K. Barkey ve M. von Hagen (der.) *After Empire: Multiethnic Societies and Nation-Building* içinde, s. 30-44, Boulder: Westview.

Krikorian, Mesrob K. (1978) *Armenians in the Service of the Ottoman Empire, 1860-1908*, Londra: Routledge, Kegan Paul.

Özbek, Nadir (1999) "The Politics of Poor Relief in the Late Ottoman Empire, 1876-1914", *New Perspectives on Turkey*, Güz, 21, s. 1-33.

Pamuk, Şevket (1987) *The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820-1913*, Cambridge: Cambridge University Press.

Quataert, Donald (2000) *The Ottoman Empire, 1700-1922*, Cambridge: Cambridge University Press.

Ra'anan, Uri (1991) "Nation and State: Order Out of Chaos", Uri Ra'anan vd. (der.) *State and Nation in Multi-ethnic Societies: The Breakup of Multinational States* içinde, s. 3-32, New York: Manchester University Press.

Ramsaur, Ernest E. (1957) *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908*, Princeton: Princeton University Press.

Salvadori, Massimo (1979) *Karl Kautsky and the Socialist Revolution*, 1880-1938, New Left Books, Londra.

Sell, Susan (2003) *Private Power, Public Law: the Globalization of Intellectual Property Rights*, Cambridge: Cambridge University Press.

Shaw, Stanford J. ve Ezel K. Shaw (1977) *A History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, cilt 2. Cambridge: Cambridge University Press.

Terzibaşoğlu, Yücel (2001) "Landlords, Refugees and Nomads: Struggles for Land around Late Nineteenth-century Ayvalık", *New Perspectives on Turkey*, Bahar, 24, s. 51-82.

Weber, Max (1978) *Economy and Society*, Berkeley: University of California Press.

Türkiye'de "sol faşizm" ya da otoriter modernizm 1923-1946*

*Zafer Toprak***

Pierre Milza, uluslararası ilişkiler ve faşizm üzerine uzman bir kişi. İki dünya savaşı arası rejimler üzerine eğilmiş, çalışmaları Kıta Avrupası'nı aşmış. *Faşizmler* (1991) adlı kitabı yazarın özgün yapıtlarından biri. Yüzyıl başından yola çıkarak İtalyan faşizminin ve Alman nasyonal sosyalizminin doğuş ve gelişimini çöküş evresine kadar getiriyor. Cihan Harbi ertesi ekonomik ve toplumsal sorunlar, 30'lu yılların Büyük Buhran'ı, sanayi devrimi ile birlikte geleneksel toplumların çöküşü, elitlerin kitleleri kaynaştıramaması, demokratik gelenekten yoksun ülkelerin açmazları, dünya ölçeğinde savaşın ve Ekim devriminin travması kitapta ayrıntılı bir biçimde ele alınıyor. Pierre Milza'nın *Faşizmler* adlı eserinin yanısıra *Fransa'da Faşizmler ve Gerici İdeolojiler, 1919-1945* (1969), *İtalyan Faşizmi ve Fransız Basını* (1987a), *Fransız Faşizmi – Dün ve Bugün* (1987b) başlıklı kitapları var. Ayrıca Serge Berstein ile birlikte *İtalyan Faşizmi* (1980) adlı kitabı yazmış.

Faşizm tarihçiliğin gündeminden düşürmediği bir konu. 1914-1945 arası Avrupa'nın dünya üstünlüğünü yitirdiği bir dönem. Öte yandan Avrupa'nın rejim sorunlarının en üst düzeyde sorgulandığı bir evre. Tarihçiliğin ve özellikle Fransız tarihçiliğinin Faşizm ile bu denli yakından ilgilenmesi doğal. Almanya tarafından işgal edilmiş, bu arada kendi bünyesinde faşizmi bilfiil yaşamış bir ülke. İkinci Dünya Savaşı ve faşist Vichy evresi (Cointet-Labrousse, 1987), Fransa'da hâlâ tarihçilerin gündemini işgal ediyor. Faşizme ve Nazi Almanyası'na arka çıkan bir siyasal oluşum 20. yüzyılın yirmili ve otuzlu yıllarında

(*) Bu makalenin ilk versiyonu Almanca yayınlandı: Zafer Toprak, "Das Einparteiensystem und der autoritare Modernismus in der Türkei zwischen den Weltkriegen", *Comparativ - Macht und Geist Intellektuelle in der Zwischenkriegszeit*, cilt 5 (1995), sayı 6, sayfa 119-134.

(**) Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk Enstitüsü.

Fransa'da da yeşermiş. Robert Soucy'nin (1986; 1995; ve Carroll, 1995) ve Pierre Milza'nın eserleri bu alana derinlik kazandırıyor.

Günümüz faşizm literatürü artık geçmişe daha serinkanlı bakabiliyor. Savaş ertesi idelojilerin büyük ölçüde belirlediği siyaset bilimi ve toplumsal bilimlerin savurganlığı artık dinmişe benziyor. Faşizm salt İtalya ve Almanya'nın sorunsalı olmaktan çıkmış. Özellikle son yıllarda Avrupa'da ve Amerika'da yeni sağ, kimi kez aşırı sağ yönelimler faşizm yazınının güncelliğini korumasına neden oluyor. Savaş sonrası faşizan eğilimler bir yana bırakılırsa, iki dünya savaşı arası faşist ya da faşizan tutkular bundan böyle dünyanın dört bir yanında irdelenebiliyor. Artık kitapların adı *Avrupa'da Faşizm 1919-1945* (Morgan, 2003), hatta *Uluslararası Faşizm 1919-1945* (Sorensen ve Mallet, 2002). Pierre Milza'nın *Faşizmler* başlıklı kitabının bir özelliği işte bu evrensel faşizm sorunsalını ilk ele alan kitaplardan biri oluşu. Bu kitapta tüm dünyada faşizm ya da faşizan eğilimler irdeleniyor. İdeolojiler coğrafyadan arındırılıyor; kavramsal kurgulara dönüştürülüyor.

Düne bakılırsa ideolojilerin farklı yazgıları paylaştıkları görülüyor; derin birikim ürünü, kapsamlı ve mantıksal bir doktrin kuramcılarıyla birlikte yok olup gidiyor, geride birkaç mürit bırakıyor; tarih oluyor. Kimi zaman ise güçlü duygusal birikimle donatılmış ve tabanın çıkarlarını gözeten basit bir kavram kitleleri peşinden sürüklüyor ve maddi bir güce dönüşüyor. Güçlü bir ideoloji birçok ülkede, mekânda, toplumda kalıcı yankı uyandırabiliyor; ancak farklı toplumsal çevre ideolojide derin dönüşümlere uğruyor, özgün biçiminden sıyrılıyor, yöre özelliklerini yansıtıyor. Marx'ın öğretisiyle Sovyet Marksizmi, ardından Çin Marksizmi daha da ötelere gidilirse, Afrika'da, Küba'da Marksist pratikler bu başkalaşmanın somut örnekleri. Öte yandan "evrensel" ideolojilerin ötesinde, dış görünümüyle bağımsız ve ilişkisiz, tarih ve coğrafyasıyla farklı idelojik kavramlar ortak içeriklere sahip olabiliyorlar; farkında olmaksızın birbirlerini tekrarlıyorlar. Çoğu kez ortak nesnel sorunlar bu benzeşmeye ortam sağlıyorlar. Liberalizm, Marksizm, faşizm, popülizm kendi alanlarında birçok ülkede ortak paydalar oluşturabiliyor. Özellikle Batı dışı ülkelerde karmaşık bir nitelik taşıyan bu ideoloji yumağının yöntemsel yaklaşımlarla çözümü çağın sosyal biliminin ana kaygılarından biri. Amaç bu değişik ideolojileri sınıflandırmanın ötesinde doğuş gerekçelerini aydınlatmak. Yeni ideolojik yapılanmalarda gözlenen çelişik konumlar ve gelenekselcilik-çağdaşçılık, muhafazakârlık-köktencilik, ulusçuluk-toplumculuk gibi bağdaşmaz gözüken özelliklerin birlikteliği sosyal bilimcinin gündemini oluşturuyor. Batı dışı ülkeler ya da klasik bir deyişle gelişen (eski geri kalmış) ülkeler üzerine yazılan çizilenlerde iki ana eğilim gözleniyor. İlk eğilim bu ülkelerin konumlarının özgünlüğünü, farklılığını, tekilliğini vurguluyor. Geleneksel kültür ve gelişmiş ülke fikirlerinin kavşağında kendilerine özgü bir yapılanmaları söz konusu. Şu veya bu kültürel birikim ışığında geleneksel bilincin çağdaşlaşmasının özellikleri, ideolo-

jik-siyasal koalisyonlar, kavramsal senkretizm, "çokyapılı" ideolojiler bu eğilimin uğraş alanları. Yöntemsel açıdan bilinegelen kategori ve kavramların var olan gerçeklere uyarlanması; genelden özele kayan bir çözümleyiş hedefleniyor. Somut-tarihsel açılım yöntemin ana ekseni.

İkinci eğilim genel ağırlıklı. Dünya tarihine dair yasalar ve genellemelerden yola çıkarak gelişen ülkelerdeki ideolojik süreçleri inceliyor. Gerçeğin irdelenmesi genel kuramsal sorunların işlenmesiyle birlikte yürütülüyor. Genel olarak ulusçuluğun anlaşılması, ya da ideolojilerin kökenine yöneliş gibi. Yöntem açısından, yeni toplumbilimsel varsayımların ve kurguların yaratılmasında varolan fikirlerin dönüşümüyle, transformasyonuyla sonuçlanıyor. Kuramsal-toplumbilimsel eksen bu eğilimin ana yönelimi. Her iki yöntem bilgi üretiminde bir diğerini tamamlar nitelikte. Çağdaşlaşmanın, modernleşmenin özelliklerine eğilen bilim adamı ana yörüngeden uzaklaşmak, yöreye ve zamana özgü kavram ve düzenlemeleri gündemine almak zorunda. Bu doğrultuda yaklaşım, kavramın yeni mekân ve zamana uygulanması, hareket noktasındaki kavramın da zenginleşmesine yol açıyor kuşkusuz. Bilim sarmal bir birikim süreci (Khoros, 1980: 5-9).

Somut-tarihsel görüş, karşılaştırmalı tarihsel analizleri gerekli kılıyor. Özellikle gelişme kuramları bu yöntemi sık kullanıyor. Örneğin Amerikan siyaset bilimcisi Samuel P. Huntington 19. yüzyıl Rusyası'ndaki öğrencilerin ve entelektüellerin çağdaşlaştırma girişimlerini 20. yüzyıl Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki benzer gelişmelerin prototipi olarak görüyor. Crawford B. MacPherson bağımsızlıklarını kazanmış genç ülkelerin ideologlarının Batı'nın liberal bireyci faydacı görüşlerini tümüyle reddettiklerini, ancak yine Batı'nın erken dönem demokratik geleneğine, Rousseau'ya, popülist anlayışa yöneldiklerini söylüyor. Ünlü İngiliz yazar Isaiah Berlin gelişen ülkelerde uzun bir dönem izlenen sosyalist ekonomik politikaların kaynağının dünün popülist fikirleri olduğunu ileri sürüyor.

Türkiye'de Tek Parti üzerine yazılanların hemen hemen tümü bu yukarıda vurguladığımız ya somut-tarihsel açılım ya da kuramsal-toplumbilimsel eksende takılı kalıyor. Nedeni tarihçilerin kurama, toplumbilimcilerin tarihe gerek duymamaları. Tarihçiler özgün olanla, tekille avunurken, toplumbilimciler geneli Türkiye geçmişine uyarlamakla yetiniyorlar. Tarihsel toplumbilim, ya da toplumbilimsel tarih Türkiye'de bilim alanını yeterince kuşatmamış. Tarihçi ülkemizde "at gözlükleri" ile yetiniyor. Uğraşını ulusal sınırlarla sınırlı tutuyor. Toplumbilimci ise miyop. Ülkede kuramsal çalışmaların yetersizliği nedeniyle Batı'da pişirilenle yetinmek zorunda kalıyor. Kuramı Türkiye'nin geçmişine kaba uyarlamanın ötesine geçemiyor. Batı'da tarihçilik ve toplumsal bilimler bu tür açmazların üstesinden gelmiş durumda. Tarihçi kuramsal derinliği ve sınır ötesi açılımları kolaylıkla yakalayabiliyor, ya da yakalayabilecek bir birikimin üzerinde oturuyor. Toplumbilimci ise bilfiil tarihe soyunabilecek donanıma sahip olabiliyor.

Faşizm dünya bilimsel yazınında bir yandan derinlik kazanırken diğer yandan siyasetin gôbeğinde uluorta, gelişigüzel kullanılıyor. Yakın bir geçmişte "faşist" ya da "komünist", siyasal kûfûrlerin en önde gelenleri. Faşizm üzerine ders kitaplarının kıyı köşesinde kalanların dışında Türkiye'de akademik bir yazının olmayışı tarihe de çarpık bakılmasına neden oluyor. Oysa Türkiye'de, Tek Parti, sağ, yeni sağ ve benzeri açılımlar faşizm konusunun toplumsal bilimlerde derinlik kazanmasını gerektiriyor. Pierre Milza'nın kitabı bu açılardan Türkiye'ye de ışık tutan bir yapıt. Türkiye'de Tek Parti, siyaset sosyolojisinde zaman zaman yer alsa da çoğu kez bu, Maurice Duverger'nin söyleminin tekrarı şeklinde oluyor. Bu açıdan Pierre Milza tartışmalara yeni bir ruh kazandırabilecek güçte.

Faşizmin ana ortak paydalarından biri tek partiye yaslanışı. Hemen hemen tüm faşist iktidarlar Tek Parti rejimleri. Tek Parti, Türkiye'nin de 1923-1946 evresinde kaderini belirliyor. Bu nedenle *Faşizmler* kitabı Türkiye'ye de yer veriyor. İki dünya savaşı arası Akdeniz ülkelerindeki faşizm ve otoriter rejimleri, Portekiz, İspanya, İtalya ve Yunanistan'ı ele alırken Türkiye'yi de değerlendiriyor. Pierre Milza, 20'lerin başında Mustafa Kemal hareketini, sanayileşmemiş bir ülkede bir yandan yabancı emperyalist güçlere karşı başkaldıran diğer yandan yarı-feodal bir yapıyı kırarak iktisadî gelişmeyi hedefleyen ilk girişim olarak niteliyor. Bunu gerçekleştirmek için ulusal burjuvazi ve halk kitlelerine (*classes populaires*) yaslanan yarı diktatoryal bir rejim devreye sokuluyor. Dönemin birçok askerî rejiminden farklı olarak geleneksel düzene karşı tavrı, Tek Parti ile yetinilmesi, iktisadî yaşamda devletin artan müdahalesi gibi faşizmle örtüşen kimi çizgileri taşısa da, faşizmden birçok açıdan ayrılan önemli öğeleri içerdiğine dikkat çekiyor. Mustafa Kemal'in kurduğu rejimin, daha çok, İkinci Dünya Savaşı ertesi Nasırizm ile başlayan sömürgeciliğe karşı (*décolonisation*) Üçüncü Dünyacı hareketin habercisi olduğunu belirtiyor. Kemalizmin toplumbilimsel tabanının faşizmden ve onun karşısında yer alan, büyük çoğunlukla sağda konuşlanan eski düzenin savunucusu rejimlerden farklı olduğunu vurguluyor.

Pierre Milza, ordunun, ve özellikle burjuva katmanların çocuklarına toplumsal skalada yükselme olanağı sağlayan ordu kesiminin Mustafa Kemal hareketinde başı çektiğine dikkat çekiyor. Mustafa Kemal'in babasının önce asker, sonra tüccar olduğunu, 1919-1920'de Mustafa Kemal'in çevresinde toplananların aynı toplumsal tabandan geldiğini, ideolojik gerekçesini oluşturan eski rejime ve onu simgeleyen Sultan'a karşı başkaldırının yanı sıra kitleleri mobilize eden derin bir milliyetçiliğin yeni düzene giden temel itici güçler olduğunu, hareketin dış düşmanlara, Yunanistan'a, İngiltere'ye olduğu kadar eski rejimin giderek çöken güçlerine karşı bir başkaldırıyı simgelediğini söylüyor.

Pierre Milza'ya göre, Mustafa Kemal'in kurduğu yarı-diktatoryal rejim, faşizmin kimi unsurlarını çağrıştıran özellikler de içeriyor. Cumhuriyet Halk Parti-

si'nin otoriter tavrı ve belirlediği altı ilke ya da okuyla; cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılık'la Mussolini'nin programından çok da uzak olmadığını belirtiyor. Ama, yine de benzerliklerden çok farkların daha baskın çıktığını söylüyor. Kemalist rejimin toprak dağıttığını, yabancı şirketleri, demiryollarını ve bankacılık sektöründeki kimi kuruluşları millileştirdiğini, Osmanlı düzenini çökerttiğini, dünün eğitim ve adalet sistemini terk ettiğini, dinsel etkilerden arınmış çağdaş bir toplumu hedeflediğini vurguluyor. Mustafa Kemal bütün bunları sosyalizmden mesafeli durarak gerçekleştiriyor; son kertede ulusal burjuvaziyi ve doğmakta olan kapitalizmi güçlü kılıyor. Öte yandan, büyük toprak sahipliğini yok edemediğini, ya da yok etmek istemediğini, bu açıdan faşizmin toplumsal bilançosuyla temel bir farkın doğmadığını kaydediyor. Mustafa Kemal'in "aydın despotizmi"nin (*despotisme eclaire*) Mussolini'nin rejimine oranla daha geniş toplumsal katmanlara yaslanması, faşizmde olduğu gibi kitleleri paramiliter örgütler aracılığıyla disiplin altına almasına gerek bırakmıyor. Ayrıca Mustafa Kemal'in sulhten yana beklentileri de faşizmin dış politikadaki yayılımcılığıyla bağdaşmıyor (Milza, 1991: 251-2).

Pierre Milza'nın kitabının ilerki sayfalarında Latin Amerika'daki faşist ve popülist rejimler ele alınırken Kemalizm bir kez daha gündeme geliyor. Üçüncü Dünya'da sömürgeciliğe karşı başkaldıran "ilerici" diktatörlüklerle aynı safta yer verdiği Kemalist rejimle Latin Amerika'daki kimi rejimler arasındaki benzerliklere dikkat çekiyor. Bolivya'da Albay German Busch Becerra, Paraguay'da Albay Rafael Franco ve ardından General Morinigo'nun ordunun milliyetçi kesiminin desteği ile uygulamaya soktukları korporatist ve ılımlı sosyalizan eğilimli popülist ve faşizan rejimlerin, ve ileride Arjantin'deki gelişmelerin, Kemalizmi çağrıştırdığını vurguluyor.

Son olarak Müslüman "faşizmi"ne yer verdiği bölümde Kemalizm bir kez daha gündeme geliyor. İkinci Dünya Savaşı arifesi İngiliz ve Fransız hegemonyası altında bulunan İslâm ülkelerinde faşizan yönelimler gözleniyor. Bunda kuşkusuz Roma'nın ve Berlin'in üç konuda çıkar birliği söz konusu oluyor. Önce her iki ülke de kendilerini "proleter" uluslar olarak görüyorlar. Dünyanın paylaşımından pay alamama, ya da birçok sömürgeyi yitirme, onları emperyalizm konusunda İslâm ülkelerinde başkaldırıyı özendirmeye sevkediyor. İkincisi, sömürge İslâm ülkelerindeki İngiliz ve Fransız siyasal-kültürel değer normlarına karşı faşizm yanlısı bir söylemin kulağa hoş gelebileceği bekleniyor. Marksizm din konusundaki tutumu nedeniyle bu ülkelerde yeterince yankı uyandırmıyor. Nihayet yanan tutuşan Filistin meselesi ile birlikte, topraklarında Yahudi cemaat bulunduran Tunus, Mısır gibi ülkelerde antisemitist Nazi söylemi kolaylıkla kabul görüyor.

Bu tür faşist, sömürgeciliğe karşı ajitasyonun merkezi Kahire. Britanya Krallığı'na karşı birçok milliyetçi grup bu kentte öbeklenmiş. Bir yandan Ahmet Hüseyin'in Genç Mısır Partisi ve Cemal Abdülnasır'ın yakın olduğu Yeşil Göm-

lekler, öte yandan Fathi Radtuan ve Nureddin Tarraf'ın yeni ulusal partisi III. Reich ile temasa geçmekte gecikmiyorlar. 1936 Nuremberg'de parti kongresi her iki örgütün liderini, faşist yabancı delegasyonlara özgü sıcak bir karşılamayla bağrına basıyor.

İngiliz karşıtı ve kökten antisemit, Kudüs müftüsü Emin el-Hüseyni'nin Mussolini ile temkinli ilişkilerin ardından yüzünü Hitler'e çevirdiği bilinen bir gerçek. İkinci Dünya Savaşı sırasında Mısır Genel Kurmay Başkanı Aziz el-Masri'nin şahsında özümlenen Mısır milliyetçilerinin umutları, Rommel'in Kahire'yi İngilizlerden kurtarması. Aziz el-Masri bir süre sonra, 1942 yılında Mihver devletleriyle işbirliği nedeniyle görevden alınıyor. Bu arada Kudüs müftüsü nasyonal sosyalistlere sempati beslemekle kalmıyor, bir SS birliği oluşturarak "faşist enternasyonal" temsilcileri safında çarpışmak üzere Rusya cephesine gönderiyor. İran'da Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi, Hindistan'ın, geleceğin Pakistan'ını oluşturacak müslüman topraklarında neo-İslâmik, totaliter ve İngiliz karşıtı Kha Ksar ve Cemaat-ı İslâm hareketleri, İslâm dünyasındaki faşist ve faşizan eğilimlere diğer örnekler.

İki dünya savaşı arası dönemde Filistin, İslâm ülkelerinin duyarlı olduğu sorunlardan biri. Fransa'nın yönetimi altında olan Suriye'de, sınırlı bir gücü de olsa Suriye Nasyonal Sosyalist Partisi'nin ideolojik tabanı antisemitizm. Kemal Atatürk'ü örnek aldığı söylenen Tunus Yeni-Düstur Partisi'nin lideri Habib Burgiba'nın, İtalya'dan Radio-Bari'nin Arapça yayınlarıyla ulaşan Mussolini propogandasına ve III. Reich'ın antisemit propagandalarına sıcak baktığı da bir gerçek. Ama bu Yeni-Düstur'u faşist bir örgüt yapmıyor. İslâm topraklarında Mihver'e yatkın bir ideolojik oluşumun temelinde kuşkusuz İngiliz-Fransız sömürgeciliği ve Filistin sorunu yatıyor.

Pierre Milza, iki savaş arası tüm dünyada faşizmin gözlendiğini kaydediyor. Ama yine de bu rejimlerin Almanya ve İtalya'dakinden farklı boyutlarının olduğunu savunuyor. Ne Japon İmparatorluğu'nun saldırgan askerî diktatörlüğü ne de, faşizme en çok yaklaşan, Brezilya Getulism'i son kertede İtalyan ve Alman totaliter rejimlerini tekrarlıyorlar. İlki, Pierre Milza'ya göre, faşizmin kimi baskı ve kitleleri düzene sokmaya yönelik yöntemlerini benimseyen klasik bir diktatörlük. İkincisi ise, Mustafa Kemal'in kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'yle aynı çizgide, anti-emperyalist orta sınıfların ve kentli halk kitlelerinin ittifakı üzerine inşa edilen otoriter bir rejim.

Pierre Milza, son kertede, iki farklı model ortaya koyuyor. İlki gerici, reaksiyoner, diğeri sosyalizan. Avrupa faşizmlerinde büyük ölçüde milliyetçilikle devrimci sendikalizmin buluşması gözleniyor. Ne Japonya, ne de Üçüncü Dünya geleneğinde bu tür bir taban var. Ayrıca, Avrupa faşizmlerinde Cihan Harbi'nin doğrudan etkilerini, siper kardeşliğini, eski muharip gazi zihniyetini de gözardı etmemek gerekiyor. Gerçek faşizm Avrupa'nın ayrıcalığı olarak gözleniyor. Kemalist gelişimden kaynaklanan ikinci çizgi, gerekçeleri, toplumsal içeriği, ilerici ni-

teliğiyle gerçek faşizmden ayrışıyor. Pierre Milza buna "az gelişmiş ülke bonapartizmi", ya da "sol faşizmi" (*fascisme de gauche*) adını veriyor (*age.*: 438).

Türkiye'de Tek Parti rejim sorununa değinen bir başka yazar Eric Hobsbawm. *Aşırılıklar Çağı – Bir Dünya Tarihi 1914-1991* adlı eserinde iki savaş arasını liberal demokrasinin çöküş evresi olarak görüyor. 1918-20 arası iki, 1920'lerde altı, 1930'larda dokuz, ve Alman işgali altında beş Avrupa ülkesinde yasama organları lağvediliyor. İki dünya savaşı arası oldukça demokratik siyasal kurumların kesintisiz işlediği ülkeler, İngiltere, Finlandiya, İrlanda, İsveç ve İsviçre. Daha geniş bir dünya kapsamında, otoriter olmayan anayasal düzenin hâkim olduğu ülkeler; Kanada, Kolombiya, Kosta Rika, ABD ve "Güney Amerika'nın İsviçresi" diye bilinen Uruguay. Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı sonları arasında dünyada siyasal hareketler liberal yörüngeden koparak sola ya da sağa kaykılıyor. Büyük kısmı sömürgelerden oluşan ve tanım gereği liberal olmayan dünyanın geri kalan kısmında ise, olduğu kadarıyla, liberal anayasalardan uzaklaşılıyor. 1930'ların başında Japonya'da ılımlı liberal düzen yerini nasyonalist askerî dikta rejimine bırakıyor. Tayland anayasal hükümetler doğrultusunda girişimde bulunan ender ülkelerden biri. Amerika ve Avrupa dışındaki kıtalarda Avustralya ve Yeni Zelanda dışında demokratik rejim yok. Diğer bir deyişle tüm dünyada liberalizm ricat halinde. Bu ricat Hitler'in iktidara gelişiyle daha da hızlanıyor. Tüm dünyada 1920'de 35 anayasal ve seçilmiş hükümet varken bu sayı 1938'de 17'ye düşüyor. 1944'te ise tüm dünyadaki 64 ülkenin ancak 12'si demokrat ve anayasal düzene sahip. Bu gelişmeler nedeniyle Eric Hobsbawm iki dünya savaşı arası dönemi "Katastrof Çağı" diye niteliyor. Diğer bir deyişle 1919-1939'u kapsayan yirmi yıllık evre, iki dünya savaşı dışlanırsa, gerek siyasal gerekse ekonomik açıdan 20. yüzyılın karanlık dönemi. Demokrasi giderek geriliyor; yerini otoriter ve totaliter rejimlere bırakıyor. İşte bu denli sorunlu bir ortamda Türkiye Cumhuriyeti kuruluyor; yeni bir ulus devlet doğuyor (Hobsbawm, 1994).

1983-1986 arası Fransa'da üniversitelerden sorumlu bakanlığın başında bulunan ünlü Fransız siyaset sosyoloğu Roger-Gerard Shwartzenberg, yıllardır Fransız üniversitelerinde ders kitabı olarak okutulan *Siyaset Sosyolojisi* başlıklı eserinde siyasal partilere değinirken gelişmekte olan ülkelerdeki tek parti rejimleriyle ilgili değerlendirmelerinde Türkiye'ye ayrı bir yer veriyor. Genellikle tek partinin bir oligarşinin hegemonyası ya da bir kişisel iktidar aracı olduğunu vurguluyor; buna istisna olarak Kemal Atatürk Türkiyesi'ni gösteriyor. Shwartzenberg'e göre, 1923-1946 arası Türkiye, gerek ideolojisi gerek yapısı açısından totaliter bir ülke değil. Demokratik bir idelojiden, çoğulcu Batı demokrasisinden yana; Tek Parti ile bu tür bir hedefe yönelmekte. Yapısal açıdan CHP Fransız radikal partisine benzer bir kadro partisi. Çoğulcu demokrasiye geçişte bir okul işlevi gören Türkiye'deki uygulama ilginç ancak ender bir örnek olarak gösteriliyor (Shwartzenberg, 1988).

Shwartzenberg bu satırları yazarken Maurice Duverger'nin siyasal partiler tasnifini ve Türkiye görüşlerini bir ölçüde tekrarlıyor (Duverger, 1976). Duverger, Türkiye'deki tek parti rejimini faşizmden uzak tutmaya özen gösteren siyaset sosyologlarından. Tek partinin, komünizm ve faşizmden başka tipinin mümkün olmadığı yolundaki yaygın kanaate karşı çıkıyor. Faşizm kavramının, Hitler Almanyası'nın, ve Mussolini İtalyası'nın rejimlerine uygun düştüğünü, Salazar Portekiz'i için anlamlı olmayacağını, hele Türkiye için daha da anlamsız olacağını kaydediyor. Faşizmin birçok çeşitleri mevcut olduğu gibi, faşist olmayan tek partilerin de olduğunu söylüyor. Duverger tek parti rejimlerinden söz ederken totaliter olmayan partilere örnek olarak Türkiye'yi gösteriyor. 1923-1946 arası Cumhuriyet Halk Partisi'nin başta gelen özelliği olarak ideolojisinin son kertede demokratik oluşunu söylüyor. Bu ideolojinin, hiçbir zaman faşist ya da komünist tek partilerde olduğu gibi, bir tarikat ya da kilise niteliği taşımadığını, üyelerine gözü kara bir iman ya da gizemlilik empoze etmediğini, özü itibariyle pragmatik olduğunu kaydediyor. Duverger'ye göre, Ortadoğu uluslarının modernleşmelerini önleyen başlıca engele, İslâmiyet'e başkaldıran Kemalizmin şiarı "Batılılaşmak". Tek Parti'nin yönetici kadrolarının anti-klerikal ve akılcı tutumu, onları açıkça 19. yüzyıl liberalizmine yaklaştırıyor; benimsedikleri milliyetçilik bile, 1848 Avrupası'nı çağrıştıran "ilerici" bir kisve taşıyor. CHP'nin çizgisini zaman zaman Fransız Radikal Sosyalist Partisi'nin altın çağındaki tutumuyla kıyaslayan Duverger, adında "Cumhuriyet" sözcüğünün bulunuşunun bile, CHP'yi 20. yüzyıl otoriter rejimlerinden çok Fransız Devrimi'ne ve 19. yüzyıl söylemine yaklaştırdığını belirtiyor. Fransız Devrimi'ndeki konvansiyon örneğine uygun olarak bütün iktidarı Büyük Millet Meclisi'ne veren, ayrı bir yürütme organı kurmayı reddeden ve ulusal egemenlik ilkesine dayanan Türk Anayasası da bu benzerliği doğruluyor.

Faşist rejimlerde her gün rastlanan otorite savunusunun yerini Kemalist Türkiye'de "egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur" şiarıyla demokrasi savunusunun aldığını; bunun "halkçı" ya da "sosyal" diye nitelendirilen "yeni" bir demokrasi değil, geleneksel siyasal demokrasi olduğunu, Parti'nin iktidardaki gücünü, siyasal elit ya da "işçi sınıfının öncüsü" olma niteliğinden, yahut da liderinin Tanrı iradesine dayanışından değil, seçimlerde kazandığı çoğunluktan aldığını kaydediyor. Seçime sadece Mustafa Kemal'in gösterdiği tek adayın katılması, dolayısıyla çoğunluğun garatilenmiş olması bile Türkiye'deki Tek Parti'nin niteliğini değiştirmiyor. Duverger'ye göre bu durum, bir ideal değil, geçici ve esef verici bir zorunluluk: Türk Tek Partisi, hiçbir zaman Kıta Avrupası'nda gözlendiği gibi bir tek parti doktrinine dayanmıyor; tekele resmî bir nitelik vermiyor; partiyi, sınıfsız bir toplumun varlığıyla ya da parlamenter çekişmeleri ve liberal demokrasiyi ortadan kaldırma arzusuyla meşrulaştırmaya çalışmıyor. Tek Parti oluşu ve tekel konumu nedeniyle sürekli huzursuz, hatta bir suçlu vicdanına sahip. Mustafa Kemal, bu tekele son vermek için fırsat kol-

luyor. İşte bu noktada faşist ve komünist tek partilerden ayrılıyor. Öte yandan Türk Tek Partisi'nin yapısında totaliter bir yön görülmüyor. Parti yapısı, ne hücrelere, ne milise, hatta ne de gerçek anlamda ocaklara dayanıyor. Şüphesiz parti, kütlelere siyasal eğitim vermek amacıyla birçok açık toplantı, kongre topluyor. Fakat söz konusu kütleler, örgütsel bakımdan pek eski tipte kalan ve bu yönden de faşizmden çok radikal sosyalizme yaklaşan bir çizgide, partiye doğrudan doğruya üye olarak alınmıyorlar. Üyelik isteğe bağlı ve herkese açık; ihraç ve temizlik mekanizması işlemiyor; üniformalar, geçit resimleri ve demir disiplin yok. Parti içi demokrasi oldukça ileri düzeyde. Resmen, her kademedeki yöneticiler seçimle iş başına geliyor. Uygulamada da seçimler, katılımcılık açısından çoğulcu sistemlerdeki partilerde olduğundan daha uzak değil. Parti içinde muhalefet gelişebiliyor; Tek Parti, siyasal rekabeti ortadan kaldırmaksızın sınırlamış oluyor; Tek Parti dışında yasaklanan çoğulculuk, parti içinde yeniden doğuyor ve orada aynı işlevi görüyor. Duverger'ye göre, Tek Parti rejiminin siyasal demokrasiyle bağdaşabileceğini düşünmek mümkün. Ama yine de, Türkiye 1946 öncesi bu siyasal demokrasi aşamasına ulaşamıyor. Kemalist rejim, faşist olmamakla birlikte, demokratik de sayılamıyor. Ve nihayet Duverger, otoriter rejimler açısından önemli bir ayırıma gidiyor. Tek Partilerin demokrasi yolunda bir aşama olarak kabul edilebileceğini kaydettikten sonra, çoğulculuğun daha önce mevcut olduğu eski demokratik rejimlerde kurulmuş olan tek partilerle, zaten otokratik bir sistem altında bulunan ve hiçbir zaman gerçek bir çoğulcu düzeni olmayan ülkelerde kurulmuş tek partiler arasında temel bir ayrıma gidiyor. Almanya ve İtalya birinci ayrıma, Sovyetler Birliği ve Türkiye ikinci ayrıma uygun düşüyor. Tek Parti'nin anlamları her durum için çok farklı oluyor. İkinci ayrımda Tek Parti, eski yapılı bir otokrasinin çağdaşlaştırılmasını ifade ediyor ve çoğulcu sistemlerdeki partilerle hemen hemen aynı anlamı taşıyor; tıpkı onlar gibi, Tek Parti de, geleneksel bir aristokrasinin yerine, halktan çıkmış yeni bir elit getirmeye çalışıyor. Tek Parti düzeninin kurulması, belli bir sosyal eşitlik yaratan ya da hiç değilse önceki eşitliği azaltan, ilerici tipte gerçek bir devrimi beraberinde getiriyor. Bu anlamda yeni sistem, eskisinden daha demokratik. Buna karşılık ilk ayrımda, Tek Parti çoğulculuğun yerine geçiyor; demokrasiyi ortadan kaldırıyor; ya da güçsüz kılıyor. İlki ilerici, ikincisi gerici.

Duverger, son kertede Tek Parti rejimlerini dinamiği açısından ele alıyor; geleceğe bakıyor. Geçici ve sürekli tek parti sistemleri, ya da geçici olduklarını ileri süren tek partilerle sürekli olduklarını ileri süren tek partiler arasında bir ayrım yapıyor. İkincileri anti-demokratik olarak nitelerken, geçici olanları bir geçiş sorunsalı olarak ele alıyor. Türkiye bu açıdan bir laboratuvar. Duverger 1946'nın ilerisi ile gerisi arasında bir nedensellik ilişkisi kuruyor. 1923 sonrası Türkiye'deki evrim 1950'de muhalefetin barışçı zaferiyle sonuçlanıyor. Türkiye, engelsiz ve takıntısız şekilde, Tek Parti sisteminden çoğulculuğa geçiyor. Duverger'ye göre daha 50'li yıllarda, Türkiye Ortadoğu devletlerinin en demokratik olanı; feodal

klanlar, bir avuç aydının yönettiği hayalî gruplar ya da fanatik dinsel tarikatlar yerine, gerçek partilere sahip bulunan tek Ortadoğu ülkesi. Duverger'ye göre, Türkiye örneği, önemine yakışır bir ilgi maalesef uyandıramıyor.

Oysa, 20. yüzyılın ilk yarısında Uzakdoğu'da olduğu gibi, Ortadoğu'da da klasik demokrasi yöntemlerinin başarı kazanamadığı açık bir gerçek. Duverger, tarihe dönüyor; 12. yüzyıl Avrupası'nda parlamentolardan söz edilemeyeceğini, bugün de halk kütlelerinin eğitilmemiş olduğu eski toplumsal yapılı ülkelere uygulanan çoğulcu parti sisteminin geleneksel aristokrasinin iktidarını pekiştirdiğini, bir anlamda demokrasiye özünde engel olduğunu kaydediyor. Buna karşılık Türkiye örneği, basiretle uygulanan bir Tek Parti yönteminin, bir gün gerçek bir demokrasinin kurulmasını mümkün kılacak tek unsur olan yeni bir yönetici sınıfın ve bağımsız bir siyasal elitin yavaş yavaş ortaya çıkmasına imkân verebileceğini gösteriyor. Duverger'nin bu tezleri Türkiye'de çoğu anayasa kitaplarında açık ya da gizli olarak hâkim konumda. Bu çizginin en güçlü temsilcilerinden biri Tarık Zafer Tunaya. *Les Parties politiques*'in İngilizce baskısının ve de Türkçe baskısının önsözünde Tarık Zafer Tunaya ve İlhan Arsel'e teşekkür yer alıyor.

Eric Hobsbawm'un, Duverger ya da Shwartzenberg gibi siyaset sosyologlarından farkı, demokrasi sorunsalına öncelik tanımayışı. Milza'nın da ötesine geçerek, demokrasiyi tarihsel bir kategori olarak görüyor; demokrasilerin mekân ve zamandan arındırılarak ele alınamayacağına hükmediyor. Bu nedenle Hobsbawm Türkiye'nin ulus devlet oluşum sürecinde demokratikliğe art planda yer veriyor. İki dünya savaşı arası Türkiye'de tek partili siyasal yaşamın çağdaşlaştırıcı işlevine dikkat çekiyor. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye gerçeğini bütünüyle ele alan Hobsbawm, Türk Devrimi'ni Üçüncü Dünya'da gözlenen çağdaşlaştırıcı rejimlerin ilki olarak görüyor. Hobsbawm'a göre Türk Devrimi geleneğe karşı ilerleme ve aydınlanmaya, liberal demokrasi tartışmalarından uzak bir tür popülizme gönülden bağlı. Devrimci bir orta sınıfın ve devrimi yönlendirecek herhangi bir sınıfın yokluğunda aydınlar ve özellikle askerler, Cihan Harbi ertesi yükü omuzluyorlar. Atatürk, Genç Türklerin çağdaşlaştırıcı programını ödünsüzce uygulamaya sokuyor (Hobsbawm, 1987).

Türk Devrimi'nin tek zaafı kırsal kesime yeterince uzanamaması ve tarımsal toplumsal yapıyı değiştirememesi. Bu da, Hobsbawm'a göre, bir ölçüde çağdaşlaştırıcı düşüncenin doğası gereği. İslâm dünyasının gerçek devrimcileri olan ve İslâm-devlet-yasa ilişkisini çözen Kemal Atatürk gibi laik çağdaşlaştırıcıların en büyük açmazı kitleyle olan ilişkileri. Hobsbawm'a göre, dünya tarihçileri Cihan Harbi ertesi, katastrofik ve kaotik dünyada Türkiye'yi yeterince anlayamıyorlar; ya da fark edemiyorlar. Bunun nedenlerinden biri yanıbaşında bir başka devrimin, 1917 Rus Devrimi'nin dünyayı sarsması. Oysa Türk Devrimi'nin tarihsel sonuçları büyük. Cumhuriyet Türkiyesi dünya tarihi yazımında gölgede kalmayı haketmiyor.

Türkiye'de Tek Parti sorununun demokrasiden soyutlanarak ele alınamayacağı tartışma götürmez. Ancak, demokrasiyi zaman ve mekândan arındırarak test etmek "tarih dışı" bir çaba. İki dünya savaşı arası dünya sanıldığından çok daha küçük; Türkiye'nin dünyadaki gelişmelerden ve yakın çevresinden etkilenmemesi düşünülemez. İkinci Dünya Savaşı ertesi nasıl demokrasinin zaferi Türkiye'yi de biçimlemişse, Cihan Harbi ertesi Versailles, Saint Germain, Neuilly, Trianon gibi cezalandırıcı barış antlaşmalarının peşi sıra gündeme gelen rejim bunalımlarına da Türkiye'nin duyarsız kalması beklenemez. Cihan Harbi sonrası Balkan demokrasileri birbiri peşi sıra çöküyor; yerlerini otoriter rejimler, çoğu kez diktatörlüklere bırakıyor. Bu ülkelerde İtalyan Faşizmi birçok kez örnek alınıyor. İlk çöküntü Arnavutluk'tan geliyor. Ahmed Zagu kendini 1924'te Cumhurbaşkanı, 1928'de kral ilan ediyor. Yugoslavya 1929'dan itibaren I. Aleksandr'ın krallığında diktatörlük oluyor. Romanya'da Kral Karol benzer bir diktatör. Bulgaristan 1935'ten itibaren Kral Boris'in demir yumruğu ile yönetiliyor. Yunanistan General Metaxas'ın diktatörlüğünde inliyor.

İki dünya savaşı arası liberal yapıların çözülmesinde etken olan bir diğer gelişme '29 buhranı. Türkiye bu buhranı siyasal bir çıkmaza neden olmaksızın devletçilikle yumuşatıyor. Oysa 1928'de Venizelos'la demokrasi şansını yakalayan komşu Yunanistan'da '29 Buhranı ekonomik olduğu kadar siyasal bir çöküntüye de yol açıyor. Sonunda General Kondiles Yunan Parlamentosu'nu kapatıyor. Cumhuriyet lağvedilerek monarşiye geri dönülüyor. Kralın Metaxas'ı iktidara getirmesiyle Yunanistan tam anlamıyla bir diktatörlük dönemine giriyor (Lee, 1987). Metaxas, Mussolini ve Hitler'i taklit ediyor. Kendisine *Protos Ergatis* – Baş İşçi, *Protos Agrotis* – Baş Çiftçi gibi sembolik ünvanlar veriyor. Hitler gençliğine özenerek Ethniki Organosis Neoleas'ı (EON), Ulusal Gençlik Örgütü'nü kuruyor. İtalya ve Almanya'daki gibi Roma selamını benimsiyor. Ama yine de Almanya ve İtalya'dakine benzer bir kitle hareketi oluşturamıyor (Pelt, 2002).

Türkiye'de Tek Parti düzenini Kıta Avrupası'ndaki gelişmelerden arındırarak anlamak olanaksız. Svastika'nın iktidar olduğu yıl Gazi Terbiye Enstitüsü'nde, İsmail Hakkı Tonguç'un resim-iş atölyesinde Cumhuriyet'in onuncu yılında göğüslerde taşınacak "altı ok" çiziliyor. Avrupa'da, özellikle Büyük Buhran sonrası revaç gören devlet vurgusu otuzlu yıllarda Türkiye'yi de etki alanına alıyor. Zaman içerisinde devlet partiyi ele geçiriyor. Devletle parti bütünleşiyor.

Tek Parti döneminin ilk evresiyle son kertesi siyasal yapılanma açısından farklı. 20'li yıllar Avrupası bir kargaşa dönemi yaşamakta. Mussolini iktidarda, ancak henüz faşizmin niteliği ve yayılımı açık seçik görülmemekte. Türkiye Lozan'la kazandığı bağımsızlığı pekiştirme sürecinde. Lozan'ın pürüzleri hâlâ gündemde. Musul bunlardan biri. Öte yandan Mussolini'nin Doğu Akdeniz'deki maceracı politikaları Ankara'yı ürkütmekte. İtalya'nın dış politikası temel kaygısı. Türkiye ancak 1932'de Milletler Cemiyeti'ne girince rahat yüzü görüyor.

Türkiye'de Tek Parti'nin evriminin henüz izi sürülmemiş. 1923'te kurulan Halk Fırkası, bir yıl sonra Cumhuriyet Halk Fırkası oluyor. Terakkiperver Fırka girişimi ve Şeyh Sait İsyanı zorunlu olarak Tek Parti'yi otoriter önlemler almaya sevkediyor. Ama Avrupa siyaset çevreleri Halk Fırkası'nın dönüşümcü, laik yönünü ön plana çıkarıyor ve Avrupa'da oluşmakta olan Radikal, Radikal Sosyalist Antant'a üye olmaya çağırıyor. Fransa'da, Radikal Parti bünyesinde Pierre Mendès-France'ın başkanlığında köktenci kesime Jeune Turc denmesi bir rastlantı değil. Avrupa'da liberal, demokrat, laik, hatta sosyalist kesimde Türkiye'deki reformlar büyük bir övgü ile izleniyor (Toprak, 2002).

Ama, 30'lu yıllar Cumhuriyet Halk Fırkası / Partisi'ni farklı yönelimlere sevkediyor. İsyanlarla başı dertte olan rejim "devlet"e sığınıyor. 1931 yılına kadar Fırka'nın tüzükten ayrı bir programı yok. 1923 Nizamnamesinin Umumi Esaslar başlığını taşıyan ilk yedi maddesi fırkanın programını içeriyor. İkinci maddede halkçılık ilkesi şöyle ifade ediliyor: "Halk Fırkası nazarında halk mefhumu, her hangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmıyan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir musâvâtı kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar, hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmiyen ve kanunları vaz' etmekteki mutlak hürriyet ve istiklâli tanıyan fertlerdir." 1927'de toplanan ilk, Sivas Kongresi de sayılırsa ikinci Kurultay'da tüzük kısmen değiştiriliyor. Programa ait maddeler yine tüzük içinde yer alıyor. Dördüncü maddede halkçılık ilkesi şöyle açıklanıyor: "Kanun nazarında mutlak bir musâvâtı kabul eden hiçbir ferdin imtiyazlarını tanımıyan fertleri, halktan ve halkçı kabul eder."

30'lu yılların başında çok partili düzene bir kez daha geçişi amaçlayan Serbest Cumhuriyet Partisi deneyi geniş bir kesimden ilgi görüyor. Güdümlü muhalefet niteliğini yitiriyor. CHF iktidarını zorlaması bu partinin yönetici kadrolarını ve Mustafa Kemal'i kaygılandırıyor. Hükümet çevreleri ve CHF'ye yakın basın Serbest Fırka'yı gericilikten, anarşistlik ve komünistliğe kadar suçlayan bir yıpratma kampanyasına girişiyor. Mustafa Kemal'in onayından yoksun kalışı üzerine fırka kendisini feshetmek zorunda kalıyor. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası deneyinden sonra Serbest Fırka girişimi de başarısızlıkla sonuçlanıyor. Bu arada Vekiller Heyeti kararıyla Ahali Fırkası kapatılıyor, Türkiye Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi'nin kurulmasına da izin verilmiyor. Tek Parti düzeninin uzun yıllar ülkenin yönetimini belirleyeceğine kesin gözüyle bakılırken, parti giderek devletin denetimine geçiyor. Devletle Parti bütünleşiyor. Bundan böyle Tek Partinin bütün ulusu kapsayacağı, başka bir partiye ya da toplumsal kuruluşa gerek duyulmayacağı, bu tür girişimlerin ulusal birlik adına engelleneceği vurgulanırken, partiye güven de giderek yitiyor. Kısa bir süre Parti güçlendiriliyor gibi gözüküyor. CHF bünyesinde bir dizi değişikliğe gidiliyor. Saffet Arıkan genel sekreterlikten alınıyor; yerine partinin "kuvvetli adamı" Recep Peker getiriliyor. Ahmet Ağaoğlu hariç Serbest Fırka milletvekilleri

Halk Fırkası'na alınıyor. Atatürk'ün direktifi üzerine Türk Ocakları Kongresi de kendi örgütlerini kapatmaya ve Halk Partisi'ne katılmaya karar veriyor. Ülkedeki toplumsal çalışmaların tek örgütle ve tek partiye bağlı olarak yönetilmesi için Halkevleri kuruluyor. Talimatnamesi'nde Macar, Çek, İtalyan ve Alman kültür dernekleri örnek olarak gösteriliyor.[1] İtalyan faşist boş zaman örgütü Dopolavoro'lardan övgüyle söz ediliyor.

Serbest Fırka deneyi ertesi gelişmelerin mecliste bazı kesimlerce benimsenmeyişi üzerine erken seçimlere gidilme kararı veriliyor. Gazi'nin seçim arifesi ulusa yayınladığı bildiri, CHF programının halkçılık anlayışını da belirliyor: "Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve ictimai hayat için işbölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir. Çiftçiler, küçük san'at erbabı ve esnaf, amele ve işçi, serbest meslek erbabı, sanayi erbabı, tüccar, ve memurlar Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması diğerinin ve umumi çamianın hayat ve saadeti için zaruridir. Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine ictimai intizam ve tesanüd temin etmek ve birbirini nakzetmiyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir."

Bu arada tek dereceli seçim de düyuna kalıyor. 1927'de, İkinci Kurultay'ca benimsenen tek dereceli seçim ilkesi, 1931'de seçim öncesi, ülke koşullarının henüz tek dereceli seçime elverişli olmadığı gerekçesiyle terk ediliyor; iki dereceli seçim sisteminin devamına karar veriliyor. 1935'te artık çift dereceli seçimin faziletlerinden dem vurulmuştur. Dördüncü Büyük Millet Meclisi'yle birlikte "Kuvvetli Devlet Otoritesi" ve "Kuvvetli Hükümet" kavramları siyasal yaşama sokuluyor. Cumhuriyet, Recep Peker'in deyişiyle "Tek Parti Devleti"ne dönüşüyor.

Devletçilik dönemiyle birlikte sanayileşmeye yöneliş toplumsal sınıflar sorununu CHF'nin sürekli gündemde bulundurmasını zorunlu kılıyor. 1931 yılı Fırka Umumi Heyeti görev bölüşümünde C grubuna sınıf kavgasına mahal vermeyecek şekilde toplumsal katmanların uyumunu sağlayacak yasaları hazırlama görevi veriliyor. 30'lu yıllarda, artık savaş bulutlarının ufukta gözüktüğü bir evrede, ülkenin temel kaygısı "millî birlik" oluyor. Genel Sekreter Recep

---

1 C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi, Ankara; Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1932, s. 4-5. Halkevleri Talimatnamesi "halk kültür teşkilâtı"nın her geçen gün öneminin arttığını vurgular ve "millî kültür" örgütleri olarak üç örnek gösterir. Macaristan'da 1867'den Macar Millî Kültür Cemiyeti, Uranya Cemiyeti, Amele Jimnazları ve Çiftçi dernekleri etkindir. Bunların yüzlerce kültür yurdu vardır. Çekoslavakya'da Mazarik Halk Terbiye Müessesesi'nin bünyesinde dört yüze yakın kültür yer alır. Faşistlerin bütün İtalya'yı kapsayan Dopolavora isimli "millî kültür teşkilâtı" ve bu örgütün 1586 kültür derneği ile ulusal konularda piyesler temsil eden gençlerden oluşan bin kadar amatör temsil grubu vardır. Yalnız 1930'da açtıkları halk kütüphanelerinin sayısı 8000'dir. Faşist Dopolavoro örgütü bir yıl önce İtalya'nın değişik kent, kasaba, nahiye ve köylerinde 27 bin kadar ulusal bayram gösterileri düzenlemişlerdir. Aynı örgüt İtalya'da 1500'den fazla "amelî bilgi kursları" yönetmiştir. Almanya'da ise sayısız "halk kültür teşkilatı" vardır. Bunlardan Nurenberg'deki kültür derneğinin yönettiği yüksek halk mektebinin sürekli kurslar için 60, geçici kurslar için 110, toplam 170 öğretmeni vardır.

Peker her vesilede bunu vurguluyor. "Millî birlik"i sağlayan, partinin halkçılık ilkesi. Reçep Peker bu ilkeyi şu sözlerle açıklıyor: "Millet ve milliyet mefhumlarını anlamış vatandaşların kütleleşmesi ancak bu mefhumların halkçılık zihniyeti ile incelmesi ve saflaşması sayesinde mümkün olur. ... Bir vatan içinde menfaatler, mutlaka bazı vasıfların benzemiyişi ve müşterekleşmesi iddiasından gidilerek sınıflaşmak yolu ile temin edilemez. ... Bütün dünyada görülen misallere bakarsak sınıflaşmak fikri insafsız, ihtiraslı ve taassuplu bir sınıf mücadelesini ve bu da vatandaşların mütemadi çatışmasını doğurur. Bu çatışma bir devletin yaşamasında ve tehlikelerden korunmasında en büyük kuvvet olan milli birliği ve milliyet fikirlerini yavaş yavaş tahrib ediyor. Bu delkütemas milli kuvvetlerin beyhude yere israfına sebeb oluyor. Bu sebeble biz sınıflaşmayı reddediyor ve bunun yerine milletçe kütleleşmek fikrini müdafaa ediyoruz."

1931 CHF Programı ile 1935 CHP Programının karşılaştırılması kısa bir sürede rejimin ne denli yol kat'ettiğini göstermesi açısından yeterli. "Sınıf mücadelesi" sorununa grev ve lokavt yasaklanarak çözüm bulunuyor. İşçi kesiminin, dayanışma gücüne güvenerek devletin varlığının esası olan sanayii tahrip etmesine izin verilmeyeceği söyleniyor. Bunun yanı sıra sermaye kesiminin "evlâd"ı olan işçiyi, haksız yere baskı altında tutmasının önleneceği kaydediliyor. Bu nedenle işçi-işveren ilişkilerinde çıkabilecek uyuşmazlıklarda, devlet hakem görevini üstleniyor; 1936 İş Kanunu bu anlayışla hazırlanıyor. İş Kanunu "yurttaşların sınıflaşarak parçalara ayrılmasını önleyici bir rejim kanunu" olarak hazırlanıyor. 1938 Cemiyetler Kanunu ile sınıf esasına dayanan cemiyetler yasaklanıyor.

Almanya'da Hitler iktidarı pekiştikçe Türkiye'de de rejim savunma güdüsüyle otoriter yapısını güçlendiriyor. Kadınlar Birliği, Mason Locaları kapatılıyor. Esnaf örgütleri parti denetimine giriyor. Spor kulüpleri dahil hemen her tür sosyal etkinlik parti çatısı altına alınıyor. Belirli yaş gruplarına spor etkinlikleri zorunlu kılınıyor. Gençlere bir örnek elbise giydirilmek isteniyor.

Özellikle Atatürk'ün ölümü ertesi toplanan Olağanüstü Kurultay'da parti tüzüğünde yer alan değişiklikler, siyasal bağlamda demokratik kuramdan ne denli uzaklaşıldığının kanıtı. Bu değişikliklerle partiye değişmez başkan niteliğinde "şeflik" getiriliyor. Gerekçesi ise, ulusal egemenlikten uzak, faşist rejimleri anımsatıyor: "Millet arasında politik kanaatleri birbirine uygun olanların kendi halinde dağınık" olduğu, bunları ancak bir "şef"in birleştirebileceği, "şef"in bu dağınıklığı bir teşkilat altında toplayacağı hatırlatılıyor. Mevzuata göre "şef"in rolü özellikli parti yaşamına yeni girmiş ülkelerde çok önemli: "Çünkü politik kanaatları ekseriya prensipler halinde birleştirip olgunlaştıracak ve prensipleri zihinlere aşılayacak ve mütemadiyen besliyecek, memleket siyasetine istikamet verecek, millet efradını politik sahada yetiştirecek olan Şef". Karizmatik bir kimlik olan "şef" toplumda ve Parti'de yüksek vasıflarda bir şahsiyet. Bu nedenle "şef" ender bir kişilik. Parti içinde seçime gidilerek, partinin yönetiminin

emanet edildiği makam ve şahsiyet üzerinde sık sık değişiklikler yapılmasının "otoriteyi" zayıflatacağı ileri sürülüyor. "Hemen bütün vatandaşları sinesinde toplamış olan bir Parti'nin şefliğine intihap edilecek olan yüce şahsiyetin "Milli Şef" vasfını da iktisap etmiş olması doğal olduğuna göre Parti başkanının her dört yılda bir ve her kurultay toplantısında görüşülüp tartışılması abesle iştigal olarak niteleniyor ve parti başkanının "değişmez" bir nitelik kazanması kabul ediliyor. Böylece bu yüksek makamın istikrarı sağlanmış ve "otorite" güçlendirilmiş oluyor.[2] Bu tüzük değişikliği meclis üstünlüğünden kopuşu simgeliyor ve 30'lu yıllarda Kıta Avrupası'ndaki gelişmelere benziyor. Totaliter ve otoriter rejimlerin ortak paydası "şef". Tüm Avrupa'da demokrasinin rafa kaldırıldığı rejimlerde "şef" karizması giderek daha çok vurgulanıyor.

İki dünya savaşı arası Avrupası'nda güçlenen otoriter ve totaliter rejimler liberal devlete karşı kesin tavır alıyorlar; liberal devletle uluslaşmanın uyum sağlayamayacağını ileri sürüyorlar. Cumhuriyet Halk Partisi'nin "halkçılık umdesi" kısmen bu yükselen dalgadan, kısmen 3. Cumhuriyet Fransası'nın solidarizminden esinleniyor. Tek Parti yönetimi liberal devletin ulus birliğini bozucu olduğunu, toplumda sınıflaşmaya yol açtığını savunuyor. Türkiye Cumhuriyeti'nin çekiştirici, çarpıştırıcı, ulusal birliği bozucu liberal devlet tipini benimsemeyeceği açık bir şekilde ifade ediliyor.

Rejimdeki tüm bu kapanışa karşın, demokrasinin nesnel koşulları Tek Parti ortamında bir ölçüde oluşuyor. Özel alanı düzenleyen Medeni Kanun'dan kadına seçme-seçilme hakkına geniş bir demokrasinin yapısal sorunlarına çözüm getirmeye yönelik önlemler... Tek Parti dönemindeki eğitim seferberliği bireyi kulluktan yurttaşlığa yükseltmeye yönelik bir girişim. Sanayi toplumu olma özlemi demokratik toplumun uzun dönemde çimentosunu oluşturuyor. Türkiye'de Tek Parti dönemi siyasal demokrasiden yoksun olsa da, hatta giderek otoriter bir çizgiye girse de, çağdaşlaştırıcı işleviyle demokrasinin nesnel koşullarını oluşturmaktan geri kalmıyor.

Ancak, 30'lu yıllarda Türkiye'de rejim otoriter bir yapıya yönelse de, Cumhuriyet hiçbir zaman Balkan diktatörlüklerinin çizgisine girmiyor. Savaş öncesi halk arasında Avrupa'daki gelişmelerin etkisiyle antisemit görüşlerin revaç bulduğu bir dönemde Cumhuriyet hükümeti bu esintiye kapılmıyor; hatta ırkçılığın önünü kesme girişimlerinde bulunuyor (Toprak, 1996); Kıta Avrupası'ndaki hâkim militer düşünceye prim vermiyor. İkinci Dünya Savaşı yaklaştıkça "şef" sözcüğü giderek yaygın kullanım alanı bulsa da meclis hiçbir zaman kapatılmıyor. Bu dönemde Kıta Avrupası'nda ve yakınımız Balkanlar'da olduğu gibi ne devlet terörü uygulanıyor, ne de kaba kuvvet ve işkenceyle toplumsal katmanlar yıldırılıyor (Toprak, 2004). 1923-1945 dönemi bir bütün olarak algılandığında Türkiye'de Tek Parti rejimi bir tür "otoriter modernizm".

---

2 Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayının Fevkalâde Toplantısı 26. XII. 1938 Tüzük Tadil Teklifi.

KAYNAKÇA

Carroll, David (1995) *French Literary Fascism – Nationalism, Anti-Semitism, and the Ideology of Culture*, Princeton, Princeton University Press.

Cointet-Labrousse, Michèle (1987) *Vichy et le fascisme – Les hommes, les structures et les pouvoirs*, Paris, Complexe.

Duverger, Maurice (1976) *Les Partis politiques*, Armand Colin.

Hobsbawm, Eric (1987) *The Age of Empire: 1875-1914*, Pantheon.

Hobsbawm, Eric (1994) *The Age of Extremes: A History of the World, 1914-1991*, Pantheon.

Khoros, V. (1980) *Populism: Its Past, Present and Future*, Moskova, Progress Publishers.

Lee, Stephen J. (1987) *The European Dictotorships 1918-1945*, Routledge.

Milza, Pierre (1969) *Fascismes et idéologies réactionnaires en France, 1919-1945*, Paris, Colin.

Milza, Pierre (1987a) *Le Fascisme italien et la presse française*, Brüksel, Complexe.

Milza, Pierre (1987b) *Fascisme français – Passé et Présent*, Flammarion.

Milza, Pierre (1991) *Les Fascismes*, Paris, Seuil.

Milza, Pierre ve Serge Berstein (1980) *Le Fascisme italien*, Paris, Seuil.

Morgan, Philip (2003) *Fascism in Europe 1919-1945*, Routledge.

Pelt, Mogens (2002) "The Establishment and Development of the Metaxas Dictatorship in the Context of Fascism and Nazism, 1936-41", Gert Sorensen ve Robert Mallett (der.), *International Fascism 1919-45* içinde, Frank Cass, s. 142-172.

Schwartzenberg, Roger-Gérard (1988) *Sociologie politique*, Montchrestien.

Sorensen, Gert ve Robert Mallett (der.) (2002) *International Fascism 1919-45*, Frank Cass.

Soucy, Robert (1986) *French Fascism – The First Wave, 1924-1933*, Yale University Press.

Soucy, Robert (1995) *French Fascism – The Second Wave, 1933-1933*, Yale University Press.

Toprak, Zafer (1996) "1934 Trakya Olaylarında Hükümetin ve CHF'nin Sorumluluğu", *Toplumsal Tarih*, sayı 34, Ekim, s. 19-25.

Toprak, Zafer (2002) "Radikal Sosyalist 'Enternasyonal' ve Cumhuriyet Halk Fırkası 1927 Kongresi", *Toplumsal Tarih*, sayı 106, Ekim, s. 42-49.

Toprak, Zafer (2004) "Türkiye'de Muhalefetin Doğuşu: II. Dünya Savaşı ve Tek Parti'nin Sonu", *Toplumsal Tarih*, sayı 121, Ocak, s. 70-75.

Ülkücü hareketin bilinçaltı olarak Nihal Atsız

*Cenk Saraçoğlu**

Milliyetçi bir hareketin oluşumu, sürdürülmesi ve genişlemesinde bu harekete özgü semboller, mitler ve ritüeller son derece kilit roller oynarlar. Milliyetçi hareketlere belirli bir biçim veren ve onları somut bir toplumsal zeminde yeniden üreten bu değerlerin bir kısmı, tüm milliyetçi hareketler tarafından benimsenmeleri bakımından evrensel bir karaktere sahiplerken, bir kısmı da sadece belirli bir toplum bağlamında anlam kazanabilmeleri ve ancak o toplumda varlığını sürdürebilmeleri bakımından yerel özellikler taşırlar. Milliyetçi hareketlerde, yerele özgü birtakım değerlerin hareket içinde tanınıp benimsenmesi aslında zorunlu bir durumdur. Milliyetçilik dediğimiz düşünüş ve eylem biçimi, tanım itibariyle hayalî de olsa birtakım grup içi benzerlikler hissiyatının ve bu benzerlikler temelinde özgül bir toplumsal kimliğin yaratılmasını zorunlu kıldığından, milliyetçi hissiyatın etkisi altındaki kitleler ancak bu yerellik özelliği taşıyan, gruba özgü değerler vasıtasıyla kendilerini ötekilerden ayırarak, "biz" olma bilinçlerini geliştirir ve pekiştirirler (Smith, 1986 ve 1999). Bir ritüel, bir sembol veya pratik, ne kadar belirsiz ve iyi tanımlanmamış, ne kadar akıl dışı olursa olsun, grup içindeki bireylerin birbirlerine toplumsal olarak bağlanmalarını sağlamaları açısından milliyetçiliğin kurucu öğesi olma özelliğini taşırlar (Schöpflin, 1997: 21; Cohen, 1979).

Her ne kadar, bu paylaşılan sembol ve ritüeller verili ve kendinden menkul olarak algılansalar da bunlar aslında şüphesiz belirli bir tarihsel ve toplumsal süreç içerisinde oluşmuş ve grup içi etkileşim ve pratik sayesinde yeniden üretilebilmiş maddi oluşumlardır. Bu bakımdan, bu paylaşılan değerlerin sürdürülebilirlikleri bu değerlerin toplumsal ilişkiler içinde sürekli olarak hayata geçirilebilmelerine bağlıdır. Sanat ve edebiyat, kalıcı ve yayılabilir ürünler olarak,

(*) Sabancı Üniversitesi, Tarih Bölümü.

toplumsal süreçte inşa edilmiş bu değerlerin varlığını devam ettirebilmesi için son derece uygun ve önemli alanlardır. Fakat, mevcut değerlerin yeniden üretimi için elverişli alanlar olmak dışında sanat ve edebiyat, bu değerlerin bizzat kaynağı ve yaratıcısı olabilirler; ve hatta bazı durumlarda bu sanat ve edebiyat ürünlerinin bizzat kendileri de milliyetçi hareketlerin sembolleri olabilir.

Türkiye'deki milliyetçi hareketler için de sanat ve edebiyat ürünlerinin son derece kritik bir öneme sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bunun somut örneklerini görmek için öncelikle "Hangi Türk milliyetçiliği?" sorusunu sormamız zorunludur; çünkü herkesin de kabul ettiği gibi Türk milliyetçiliğinin tek bir algılanışı ve tek bir biçimi yoktur. Türk milliyetçiliği, tarihsel süreç içinde değişik sembol ve pratikler tarafından şekillendirilerek farklı farklı içerikler kazanabilmiştir. Bunu göz önüne alarak, bu makalede çözümlememizi Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile veya bu partiyle organik bağı olan bazı kurum ve kuruluşlar ve özellikle de Ülkü Ocakları inisiyatifiyle geliştirilen ülkücü hareketin benimsediği milliyetçilik biçimiyle sınırlı tuttuğumuzu söylemeliyiz. Şüphesiz, ülkücü hareket de tarihsel süreç içinde, dünden bugüne, birtakım asli özelliklerini korumak suretiyle farklı biçimler kazanmıştır; ve bu noktada ülkücü hareketin eylem biçimini ve zihniyet dünyasını şekillendiren sembol ve pratiklerin zaman içinde değişikliklere uğradığı söylenebilir. Peki tüm bu paylaşılan değerler ülkücü hareket içerisine nerelerden sızmaktadır? Bunların bir kısmının bizzat ülkücü hareketin kendi siyasî pratiği içinde oluştuğunu söyleyebiliriz; öte yandan bu değerlerin büyük bir kısmı ise ülkücülerin, özellikle resmî Türk milliyetçiliği içinde, ve bağımsız milliyetçi sanat ve edebiyat içinde hazır olarak bulduğu değerlerdir.

Ülkücü hareket üzerindeki sanatçı ve edebiyatçı etkisini tartışırken, milliyetçi edebiyatın sınırlı edebi birikimi içinde ülkücü hareket üzerinde en fazla etki sahibi olan yazarın Nihal Atsız olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Öyle ki, ülkücü hareketin kendine özgü, sembol ve pratiklerinin birçoğu Nihal Atsız'ın romanlarından, şiirlerinden ve makalelerinden gelmektedir; ve bu yazar ülkücü hareketin zihniyet dünyasını ve eylem biçimini şekillendirmede son derece kilit bir öneme sahiptir.

Bu makalede temel olarak bu durumu, yani Nihal Atsız'ın ülkücü hareket üzerindeki sürekli etkisini irdelemeye çalışacağım. Tabii böyle bir şeye kalkışmadan önce gerçekten de böyle bir durumun var olup olmadığını göstermemiz, yani Atsız'ın ülkücü dünya görüşünü şekillendirmedeki sürekli etkisinin göstergelerini sergilememiz gerekiyor. Atsız ile MHP arasında başından beri organik bir ilişki varolsaydı eğer, birincisinin ikincisi üzerindeki etkisinin mevcudiyeti üzerinde şüphe duymamıza gerek kalmazdı. Ne var ki Nihal Atsız bırakın MHP ile herhangi bir resmî bağ kurmayı, yaşadığı dönemde bu partinin yöneticileri tarafından kasten dışlanmıştır. Bu yazarın buna rağmen ülkücü hareketin her döneminde MHP'li kitle hareketi üzerinde güçlü bir etki sahibi ol-

duğu düşüncesinin açıklanması ve temellendirilmesi bu açıdan zorunludur. Makalede böyle bir etkinin var olduğu iddiasını birtakım göstergelerle temellendirdikten sonra, böyle bir duruma yol açacak etkenlerin neler olabileceğini tartışacağız. Bunu yapmanın, hem ülkücü hareketin doğasının ve değişen yapısının, hem de Nihal Atsız'ın ırkçı düşünce dünyasının inceliklerini anlamamız açısından son derece faydalı olacağını söyleyebiliriz. Ülkücü hareket ile Nihal Atsız arasındaki "fikrî" ilişkiye dair böyle bir çözümlemeye geçmeden önce "ülkücü hareket" derken neyi kastettiğimizi, bu siyasî eğilimin ve pratiğin hangi dönemden başlayarak Türkiye siyasî hayatına girdiğini kısaca netleştirmek gerekiyor.

Ülkücü hareket nedir, nasıldır?

Konu hakkında uzman birçok kişinin yaptığı gibi, bu makalede de ülkücü hareket, Alparslan Türkeş'in liderliğinde gelişen ve onun ölümünün ardından MHP çatısı altında sürdürülen siyasî hareket olarak ele alınacak.[1] Alparslan Türkeş'in ülkücü hareket için kilit bir öneme sahip olmasının altında sadece bu ismin ülkücü camia tarafından simgeselleştirilmesi ve hatta fetişleştirilmesi değil, aynı zamanda bu siyasî kişiliğin MHP'nin fikrî omurgasını teşkil ettiği söylenen Dokuz Işık doktrinini[2] siyasî arenaya taşıyıp, kurumsallaştırması, ülkücü hareketin bizzat kendisine özgü birçok niteliğini bu doktrin içinde kendince sistematikleştirmesi ve ülkücü camiayı anti-komünist bir siyasî hareket olarak örgütleyip harekete geçirmesi yatıyor. Tüm bu özelliklerinden ötürü, Alparslan Türkeş'in kendi kadrosuyla birlikte halihazırda muhafazakâr bir parti olan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ni 1965'te ele geçirmesini ülkücü hareketin miladı, ve CMKP'nin faşizan ve anti-komünist bir tarzda yeniden şekillendirilip1969'da adının Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirilmesi sürecini de ülkücü hareketin kuruluş süreci olarak ele alabiliriz.

Fakat, ülkücü hareketin başlangıcını onun yönetcisiyle ve yönetici kadrosunun siyasî hayata dahil olmasıyla başlatmamız, bu hareketten söz edilince aklımıza sadece bu yönetici kadronun siyasî eğilimlerini ve kültürünü getirmemeli. Ülkücülük, yönetici kadrosuyla sınırlı olmayan, ve bu kadronun siyasî eğilimlerinden görece özerk, özgün bir siyasî ve toplumsal kültür ve başlı başına bir toplumsal kimliktir. Böyle bir siyasî hareketin, dünyanın diğer bölgelerindeki faşist hareketlerde de görülecek türden bir toplumsallaşmaya sahip olmasının altında partinin tabanını, sadece seçim zamanlarıyla sınırlı olmayacak biçimde, Türkiye'nin her yanına yayılan dün Komünizmle Mücadele Dernekleri,

---

1 Mesela kendisi de ülkücü bir yazar olan Mustafa Çalık, Alparslan Türkeş'in CMKP başkanlığı ile başlayan süreci ülkücü hareketin başlangıcı olarak ele almaktadır (Çalık, 1995: 93).

2 Dokuz Işık doktrini şu ilkelerden oluşuyor: *milliyetçilik, ülkücülük, ahlâkçılık, toplumculuk, ilimcilik, hürriyetçilik, köylücülük, gelişmecilik ve halkçılık, endüstricilik ve teknikçilik.*

bugün Ülkü Ocakları gibi birtakım yan kuruluşlar vasıtasıyla örgütlü ve teyakkuz halinde tutması yatmaktadır. MHP'nin Türkiye'de hem büyük kentlerde hem de taşrada bu tip yan kuruluşlarla mekâna özgü, mikro ölçekli siyasî faaliyetlerin içinde yer alması ülkücü hareketin bir yandan farklı yörelerde farklı içerikler almasını sağlarken, bir yandan da başlıcası anti-komünizm olan asgari ortaklıklar tarafından biçimlenen bir ülkücü kimliğinin Türkiye'nin bütününe yayılmasının önünü açmıştır. Ülkücü hareketin bu sürekli faşizan dinamizminin temelinde, hareketin kuruluş sürecindeki anti-komünist militanlık yatıyordu. Bu dinamizm, 1990 sonrasında Kürt hareketine karşı gelişen militan tepkilerle korunmaya çalışılsa da gitgide etkisini yitirme eğilimi göstermektedir.

Ülkücü hareketin, Türkiye'nin sosyo-politik değişim sürecinde, birtakım ana özelliklerini muhafaza ederek farklı özellikler kazandığından bahsetmiştik. Bu değişen özelliklerine bakarak ülkücü hareketin gelişim sürecini kabaca dört döneme ayırmak mümkündür. Birinci dönem, parti liderliğinin anti-komünizm temelli bir Türk milliyetçiliğini temel referans noktası olarak aldığı 1965 ile 1969 arasındaki kuruluş dönemidir. İkinci dönem, bu anti-komünizmin ve Türkçülüğün yoğunluğu gitgide artan ve tonu gitgide koyulaşan bir İslâmcılıkla birleştirildiği 1969 ile 1980 arası dönemdir. 12 Eylül sonrasına denk gelen 1980 ile 1990 arasındaki üçüncü dönemde ise hareketin, kendi varlık nedeni olarak gördüğü düşmanı sosyalist hareketin etkisini yitirmesinden kaynaklı bir işlevsizlikten ve parti yönetiminin 12 Eylül darbesinin yorumlanmasına dönük kararsızlığından ve siyasetsizliğinden beslenen bir siyasî kimlik krizine girdiğini söyleyebiliriz. 1990 sonrasındaki dördüncü döneme de önce yeni ortaya çıkan Orta Asya Türk cumhuriyetleri ve daha sonra da yükselen Kürt milliyetçiliği tarafından güdülenen Türkçülüğün yükselişinin damgasını vurduğu iddia edilebilir (Can, 2002: 672). Bu dönemselleştirme, Nihal Atsız'ın ülkücü hareket üzerindeki sürekli etkisinin değişen yoğunluklara ve niteliklere sahip olduğu akla getirildiğinde konumuz açısından son derece önem taşımaktadır.

Nihal Atsız'ın ülkücü hareket üzerindeki sürekli etkisinin bazı göstergeleri

Başta da söylediğimiz gibi Nihal Atsız'ın ülkücü hareketle hiçbir dönem organik bir bağ içerisine girmemesi ve hatta Atsız ile MHP yönetimi arasındaki ilişkinin çoğunlukla gerilimli olması, ilk bakışta baştaki iddiamızı, yani Nihal Atsız'ın ülkücülerin zihniyet dünyasını şekillendirmede en önemli aktörlerden biri olduğu savını çürüttüğü sanılabilir. Ne var ki, böyle bir gerilimin varlığı ülkücü tabanın Atsız ile duygusal bir ilişkiye girdiği, ve Atsız'ın eserlerinin ülkücü hareket için semboller, kavramlar ve imgeler deposu olduğu gerçeğini değiştirmiyor. Bu öyle güçlü bir duygusal bağdır ki, zaman zaman istemeden de olsa hareketin resmî liderliği Atsız'ı sahiplenmek durumunda kalmıştır. Maksa-

dımız bunun nedenlerine eğilmek olacak; fakat bundan önce böyle bir olgunun gerçekten de varolduğunu gösteren birtakım "verileri" çözümleyelim.

Böyle bir olgunun gerçekliği Atsız'ın kitaplarında kullandığı söylemler ve semboller ile ülkücü hareketin pratiği arasında kurulan paralellikler vasıtasıyla hissedilebilir, fakat bu yetmeyecektir. Bu şekilde kurulan bir paralellik bu ikisi arasındaki ilişki arasında bize birtakım ipuçları sunabilir; fakat, ülkücü hareketin, aynı zamanda Atsız'ın dünya görüşüne hiç de uygun olmayan değerleri ve pratikleri de benimsediği akla getirildiğinde, bu paralellik Nihal Atsız'ın ülkücü camia için diğerlerinden daha ayrıcalıklı ve özel bir önemi haiz olduğunun kendiliğinden kanıtı olamaz. Bu bakımdan Atsız'ın ülkücü hareket için "ayrıcalıklı" olduğunu ima eden daha somut göstergeler ortaya atmak yerinde olacak.

En somutundan başlayarak, kendisi de zamanında ülkücülüğün "rahle-i tedrisatından" geçmiş bir yazar ve akademisyen olan Mustafa Çalık'ın çalışmasının küçük bir parçasına göz atalım. Mustafa Çalık MHP üzerine yazdığı doktora tezinde, 1989 yılında Gümüşhaneli ülkücüler üzerine, 1970'li yılları soruşturan bir anket çalışmasına yer veriyor. Anket çalışmasındaki sorulardan bir tanesi de 1970'lerde ülkücülerin en çok hangi yazardan etkilendiklerini öğrenmeye yönelik ve ortaya şu sonuç çıkıyor: "Bu 114 kişinin 23'ü en fazla Bizim Anadolu gazetesinin başyazarı Necdet Sevinç'ten, 21'i Nihal Atsız'dan, 14'ü Osman Yüksel Serdengeçti'den, 12'si Galip Erdem'den, 9'u Necip Fazıl'dan, 8'i Erol Güngör'den 7'si Taha Akyol'dan, 5'i Dündar Taşer'den (...)" etkilendiğini belirtiyorlar" (Çalık, 1995: 126). İlginçtir ki hiçbiri Alparslan Türkeş'in ismini vermiyor. Bu ankette en beklenen ve en anlaşılır sonuç ise Necdet Sevinç'in en çok etkilenilen yazar olmasıdır, çünkü 1970'li yıllarda Sevinç'in başyazarı olduğu *Bizim Anadolu* gazetesi Gümüşhane'ye girebilen neredeyse tek siyasî yayındır; ve bu gazete de zaten o yıllarda MHP'nin resmî yayın organı olma işlevini görüyor. Lakin, 1977 yılında ülkücülüğün İslâmi eğilimlerinin, Atsızcı bir Türkçülük aleyhine gitgide ağırlık kazandığı ve o zamanlar yayın, basım ve dağıtım olanaklarının epey az gelişmiş olduğu düşünüldüğünde, Nihal Atsız isminin Gümüşhaneli ülkücüler tarafından neredeyse Necdet Sevinç'in ismi kadar zikredilmesi son derece ilginç bir duruma işaret ediyor. Kısacası, bu anket en elverişsiz zamanlarda bile Atsız'ın ülkücü camia içinde son derece etkin ve saygın olduğunu gösteriyor.

Nitekim, Atsız öldükten sonra ve özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasının Turancı hevesleri artırdığı, Kürt hareketinin yükselmesiyle şovenizmin tırmandığı 1990 sonrası dönemde, Atsız'ın ülkücü taban arasındaki bu "gayri resmî" popülerliği ve saygınlığı da parti yönetimi tarafından tanınmak zorunda kalıyor (Bora ve Can, 2004: 162). Parti genel başkanı Devlet Bahçeli'nin, Atsız ve Türkeş'in beraber yargılandığı 1944 Irkçılık Turancılık davası ile ilgili şu sözleri bunun bir kanıtı olarak görülebilir:

> Bilindiği gibi, Türk Milliyetçiliği tarihinde önemli dönüm noktalarından biri olan 3 Mayıs 1944 hadisesinin üzerinden tam 49 yıl geçmiş bulunmaktadır. Ama 3 Mayıs 1944'ü doğuran şartlar ve gelişmeler önemini ve sıcaklığını bugün de korumaktadır. İşte böyle bir dönemde kararlı ve ilkeli bir grup Türk Milliyetçisi aydın, rejimin yarattığı baskıcı ortama rağmen, tehlikeli gidişata "dur" demek için kamuoyuna ve devlet yönetimine uyarılarda bulunmuşlardır. Büyük fikir ve dava adamı rahmetli Nihal Atsız'ın önderlik ettiği ve rahmetli Başbuğumuzun da yer aldığı bu aydın hareketine duyarlı Türk gençliği de destek olmuş; böylelikle Türk Milliyetçiliği, fikir akımı hüviyetinin yanında sosyal bir hareket mahiyeti de kazanmaya başlamıştır. (...) Bu vesileyle, Başbuğumuz Alparslan Türkeş Bey ve kıymetli fikir adamı Nihal Atsız Bey başta olmak üzere zorlu bir dönemde adını tarihe yazdıran bütün dava büyüklerimizi rahmet ve minnetle anıyorum. Ruhları şâd, mekânları cennet olsun.[3]

Aynı şekilde, Hakkı Öznur tarafından 1999 yılında hazırlanan "Ülkücü Hareket" isimli derleme çalışmanın Ülkücü hareket içindeki önemli "portrelere" ayrılmış altıncı cildinde övgüyle tanıtılan ilk ismin Nihal Atsız olması bir tesadüf olmamalı. Atsız bu çalışmada "Türkçülük hareketinin Yirminci Yüzyıl'da Ziya Gökalp'ten sonra en güçlü ve en tesirli ismi" olarak tarif ediliyor (1999: 7). Tabii ki Öznur, Atsız'ın MHP camiası ile İslâmcılık, Türkçülük, Kürt meselesi gibi başlıklar üzerinden girdiği sert tartışmalara değinmek zorunda kalsa da, her şeye rağmen, "Sezar'ın hakkını Sezar'a vermekten" de geri kalmıyor:

> Türk milliyetçiliği fikrinin önde gelen savaşçısı idi. Hayatı boyunca inançlarından ve ilkelerinden taviz vermeyen, yiğit ve bilge bir kişiliğe sahipti. O bukelamun gibi renkten renge giren, zoru gördü mü çizgi değiştiren milliyetçilerden değildi.
>
> Türk tarihinin derinliklerinden gelen bir Türk beyi idi. Bu ülkede "Bozkurtları" da "Abdülhamit Han"ı da Türk gençliğine sevdiren, öğreten, milliyetçilik sevgisinin, şuurunun gelişmesinde toplumda öncülük eden de o idi (1999: 48).

Bu somut göstergelerin Nihal Atsız'ın ülkücü hareket üzerinde oldukça güçlü bir etkiye sahip olduğu gerçeğini desteklemek için yeterli olduğunu sanıyorum. Şimdi bu gerçeğin altında yatan nedenleri ve etkenleri açıklamaya geçebiliriz. Bunu yaparken Nihal Atsız ile ülkücü hareketin zihniyet dünyasının temel özelliklerini birlikte ele alacağım. Ülkücü hareketin, yoğunluğu ve ağırlığı her dönemin koşullarına göre değişen yedi sürekli ve temel özelliğinin Nihal Atsız'ın yazılarındaki sembollerin ve söylemlerin ülkücü hareket içine sızmasının zeminini hazırladığını söyleyerek bu işe başlayabiliriz.

1. Radikallik vurgusu

MHP'nin tabanı kendi partisini diğer sağ partilerden her zaman daha farklı ve daha radikal olarak algılama eğilimi ve isteği içinde olmuştur. Parti yöneti-

3 Devlet Bahçeli'nin resmî basın açıklaması (2003) (www.mhp.org.tr).

minin de parti tabanındaki bu beklentiyi diri tutmak ve aksi bir durumun parti içinde kriz yaratıcı bir hayal kırıklığı ortaya çıkarmasını engelleyebilmek için söyleminin keskinliğini koruduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan, parti yönetiminin kimi gündemlerde radikali oynama eğilimi salt tabanın baskısına indirgenemez. Merkez sağdan daha radikal olmak MHP'nin bizzat varlık nedenidir aslında. Partinin destek aldığı kitle ve ülkücü hareketin kemikleşmiş destekçileri, Türkiye'deki kapitalistleşme ve tekelleşme süreciyle birlikte büyük sermaye girişimlerinin gücü karşısında etkinlik alanını yitirmek durumunda kalan ve bu bakımdan da mevcut toplumsal dönüşümlere reaksiyoner bir tutum sergileyen özellikle Orta Anadolu'daki küçük sermaye sahipleridir (Bora ve Can, 1991: 53). 1990'lar sonrası aynı reaksiyonerliğin kent yoksulları tarafından benimsendiği, MHP radikalizminin bu kitleleri de bir dönem tesiri altına aldığı söylenebilir.

Ne var ki, kendini diğer sağ siyasî partilerden ve devletin resmî söyleminden ayrı bir yerde duruyormuş gibi gösterme gayreti içinde bulunan ülkücü hareketin merkezinin bunu tam anlamıyla başarabildiği kuşkuludur. Ülkücü hareket bir yandan kendisini "düzen dışı" bir alanda tarif etmeye çalışırken bir yandan da içeriği dönem dönem değişen düzenin egemen ideolojik söyleminin çekim alanına girmek durumunda kalmıştır. MHP ve ülkücü hareket salt bir tepkisel sokak hareketi olmanın ötesinde siyasî iktidar alanına dahil olma çabası içinde olan bir siyasal parti hareketidir; ve bu bakımdan bu alanın tarihsel olarak inşa edilmiş normlarını ve pratiklerini göz önüne almak durumundadır. Bu bakımdan her ne kadar ülkücü ideolojideki kimi öğelerin sürekliliğini koruduğu söylenebilse de, bu sürekli öğelerin, süreç içinde dönemsel başka öğelerle harmanlanması, ülkücü hareketin genel ideolojik çerçevesini belirsiz ve değişken kılmıştır. Örneğin, partinin süregelen Türk milliyetçiliğinin İslâm'la ve liberalizmle girdiği niteliği belirsiz ilişkiler, hareketin ideolojisinde ciddi yalpalanmalara ve doğal olarak da parti içinde ciddi gerilimlere yol açmakla kalmamış, ülkücülerin farklı ve hatta birbirleriyle çelişen edebî ve siyasî kaynaklardan beslenmesine zemin hazırlayan bir etken olmuştur (Poulton, 1997: 156).

Bu durumu elbette sadece ülkücü hareketin iktidar hevesine bağlı bir "takiyye" sorununa indirgeyemeyiz. Bu durum bir yandan da, diğer faşist hareketler için de söz konusu olduğu gibi, ülkücü hareketin daha sonra çözümlemeye çalışacağım devlet fetişisti karakteri ile ilgilidir. Ülkücü hareket için Türk milleti, onu koruyan, ve aslında onu var eden, toplum düzeninin kurucusu ve sürdürücüsü olan güçlü bir devletten bağımsız düşünülemez. Bu bakımdan bu devletin gücünün ve otoritesinin sorgulanması da Türk milletinin varlığına yönelik bir tehdit teşkil edecektir. Türkiye Cumhuriyeti ise tarihten bu yana güçlü bir devlet çatısı altında varolan Türklerin sahip oldukları bugünkü devlet biçimidir ki; bu bakımdan onun varlığı, otoritesi sorgulanamaz ve siyasal bir zaaf içine sokulması düşünülemez. İşte bu durum ülkücü hareketin devletin resmî

ideolojisinden ve merkezdeki siyasetten uzaklaşma derecesini, veya radikalizmini sınırlayan bir oto-kontrol mekanizmasının oluşmasını sağlamıştır diyebiliriz. Irkçı radikal bir söylem, ülkücü hareketin olmazsa olmaz özelliğidir; fakat bu radikalizm diğer bir asli özellik olan devlet fetişizmi tarafından zaman zaman frenlenmek durumundadır. Egemen ideolojinin değişken içeriğinin, radikalizmin "haddini aşmayan", devleti tehdit etmeyen "makul" sınırlarını da değişken kılması ise ülkücü hareketin radikalizminin derecesini ve içeriğini esnekleştirmiştir.

MHP yönetimi ile hiçbir organik bağı olamamış ve hatta kimi dönemlerde partiden açıkça dışlanmış Nihal Atsız'ın romanlarında, makalelerinde kullandığı sembollerin, fikirlerin ve söylemlerin ülkücü hareketin neredeyse bütününe nüfuz edebilmesini mümkün kılan da bu olmuştur. Ülkücü hareketin etkilenebilmesi mümkün tüm diğer kaynaklar arasından Nihal Atsız külliyatının özel olarak öne çıkmasının altında yatan şey de yazarın kesintisiz bir şekilde başvurduğu radikal ırkçı söylemidir. Nihal Atsız'ın ırkçı söylemi o kadar doğrudan ve nettir ki, radikalizme eğilimli hareket, kendisine sağın diğer kesiminden ayrı bir kimlik ve pratik biçerken gereken levazımatı Nihal Atsız'da bulmakta zorluk çekmemiştir. Atsız'ın devletin resmî ideolojisiyle ve merkez sağın geleneksel çizgisiyle sürekli bir gerilim içinde bulunması ve saf kafatasçı fikirlerinden ötürü hakkında açılan davalarla kazandığı kriminal karakter,[4] kendisini ülkücü camia içinde öykünülen karizmatik bir kişilik haline getirmiş ve bu durum da partisinin bir yumuşayıp bir sertleşen söyleminden tatmin olmayan ülkücü hareketin tabanının Atsız'a daha da yönelmesine neden olmuştur. Belki de denilebilir ki, Türkiye düşünce tarihinin sağ kanadında, düzenle ve merkez sağla arası bu kadar açık başka bir yazar olmamıştır.

2. Türkçü öğelerin sürekliliği

Ülkücü hareketin ideolojik çerçevesinin sürekli değişime maruz kalması, bu çerçevenin içindeki Türkçü ideolojik bileşenlerin sürekli varlığını koruduğu gerçeğini değiştirmiyor (Arslan, 2002: 423). Hareketin dünya görüşüne dahil olan dönemsel her yeni fikrî eğilim hareket içinde varlığını zaten korumakta olan Türkçü öğelere eklemlenerek anlam kazanmakta ve ancak Türkçü eğilimlerle ilişkisi dahilinde parti içinde meşruiyet kazanıp, popülerleşebilmektedir. Mesela, parti politikasında dönem dönem koyulaşan İslâmi söylem, çoğunluk-

4 Örneğin 1999 yılında ülkücü camianın girişimleriyle Hakkı Öznur tarafından hazırlanan altı ciltlik 'Ülkücü Hareket' isimli çalışmadaki şu sözler, Nihal Atsız'ın "taviz vermez", radikal karakterinin camia içinde ne derece saygınlık uyandırdığını gösteriyor: "1925- 1975 yılları arasında geçen ömrünün özeti; Türklük ve Türk Milliyetçiliği bayrağını elinden bırakmamak uğruna çekilen çileler, cefalar sıkıntılar olsa gerek. Atsız'ın pek çok yönü tartışılabilir, tartışılmıştır da. Ama kendisini tanıyanlar tarafından bir şey tartışılmamıştır; son derece saygıya değer olan mücadelesini şekillendiren taviz vermez kişiliği."

la, İslâm'ın Türk ırkının genel karakteriyle ve özellikle de onun İslâm öncesi tek tanrılı din anlayışıyla son derece uyumlu olduğu fikriyle beslenmektedir. İslâm'ın, Türklerin halihazırdaki üstün niteliklerini daha da geliştirebilecek özellikler taşıyan tek din olduğuna dair inanç ülkücü camia içinde dönem dönem sıkça dile getirilmiştir (MHP İstanbul İl Teşkilatı, 1973).

Ülkücü hareketin ideolojik çerçevesi içindeki Türkçülüğün yalnızca hem yoğunluğu hem de niteliği de dönem dönem farklılıklar arz edebilmiştir (Poulton, 1997: 153). Örneğin, her ne kadar parti liderliği Türkçülüğü ırkçı bir pencereden yorumlamadığını iddia etse de, ülkücü hareketin hem söylem hem de pratik olarak ve hem resmî hem de gayri resmî düzeyde kafatasçılığa tırmandırılmış bir milliyetçilik anlayışı hayata geçirdiği dönemler istisna olmayacak kadar fazladır (Can, 2002: 667). Bu bakımdan da ırkçılığını açıktan dile getiren ve bir "Türk ırkçılığı" doktrinini hasbelkader sistemleştiren Nihal Atsız'ın ülkücü camia için önemli bir kaynak olmasında şaşacak bir şey yoktur.

Ülkücü hareketin Türkçülüğünün belkemiğini oluşturan fikir tahmin edilebileceği gibi, kökeni Orta Asya'daki İslâm öncesi "Türk" göçebe yaşamı içinde aranan Türk kültürünün, diğer bütün kültürlerden üstün olduğu fikridir. Bu kültürel özün halen muhafaza edildiği düşüncesiyle ülkücü hareket, tarih öncesi Türk hanlıklarından bugünkü Türk cumhuriyetine uzanan bütünlüklü ve kesintisiz bir Türk tarihi anlayışını benimsemiştir. Ülkücü hareketin önde gelen isimlerinden Mehmet Doğan'ın aşağıdaki sözleri bu görüşü özetler nitelikte:

> MHP'nin varoluşunu belirleyen ana ölçütleri, Türk Tarihi'nin gelişim sürecindeki 'öz' tavırlarda bulmamız mümkündür. Mete Han'ın davranışları, Çiçi Yabgu'nun başkaldırışındaki espri, Orkun Kitabeleri'ndeki refah ve bağımsızlık uyarıları, Oğuzlar'ın 9. yüzıldan sonra 'bağımsızlık ve refah içinde yaşama endişesiyle' Batı'ya yönelmeleri, Selçuklu'nun yarattığı refah ve imarlı Anadolu, Osmanlı'nın gayretleri ve Cumhuriyet'in varoluş sebebi ve ilkeleri (2002: 257).

Türk kültürünün süreklilik arz eden birtakım üstün meziyetleri içerdiğini savunan bu yaklaşım, İslâmiyet öncesi Türk toplumuna dönük çoğu zaman sözde tarihsel ve sosyolojik araştırmaların yeniden yorumlanmasıyla desteklenmiştir (Özdoğan, 2002: 402). Bu noktada Nihal Atsız'ın bizzat kendi "bilimsel" çalışmalarının ülkücü dünya görüşündeki söz konusu Türkçü fikirlere dayanak oluşturduğu söylenebilir. Fakat, Nihal Atsız'ın bu araştırmalarından çok daha önemli olan şey, onun Türklere atfedilen bu üstün meziyetleri *Bozkurtların Ölümü* ve *Bozkurtların Dirilişi* gibi romanlarında etraflıca işleyebilmesi ve Türk kültürünün ve yaşam tarzının yozlaşmamış, saf halde olduğu varsayılan "mitleşmiş" üstünlüklerini, en uç biçimleriyle, belirli bir olay örgüsünün parçası yaparak somut bir biçimde kavranabilir veya hayal edilebilir hale getirmesidir.[5] Bu

5 Nihal Atsız'ın bizzat kendisi aşağıdaki sözleriyle romanlarının ideolojik misyonunu özetlemektedir: "Vaktiyle, Süleymaniye Kütüphanesi'nde çalıştığım yılların birinde, bir Doğu Türkistanlı

durum, bir yandan Türkçü ideolojinin ülkücü hareket içinde anlaşılabilirliğini ve yayılımını sağlarken, öte yandan da Nihal Atsız'ın kendisini ve romanlarını ülkücü camia içinde fazlasıyla popülerleştirmiştir. Bugün ülkücü hareket arasında benimsenen birçok sembol ve pratiğin yeniden üretiminde Atsız'ın romanlarının rolü tartışılamaz.

Bozkurtların Ölümü ve *Bozkurtların Dirilişi* romanlarında Atsız, Göktürk devleti zamanında yarı göçebe bir hayat süren Türk kabilelerinin o dönemde yerleşik hayata geçmiş bulunan Çinlilerle ilişkilerini anlatırken, bütün Türk kahramanlarını neredeyse aynı pozitif özelliklerle tarif eder. Romanda bir tane bile Türk yoktur ki, savaşçı, kahraman, cesur, güçlü, dürüst ve akıllı olmasın. Öte yandan, Türklerin birebir mücadelede mutlaka üstünlük kurduğu Çinliler ise istisnasız bir şekilde genetik olarak hiçbir askerî yeteneğe sahip olmayan, kafası yalnız ticarete çalışan, ahlâksız, düzenbaz kişiler olarak tarif edilmiştir. Çinliler, felsefe, dokumacılık gibi bazı yeteneklere sahip olsalar da Türklerin sahip olduğu askerî üstünlüğün ve becerilerin yanında bunların hiçbir değeri ve anlamı yoktur. *Bozkurtların Ölümü*'nde geçen benzerlerine sıkça rastlayabileceğimiz aşağıdaki ifadeler bunun bir göstergesi olarak sunulabilir:

> Çinli çerilere en kolay şeyleri öğretmek bile güç oluyordu. Çin kağanının özel çerisindeki Türklerle başı hoştu. Bunlar ok atmasını, kılıç savurmasını ata binmesini zaten biliyorlardı. Hep birlikte saldırış borusu ile toplanış, birden yüzgeri ediş de onlar için su içmek gibiydi. Fakat on sekiz yaşına kadar eline pusat almamış, ata binmemiş Çinliler'den çeri yetiştirmek üzücü bir işti. Kavrayışları da yoktu. Çinliler çeri olmak için değil dokuma yapmak, yemiş yetiştirmek ve filozof olmak için yaratılmış yarıbuçuk kişilerdi (1992: 412).

Ülkücü hareketin Türkçü ideolojisi, Turancılık iddiasında somutlanan yayılmacı ve irredantist karaktere sahip bir ideolojidir (Poulton, 1997: 147). Sovyetler Birliği'nin dağılmasının yeni "Türki cumhuriyetler" olgusunu ortaya çıkarmasının ardından hareket içindeki Turancı öğeler, somut bir politik yansımaya sahip olmanın etkisiyle daha da şiddetlenip etkisini artırdı (Özdoğan, 2002: 402). Partinin tutarlı bir ideolojik duruşunun olmadığı düşünüldüğünde, Turancılığın partinin bütün üyelerini bağlayan ve onlara ortak bir kimlik kazandıran tek siyasî proje olduğu söylenebilir (Yanardağ, 2002: 23). Bu Turancı siyasal projeyi destekleyecek ve ülkücü camia içinde anlaşılır kılacak kimi örneklemelere yine Nihal Atsız'ın romanlarında rastlamak mümkündür. *Bozkurtların Ölümü* ve *Bozkurtların Dirilişi*'nde sürekli yinelenen ana düşüncelerden birisi Türklerin iki ayrı kağanlıkta örgütlenmelerinin ve bölgedeki farklı

beni ziyaret ederek Türkistanı görüp görmediğimi sormuştu. Tabii, görmedim diye cevap vermiştim. O zaman: 'Bozkurtlar'ı (Bozkurtların Ölümü ve Bozkurtların Dirilişi'nin birleştirilmiş baskısını kastediyor) okudum. Bu romanı ancak orasını gören biri yazmış olabilir diye düşündüm' demişti. 'Görmedim amma kalben ve hissen orada yaşadım' karşılığını vermiştim" (Atsız, 1988: 75).

Türk kabileleri arasındaki mücadelelerin Türkleri Çin İmparatorluğu'na karşı güçsüz kılması ve bu durumun da Türklerin yok olmasının önünü açma tehlikesidir. Atsız'a göre, bu, ancak ve ancak bozkırdaki tüm Türklerin bir araya gelip, Çinlilere karşı mücadele etmeleriyle aşılabilir. *Bozkurtların Ölümü*'nün farklı yerlerinden alınmış aşağıdaki cümleler Nihal Atsız'ın vermek istediği mesajın özünü teşkil ediyor:

> Eskiden Türkelinde tek kağan varken budunun boğazı tok, sırtı pek, yağısı azdı. El ikiye bölününce ilk iş olarak birbirlerine yan bakmaya başladılar (1992: 73).
>
> Buyruk Senindir Tegin! Batı Elinde doğdum ama dirliğimin çoğu doğuda geçti. Doğulu da sayılırım. Zaten benim için Türkün doğulusu, batılısı olmaz. Türkleri doğulu, batılı diye ayırmak kağanların teginlerin işidir (1992: 213).

Ülkücüler, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan "yeni Türk cumhuriyetlerindeki" sosyal yaşamı, oradaki toplumsal ilişkiler sanki Ergenekon'dan sonra hiç değişikliğe uğramamış gibi, İslâmiyet öncesi Türk cumhuriyetlerine ilişkin resmî milliyetçiliğin ortaya attığı yarı-bilimsel bir tarih bilgisiyle ve bu bölgelerle alakalı bazı İslâm öncesi dönemlere ait mitlerle algılama eğilimi içinde olmuşlardır (Özdoğan, 2002: 404). O dönemin Türkiyesi'ndeki toplumsal kültürün, yeni bağımsız Orta Asya cumhuriyetlerinin yaşam biçiminden son derece farklı olmasının sonucunda bu hayalî semboller ve mitler ülkücülerin Sovyet sonrası Türk dünyasıyla iletişim kurmasının ve yakınlık geliştirmesinin neredeyse tek aracı olagelmiştir. Nihal Atsız'ın romanları eski Türk dünyasına ait, Tanrı Dağı, Bozkurt, Kürşat gibi sembol ve mitlerin etkili biçimde işlendiği eserlerdir. Aşağıdaki örnek bunlardan sadece bir tanesi:

> Bir eliyle tuğu yükseltirken, öteki eliyle dumanlı alana bir işaret yaparak "kalkın" diye haykırdı. Kırk şehit birden kalktılar. Kürşad eliyle ileride bir yeri gösterdi. "Oraya" diye gürledi. Gösterdiği yer Tanrı Dağı idi. Tepesinde ataların ruhları dolaşıyordu. Kırk bir şehidin ruhu bir fırtına gibi, bir musiki gibi, bir ışık gibi akarak Tanrı Dağı'na doğru yürümeye başladılar (1992: 470).

Aynı şekilde Orta Asya coğrafyasının sürekli olumlu tabirlerle tasvir edilmesi, ülkücülerin "Türki" cumhuriyetlerdeki toplumsal yaşamı yalnızca tasavvur edebilmesini değil aynı zamanda idealize edebilmesini de sağlamıştır:

> Güz gelmişti. Türk ellerinin yaman güzü Çin beği Şen-king'i bayağı sayrı etmişti. Bu Türk ülkesini hem beğeniyor hem de yadırgıyordu. Burada açık ve temiz bir hava, insanı sağlamlaştıran kımız ve gürbüz, sağlam kızlar olduğu için Türk ellerini seviyordu. Fakat güneşinin keskin, soğuğunun sert, kişilerinin çetin ve kızlarının sarp olmasını hiç beğenmiyordu (1992: 61).
>
> Yazın ilk günlerinden bir gündü. Birden Yamtar'ın içi sızladı. Ah Ötüken ah!...Şimdi Türkelinde olsaydı yeşil yamaçlarda, sonsuz bozkırda nasıl at koşturur,

> dağlarda nasıl geyik avlardı. Bu Siganfu şehrinde ise tıpkı Çinliler gibi boğucu sokaklarda salına salına yürümekten, uyuşuk uyuşuk gezmekten başka bir şey yaptığı yoktu (1992: 391).

Bu örneklerden de rahatlıkla çıkarılabileceği gibi, ülkücü hareketin ideolojisinin sürekli öğelerinden olan Turancılık ve Türkçülük, ülkücülerin zihniyet dünyasını, Nihal Atsız'ın romanlarında kullandığı Türkçü sembollere, mitlere ve tasvirlere açık hale getirmiştir. Sovyetler Birliği'nin çözülmesiyle Turancı heveslerin en yüksek noktasına eriştiği 1990'larda Atsız'ın itibarının ülkücü hareketin resmî makamlarınca da iade edilmesi bir tesadüften öte bu yorumu destekleyecek bir olgu olarak görülebilir (Ertekin, 2002: 345).

3. Devlet fetişizmi

Ülkücü hareket, tarihi boyunca temel hedefinin Türk devletinin korunması, devam ettirilmesi veya ihya edilmesi olduğunu yinelemiş ve birçok siyasî açılımını da bu söylem üzerinden meşrulaştırmıştır (Bora ve Can, 1991: 130). Ülkücüler için devlet, tüm Türklerin saygı ve itaat göstermeleri gereken kutsal ve kadir-i mutlak bir kendiliktir. Ülkücülerin devlet algılayışlarının bir dönem MHP İstanbul il başkan yardımcılığı yapmış Ahmet Şafak'ın şu sözlerinde somutlandığını söyleyebiliriz:

> Devlet-i ebed müddet fikri çağları aşan bir geleneğin adı olmuştur. Devlet dinin, diyanetin, milletin hamisi ve hadimidir. Onsuz il ve kağan olmaz. Kağanın olmadığı yerde bereket yoktur. Devlet bereketi arttırıcı, dil paylaşımı sağlayıcıdır. Devlet kısaca 'Baba' dır (1994: 13).

Burada kullanıldığı biçimiyle devlet dediğimiz nosyonun hükümet dediğimiz siyasî aygıtla karıştırılmaması gerekiyor. Ülkücü hareket için devlet sonsuz, mutlak, süreklilik arz eden ve kendinden menkul bir tasavvura denk düşerken, hükümet devleti yaşatmak ve devam ettirmekle yükümlü yönetici kadroya tekabül etmektedir. Bu bakımdan, devlet dediğimiz ruhanileştirilmiş tasavvurun toplumsal ilişkilerde somut olarak neye tekabül ettiği belirsizdir, fakat aynı şeyi hükümet kavramı için söyleyemeyiz. Dünyevi bir aygıt olarak hükümetin geçici, ve hatta yolsuz ve böylelikle de eleştirilebilir olması mümkünken, devlet denilen tasavvur, ruhani ve kutsal bir kendilik olarak, ülkücülerin gözünde her zaman siyaset ve eleştiri üstüdür. Bu bakımdan, eğer günümüz Türkiyesi'nde ülkücüler için birtakım sorunlar ve yanlışlar varsa, bunun nedenleri hiçbir şekilde sorgulanamaz olan Türk devletinin yapısında değil, hükümette bulunanların izledikleri yanlış politikalarda aranmalıdır. Bu yüzden koşullar ne olursa olsun, bir Türk yurttaşı devletine asla tepki göstermemeli, onu zayıf düşürecek eğilimlerden katiyen uzak durmalıdır.

Velhasıl, devlet kavramsallaştırmasındaki böyle bir belirsizlik, devlet denilen soyutlama ile, hükümet denilen somut zümrenin veya ilişkilerin birbirinden net bir biçimde ayrılmasını güçleştirmektedir. Mesela, ülkücüler izledikleri yanlış politikalar yüzünden hükümeti eleştirirken veya ona tepki gösterirken, aynı zamanda devleti güçsüz duruma düşürmekten nasıl kaçınacaklardır? Bu soru ülkücü hareket içinde zaman zaman bir kriz dinamiği teşkil etmiştir. Kimi tarihsel dönemlerde, devletin kontrol alanı dışına çıkan ülkücü hareket açık bir biçimde siyaset üstü olarak tahayyül edilen devletin güvenlik güçleriyle ve onun anayasasıyla karşı karşıya geldiğinde, bulunduğu konum ile devletin kendisini sorgulamak arasında gidip gelmiştir. Örneğin, daha öncesindeki bütün siyasî etkinliklerini "devletin bekası" şiarıyla meşrulaştıran ülkücü hareketin, 12 Eylül'ün hemen ardından devletin askerî ve adli kurumları tarafından "devletin güvenliğini" tehdit etmek suçlamasıyla karşılaştığında, tam bir kimlik bunalımı ve meşruiyet krizi içine girmesi kaçınılmaz olmuştur. Devleti bu denli fetişleştiren hareketin taraftarlarının 12 Eylül sonrasında bizzat devletin güvenlik birimleri tarafından kötü muameleye maruz kalması, ülkücü hareket için, içinden çıkılması zor ve bocalatıcı bir tarihsel ironidir. Hareketin o zamanki önde gelenlerinden Muhsin Yazıcıoğlu'nun şu sözleri o dönemde ülkücü hareketin atmosferi hakkında bize yeterince bilgi veriyor:

> Kötü muamele, zulüm, işkence insanlık dışı bir boyut kazanmıştı. Sol örgütler 'gelin eylem birliği yapalım önce idareye karşı mücadele edelim, aramızdaki mücadeleyi sonra yapalım' diyorlardı. Avrupa insan hakları komiteleri geliyorlardı. Sol örgüt üyeleri 'işkence var' diyor, bizimkiler 'Türk devleti işkence yapmaz, bunlar münferit' diyorlardı. Halbuki C5'te sistemli işkence görmüştük, cezaevinde Güney Amerika usûlü yöntemlerle sistemli işkence yapılıyordu. Peki bu gerçeği neden yabancı heyetlere söylemiyorduk. Evet, kendi devletimizi yabancılara şikâyeti içimize sindiremiyorduk; bir milliyetçi kendi devletini yabancıya şikâyet edemezdi (2002: 215).

Koşullar ne olursa olsun devlete karşı böyle bir mutlak ve sorgulanamaz itaat içinde olma ilkesi Nihal Atsız'ın romanlarının bel kemiğini oluşturan temalardan bir tanesidir. Bu romanlar, devlet yönetimini daha doğrusu hükümeti ele geçirme hakkına ve gücüne sahip, fakat devlet zaaf içine düşmesin diye bu hakkından feragat etme ahlâkını edinmiş kahramanların öyküleri üzerine kurulmuştur. *Bozkurtlar Diriliyor*'daki sırf devletin istikrarına zeval gelmesin diye Kürşad'ın oğlu olduğunu gizleyip, sıradan bir onbaşılığa razı olan Urungu'nun itaatkârlığında ve *Deli Kurt*'taki 15. yüzyıl Osmanlısı'nda şehzade İsa Çelebi'nin oğlu olduğu halde tımarlı sipahilikle yetinen Murat'ın mütevazılığında gizli olan mesaj, hangi koşullar içinde olunursa olunsun devletin güvenliğinin ve çıkarlarının bireyin çıkarlarından önde geldiğidir. *Bozkurtlar Diriliyor*'dan alınan aşağıdaki diyalog Nihal Atsız'ın romanlarında "devleti karşılıksız sevmek" fikrinin ne kadar yerleşik olduğunu gösteriyor:

> -Urungu! Bozkurt soyunun yüce bir oğlusun. Çünkü Kür Şad'ın oğlusun. Bununla övünmek hakkındır. Ben de Kür Şad'ın konçuyu olduğum için bütün ömrümce övündüm. Fakat bunu açığa vurmadım. Kağan olmak hakkı iken baban bu haktan vazgeçerek vuruştu. Sen de babana yaraşır oğul olmak istiyorsan Bozkurt soyundan olduğunu kimseye söylemeden yaşa. Kurtbaşlı gönder Ötüken'e dikilinceye kadar vuruş. Bir tegin olarak değil. Urungu olarak kal!
>
> (...)
>
> - Niçin ana?
>
> - Çünkü en güçlü, en iyi insan hakkından vazgeçen insandır. En büyük kahramanlık da hiçbir karşılık beklemeden yapılandır (1992: 16-17).

Nihal Atsız'ın devlet–birey ilişkisine dair romanlarında geliştirdiği böyle bir ahlâki anlayışın, tarihi boyunca devlet denilen tahayyülü fetişleştirme eğilimi içinde olan ülkücü hareket üzerinde etkisi olduğu su götürmez. Bu bakımdan, ülkücü hareketin devlet fetişizminin Nihal Atsız'ın hareket içinde popüler bir figür olmasına yardım eden etkenlerden birisi olduğunu söyleyebiliriz.

4. Düşman yaratma geleneği

Grup dışında kalan başka oluşumları dışlamak veya onları düşmanlaştırmak yoluyla grup içi biz bilincinin ve beraberlik hissinin geliştirilmesi veya pekiştirilmesi milliyetçi hareketlerin ortak bir özelliğidir. Radikal bir milliyetçi hareket olarak da ülkücü hareket, tarihi boyunca kendisini belirli etnik veya siyasal "düşmanlara" karşı konumlandırma eğilimi içinde olmuştur (Arıkan, 2002: 60). Ülkücü hareketin aynı zamanda devleti fetişleştirme ve kendisini devletle özdeşleştirme eğilimi düşünüldüğünde, dıştaki bu grupların ülkücü hareket nezdinde düşman sıfatını almalarının temel ölçütü bunların Türk devletinin ve milletinin güvenliğini tehdit etmeleridir. Tabii ki hangi odakların "tehdit" olarak yaftalanacağı da ülkücü hareketin dünya görüşü ve Türkiye'deki egemen ideolojinin güncel içeriği arasındaki karmaşık ilişkiler tarafından belirlenir. Bu düşman 1960'lı ve 1980'li yıllarda Türkiye solu olmuştur. Herhangi somut bir siyasal projenin olmadığı ve ülkücü hareket içinde bambaşka kavrayış ve eğilimlerin olduğu koşullarda, anti-komünizm ve sol düşmanlığı ülkücü hareket için ortak bir kimlik, motivasyon ve en temelde de bir varlık nedeni teşkil etmişti (Çalık, 1995: 117). Bu anlayışa göre, "hükümet" etmekte olanlar, komünizmin "devletin" güvenliğini ciddi biçimde tehdit ettiğinin farkında değildirler; ve bu bakımdan da devletin güvenliğini korumak konusunda ülkücü hareketin varlığı zorunludur, ve gösterdiği tepki, izlediği siyasal hat da bu yüzden doğal ve meşru bir reflekstir. Örneğin 1977 yılındaki MHP'nin resmî propoganda metninin ağırlıklı teması anti-komünizmdir. Hatta denilebilir ki, anti-komünizm çıkarıldığında bu metinden geriye hiçbir şey kalmamaktadır. Metnin çağrı bölümünde şunlar yazıyor:

> KOMÜNİZM, (vurgu metne ait) okullarımızda, sokaklarımızda, meydanlarımızda kol gezmektedir. Artık meydanlarımızda şanlı ay yıldızlı bayrağımızı unutup Kızıl Bayrak çekenler görülmektedir. Lenin, Stalin ve Mao gibi kızıl, kanlı diktatörlüğün resimleri dolaşıyor. Yolunu sapıtanlar, duvarlarımıza "tek yol devrim" diye yazıyorlar! Bu kızıl diktatörlere bağlananların "tek yol devrim" diyenlerin kızıl bayrak çekenlerin amacı nedir? Bunlar sana ne yapmak istiyorlar? Bunların gizli ve açık planları nelerdir? (...) Komünizm devletimizi yıkmak, vatanımızı bölmek için içimize nifak ve kin tohumları saçmaktadır.

Anti-komünizm, ülkücüler tarafından, her zaman partinin olmazsa olmaz ideolojik öğelerinden Türkçülükle birlikte düşünülmüştür. Komünizmin esasında, Orta Asya Türklerini de baskı altında tutan Rus yayılmacılığının bir kılıfı, bir uzantısı olduğu fikri, komünizm karşıtlığını bir Rus karşıtlığı boyutuna taşımış ve bu durum da Türkiyeli komünistlerin politik bir düşmandan daha çok etnik veya ulusal bir düşman olarak algılanmasına hizmet etmiştir (Ertekin, 2002: 373). Zira, ülkücüler için, Türkiyeli komünistler savunduklarından bağımsız olarak kökü dışarıda olan bir grup Rus uşağıdır. Komünizme ve komünistlere yönelik, daha sonra militer bir saldırganlığa dönüşecek bu öfke ve kinin hareket içinde sorgulanamaz bir boyuta taşınmasında hareketin anti-komünizminin Türkçülükle yoğrulmasının büyük payı vardır, kuşkusuz. Komünistlere yönelik böyle bir "Rus düşlü" anlayışının en uç ve en yalın biçimlerini Nihal Atsız'da bulmak mümkün.

> Komünizm, ruh ve seciye bakımından soysuzlaşmış binlerce casusu bulunan bir Moskof emperyalizmidir. Hırslarına sınır bulunmayan; Akdenize, Atlasa, Hint Okyanusuna çıkmak isteyen; bütün dünyayı elde etmek hülyası ardında koşan kaba ve Moskofa yakışan bir emperyalizm... Bütün bu doymak bilmez hırsın dayanağı da dünyaya ictimai adalet götürmek efsanesi (1992(2): 301).

Her ne kadar ülkücü hareketin yönetici kadrosuyla arasında sorunlar olsa da, Atsız, ülkücü hareketin genç kadrolarının Türkiye soluna yönelik saldırılarına alkış tutmayı ihmal etmemiştir. Atsız, romanlarında da sık sık kullandığı Bozkurt figürünü ülkücü gençlere atfetmiş, bu bozkurt söylemi de bilindiği gibi ülkücü hareket içinde daha sonra sürekli yeniden üretilmiştir. Şöyle demektedir Atsız:

> Türkiye'de faşist, şu veya bu değil, Türkçü gençler vardır. Bunlar göğüslerine millî alâmet olan Bozkurtlu rozet takarlar ve kendilerine Bozkurt derler. Komünistlerin gemi azıya aldığı yıllarda Adalet Partisi, kasdî mi olduğu hâlâ anlaşılmayan bir acz içinde olaylara seyirci kalırken millî duyguyu ve hattâ devleti bilek gücü ile savunanlar, düşmanları tarafından komando diye adlandırılan bu Bozkurtlardı (1992(2): 74).

1980 sonrasında Türkiye sosyalist solunun Türkiye halkı üzerindeki ideolojik etkisini büyük ölçüde yitirmesi ve reel sosyalizmin dünyada şiddetlenen bir çözülüş süreci içerisine girmesi, 1980 ile 1990 arasında ülkücü hareketin de bir kimlik krizi içine sürüklenmesinin en önemli etkenlerinden biridir. Fakat 1990'larla birlikte ülkücü hareket kendisine yeni düşmanlar, yeni gündemler bulmakta güçlük çekmemiştir: Şeriatçılar ve bölücüler. Ülkücü hareketin İslâm ile olan ideolojik ilişkisinin sürekli bulanık olduğu düşünüldüğünde, hareketin, devletin 1990 sonrasındaki siyasal İslâm'a yönelik operasyonundan yeterince nemalanabildiğini söyleyemeyiz. Fakat, söz konusu mesele Kürt hareketinin yükselişi olduğunda, ülkücü hareketin sazı eline almasında hiçbir mâni yoktur. Ne var ki, Kürt hareketinin ve Kürt milliyetçiliğinin yükselişine yöneltilen tepkinin sertlik derecesi her ne kadar ülkücü hareket içinde pek farklılık göstermese de bu tepkinin mahiyeti konusunda hareketin bütününün uzlaştığını söyleyemeyiz. Ülkücü camianın çoğunluğu, erken dönem resmî Türk milliyetçiliğinin yaklaşımından esinlenerek Anadolu'daki herhangi bir Kürt varlığını tanımayı reddedip, Kürtlerin aslında Türk kökenli olduğunu savunan asimilasyonist bir bakış açısını benimserken, azınlıkta kalan, fakat sayıları gitgide artan bir grup Anadolu'daki ve metropollerdeki Kürtlere karşı ırkçı ve düşmanca bir tavır alarak son tahlilde Türkiye'deki Kürt varlığını kabul etmek durumunda kalmıştır (Can, 2002: 672). Böyle bir etnisist eğilimin kitleselleşmesinde, Kürt milliyetçi hareketinin yükselişine ek olarak, Kürt göçmenlerin akınına uğrayan büyük kentsel mekânlarda gitgide kızışan iş ve pazar rekabetinin payı olduğu yadsınamaz. Özellikle 1990'ların ortalarından itibaren görülen hızla düşen reel ücretlerin ve artan işsizliğin faturası popüler kamuoyunda göçmen Kürtlere çıkarılmış ve bu sayede de ülkücü hareketin Kürt düşmanı yöneliminin güçlü bir tabanı oluşmaya başlamıştır. Tabii ki bu "etnik anlamda bölünmüş emek pazarındaki" rekabetin Kürt düşmanlığını kızıştırmasında ülkücü hareketin bizzat kendisinin de payı olduğu su götürmez (Bonacich, 1980).

İlkin, 1990'ların ortalarında iyice yoğunlaşan, Ülkü Ocakları merkezli Kürtlere yönelik hem fiziksel hem de ideolojik saldırganlıkta yansımalarını bulan böyle bir hissiyat, daha sonra hareketin merkezî kadrosunu da tesiri altına almıştır (Bora ve Can, 2004: 95). Yine de bu etnisist ya da ırkçı hissiyatın, hareket içinde Kürt varlığını yadsıyan asimilasyonist geleneğin resmî düzlemdeki hâkimiyetini ortadan kaldırdığını ifade eden doyurucu göstergelerin olduğu söylenemez. Bunun da yine başta bahsettiğimiz ülkücü hareketin "devlet fetişisti" karakterinin yarattığı sınırlamalar ile ilgili olduğunu düşünüyorum. Türkiye toplumunun önemli bir kesimini oluşturan Kürtlere yönelik ırkçı/militan bir ülkücü tepkiselliğinin bir iç savaş yaratacağına ve bunun da devletin bütünlüğünü tehlikeye sokacağına dair korkular, artan Kürt düşmanı, ırkçı eğilimlerin, halihazırdaki asimilasyoncu, inkârcı öğelerle dengelenmesi yönünde

otokontrol mekanizmalarının çalışmasına neden olmuş,[6] ülkücü hareketin Türkçü radikalizmi bir kez daha bastırılmak durumunda kalmıştır (Bora ve Can, 2004: 146).

Hareket içindeki bu "küçük" uyuşmazlık aslında MHP'nin Kürt düşmanlığına kendisini angaje etmesine ve bu güdülenme üzerinden taraftar bulup, yeniden güç kazanmasına engel olmamıştır, çünkü zaten somut bir siyasal projesi bulunmayan ve ideolojik bulanıklık içindeki hareket için son tahlilde asıl önemli ve yeterli olan şey ortak bir kimliğin inşasını sağlayabilecek ortak bir düşman bulmaktır.

Fakat, hareket içinde Kürtlere yönelik bu zihniyet bulanıklığının konumuz açısından önemini teslim etmek gerekiyor. 1990 sonrasında, zaman zaman partinin resmî söylemine de sirayet edebilmiş ve gittikçe de artan dozajdaki Kürtlere yönelik ırkçı yaklaşım Nihal Atsız'ın son derece açık Kürt düşmanlığından beslenmek durumundadır; çünkü etkisini gitgide artırmakta olan hareket içindeki böyle bir ırkçı eğilimin, ideolojik bulanıklık içindeki partinin resmî organlarından feyz alması pek mümkün değildir (Can: 670-1). Nihal Atsız'ın şu ifadeleri, 1990 sonrasında öne çıkan "Ya Sev, ya Terk et", "Türksen övün, değilsen itaat et" sloganlarının ideolojik altyapısı gibidir:

> Yani Türk Devleti şimdiye kadar bunları kendisinden ayrı tutmamış, onlara her makamı vermiştir. Fakat ayrı Kürt devleti kurmak gayesi ile birtakım davranışları olan üniversiteli kürtlerin çoğalmasından sonra devlet şüphesiz kürt asıllılara karşı daha uyanık olacak, bunları kritik noktalara getirmeyecektir. Kürtler mevcut nisbetteki akıllarını başlarına devşirmeyerek yabancı kışkırtılara oyuncak olmakta devam eder ve Kürt devleti hayali ardında koşarlarsa nasipleri yeryüzünden kazınmak olacaktır. Türk ırkı oluk gibi kanı ve sayısız emeği pahasına yurt edindiği Türkiye'ye göz dikenleri ne yapabileceğini göstermiş, 1915'de Ermenileri, 1922'de Rumları bu ülkede yok etmiştir (1992 (2): 382).
>
> (...) yüzde yüz çoğunlukta olsalar bile Türkiye'nin herhangi bir bölgesinde devlet kurma hayalleri hayal olarak kalacaktır. (...) onun için Türk milletinin başını belaya sokmadan kendileri de yok olmadan çekip gitsinler. Nereye mi? Gözleri nereyi görür, gönülleri nereyi çekerse oraya gitsinler. (...) Türk ırkının aşırı sabırlı olduğunu fakat ayranı kabardığı zaman "Kağan Arslan" gibi önünde durulmadığını ırkdaşları Ermeniler'e sorarak öğrensinler de akılları başlarına gelsin (1992(2): 386).

Kısacası, hareketin, düşmanlıklar üzerinden kendini var etme eğiliminin bir parçası olarak hem 1960-1980 arasında şiddetle benimsediği anti-komünizm hem de 1990 sonrasında öne çıkan Kürt düşmanlığı, ülkücü camiayı, bu temaları en yalın ve en uç biçimleriyle sürekli işleyen Nihal Atsız'ın etkisine açık hale getirmiştir.

---

6 Böyle bir durumun pratikteki yansımaları ve MHP için 1990'lardaki siyasî getirileri için bkz. (Bora ve Can, 2004: 113-116)

5. Militarizm ve şiddet

Savaşkanlığın Türk ulusunun kültürel ve hatta ırksal bir özelliği olduğu, üstün savaş kabiliyetinin Türk ırkını diğerlerinden üstün kıldığı görüşü Türk milliyetçiliğinin en eski öğelerinden biridir (Altınay ve Bora, 2002: 142-154). İdeolojik çerçevesinin birçok önemli bileşenini resmî Türk milliyetçiliğinden alan ülkücü harekette de militarizm ve şiddet güzellemesi hiç eksik olmamıştır. Örneğin MHP'nin 1973'te yayımlattığı *50. Yıla Doğru* isimli yayın Ahmet Hikmet Müftüoğlu'ndan alıntılanan şu sözlerle başlamaktadır:

> Bu sağlam vücut yalnız asker elbisesi giymek, bu sert pençeler yalnız silah kullanmak, bu kalın ses yalnız kumanda vermek için yaratılmıştır. (...) Sen gürbüz ninenin, gürbüz ve temiz sütünü emerken azamet-i nefs, sebat ve tahammül, itaat ve tahakküm gibi amir olmak için yaratılmış bir cinsin faziletlerine malik olmuşsun. Bu hâkimiyet esaslarını başka milletler mekteblerde, medreselerde anlarlar. (...) Ey Türk! Cihanın tarihi vatanı uğrunda senin kadar uğraşan, kanını döken bir millet daha gösteremez. Senin kadar kimse kendi vatanına sahip olmağa hak kazanamamıştır (1973: 19).

Nihal Atsız da Türklerin savaşçı millet olduklarına dair görüşü yalnızca makalelerinde savunmakla yetinmemiş, aynı zamanda romanlarında da "bu üstün savaşçı ruhu" belirli bir olay örgüsü içinde, abartılı, mistik ve epik bir anlatımla kafalarda canlandırılabilir kılmıştır. Örneğin *Bozkurtların Ölümü* ve *Bozkurtların Dirilişi* isimli romanlarında Atsız, savaş halini Göktürk kabilelerinin olağan durumu, zorunlu yaşam biçimi olarak sunmuş ve bu yaşam tarzını, bölgedeki Çinli uygarlıklar üzerinde kurulmuş bir üstünlük vesilesi sayarak, savaşı ve savaşçılığı sürekli olumlama gayreti içinde olmuştur. Atsız'a göre ırklar mücadelesinde son kertede belirleyici olan kültürel gelişmişlik, teknolojik ilerleme gibi zihinsel yetilere dayalı kabiliyetler değil, doğrudan doğruya fiziksel güce bağlı olan askerî kabiliyettir. Türkler için savaşmanın herhangi bir nedeni olması gerekmez, savaşkan güdüler zaten Türklerin ırksal bir özelliğidir. Türkler savaşmaktan zevk alan, savaşsız olamayan bir millettir Atsız'a göre:

> Yamtar, başını kaldırdı:
> - Biliyor musun şu acunda çok salak kişiler var, dedi.
> - Nerden bildin
> - Sığdaklarla konuştum da anladım.
> - Sığdaklar sana ne dediler
> - Yeryüzünde en tatlı işin alış veriş yapıp akça kazanmak olduğunu söylediler.
> (...)
> - Hay salak kötü kişiler hay! Demek savaşın tadını almamışlar. Öküze kımız versen tadını alır mı? Bunlar da öyle (1992: 134- 135).

Atsız'ın *Bozkurtlar'ın Ölümü* isimli romanının bir bölümünde Çin'e esir düşmüş olan Göktürk erlerinden biri olan Yamtar, yaşlı bir Çinli filozofun telkiniyle felsefe öğrenmeye heves eder. Fakat, ne mümkün? Bir Türk onbaşısı nasıl olur da savaşmayı bırakıp filozof olmaya çalışır. Maya tutmayacaktır:

> Açlığın verdiği mecburiyetle filozof olmuş, fakat felsefe onu bir türlü doyuramamıştı. Şimdi iyice doyduktan sonra felsefeye, bilime dalmakta ne zoru vardı. Kişi oğlu savaşmak için doğar, savaşacak gücü bulmak için yemek yerdi. Yamtar felsefeye doyacağını sanmakla aldanmış, uzun denemelere rağmen açlığını gideremeyişti (1992: 405).

Ülkücü harekette militarizm ve şiddet yalnızca fikirler ve söylemler alanında sınırlanmış olmaktan çok hareketin siyasî pratiklerine yansır ve onun örgütsel yapısının özünü teşkil eder. Özellikle MHP'nin varlığını anti-komünizmle anlamlı kılmaya çalıştığı 1960-1980 arası dönemde yerel ölçekte şiddet eylemlerini gayri resmî düzeyde de olsa yönetmeyi sağlayacak Ülkü Ocakları ve Komünizmle Mücadele Dernekleri gibi partiye yakın kurumsallaşmalar ülkücü hareketin örgütsel çatısını meydana getiriyordu. Ülkücüler bu dönemde özellikle solcu örgütler üzerinde uyguladıkları şiddeti, Türk milletinin doğal bir refleksi addederek meşrulaştırıyor, hükümetin komünistlere karşı devletin bekasını koruyamadığı bir durumda bu görevin kendilerine düştüğünü iddia ediyorlardı. Alparslan Türkeş'in 1969'daki Adana mitinginde sarf ettiği şu sözler ülkücü hareketin resmî kanadının bile o dönemdeki faşizan şiddet eylemlerini aynı zihniyetle sahiplendiğini gösteriyor:

> Komünistlerin bazılarının dövüldüğü, köksüz fikirlerin daha üstün milli fikirler tarafından baskıya alındığı doğrudur. Fakat kimler dövülmüştür? Türk milletini köleleştirmek isteyenlerin aleti olanlar, Türk'ün Allahına sövenler, tarihiyle alay etmeye yeltenenler dövülmüştür. Gençlerimizin meşru savunma haklarını kullanmaktan ibaret kalan davranışlarına asla gölge düşürülemez (akt. Bora ve Gültekin, 1997: 690).

Ülkücü hareket için, 1960 ve 1980 arasındaki dönemde Türk milletinin bekası öyle ciddi bir tehdit altındaydı ve mevcut hükümetler bundan o kadar habersizdiler ki o dönemdeki "ülkücü faaliyetler" olmasaydı Türk milletinin yok olması neredeyse an meselesiydi. Ülkücü şiddetin böylesine abartılı bir misyon bilinciyle haklı çıkarılması ülkücü hareketin önemli isimlerinden Mehmet Doğan'ın şu görüşlerinde vücut buluyor. Mehmet Doğan için ülkücüler yalnızca Türkiye'yi değil tüm dünyayı komünizm belasından kurtaracak "kahramanlıklar" yapıyorlar.[7]

> Eğer 1980 öncesinde MHP'nin, ülkücü gençliğin mücadelesi olmasaydı, herkes uykudan uyanana kadar Türkiye kalası düşerdi. İşte o zaman Ruslar ortadoğuya, Akde-

7 Alıntıdaki yazım yanlışları yazara ait.

> niz'e hâkim olur, ortadoğunun zengin kaynaklarına sahip olan Kominist Rusya yıkılmazdı, bu gün tarih sahnesine çıkan 5 Türk cumhuriyeti de olmazdı (2002: 151).

Atsız da bir yandan askerî kabiliyeti ve askerî mücadeleyi Türklerin vazgeçilmez bir kültürel özelliği olarak ele alırken bir yandan da Türklerin tarih boyunca karıştıkları şiddet olaylarını bir nedene bağlamaya ve meşrulaştırmaya gayret etmiştir. Örneğin *Bozkurtların Ölümü* ve *Bozkurtların Dirilişi*'nde Türklerin Çin'e sürekli akınlar düzenlemesinin altında, Göktürklerin bozkır ortamında sürekli açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalması vardır. Bozkırın zorlu koşullarında yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Türklerin saldırmaktan başka çareleri yoktur. Şiddet, aynı ülkücü söylemde olduğu gibi, Türklerin doğal bir refleksi, yaşamını devam ettirebilmesinin bir ön koşuludur.

> Açlık ve kıtlıkla kırılmış, azalmış arıklanmış olmalarına rağmen eldeki bütün kuvvetlerini toplayarak Çin'le çarpışırlarsa doyacaklarına, başka çıkar yol olmadığına inanıyorlardı (1992: 329).
>
> Burada bekleyip açlıktan ölecek miyiz? Yoksa yaşamak için akın ve çapul mu yapacağız (1992: 331).

Özetlersek, ülkücü hareketin, militarizmi Türklüğün özsel bir öğesi olarak görmesi ve çokça başvurduğu şiddeti de bir nefs-i müdafaa meselesi sayması, tarihte Türklerin militarist faaliyetlerini benzer bir zihniyet yapısıyla kavrayan Atsız'ın ülkücü hareket üzerinde etkili olmasını sağlayan etkenlerden biridir.

6. Liderlik kültü

Her ne kadar başta söylediğimiz gibi ülkücülerin bütünü için bağlayıcı ve tutarlı genel bir ideolojik çerçeve inşa edilememiş olsa da, ülkücü hareket içerisindeki merkezkaç eğilimler diğer sağ partilerde görüldüğünden daha sönük kalmıştır. Bunun en büyük nedenlerinden birisinin, partinin çözülmeye zemin hazırlayıcı bu ideolojik zaafının hareket içinde yaratılan bir liderlik kültü ile telafi edilmesidir. Ülkücü hareketin liderliğine yönelik olarak süreç içerisinde inşa edilmiş sorgulanamaz saygı ve bağlılık, parti içinde resmî kanallardan alınan kararların tam bağlayıcılığının ve uygulanabilirliğinin sağlanması açısından kilit bir öneme sahip olmuştur (Arıkan, 2002: 43). 1990'ların ortalarına kadar Alparslan Türkeş, ona atfedilen "Başbuğ" nitelemesinin sadece ona mahsus kılınmasının da gösterdiği gibi, parti içinde otoritesi ve saygınlığı asla tartışılmayan bir liderden de öte hareket için bir sembol olmuştur (Bora ve Can, 1991: 64). Türkeş'in ölümünün ardından hareketin bir otorite boşluğu içine sürükleneceğine inananların uzun vadede yanıldıkları görüldü. Türkeş kadar olmasa da, onun yerine geçen Devlet Bahçeli döneminde de bu liderlik kültünün devam ettiğini görüyoruz. Bu durum ülkücü hareket içindeki bu anlayı-

şın, liderlerin genel karakterlerinden ve meziyetlerinden göreli bağımsız bir kurum veya bir kültür olarak inşa edildiğini gösteriyor. Ülkücü hareket içinde çokça tekrarlanan bir söyleme göre lidere itaat Türk örf ve adetlerinin vazgeçilemez bir parçasıdır; ve bu bakımdan da ülkücü hareketin liderliğine karşı gösterilecek en ufak bir meydan okuma öncelikle Türk kültürüne karşı yapılmış bir saygısızlık addedilecektir (Can, 2002: 683).

Koşullar ne olursa olsun, liderin kararlarına uyma ve ona her ne suretle olursa olsun karşı gelmeme öğretisi Nihal Atsız'ın romanlarında da çokça işlenen bir temadır (Bakırezer, 2002: 356). Nihal Atsız'ın romanlarındaki ideal kahramanlar her ne kadar liderlerinin, komutanlarının kimi kararlarını ve davranışlarını beğenmeseler de bu kararlara uymamayı veya liderin otoritesini sarsacak herhangi bir girişimi örgütlemeyi asla düşünmezler. Özellikle *Bozkurtların Ölümü* ve *Bozkurtların Dirilişi*'nde kağanın verdiği emirler ne kadar akıldışı, siyaseten ve ahlâken yanlış olursa olsun, ona tâbi olan Türk askerlerinin bütün bu emirleri istisnasız bir şekilde "Buyruk Senindir Kağan" diye karşılaması bunun çarpıcı bir örneği. Türk Kağanına olan bu tartışılmaz saygı ve itaat, Kağan siyaseten ve ahlâken bir dizi yanlış karar alıp, ülkeyi ve kendisini esarete sürüklese bile devam etmektedir:

> - Ulug Tarkan! Beni artık kağanmışım gibi selamlama! Bir tutsağa saygı gösterilmez, dedi.
>
> Koca Tarkan, kırışmış yüzün ortasında hâlâ sert bakan gözlerini yere dikti:
>
> - Zamanı Tanrı yaratmış, kişi oğullarını onun içine pusatsız atmıştır. Kılıç, kargı, ok...Bunlar ancak kişi oğullarına karşı işe yarar. Tanrı bize ölüm verdiyse, Türk-budununu kutsuz kıldıysa, bunu gidermek için çalışalım. Tutsak da olsan sen yine Göktürk kağanısın (1992: 360).

Ülkücü hareket, kendi içindeki liderlik kültünün ve otoriteryanizmin köklerini Türk âdet ve geleneklerinde arayarak bu değerleri meşrulaştırmaya çalışırken, Nihal Atsız eski Türk dünyasını anlattığı romanlarında bu değerlerin canlı örneklerini olumlayarak sunmaktadır. Bu durumun Nihal Atsız'ın ülkücü camia üzerindeki etkisini artıracak koşulları hazırlayan etkenlerden birisi olduğunu söyleyebiliriz.

7. *Ahlâkçılık*

Yazının önceki bölümlerinde ülkücü hareketin tabanındaki sürekli destekçilerinin ve örgütlü militan faaliyet gösteren taraftarlarının, Türkiye'deki kapitalistleşme sürecinden kendince olumsuz etkilenmiş köylülerden ve genellikle taşradaki küçük sermaye sahiplerinden oluştuğunu söylemiştik. Türkiye'nin kapitalistleşme sürecinde, taşraya giren sadece bu bölgelerdeki küçük sermaye sahiplerinin çıkarlarını tehdit eder mahiyetteki ulusal veya uluslararası büyük

sermaye grupları değil, aynı zamanda bu tekellerin beraberinde taşıdıkları kültürel kalıplar ve tüketim alışkanlıklarıydı. Bu süreçte, taşranın söz konusu dönüşümünden rahatsız ve düzenin gitmekte olduğu yöne açıkça yabancılaşan geleneksel çıkar sahiplerinin tepkilerinin kanalize olduğu yer de büyük kentlerden Anadolu'nun hemen her yerine sızmaya başlayan yeni kültürel kalıplar olmuştur. Taşradaki bu muhafazakâr direncin tepkisinin başlıca sloganı, çoğu zaman dinsel bir söylemle bezenmiş "yozlaşma" ve "ahlâksızlaşma" idi (Can, 2002: 665). Ülkücü hareketin halihazırda oldukça belirsiz olan dünya görüşünün İslâmi öğelerle birleştirilmeye başlandığı 1960'lar ve 1970'lerde kullanılan ve yine "yozlaşma" ve "ahlâksızlaşma" temaları etrafında dönen halkçı söylemi sayesinde, taşradaki gelenekselci öğelerin reaksiyonu, MHP çatısı altında politik ve militan bir mahiyet kazanabilmiştir. Tabii ki bu tepkilerin ülkücü bir tarzda politikleştirilmesi, bu ahlâkçılığın aynı zamanda ülkücü hareketin başlıca gündemini teşkil etmiş Türkçülükle ve anti-komünizmle birleştirilmesini de beraberinde getiriyordu. Ülkücü hareket içinde, bu yozlaşmanın bir nevi adı ve sorumlusu konulmuş oldu: Buna göre, bu taşrada görülen hızlı dönüşüm süreci Türk kültüründen uzaklaşmak anlamına geliyordu ve bu durumun sorumlusu da enternasyonalizm kisvesi altında birtakım sapkın fikirlerin taşıyıcılığını yapan komünistlerdi. O zaman, bu yozlaşma sürecinin önüne geçmenin tek yolu komünistlere karşı mücadele edip "özümüze dönmekti" (Çalık, 1995: 117). Bu öz, Nihal Atsız'ın romanlarında da canlı bir biçimde tarif edilen eski Orta Asya Türk kabilelerinin savaşçı ve göçebe kültürüydü.

Kent kültürünün kozmopolitliğine ve ülke dışı kültürel etkilere yönelen bu güçlü tepkinin en uç ve en sert biçimlerini Atsız'ın yazılarında da bulmak mümkündür. Tabii şunu belirtmek lazım ki, Atsız'ın bu tepkisi İslâmi öğeler tarafından değil, kafasında kurguladığı katı bir ideal Türklük anlayışı üzerinden şekillenmiştir; ki bu ideal Türklükten en ufak bir sapma, İslâmi de olsa bir yabancılaşmaya ve dejenerasyona işaret eder (Bakırezer, 2002: 356). Ülkücü hareketi tesiri altına alan ise, daha çok Atsız'ın kent ortamında gittikçe kök salan ve Anadolu'ya da sızmakta olan burjuva-elitist kültüre dönük küfre varan taşlamalarıdır:

> Sen Şişli'de dansederken her gece, gündüz
> Biz ötede ne ovalar, çaylar, ne dümdüz
> Yaylaları geçtik, karlı dağları aştık;
> Siz salonda dansederken bizler savaştık.
> (...)
> Güya sizin mezenizdi! Yiyip içtiniz;
> Zıpladınız, kudurdunuz arsız, edepsiz!...
> Gerçi salonlarda "yıldız"dı senin adın,
> Hakikatte fahişesin ey alçak kadın.
> (...)

Ey allıklı ve düzgünlü yosma bil şunu:
Bütün millet öğrenmiştir senin fuhşunu.
Omuzunda neden seni fuzuli çeksin?
Kinimizin şiddetiyle gebereceksin![8]

Aynı ülkücüler gibi Atsız da, Türkiyeli komünistleri Rus emperyalizminin asimilasyonuna uğramış ve bu bakımdan da sapkınlığın ve yozlaşmanın en uç hallerindeki gruplar olarak tanımlar (1992 (2): 295- 393). Özellikle Türkiye'de kentleşme ve kapitalistleşme sürecinin hızlandığı 1960'ların ardından yükselen histerik ahlâkçılığın ülkücülerin devamlılık arz eden iki ideolojik öğesi Türkçülüğe ve anti-komünizme eklemlenmesinde Atsız'ın fikriyatının etkisi azımsanmamalıdır. Bu bakımdan ülkücü hareketin popülist ahlâkçılığı, Nihal Atsız'ın ülkücüler arasında popülerleşmesindeki etkenlerden biri olarak alınmalıdır.

Sonuç

Bu yazı boyunca şu soruyu yanıtlamaya çalıştık: Ülkücü hareket ile hiçbir zaman organik bir ilişki geliştirmediği ve hatta bazı dönemlerde ülkücü hareketten açıkça dışlandığı halde Nihal Atsız'ın ülkücü camia içinde bu kadar etkili ve popüler olmasına neler yol açmış olabilir? Bu soruyu yanıtlarken ülkücü hareketin devamlılık arz eden birtakım özellikleri ile Nihal Atsız'ın zihniyet dünyası, ve yazılarında bu zihniyet dünyasını yansıtış biçimi arasında ilişkiler kurmaya çalıştık. Bunun da ülkücü hareketi Nihal Atsız üzerinden, Nihal Atsız'ı da ülkücü hareket üzerinden anlamamıza vesile olduğunu söyleyebiliriz.

Burada iki noktayı gözden kaçırmamak gerekiyor. Birincisi, ülkücü hareketin bu sürekli özelliklerinin hepsi birbiriyle karşılıklı ilişki içindedir, ve ayrı ayrı değil hepsinin ilişkiselliğinin oluşturduğu bütün, Nihal Atsız'ın ülkücü hareket içine sızmasının zeminini hazırlamıştır. İkincisi ise, Nihal Atsız'ı ülkücü camia içinde popüler kılan şey salt ülkücü hareket için tespit ettiğimiz bu tarihsel devamlılık gösteren özellikler ile Atsız'ın fikriyatı arasındaki paralellik değildir. Atsız ile ülkücüler arasındaki bu çakışma noktaları Atsız tarafından son derece net ve en uç biçimleriyle işlenmemiş olsaydı bu derecede bir etki söz konusu olmayabilirdi. MHP'nin devlet fetişisti karakterinin, onun radikalizminin önüne birtakım yapısal kısıtlar getirmesi, ve bunun da ülkücü hareketin liderliğini, camia içinde benimsenmiş popüler değerleri oldukları gibi, serbest ve radikal biçimde ifşa etmekten alıkoyması, devletle ilişkisi her zaman

---

8 Atsız'ın Topal Asker isimli bu şiiri ülkücü hareket içinde bir dönem son derece etkili olmuştur. Mesela, bir dönem MHP İstanbul İl Başkanlığı'nı yapan Ahmet Şafak kitabında, bu şiire göndermede bulunarak şu ifadeleri kullanıyor: "Atsız'ın şikâyet ve lanet ettiği sosyete güruhu aynı yozlaşmış ve çürümüş çukurluğu ile meşgul iken ve gencecik fidanların vatan toprağı için şehadet şerbeti içtiği bir zaman diliminde zevk, eğlence, fuhuş ve içki cennetinden çıkmaması "Topal Asker"'in günümüzde de yaşadığını belgelemektedir" (Şafak, 1994: 142).

sorunlu olmuş olan ve bu bakımdan aklına geleni diline aktarmaktan imtina etmeyen ırkçı yazar Nihal Atsız'ın camia içindeki etkisini artırmıştır. Diğer bir ifadeyle, ülkücü camia içinde resmî yollarla ifade edilmeyen değerlerin birçoğu Atsız'ın romanlarında, şiirlerinde, makalelerinde en çıplak biçimleriyle ifade edilmiştir. Atsız'ın ülkücü hareketin bilinçaltı olma işini gördüğünü söylemek aşırı kaçmayacaktır.

KAYNAKÇA

Altınay A. ve Tanıl Bora (2002) "Ordu Militarizm ve Milliyetçilik" *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Milliyetçilik* içinde, ed. Tanıl Bora, İletişim, İstanbul.

Arıkan, B. (2002) "Türkeş'ten Bahçeli'ye MHP: Değişim Nereye Kadar", *Milliyetçilik, Faşizm ve MHP* içinde, yay. haz. Seyfi Öngider, Aykırı, İstanbul.

Atsız N. (1988) *Atsız'dan Adile Ayda'ya Mektuplar*, yay. haz. Adile Ayda, Ayyıldız, İstanbul.

Atsız, N. (1992) *Bozkurtların Ölümü*, Baysan, İstanbul.

Atsız, N. (1992) *Bozkurtların Dirilişi*, Baysan, İstanbul.

Atsız, N. (1992) *Deli Kurt*, Baysan, İstanbul.

Atsız N. (1992: 2) *Makaleler Cilt 3- 4*, Baysan, İstanbul.

Aydın, E. (2002) *Milliyetçilik: Türkiye'nin Çıkmazı*, Gendaş, İstanbul.

Bakırezer, G. (2002) "Nihal Atsız", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Milliyetçilik* içinde, ed. Tanıl Bora, İletişim, İstanbul.

Bonacich E. (1980) "Class Approaches to Ethnicity and Race", *Insurgent Sociologist*, 10(2).

Bora, T. (2002) "Alparslan Türkeş" *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Milliyetçilik* içinde, ed. Tanıl Bora, İletişim, İstanbul.

Bora T. ve Kemal Can (1991) *Devlet Ocak Dergâh: 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket*, İletişim, İstanbul.

Bora T. ve Kemal Can (2004) *Devlet ve Kuzgun: 1990'lardan 2000'lere MHP*, İletişim, İstanbul.

Can, K. (2002) "Ülkücü Hareketin İdeolojisi", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Milliyetçilik* içinde, ed. Tanıl Bora, İletişim, İstanbul.

Canefe, N. (2002) "Turkish Nationalism and Ethno-Symbolic Analysis: The Rules of Exception", *Nations and Nationalism* 8(2).

Cohen, A. (1999) *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, Dost, Ankara.

Cohen, A. (1979) "Political Symbolism", *Annual Review of Anthropology*, cilt 8.

Çakır, R. (2003) *Nereye Gitti Bu Ülkücüler*, Metis, İstanbul.

Çalık, M. (1995) *MHP Hareketi: Kaynakları ve Gelişimi*, Cedid, Ankara.

Doğan, M. (2002) *Alparslan Türkeş ve Gölgedeki Adam*, Ocak, Ankara.

Ertekin, O. (2002) "Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları" *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Milliyetçilik* içinde, ed. Tanıl Bora, İletişim, İstanbul.

Millas, H. (1997) "Edebiyat Metinlerinde Milliyetçi Tarih Söylemi" *Tarih ve Milliyetçilik: 1.Ulusal Tarih Kongresi* içinde, yay. haz. Mersin Üniversitesi, Mersin Üniversitesi Yayınları, Mersin.

Kösoğlu, N. (2002) "Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Milliyetçilik* içinde, ed. Tanıl Bora, İletişim, İstanbul

MHP (*1977) Milliyetçi Hareket Partisi Seçim Beyannamesi*, Emel, Ankara.

MHP İstanbul İl Gençlik Teşkilatı (1973) *50. Yıla Doğru*, Yüksel, İstanbul.

Schöpflin, G. (1997) "The Functions of Myth and a Taxanomy of Myths", *Myths and Nationhood* içinde, yay. haz. Geoffrey Hosking ve George Schopflin, Hurst & Company, Londra.

Smith, A. (1986) *Ethnic Origins of Nations*, Blackwell, Oxford.

Smith, A. (1999) *Myths and Memories of the Nation*, Oxford University Press, Oxford.

Özdoğan, G. (2002) "Dünyada ve Türkiye'de Turancılık", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Milliyetçilik* içinde, ed. Tanıl Bora, İletişim, İstanbul.

Özkırımlı, U. (2002) "Türkiye'de Gayriresmî Milliyetçilik ve Popüler Milliyetçilik" *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik* içinde, ed. Tanıl Bora, İletişim, İstanbul.

Öznur, H. (1999) "Türkçülüğün Şahikası Bir Ülkü Adamı: Atsız", *Ülkücü Hareket*: Cilt 6 içinde, yay. haz. Hakkı Öznur, Alternatif, Ankara.

Poulton, H. (1997) *Top Hat, Grey Wolf and Crescent*, Hurst and Company, Londra.

Şafak, A. (1994) *Yükselen Milliyetçilik ve Liberal İhanet*, Kamer, İstanbul.

Yanardağ, M. (2002) "MHP'nin Geleceği: Sonuçlar ve Olasılıklar", *Milliyetçilik, Faşizm ve MHP* içinde, yay. haz. Seyfi Öngider, Aykırı, İstanbul.

Yazıcıoğlu, M. (2002) "Maziye Bir Bakış", *Alparslan Türkeş ve Gölgedeki Adam* içinde, yay. haz. Mehmet Doğan, Ocak, Ankara.

Zeybek, N. K. (2002) "MHP'de..", *Alparslan Türkeş ve Gölgedeki Adam* içinde, yay. haz. Mehmet Doğan, Ocak, Ankara.

Kurultay, 18 Ocak 2004

www.mhp.org.tr

www.nihalatsiz.org

www.ulkuocaklari.org.tr

*"Devletçi dönemde yoksulluğa bakış ve sosyal politika" üzerine biraz "polemik" biraz katkı**

*Yüksel Akkaya***

Son çeyrek yüzyıl, emek tarihinin "cazibesi"ni kaybettiği, araştırmacılar tarafından pek ilgiye "layık" görülmediği bir zaman dilimi özelliği taşıyor. Lakin, emek tarihi açısından amele meselelerinin bu kadar acımasız bir şekilde tedavülden kalkmış/kaldırılmış olduğu bu dönemde, zaman zaman farklı yerlerden, farklı bakışlarla, dolaylı da olsa, bu alana katkılar da yapılmaktadır. Bu katkılardan biri Pınar Öztamur'un yazısı idi.[1] Öztamur'un yazısı "amele" sorununa, tarihine doğrudan bir katkıda bulunmuyordu, ama "yoksulluk" olgusu/sorunu üzerinden göz ardı edilmeyecek bazı ipuçları veriyordu. Öztamur'un yazısının temel zaafiyetlerinden biri, yoksulluğu amele dışı bir alana indirgemesi ve tartışmayı bu noktadan başlatması idi. Zira, bu dönem çalıştığı halde, emek gücünü sarf ederek bir gelir elde etmeye uğraştığı halde sefillik düzeyinde yoksul olarak yaşayan pek çok "amele" vardı. Yazı, bilerek ya da bilmeyerek/isteyerek ya da istemeyerek yoksul eşittir işi gücü olmayan üzerine kurgulandığından, ameleyi dışlamış bulunmaktaydı. Oysa yazı konusu olan dönemde, *Cumhuriyet* gazetesi dahil dönemin pek çok gazetesine bakacak olanlar sadece çalışmayanların, bir gelir elde edecek iş güç bulamayanların, dilencilik yapanların, "sokak" çocuklarının, düşkünlerin değil o dönem amele olarak da sıfatlandırılan işçilerin de yoksul olduğunu görecektir.[2] Öztamur'un araştırma-

---

(*) Akademik alanda, Türkiye'de sosyal politikaya yönelik ilk derinlikli tartışma G. Kessler'in *İktisat Fakültesi Mecmuası*'nda yayınlanan "Türkiye'nin İçtimai Siyaset Meseleleri" başlıklı yazısı ve bu yazıyı değerlendiren Yusuf Saim Atasağun'un "Türkiye'de İçtimai Siyaset Meseleleri" yazısı ile başladı denilebilir. Bir bakıma tartışma iki kentin, İstanbul ve Ankara'nın da, tartışmasıdır. Tartışma için bakınız *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 1, Sayı: 2, 1940 ve izleyen sayı.

(**) Mersin Üniversitesi, İktisat Bölümü

1 Pınar Öztamur, "Büyük Buhran ve *Cumhuriyet* gazetesinde yoksulluk üzerine söylemler 1929-1931", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 94, Güz 2004.

2 Hem bunalım döneminin hem de devletçilik döneminin gazeteleri sosyal politika konuları açı-

sını "konusu" itibari ile "sınırlandırması", tartışmasının içine yoksul işçileri almaması, belki, anlaşılabilir. Ancak, A. Buğra'nın *Toplum ve Bilim*'in son sayısında yayınlanan "Devletçi dönemde yoksulluğa bakış ve sosyal politika: 'Zenginlerimiz Nerede?'" yazısının başlığına "sosyal politika"yı da koymasına rağmen ve sosyal politikayı yoksullara sosyal yardıma indirgeyerek ele alması, sosyal politikacıları da tartışmaya davet etmektedir. Bunun yanı sıra yoksulluğun nedenleri tartışılmamış, daha çok sonuçlar üzerinde durulmuştur. Bu yaklaşımın bir parçası olarak da yoksulluğa/yoksullara sürekli muhtaç olan ve onu yeniden üreten kapitalist sistemde emek/sermaye arasındaki ilişkinin göz ardı edilerek, yoksulluk sorununun daha da derinlemesine ele alınmamış olunması da yazıyı tartışmalı bir hale getirmektedir. Öte yandan, konunun ele alındığı dönemde "tecrit ve inkâr" edildiği düşünülen köylülük ve yoksulluğuna yönelik söylem biraz zorlama özelliği taşımaktadır. Zira bunalım yılları hariç kentlerde bir işgücü sıkıntısı vardır, kırsal kesimde ise işgücü eksikliği nedeni ile ekilemeyen tarlalar. Böyle olduğu için de Zonguldak yöresinde köylülerin kömür madenlerinde dönüşümlü olarak çalıştırılması neredeyse "angarya"ya dönüşmüştür. Bu yazı, bu duruma/tutuma itirazın "yüksek sesli bir düşünüşüdür". Bu nedenle de biraz "polemik" içerir, biraz da katkı sağlamayı amaçlar.

Yoksulluk ve nedenleri, sosyal politika ve doğuşu üzerine kısa bir giriş "denemesi"

Buğra (2004: 75) yazısına "Herhangi bir toplumdaki sosyal politika süreçlerinin niteliğiyle o toplumda yoksulun nasıl tanımlandığı ve yoksulluğun nasıl algılandığı arasında yakın bir ilişki var" tespiti ile başlıyor. Bu tespit, yoksulluğun neden ve nasıl doğduğunu sorgulamaktan çok, kültürel olarak "yoksulluğa bakışımız"ı, yaklaşımımızı sorgulayacak bir tarzda ele alınıyor ve yazı bu temel üzerine inşa ediliyor (Buğra, 2004: 76-77). Kuşkusuz bu tarz bir yaklaşım hem yoksulluğu anlamayı zorlaştırır, hem de yoksulluğun neden, niçin, nasıl ortaya çıktığını sorgulamayı önler. Bu nedenle önce yoksulluğun neden, niçin,

---

sından tarandığında işçilerin, yoksulluğun ötesinde de maruz kaldıkları sefil bir hayat yaşadıkları görülecektir. Öyle ki evin geçimine katkıda bulunmak için çalışan kimi anneler, akşam eve döndüklerinde, komşuya terk ettikleri çocuklarını ya açlıktan bitkin görüyorlar, ya kaybolmuş olduklarını öğreniyorlar, ya da kimisinin -çeşitli kazalar dahil- bir nedenle ölmüş olduğunu öğreniyorlardı! Bu yazı, bir bakıma bu yoksul emekçi kadınlara, iyi bakamadıkları, yoksullukların-dan kaynaklanan çeşitli nedenlerle kaybettikleri çocuklarına duyulan saygının bir borcu olarak da kabul edilebilir. Zira, "yeni" yoksulluk yazınında/yaklaşımında bu yoksul emekçilere yer verilmemesi, farklı bir yoksulluk kurgusunun sonucu olurken, gösterilen ve gösterilmeyen açısından olduğu kadar, bilim açısından da ortaya büyük bir "haksızlık" çıkmaktadır. Bu haksızlığı gidermek için büyük bir ilgiye mazhar, büyük bir bölümü yoksul işçilerin yeniden ürettiği bir yoksulluk olan "sokak" çocukları, kimsesizler ve yardıma muhtaçlar kadar sanayileşme sürecinde, sermaye birikiminde, kâr oranlarının artırılmasında hem "bunalım yıllarında", hem de "devletçilik" döneminde acımasızca sömürülmüş işçilere ve yaşadıkları sefaletlere de ilgi göstermek gerekir. Bugün için pek "cazip" bir konu olmasa da!

nasıl ortaya çıktığını ve her seferinde kendisini yeniden ürettiğini ortaya koymak gerekir, dün olduğu gibi bugün de.

19. yüzyıl, sanayileşmenin ve liberalizmin acımasızlığının ve yarattığı yoksulluğun toplumlar tarafından iliklerine kadar hissedildiği bir yüzyıldır. Bu yüzyılın yazın alanının en önemli konularından biri de yoksulluktur. Polanyi'nin (2000) ifadesi ile bu yüzyılda düzinelerce yazar "yoksullar nereden geliyor" sorusuna yanıt aramış, "sürüyle" broşür yazmıştır. Ne hazindir ki, neo-liberalizmin yeniden egemenliğini inşa ettiği 20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başında da yoksulluk en önemli araştırma konularından biri olmuştur. Konu ile ilgili ciltlerce kitap, makale yazılmıştır. Ancak, yüzyıl önce olduğu gibi, bugün de yazarların çok azı yoksulluğun nereden kaynaklandığını görebilmiştir/gösterebilmiştir. Üstelik, Dünya Bankası gibi "mümtaz" kurumlar pek çok yaptığı/yaptırdığı araştırmalar ile bunu daha da bulanık hale getirmeye çalışmakta, daha da ötesine geçerek yoksulluğu "meşrulaştırmakta", doğal, yadsınamaz, kaçınılmaz bir olgu olarak göstermektedir. Adeta, "yoksulluk kaderimse çekerim" söylemini toplumların ruhuna işlemeye çalışmaktadır. "Yoksullukla, yoksullarla birlikte yaşamaya alışmak" söylemi bundan başka bir şey değildir. Bu tutum, yoksulluğu yaratan mekanizmanın sorgulanmasını önlemeye çalışan "zekice" bir buluştan başka bir şey değildir!

Sermaye birikim rejiminin acımasızlığı ile at başı giden yoksulluk özellikle son yirmi yılda büyük boyutlara ulaşınca, yoksulluk kavramı gerek ulusal gerek uluslararası alanda kalkınma ve gelişme tartışmalarının önemli bir eksenini oluşturmaya başlamıştır. Bu tartışmalar, ne yazık ki nedenden çok sonuç üzerinde yoğunlaşmıştır. Yoksulluğun tanımı, onunla nasıl mücadele edileceği konuları tartışılırken sermaye birikimi, artı-değer, kâr oranları gibi kapitalist sistemin temel mekanizması, işleyişi sorgulanmamış bundan özenle kaçınılmıştır/kaçınılmaktadır. Böyle davranıldığı için de yoksulluğun bu türden tanımcıları/açıklayıcıları derinliksiz bir felsefe ile karşımıza çıkmakta, hızlarını alamayarak yoksulluğun bizatihi yoksulların kendilerinden kaynaklandığını ileri sürmektedirler. Ancak bu türden bir yazın/değerlendirme, yoksulluğu da, onu yaratan koşulları da farklı boyutta açıklamakta, gerçeğin kendisini gizlemeye çalışmaktadır.

Yoksulluğun kaynağını, oluş nedenlerini görmezlikten gelenler basit bir durum tespiti yapmaya çalışmakta, anın fotoğrafını çekerek onu anlatmaktadırlar. Bu yaklaşımlara göre de yoksulluğu sınıflandırmak gerekir. Örneğin onlara göre, "mutlak yoksulluk", bir insanın yaşamını minimum düzeyde sürdürebilmesine, yani biyolojik olarak kendisini yeniden üretebilmesi için gerekli kalori ve diğer besin bileşenlerini sağlayacak beslenmeyi gerçekleştirmesine dayalı olarak tanımlanmakta, aynî ve nakdî gelirleri bu temel gereksinimleri karşılamakta yetersiz olanlar mutlak yoksulluk sınırının altında kalmaktadır; "göreli yoksulluk" ise, kişinin bir toplumsal varlık olmasından hareket etmekte ve kendi-

sini biyolojik olarak değil, toplumsal olarak yeniden üretebilmesi için gerekli tüketim ve yaşam düzeyinin saptanmasını içermekte, belli bir toplumda kabul edilebilir minimum tüketim düzeyinin altında geliri olanlar göreli yoksul olarak tanımlanmaktadır.

Yoksulluğu "açıklamaya" çalışan yukarıda belirtilen her iki kavram, işlevsel olarak, genelde parasal göstergeler üzerinden hesaplanmaktadır. Örneğin, uluslararası karşılaştırmalarda mutlak yoksulluk sınırı çoğunlukla, satın alma paritesiyle düzeltilmiş olarak, 1 ABD dolarına eşit günlük harcama düzeyidir. Göreli yoksulluk için çoğunlukla benimsenen yöntem ise, ülke içindeki ortalama ya da medyan gelirin belli bir oranı altında (örneğin % 40) geliri olan bireylerin toplama oranının bulunmasıdır. Her iki yaklaşım da yoksulluğu, toplumsal olarak belirlenen bir asgari geçim düzeyine ulaşmak için gerekli maddi imkânlara sahip olmayan insanların durumu olarak tanımlamaktadır. Bu tanım, yoksulluğu özellikle gelir ve gelir bölüşümü sorunlarına bağlı olarak ele almaktadır. Temel yaklaşım böyle olunca, yoksullukla mücadele araçları olarak da ekonomik büyüme, üretim yatırım ve istihdam yaratma yoluyla gerçekleşen gelir artışı ve gelir bölüşümünün düzelmesi gerektiği ileri sürülmektedir.

Ekonomik büyüme, üretim, yatırım ve istihdam yaratma yoluyla gerçekleşen gelir artışı ve gelir bölüşümünün düzelmesi ile yoksulluğun azaltılacağı söylemi kapitalist sistemin işleyiş yasalarına uygun değildir. Kapitalist üretim tarzında sermaye birikimi ve kâr oranlarını artırma isteği, şiddetli dalgalanmalar ve yoksulluğun artışı ile de ilgilidir. Burada, yoksulluğun müsebbibi olan işsizleşme ve hiç iş bulamama olarak ortaya çıkan işsizlik, emek üretkenliğindeki artışın, sermayenin organik bileşimindeki ve teknik şeklindeki değişimin hızındaki artıştan etkilenir. Böyle bir etki altında kaldığı için işçiler kendi yarattığı sermaye birikimi ile birlikte, kendisini nispi ölçüde fazlalık haline getirip, yoksullaşma sürecini başlatan önce düşük ücretli işçiye, daha sona ücretten yoksun işsize dönüştüren araçları da üretmiş olur. Bunu da daima artan boyutlarda yapar.[3] Ne var ki, kapitalist üretim tarzının bu temel yasasından bihaber olan/bihaber kalmak isteyen ya da "şimdilik" uygun görmeyen yoksulluk teorisyenleri emek verimindeki artışın üstünde yeterli bir istikrarlı büyüme ile istihdam artışı ve yoksulluğu azaltma arasında doğrusal bir ilişki kurarlar.[4] Oysa, yoksulluğun bizatihi kendisi ve en önemli nedenlerinden biri olan işsizlik, birikimin ya da kapitalist temele dayanan zenginliğin gelişmesinin zorunlu bir ürünü olduğu gibi, ter-

---

3 K. Marx, *Kapital*, (Çeviri: A. Bilgi), Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara, 1986.

4 Yukarıda sözü edilen her iki makale farklı kurgulardan hareket etse de Cumhuriyet'in hem bunalım dönemini hem de "devletçilik" dönemini bu temelde değerlendirmedikleri için, soruna bir parça sosyal politika "eksikliği" temelinde yaklaşmak istemişlerdir. Ancak her iki yazarın da "modern" anlamda sosyal politikanın doğuşuna ilişkin kurguları da zaaflı olduğundan, değerlendirmeleri *eksik* kalmaktadır. Yer yer sosyal yardım ile sosyal politikanın özdeşleştirmeye varacak düzeyde ele alınması ise sosyal politikanın kapsam ve konusunu daraltmaktadır. Öyle olduğu için de öznesi değişmektedir!

sine olarak, yoksulluğun bir ifadesi de olan işsizlik, kapitalist birikimin kaldıracı ve hatta üretim biçiminin varlık koşulu haline gelir. Yoksullar, aynı anlama gelmek üzere işsizler, her an el altında bulunan yedek bir sanayi ordusu oluşturur ve bu ordu yoksulluktan beslenen sermayeye aittir. Çünkü, bu işsiz, düşük ücretli yoksullar, sermayenin kendini genişletme konusunda değişen gereksinimlerini karşılamak üzere, daima sömürülmeye hazır bir insan kitlesi yaratır. El altında hazır yoksul insan kitlesi olmadan, emekçi sayısında, nüfusun mutlak büyümesinden bağımsız bir artış olmadan, üretimin boyutlarında genişleme olmaz. Emekçi sayısındaki bu artış ise emekçilerin bir kısmını durmadan işsizleştiren, onları yoksullaştıran basit bir süreçle, üretimdeki artışa oranla çalıştırılan emekçi sayısını azaltan yöntemlerle gerçekleştirilir. Yani, sermayenin bütün hareket şekli, emekçi nüfusun bir kısmını, sürekli olarak yoksulluğun temel nedeni olan işsiz ya da yarı-işsiz insanlar haline getirmeye dayanmaktadır.

Kapitalist sistemin temel mekanizmalarını gizlemeye çalışanların ekonomik büyüme ile yoksulluk arasında doğrusal bir ilişki kurmaya çalışmaları derinliksiz felsefesi de, bu yaklaşımın yüzeyselliği de kapitalizmin temel yasalarını göz ardı etmelerinden kaynaklanmaktadır. *Oysa, sonuçlar, sırası gelince, neden halini alırlar ve durmadan kendi koşullarını yeniden üreten sürecin tümü içerisindeki değişik olaylar, devresel bir şekle bürünürler.* Bu devresellik bir kez yerleşti mi, yoksul nüfusun yaratılmasını -yani sermayenin kendisini genişletmesi için gerekli olandan fazla bir nüfusun meydana gelmesini- ekonomi politiğin kendisi bile, doymak bilmeyen sermaye birikiminin, sınır tanımayan kâr oranlarının yükselişinin zorunlu bir koşulu olarak görür. Ne var ki, ekonomi politiğin, kapitalist birikim için zorunlu gördüğü yoksulluk, nedense yoksulluğu kendilerine temel sorun edenlerce de görmemezlikten gelinir! Çünkü, her bakış bir yöntemdir. Ancak, tercih edilen yöntem de varılmak istenen *menzile* ulaşmayı sağlayan bir araçtır.

Kapitalist üretimin rahatça at oynatabilmesi için yoksullardan oluşan yedek bir sanayi ordusuna ihtiyacı vardır. Bu yoksul yedek sanayi ordusunun büyüklüğüne duyulan bu ihtiyaç yoksullara katılanların sayısını da artırır. Üretim araçları, büyüklük ve etki güçleri bakımından artarken, daha az emekçi çalıştırma araçları haline geldikleri gibi, bu durum, bir de emeğin üretkenliğindeki artış oranında, sermayenin emek arzını, emekçi talebinden daha büyük bir hızla yükseltmesi gerçeğiyle değişikliğe uğratılır. Bir yandan işçi sınıfının çalışan kesiminin aşırı çalışması yoksul yedek ordunun saflarını şişirirken, öte yandan da bu yoksul yedek ordunun rekabet yoluyla çalışanlar üzerindeki artan baskısı, bunları, aşırı çalışmaya boyun eğmek ve sermayenin diktası altına girmek zorunda bırakır. İşçi sınıfının bir kesiminin aşırı-çalışmayla diğer kesimi zorunlu bir işsizliğe mahkum etmesi ve bunun tersi, bireysel kapitalistleri zenginleştirmenin bir aracı halini aldığı gibi, aynı zamanda da, yoksul yedek sanayi ordusu üretimini, toplumsal birikimin ilerlemesine uygun düşecek ölçüde hızlandırır. İşte, yoksulluğun nedeni ve sonucunun birbirine karıştırıldığı anın "puslu res-

mi" burada daha da bulanıklaştırılarak, açıklanmaya çalışılır. Kapitalizmde esas olan herkesi yoksulluktan kurtarmak ve onların yaşam düzeylerini yükseltmek değil, tam tersine mümkün olduğunca önemli oranda bir yoksul kitlesinin varlığını her zaman yedekte tutmaktır. Zira, kapitalizmin temel kurallarından biri yoksulluğun mutlaka olması gerekliliği üzerine inşa edilmiştir. Nedeni ise oldukça basittir. Çünkü, yoksullar -işçi ya da işsiz-, kapitalizmin duraklama ve ortalama refah dönemlerinde refah düzeyi görece daha yüksek işçileri, yoksul olmayan çalışanları baskı altında tutar, aşırı üretim ve refah dönemlerinde onların isteklerini dizginler. Sadece bu nedenle, işsiz yoksullar, emeğin arz ve talep yasasının geçerlilik alanını, sermayenin sömürü ve egemenlik faaliyetlerine mutlak şekilde uyan sınırlar içerisinde tutar. Çünkü, genel ücret hareketleri, tamamıyla, yoksul ve işsiz yedek sanayi ordusunun genişleme ve daralmasıyla düzenlenir ve bu da sınai çevrimin devresel değişmelerine uygun olarak meydana gelir. Ücret hareketleri, işçi sınıfının faal ve işsiz yedek yoksul işçi ordusu şeklinde bölünüşünü gösteren değişen oranlarla nispi artı-nüfus miktarındaki artış ve azalmayla, bazen emilen, bazen serbest bırakılan işçi miktarıyla belirlendiğinden, kapitalist sistem her zaman işsiz yoksullara ihtiyaç duyar.

Emek arzı ve talebi yasasının sermaye birikim sürecinde de yeni işsiz yoksulluğa yol açan esas üzerinde işlemesi ise sermayenin tahakkümünü tamamlar. Bir yandan, işçi sınıfının çalışan kesiminin aşırı çalışması, fazla mesai yapması, yedek yoksul işçi ordusunun yani yoksul işsizlerin saflarını şişirirken, öte yandan da bu yedek işgücü olan işsizlerin rekabet yolu ile çalışanlar üzerinde artan baskısı, bunları, aşırı çalışmaya boyun eğmek ve sermayenin diktası altına girmek zorunda bırakır. Bu süreçte, kapitalistler daha da zenginleşirken, çalışanların reel ücretleri düştüğünden daha da yoksullaşırlar. Ancak, kapitalistin daha da zenginleştiği, sermayesinin arttığı bu dönemde aynı oranda yeni iş olanakları ve gelir artışı yaratılmaz, işsizlik ve yoksulluk aynı oranda ve hızda azalmaz. Çünkü, teknikte ve yönetim biçimindeki her yenilik daha az işçi çalıştırmayı gerektirir, kapitalist ise tercihini hep yeni teknik ve yeni yönetim biçimlerinden yana yapar. İşte bu nedenle, emekçiler daha fazla çalıştıkları, başkaları için daha fazla servet ürettikleri ölçüde kendi yoksulluklarının önünü de açarlar, yoksulluğa davetiye çıkarırlar. Son yirmi yıldır, teknolojideki gelişime, ekonomideki gelişmeye, zenginleşmeye rağmen yoksulluğun yaygınlaşıp, derinleşmesinin kronik bir hal almasının arkasında yatan gerçek, kapitalizmin bu kuralının hayatta somutlaşmasından başka bir şey değildir. Yani pasta büyüdükçe, buradan herkese pay düşmemekte, tam tersine bu pastadan yararlanamayan yoksulların hem sayısı artmakta, hem de payı yükselmektedir.[5] Öyle olduğu için de En-

5 Böyle olduğu için de sermaye cephesinin "hepimiz aynı gemideyiz" söylemi gerçeği yansıtmaz. Yakın zamanlarda, tarihini hatırlayamadığım "az satan" gazetelerimizin birinde, işçiler patronlarının "ne aynı gemisi, tehlike anında gemiden atılacak ilk şeylerin işçiler" olduğunu kendilerine söylediğini "sitemkâr" bir dille anlatmaktadırlar.

gels'in 19. yüzyılın ortasında İngiltere için tasvir ettiği yoksulluk hallerinin, bugün olduğu gibi dün de aynen Türkiye'de görülmesi sürpriz değildir.[6]

Türkiye'nin de bir parçası olduğu kapitalist sistem ve üretim tarzı yukarıda da belirtildiği gibi sürekli yoksullara, yoksulluğu yaratan mekanizmalara ihtiyaç duyar. Bu yoksullar farklı özellikler taşıyarak bugün olduğu gibi dün de karşımıza çıkar. Kapitalist sistemi benimsemiş, bu nedenle bütün kural ve mekanizmalarını istese de istemese de hayata geçirmek zorunda kalacak olan genç Cumhuriyet'i bunalım dönemi ve mecbur kaldığı "devletçi" dönemde yoksulluk açısından sorgulayacaksak, önce yukarıda kısaca açıklanmaya çalışılan mekanizmayı sonra da "modern" sosyal politikanın doğuşunu,[7] mutlaka, ama mutlaka dikkate almak gerekir. Zira, gözden ırak "yaban" olan yoksul köylü, kentteki düşkünler ve çocuklar erken Cumhuriyet döneminin tek yoksulları değildir. "Devletçilik" ilkesi öncesinde ve sonrasında Cumhuriyet yönetimi benimsediği kapitalist sistemin doğasına bağlı olarak, onun kaçınılmaz yasalarının bir parçası olarak yoksulluk ve yoksullar üretecekti. Ancak, yoksulluğun değil, sınıfsal çelişkinin bir ürünü olan "modern" anlamda sosyal politikaya yönelmesi için, kapitalizmin geliştiği her yerde olduğu gibi, Türkiye'de de işçi sınıfının emek/sermaye çelişkisinin çıkar temelinde boy verdiği bir ortamın oluşması gerekiyordu. Buğra'nın yazısının bu alandaki eksiğini/zaafını daha iyi görüp, değerlendirmek için, bu nedenle, kısaca da olsa "modern" anlamda sosyal politikanın doğuşuna göz atmakta yarar var.[8]

Türkiye'de sosyal politikanın bir disiplin olarak gelişmesine önemli katkıları olan C. Talas (1992) sosyal politikanın "ilkçağlardan beri olagelmiş ve temelinde, insanın simgelediği emek gücünün korunmasına dönük bir yeni oluşum"

---

6 Bakınız N. Erdoğan (Editör), *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, 2002.

7 Sosyal politika kavramı (*sozialpolitik*) ilk kez 19. yüzyıl ortalarında Almanya'da kullanılmıştır. Terim tarihsel olarak bir mücadeleyi, bir programı ve parolayı anlatmak amacıyla doğmuştur. Sosyal politika teriminin dar anlamdaki tanımında, sanayi devriminin belirginleştirildiği sınıf çelişki ve çatışmalarının, kurulu toplumsal düzeni sarsmasını önlemeye yönelik önlemler alınması amacı vurgulanır (Gülmez, 2000). Kavramın doğuşundan kısa bir süre sonra, 1873'te Almanya'da Sosyal Siyaset Cemiyeti (Verein für Sozialpolitik) kurulur (Tuna-Yalçıntaş, 1981). Sosyal politika kavramının doğduğu dönem ise sınıf çatışmalarının sertleştiği, sosyalist düşüncelerin işçi sınıfı içinde kök salıp, geliştiği bir dönemdir. Hülasa mevcut düzen tehlike ile karşı karşıyadır!

8 Buğra yazısının başlığına "sosyal politika" ifadesini de koymasına rağmen, nedense sosyal politika ile doğrudan ilgili tek bir kaynağa referans yapmamış, sosyal politikayı adeta yoksullukla özdeşleştirmiş, kurgusunu bunun üzerine yapmıştır. Zaten, sorun da biraz buradan kaynaklanmaktadır. Oysa hem kavramın doğduğu ülke olan Almanya'nın Nazi zulmünden kaçarak Türkiye'ye sığınıp, 1930'lu yılların başında İstanbul Üniversitesi'nde "İktisat ve İçtimaiyat Kürsüsü" kuran, 1945 yılında "İçtimai Siyaset" adı altında ilk sosyal politika kitabını yazan, G. Kessler'i okusa, hem de daha sonra Ankara Üniversitesi'nde benzer bir kürsüyü kuran C. Talas'ı okusa, onlara referans verse bu eksikliği yazısına yansıtmış olmayacaktı. En azından, "modern" anlamda sosyal politikanın doğuşunu yoksullukla mücadeleye indirgeyerek, bu alana bir haksızlık yapmış olmazdı, Türkiye'deki sosyal politika oluşum sürecini eksik ve zaaflı olarak değerlendirmiş olmazdı. Zaten bu yazı da bir parça Kessler ve Talas'a, bilimsel temelde, yapılan bir haksızlığa işaret yazısıdır; Türkiye'de modern anlamda sosyal politikanın oluşum sorunlarına/koşullarına dikkat çekme yazısıdır.

olduğuna dikkat çektikten sonra "Bugünkü anlamına ve boyutlarına ulaşabilmek için yüzyılların geçmesi, toplumların ekonomik, sosyal, siyasal ekinsel yapılarının köklü değişikliklere ve dönüşümlere uğraması gerekmiştir" demektedir. Bu sürece bağlı olarak, "liberal ve XVIII. Yüzyıldan başlayarak gelişen yeni kapitalist düzende daha sınırlı bir sosyal politika anlayışı içine girilmiştir. Böylece, zaman içinde sosyal politika, yeni sınıflar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi, işçi-işveren ilişkilerinde denge kurulması ve gerektiğinde işçi sınıfını, onun emek gücünü korumak doğrultusunda devletin müdahalelerde bulunması anlamını kazanmıştır" (Talas, 1992).

Modern anlamda sosyal politikanın doğduğu ve geliştiği zaman diliminde sosyal politika pek çok "düşünürün gözünde sınıflar arasındaki savaşımları, çelişkileri ve dengesizlikleri gidermeye, uyum sağlamaya dönük bir bilim dalıdır" (Talas, 1992). Toplumsal yaşantıdaki dinamizm, sosyal politika alanını sürekli değişime zorlamıştır. Bunun sonucu olarak da sosyal politikanın konusu ve kapsamı sürekli gelişmiştir. Başlangıçta çalışan çocuk ve kadın işçilerin korunmasına yönelik önlemler olarak ortaya çıkmışken izleyen yıllarda tüm işçileri konu edinmiştir. Bu evrimin birinci aşaması kişisel yardımlardan kişisel haklara ve sınıfsal korumalara geçiştir. İkinci temel aşama ise geniş anlamda sosyal politika olarak tanımlanan tüm halkın refahının yükseltilmesi, toplumsal barış ve adaletin sağlanmasının temel hedef edinildiği aşama idi. Ancak yaklaşık çeyrek yüzyıldır, çağın önemli sorunlarından biri haline gelen yoksulluk, sosyal politikanın en önemli konularından biri olmaya başlamıştır. O kadar ki bu "yeni" durumu tarif etmek bakımından "eski" yoksulluk kavramı yetersiz kalmış, bu nedenle yoksulluğun yeni halini tarif için başına bir de "yeni" sıfatı konmuştur.[9] Öyle anlaşılıyor ki bu kez düzene yönelik tehlike iyi kötü bir işe sahip olan işçilerden, işçi sınıfından değil, büyük çoğunluğunu işsizlerin oluşturduğu yoksullardan gelmektedir. Bu nedenle de önlemler bu kez bu "yeni" gruba yönelik olarak oluşturulmaya başlanmıştır. Sosyal politikanın konusu ve kapsamı bu nedenle bir kez daha yeni bir aşama ile karşı karşıya olmaktadır, kaygı ise hep aynıdır: düzenin selametini sağlamak. Zira, dün olduğu gibi bugün de sosyal politikanın temel amacı "kapitalist toplum düzeni içinde sınıf savaşımlarının nedenlerini gidermeye dönük önlemler ve politikalar" öngörmek, oluşturmak, uygulamaktır (Talas, 1992).

Aslında sosyal politikayı evrimi açısından ele aldığımızda üç ana dönem altında değerlendirmek mümkündür. İlk dönem 1841-1890 arasıdır ve temel özelliği devletin oldukça yavaş sahneye inip, bazı sınırlı korumacı önlemlere yönelmesidir.[10] İkinci dönem 1890-1945 arasıdır ve artık devlet çalışma ilişki-

---

9 Bakınız A. Buğra ve Ç. Keyder, *Yeni Yoksulluk ve Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi*, 2003.

10 Bu dönem, Buğra'nın (2004: 78-79) yazısında gelişmiş toplumlarda "modern sosyal politika önlemlerinin ilk olarak kitlesel yoksulluk dönemlerinde gündeme geldikleri"ni belirttiği dönemdir de. Ancak, bu dönemdeki oluşum modern anlamda bir sosyal politikadan çok onun embri-

lerini düzenlemek için devrededir, bu alana yönelik düzenlemeler yapar.[11] Üçüncü dönem ise 1945-1973 dönemidir ki sosyal politikanın yaygın olarak uygulama alanı bulduğu, konusu ve kapsamını genişlettiği bir dönemdir ve devlet artık hemen hemen her yerdedir ve önüne "sosyal" sıfatı gelmiştir.[12] 1973 sonrasını ise, en çok ihtiyaç duyulduğu bir zamanda, sosyal politika alanından devletin ricat ettiği, üçüncü aşamanın tersine, sosyal politikanın konusu ve kapsamının daraltıldığı bir evre olarak nitelendirebiliriz, ki burada karşımıza tekrar yoksullar çıkar/çıkartılır.[13]

Devletçi dönem ve sosyal politikaya dair bazı notlar: Bir ihtimal daha var

Genç Cumhuriyet'i ve yöneticilerini sosyal politika açısından değerlendirirken sorunu basit bir yoksulluk olgusuna indirmek açıklayıcı olmaktan uzak kalır. Zira, bu dönem, sanayileşmiş pek çok ülkede sosyal politikanın bir devlet politikası olarak yeni yeni benimsendiği ve uygulanmaya başladığı bir dönemdir. Öyle ki Fransa yıllık ücretli izinler için 1930'lu yılları, İngiltere iyi bir sosyal güvenlik için 1940'lı yılların ikinci yarısını bekleyecekti. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 1919 yılında sosyal politika alanında başlayan çabaları gerçek anlamda hayatta karşılığını bulabilmek için İkinci Dünya Savaşı sonrasını bekleyecekti.

En temel tüketim mallarını üretemeyen, "Batı" dünyasının ekonomik düzeyi ile arasındaki uçurumu biraz olsun kapatmak için yoğun çaba sarf eden, sanayileşme için kaynak yaratmada emek gücünün sömürüsüne ihtiyacı olan genç Cumhuriyet'in yöneticilerinin zihninde bu dönemde bırakalım geniş anlamda sosyal politika önlemlerini almayı, dar anlamda sosyal politika önlemlerine bile rastlamak zordur. Rastlanıldığında ise bunların bir temenniden öteye gitmediği düşünülmelidir. Genç Cumhuriyet'in yöneticileri bu dönem daha çok "az zamanda çok işler yapılması", düzenin oturtulması ve rejimin kendisini sağla-

---

yonik, kurumsallaşmamış, sürekliliği olmayan halidir ve daha çok, başlangıçta kadın ve çocuk emeğinin korunması alanında kendisini gösterir, giderek çalışma ilişkilerini daha geniş alanda kapsar (Gülmez, 1991: 78-140; Gülmez, 2000, 9-34). Bu nedenle de bu dönem bile sosyal politika açısında sosyal yardıma indirgenemez. Öyle olduğu için de Buğra'nın (2004: 79) "biz bize benzeriz"i çağrıştıran Türkiye'de tek parti dönemindeki sosyal politikanın erken sanayileşen ülkelerden farklı olduğu tespiti temelsiz kalır.

11 Bu dönem, Buğra'nın da (2004: 79) "modern sosyal politikanın yoksulluğa çözüm arayışları içinde oluştuğu, çalışanlara yaşlılık, hastalık geçici işsizlik gibi risk durumlarında destek sağlayan sosyal güvenlik önlemlerinin 'sosyal sigortanın', daha geç bir aşamada ortaya çıktığı"nı ileri sürdüğü dönemdir. Oysa, bu dönem işçi hareketlerinin, sosyalistlerin düzeni tehdit ettiği, çıkar çatışmalarının sınıf temelinde derinleştiği bir dönemdir. Sosyal politikanın da temel amacı, daha önce belirtildiği gibi, "kapitalist toplum düzeni içinde sınıf savaşımlarının nedenlerini gidermeye dönük önlemler ve politikalar" öngörmek, oluşturmak, uygulamaktır (Talas, 1992).

12 Daha ayrıntılı bir analiz için bakınız Marie-Therese Join -Lambert, *Politiques Sociales*, Dalloz, Paris, 1994.

13 Bu yeni dönem ile ilgili iyi bir tartışma "seti" için bakınız Türk Harb-İş, *Avrupa'da Sosyal Koruma*, Ankara, 1998.

ma alması ile ilgilidir. Böyle olduğu için de Umumi Müfettişlerin raporlarında zaman zaman yoksulluğa, işsizliğe, bazı yerlerin geri kalmışlığına değinilirken hep düzen için tehlike oluşturup oluşturmadığına da vurgu yapılırdı.[14] Kuşkusuz, halkın vaziyet-i umumiyesini öğrenmek için kullanılan tek araç umumi müfettişlikler değildi. CHP milletvekilleri de 1930'lu ve 1940'lı yıllar boyunca parti örgütlerinden habersiz olarak il il, ilçe ilçe dolaşmış, tespitlerini Genel Sekreterliğe iletmiştir. Bu raporlar CHP tarafından da ilgili bakanlıklara iletilerek ilgilenilmesi istenmiştir.[15]

Zira bu dönem sendikal örgütlenme yasaklarına bir de grev yasağının eklendiği bir dönemdir. 1936 yılında bir İş Kanunu çıkarılmış, 1937 yılında yürürlüğe girmesi düşünülmüştür. Ancak, bu yasa ölü doğmuş bir yasadır. Otoriter yanı ağır basan, yer yer koruyucu hükümler içeren bu yasa ne yazık ki uzun yıllar ne özel kesimde ne de kamu kesiminde uygulanmıştır. Zaten sosyal politika açısından koruyucu özellik taşıyan pek çok maddesi de İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile askıya alınmıştır.[16] Öyle ki, 1946 yılından itibaren kurulan sendikaların 1960 yılına kadar temel amacı ve çabaları İş Kanunu'nun sosyal politikaya dönük koruyucu hükümlerinin hayata geçirilmesine yönelik olmuştur. Çocuk ve kadın emeğinin istismarının önlenmesi, uzun süreli çalışmaların 8 saate düşürülmesi, zamanında ödenmeyen ücretlerin ödenmesi bu türden konulardır.[17]

Bir yandan hızla sanayileşmeye çalışan, öbür yandan başta demiryolları olmak üzere yabancıların mülkiyetinde olan pek çok kurum ve işletmeyi satın alarak millileştirmeye çalışan genç Cumhuriyet'in, henüz Batı'da bile tam kar-

---

14 Bakınız C. Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, 2003.

15 1938 yılında CHP'nin "1777 resmi ve itibari nahiyede ve 25307 köy ve mahallede teşkilatının tamam" olması Parti ağının ne kadar yaygınlaştığını ve en ufak birimlerin bile nefes alış verişlerini bilecek düzeye ulaşmasını göstermesi açısından oldukça anlamlıdır (CHP, 1938: 9). Bu yaz üniversitemizden izin alabilirsek daha ayrıntılı olarak incelemeyi düşündüğümüz T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan bu raporlar hem sosyal politika açısından hem iktisat politikası açısından oldukça zengin veriler içermektedir. Konya ili Ereğli ilçesi ile ilgili bir raporda şunlar yazılmıştır: "İşçi, amele, esnaf durumları normaldir. Sümer bank bez fabrikasının kurulmasile burada bir amele hayatı başlayacaktır. Şimdiden bazı işçiler müteahhitlerden alacaklarını alamadıklarını ve gündeliklerin yükseltilmesi için Partiye başvurmaktadırlar. Partimizin burada başlamak üzre bulunan amele hayatının gereklerini karşılayacak teşkilatın kurulmasını düşünmesi faydalı olur." Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi (DAGM CA), 490.1.0.0, Bazı illeri teftişe çıkan CHP milletvekillerinin işçi ve esnafın durumuna dair verdikleri raporların hülasası, Konya Dosyası.

16 Milli Korunma Kanunu adı altında çıkarılan kanun adeta İş Kanunu iptal etme kanunudur, bu nedenle sosyal politika alanında atılan ürkek çekingen adımlar hızla geri alınmıştır.

17 CHP Gaziantep milletvekillerinden Bekir Kaleli'nin Isparta'yı teftişi sırasında karşılaştıklarını yansıtan raporu bu türden sorunları gösteren iyi bir örnektir. Kaleli'nin CHP Başkanlığı'na sunduğu rapor, Genel Sekreterlikçe dönemin Ekonomi Bakanı olan C. Bayar'a bir üst not ile iletilmiştir. 4 Şubat 1936 tarihli bu notta "Isparta'da sabahtan akşama kadar çalıştırılan ve hemen hepsi kadın ve çocuktan ibaret olan yüzlerce işçilerin sihhat ve gündelik bakımından durumları eyi olmadığı o havali örgütümüzü teftiş eden Gaziantep Saylavı Bekir Kaleli tarafından verilen raporda bildirilmesi üzerine Isparta'daki kurumumuza yazılmıştı. Mesele Yüksek Bakanlığınızı ilgilendirdiğinden aldığımız cevabın bir örneğini saygılarımla sunarım. CHP Genel Sekreteri, Kütahya Saylavı". DAGM CA, 490.1.0.0. Bazı illeri teftişe çıkan CHP milletvekillerinin işçi ve esnafın durumuna dair verdikleri raporların hülasası, Isparta Dosyası.

şılığını bulmayan geniş anlamda sosyal politikaya yönelmesini beklemek dönemin koşullarına uygun düşmemektedir. Zira, bu dönemde, işgücü sıkıntısına rağmen, yüksek işgücü devrine rağmen[18] işçilere yönelik sosyal politika kararları almaktan imtina eden ve alınan kararlar varsa bunları uygulamamak için çeşitli "bahaneler" uyduran "devletçi" bir Devlet vardır.[19] Üstelik, tartışma konusu olan dönem Cumhuriyet rejimi için oldukça sıkıntılı bir dönemdir de. Hem rejimin benimsenmesi hem de düzenin kurulması açısından... "Devletçilik" ilkesinin benimsendiği dönemde devletin sosyal politikası daha çok düzen ve rejim sorunu ile ilişkilidir. Bu nedenle, dar anlamda sosyal politikanın konusu olan çalışma ilişkileri alanına yönelik düzenlemeleri otoriter yanı ağır basan, yer yer sınırlı boyutlarda da olsa korumacılığı içeren bir sosyal politikadır. CHF'nin 1931 yılı Programının "İktisat" ile ilgili olan "Üçüncü Kısım"ında "Milliyetçi Türk amelesi ve işçilerinin hayat ve haklarını ve menfaatlarını göz önünde tutacağız." (CHF, 1931: 33) ifadesinin arkasında yatanları ise R. Peker açıklığa kavuşturacaktı.

CHF Genel Sekreteri Recep Bey (Peker) 16 Ekim 1931 tarihinde Darülfünun'da (İstanbul Üniversitesi) yaptığı konuşmada CHF Programını açıklarken dar anlamda sosyal politikaya neden yönelmek zorunda kalacaklarının ipuçlarını da vermektedir: "Bir vatan için menfaatler, mutlaka bazı vasıfların benzeyişi ve müşterekleşmesi iddiasından gidilerek sınıflaşmak yolu ile temin edilemez. Bütün dünyada görülen misallere bakarsak sınıflaşmak fikri insafsız, ihtiraslı ve taasuplu bir sınıf mücadelesini ve bu da vatandaşların mütemadi çatışmasını doğuruyor. Bu çatışma bir devletin yaşamasında ve tehlikelerden korunmasında en büyük kuvvet olan milli birliği ve milliyet fikirlerini yavaş yavaş tahrip ediyor." Bunun için de "sınıflaşmayı reddedip", "bunun yerine milletçe kütleleşmek fikrini müdafaa etmek" gerekiyor (Peker, 1931). Sınıf teme-

18 1930'lu yıllar tıpkı Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi Türkiye'de de ciddi bir işgücü sıkıntısının yaşandığı dönemdir. Hem savaşlar hem de göçler nedeniyle önemli oranda nitelikli işgücünü kaybetmiş olan genç Cumhuriyet, köylerden yeterince nüfus çekememiştir. Bunalım döneminde kentlere akın eden köylülerin temel sorunu ise vergileri ödeyecek kadar parasal bir gelir elde etmekti. İşçiliği bir meslek olarak görmeyen bu kesim, yeterli parayı sağlar sağlamaz hızla köylerine dönmekteydi. Yoksulluk edebiyatında, 1930'lu yılların ilk yıllarında "öteki" olarak algılanan yoksullar işte bu köylülerden ibarettir, bunlar da uzun süreli olarak kentlerde kalmayı düşünmemektedirler. Nitekim, izleyen yıllarda kamu işletmelerinin işçi ihtiyacını karşılamak için her zaman yüzde elli civarında fazla işçi istihdam edilmiştir. Zira, işçilerin yarısı belli bir gelir elde ettikten sonra, ya da hasat mevsimi geldiğinde işlerini bırakıp köylerine dönüyorlardı.

19 Yeni kurulan işletmelerde çalıştırılacak işçi bulunmaması, gelen işçilerin uzun süre kalmaması hem devleti hem de devletle "özdeşleşmiş" olan CHP'yi sorunlar üzerinde düşünmeye itmiş, bu nedenle işçi evleri yapılması, kreşler açılması gibi konular sık sık gündeme gelmiş, raporlarda dillendirilmiştir. Ancak 1940'lı yılların sonuna kadar da bu konuda önemli adımlar atılmamıştır. 1947 yılı sonunda, TBMM adına Türkiye'nin çeşitli yerlerini dolaşan işyerlerini gezen, işçilerle konuşan milletvekilleri gözlemlerini bir rapor olarak Meclis'e sunmuştur. Bu rapor için bakınız DAGM CA, 490.1.0.0, "Bazı bölgelerdeki fabrika, işyerleri ve işçilerin genel durumu hakkında Büyük Millet Meclis'i Çalışma Komisyonunda bir grubun hazırladıkları rapor", 30.12.1947. Ayrıca CHP'nin işçi sorunları ile ilgili çalışmaları için Parti müfettişlerinin il il hazırladığı raporlara da bakılabilir.

linde oluşumların tehlikesinden, bunların yayılması olasılığından ve bunun endişesinden de söz eden Recep Bey "Memleketimizde günden güne inkişaf eden sanayi hayatımızın icapları olarak yer yer tekasüf etmekte bulunan amele kitleleri arasına bu muzır ve fesatçı unsurların (komünist, y.a.) girmemesi için icap eden bütün tedbirler alınmış bulunmaktadır" (CHP, 1938: 59).

Kuşkusuz bunlar sadece R. Peker'in kendisine özgü düşünceler değildi. Bu düşüncenin hayata geçirildiği işçilerin yoğun olduğu, etnik açıdan çok çeşitliliğin yaşandığı İzmir'de, CHP İl Başkanı Avni Doğan, ki daha sonra umumi müfettiş olacaktır, "Türk işçi ve esnafının diğer memleketler siyasal hareketlerile en küçük bir ilgisi yoktur. Arada ulusal bünye farkları vardır. Türk işçi ve esnafı milliyetçi ve devletçidir ve kendi siyasallığımıza göre bir hususiyet taşımaktadır. Türk işçisi devrime uymuş, yürümektedir, kitapların tarif ettiği şekilde bizde bir amele sıkıntısı yoktur. Türk işçisi, Türk tarihinin kaynaklarından aldığı kuvvetle daima Atatürkün rejiminin çizdiği yoldan yürüyecektir" (CHP, 1935b: 8) derken bu görüşlerin Parti görüşü, aynı anlama gelmek üzere devlet görüşü olduğunu da göstermiş olmaktadır.

Recep Peker'in konuşması bunu ortaya koyan önemli bir yaklaşımdır: "Arkadaşlar; Türkiye'de ulusal endüstri ilerlemektedir. (...) Bütün bunların neticesinde memlekette geniş bir işçi sınıfı türemektedir. (...) Gerektir ki, bu ileri gidişin tabii neticesi olarak artacak işçi sınıfları; klasik sınıf mücadelesi, liberal devletin her fena cereyana açık ruhunda doğup onun içinde beslenmiş olan ve ona karşı cephe alıp çalışmış bulunan ve gaye olarak onun yerine bir sınıf tahakkümü devleti kurmayı güden noktai nazarı takib eden cereyanlar, ulusal Türk devletinin değerli evlatlarından ve yurddaşlarından ibaret olan bu yeni genç Türk işçi sınıfını zehirlemesine ön vermesin. Ve bu genç tabaka yurd için olduğu kadar kendileri için de felaket getiren yanlış duygularla zehirlenmesin" (CHP, 1935a: 14; Peker, 1984: 35-57). Yaklaşım bu olunca, sosyal politikanın önemli araçlarından biri olan çalışma hayatını düzenleyen mevzuata da bu ruhun yansıması gerekecektir. Nitekim, R. Peker'ce "rejim" yasası olarak da dillendirilen, 1936 yılında kabul edilen İş Kanunu bu ruha sahiptir (TBMM, 1936: 83-85).

Devletçilik ilkesi temel alınıp, ülke ekonomisi devlet denetimi altına sokulduğunda "milli bir çalışma politikası", aynı anlama gelmek üzere "milli bir sosyal politika" da kaçınılmaz olmaktadır. Ali Fuat'ın (Başgil) ifadesiyle, işçi ve işveren "münasebet ve menfaatların nazımı ve ulusal ülkülerin hamili olmak sıfatiyle de devlet için çalışanlara ve çalıştıranlara karşı müsbet bir takım vazifelere yükleme zarureti ortaya çıkar" ve "iş nizamının ve kanununun bağlanacağı hukuk sistemi bu sistemdir". Çünkü, "bu günün millet ekonomisi rejiminin esasını teşkil eden sanayi istihsalinde (...) bütün bir memleketin menfaatı (...) bir ulusal istiklal meselesi vardır" ve "ulusal hayat ve faaliyeti devletin şuurlu ve düzen verici merkezine bağlamak; sosyal kuvvetler, münasebetler ve menfa-

atlar arasında sıkı bir bağlılık ve ahenk kurmak" gerekmektedir (Başgil, 1936: 12-13, 15). Bu politikanın bir parçası olarak çıkarılmış olan İş Kanunu, kaynaşmış ve ayrıcalıksız bir kitle yaratmayı amaçlamaktadır. Saymen bunu şöyle ifade etmektedir: "... kanun projesine hakim olan ruh her şeyden üstün tutulan milli menfaattir. Ve bu itibarla İş Kanunu projesi (...) bir milli bir kanundur. (...) Bundan başka kanun projesi Devletçi, müdahaleci bir kanun projesidir (...) zira memlekette bir sınıf mücadelesi yok, bir millet menfaati ve bunun icap ettirdiği bir umumi kalkınma zarureti vardır" (Saymen: 1954: 56). Bu haleti ruhiye sadece İş Kanunu'na yansımamış, daha sonra 1947 yılında çıkarılacak olan Sendikalar Kanunu'na da egemen olmuştur.

Çalışma Bakanı Sadi Irmak, TBMM'de yaptığı bir konuşmada "işçimizde bu proleterlik duygusunun ve durumunun husule gelmemesine en fazla dikkat edeceğiz" diyor, kurulacak sendikaların "yabancı ideoloji oyunlarının dışında hür ve milli duyguya dayanan bir gelişmeye kavuşmalarını sağlayacak bir kanun tasarısı"nın hazırlandığını dile getiriyordu (Çalışma Bakanlığı, 1947a: 51). Başbakan Recep Peker ise, hazırlanmakta olan Sendikalar Kanunu'nun milliyetçi karakteri hakkında şu haberi veriyordu: "Milli telakkilere aykırı ideolojik zihniyetlerin tesiri altında tutulmak istenen işçi meslek teşekküllerini işçilerimizin yurtsever duygularına ve milli ruha uygun esaslar üzerinde kurmayı temin için bir milli Sendikalar Kanun tasarısı hazırladık ve Meclise sunduk." Sendikaları milliyetçi karakter taşıyan kurumlar olarak düzenleyecek olan sendikalar yasası konusunda muhalefet ve iktidar aynı görüşü paylaşmaktadır. Demokrat Parti'nin önde gelenlerinden Fuad Köprülü tasarı ile ilgili görüşlerini açıklarken "kanunun milli bir ruhla yapılmasını" memnuniyetle karşıladığını belirtmektedir (Çalışma Bakanlığı, 1947b: 55). İktidarı ve muhalefetiyle, sosyal politikanın en önemli araçlarından biri olan çalışma hayatı mevzuatına böyle bakılan bir ortamda, dar anlamda sosyal politikanın gelişmesine olanak yoktur. Zira, öncelikler belirlenmiştir. Sanayileşmek, hızlı sanayileşmek, yani "az zamanda" çok işler başarmak![20] Bunun için de otoriter yanı ağır basan, yasakları içeren yasalara ihtiyaç vardır. Tıpkı İş Kanunu gibi, tıpkı Sendikalar Kanunu gibi. Böyle bir ortamda yeşermiş olan "devletçilik"in sosyal politika ile doğrudan bir ilgisi de olamazdı. Olsa olsa bugünün söylemi ile "pasta büyüdükçe" bunun halka da yansıyacağı düşünülen dolaylı bir ilgi söz konusu olur.[21] Ne var ki dönemin verileri bunun böyle olmadığını gösteriyor.

---

20 1931 yılında Parti programına giren "Devletçilik" ilkesi şöyledir: "Ç) Ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde -bilhassa iktisadî sahada- Devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır".

21 CHP'nin Cumhuriyet'in 15. yılı münasebetiyle yayınladığı kitabın "devletçilik" ile ilgili değerlendirmesinin ilk cümlesi bu yaklaşımı açıkça ortaya koymaktadır: "Yeni Türk devletinde milletin refah seviyesini yükseltmek ve yurdu imar etmek düşüncesi (...) devletin şümullu ve üstün kudretinden istifade etmek lüzumunu meydana koydu" (CHP, 1938: 11).

Boratav (2003), 1930-1939 dōneminde ōzel sektōr reel ūcretlerinin 1932=100 kabul edildiğinde, 1939'da 88.1'e düştüğünü belirtmektedir. Ücretlerin ve kârların mili gelir içindeki payları ise "devletçilik" dōneminin sosyal politika anlayışını daha iyi ortaya koyacak veriler içermektedir. 1932 yılında ücretlerin milli gelir içindeki payı % 1.3 iken bu pay 1939 yılında % 1.7'ye çıkmıştır. Ancak yükselişin nedeni ücret artışları değil, ücretli sayısındaki artıştır. Özel sanayi kârlarının milli gelir içindeki payı 1932'de % 72 iken, 1939'da % 78.2'ye yükselmiştir (Boratav, 2003: 73). Devletçilik dōneminin temel felsefesi kapitalizmin işleyiş mekanizmalarına uygundur. Bu nedenle, bu dōnem neden ne dar anlamda ne de geniş anlamda sosyal politikaya yōnelinmediği sorgusu anlamsız kalmaktadır. "Az zamanda" çok işler yapmak için, hızlı sanayileşmek için dar anlamda sosyal politikanın araçları, mekanizmaları bir kenara itilecek, otoriter yanı ağır basan, "rejim"i ōn planda tutan, "milli" düzenlemelerle yetinilecekti. Çünkü, sermaye birikimi için, hızlı sanayileşmeye kaynak yaratmak için bu gerekli idi. Böyle bir ortamda, hızlı sanayileşme için gereksinim duyulan kaynaklar ise geniş anlamda sosyal politika uygulamalarına yōnelik harcanmayacak, "sokağa" atılmayacak kadar değerli idi. Bu nedenle sokak çocukları sokakta kalmaya, düşkünler kōprü altında yatmaya, açlar da Kızılay'dan beslenmeye devam edeceklerdi. Zira sosyal politika biraz da ekonomik gelişmişlik dūzeyi ile ilgilidir. Ekonomik gelişmişlik dūzeyi devletin sosyal niteliğini geliştiren etmenlerden biridir (Koray, 2000). Aslında CHF'nin 1931 yılında kabul ettiği programın "İçtimai hayat ve umumi sıhhat" başlığı altında sosyal politika ōnlemleri olarak ōngōrdükleri, gōz ardı edilmeyecek kadar ōnemlidir.[22] Ne var ki, devlet ile bütünleşmiş olan CHP, bu politikaları hayata geçirmede çok da istekli olmamıştır/olamamıştır. Bunda ekonomik durum kadar, sosyal politika açısından devralınan mirasın yetersizliği de etkili olmuştur.

CHP'nin 25. kuruluş yılı nedeni ile yayınlamış olduğu bir broşürde, 1948 yılına kadar yapılan "sosyal yardım işleri" açıklanmaktadır. Buna göre 1923 yılında üç tane olan "genel muvazeneye" dahil hastane sayısı 1948'de 41'e, 1926'da iki tane olan doğum ve çocuk bakımevi sayısı 14'e çıkarılmıştır. İzmir'de tesis edilen Sağır-Dilsiz ve Kōrler Kurumu 1936'da bir kişi mezun etmişken, 1948'de bu kurumdan 230 kişi yararlanmıştır. Sağlık memuru ve ebe yetiştirmek için okullar açılmıştır. 1931-1948 arasında "çok çocuklu ailelere yardım faslından 4.5 milyona yakın ikramiye dağıtılmış", "bu meyanda birçok hayır derneklerine de yardımlarda bulunulmuştur" (CHP, 1948: 59).[23] Buğra

---

22 İlgili öneriler şöyledir: "3. Fırka çocuk hayatiyle suret-i mahsusada alakadardır. Doğum evlerinin arttırılmasına çalışılacaktır. Amele mıntıkalarında kadın işçilerin çalıştıkları esnada çocuklarına bakacak müesseseler yaptırılmasına ve bunların arttırılmasına devam olunacaktır. 4. Kimsesiz çocuklar, yardıma muhtaç ihtiyarlar ve maluller milletin vesayet ve himayesi altındadır."

23 CHP, hayır cemiyetlerine yardımı oldukça önemsemiş, bu nedenle 6.9.1931 tarihinde yayınlanan bir tamimde, hayır cemiyetlerine yardım ile ilgili yapılması gerekenleri dile getirmiştir: "Fırkamızın para işlerinden temiz olması ve bütün hesap ve para muamelelerinin fevkalade

(2004: 75), devletçi dönemde yapılan bu türden faaliyetlerin, yardımların devletin sorumlulukları arasında sayılmadığını, gönüllü çabalara terk edildiğini, sosyal yardım alanının büyük ölçüde gönüllü çabalar ve sivil toplum kuruluşlarına ait bir alan olarak değerlendirildiğini belirtiyor. Ancak bu gönüllü kuruluşların devletten bağımsız olmadıklarına, CHF ile iç içeliğine dikkat çekiyor. Aslında 1930'lu yıllar CHF ile devletin de iç içe geçtiği yıllardır. Daha önce örneklerle de açıklandığı gibi bu yıllarda Parti'nin faaliyetleri ile devletin faaliyetleri arasında keskin, ayrışmış bir sınır yok. Devlet'in "umumi müfettişleri" varsa, Parti'nin de var. Umumi müfettişler bulundukları yerler ile ilgili raporlar yazıp, bunları yöneticilere sunuyorsa, Parti'nin müfettişleri de hazırlayıp sunuyor ve Parti Genel Merkezi bunları Devlet'i temsil eden bakanlıklara gereği için iletiyor. Sosyal yardım alanını devletin sorumlulukları içine alınayıp da bunu Parti'ye ve Parti'nin ağırlığı olduğu "hayır cemiyetlerine" bırakmak bir tür "iş bölümü" olarak değerlendirilebilir mi? Bu soruya yanıt bulmak için Kessler'den (1940: 140) uzun bir alıntı yapmak gerekiyor:

> "Filhakika memlekette okuyup yazma bilmiyenlerin miktarı çok fazla olduğundan, idare otonomisi ve hür bir teşkilat hayatı henüz teşekkül ve inkişaf etmediğinden ve memleketin mali kudretleri hemen hemen tamamen milli müdafaa hizmetlerine, yol ve demiryolu inşaatına ve sanayileşme planlarının tahakkukuna hasrü tahsis edildiğinden ve bunun böyle olması da kaçınılmaz bir mecburiyet olduğundan, yeni Türkiye'nin içtimai problemlerinin halli, bazı hususlarda hatta garbi Avrupa devletlerinden bile daha ziyade müşkülat arz ve tevlid etmektedir. Hükumet, parlamento (memurlardan ve halk mümessillerinden müteşekkil ve parti mücadeleleri tanımayan bir parlamento) ve münevverler içtimai vazifelerin kesret ve müşkülatını sarahaten müşahade etmektedirler. Mahaza bunlar, bütün bu vazifelerin hepsini birden aynı zamanda ele almanın ve üzerlerinde çalışmanın kabil olmadığını da takdir etmektedirler. Bununla beraber mezkur vazifelerden hangisinin en mühim ve müstecal olduğuna ve bundan dolayı evvela ve tercihan ele alınması lazım geldiğine dair bir karar vermek de çok müşküldür".

Sosyal politika açısından sorunların çok olduğuna, ama kaynakların sınırlı olduğuna dikkat çeken, kendi deyimi ile otuz yıllık sosyal politikacı olan Kessler, bir de sınırlı kaynakların kullanılacağı alanlar arasında tercih söz konusu olduğunda bunun sanayi, ulaşım, savunma gibi "zorunlu" alanlara ayrılmasını anlaşılır buluyor ve uygun bir dille "her şeyin bir sırası, vakti var" diyor. Bu durumda geriye, bu sorunla uğraşacak, boş kalan bu alanı dolduracak kurum-

---

muntazam ve açık bulunmasını en lüzumlu düstur telakki ederiz. Bu sebeple hayır cemiyetleri namına bütçelere konulup sarfiyatı bize ait olmıyan paraların kasamıza girip çıkmasından içtinap eyleriz. Yalnız teşkilatımız bunların bütçelere konmasına azami surette çalışmalı ve bütçeye konurken tahsisat yekununun bütçenin tasdikatından sonra hangi cemiyetlere ne nisbette tevzi olunacağı daha bidayette alakadarlarla görüşülüp tayin, tespit olunmalıdır". DAGM CA, 490.1.0.0. Daha 1929 yılında bu türden cemiyetlere yönelik başlayan yardım düşüncesi (Bakınız DAGM CA, 490.1.0.0, "CHP Ankara Merkez İlçe Teşkilatı hayır cemiyetleri hakkında yapılan yazışmalar, 7.5.1929), izleyen yıllarda da sürdü (DAGM CA, 490.1.0.0, "Hayır kurumları için bütçeye konulacak yardım tahsisatı, 1936).

lar gerekiyor. Devletten ve CHF'den çok da bağımsız olmayan gönüllü kuruluşlar tam da bu noktada devreye giriyor! Tesadüf mü? Hayır. Zira parasal açıdan destekleniyorlar. Bu türden cemiyetlerden olup da 1933 yılında kurulmuş olan Ortaköy Fıkaraperver Cemiyeti'nin "faaliyet raporları" bu gönüllü kuruluşların, imdada yetişen "zenginler" kadar, devlete de muhtaç olduğunu gösteriyor. Cemiyet'in 1947 yılındaki üye sayısı 152, bunlardan elde edilen "hasılat" ise 981 lira 50 kuruştur. 1946 yılında yetmiş kişiye her gün yemek verirken, 1947'de bu sayı 120'ye çıkmıştır. Ancak bu çok yetersizdir. Zira, "Ortaköyde yoksul çoktur", bu nedenle de 200 kadar fakir de Kızılay'dan yemek almaktadır. Ancak bu yoksullara yardım için kurulmuş olan Cemiyet'in geliri de sınırlıdır, devlet yardımı gerekiyor. 152 üyeden 981 lira alınmışken, Belediye bütçesinden Cemiyete verilmek üzere "1000 T.L.sı tahsis edilmiştir". Belediye'nin bu 1000 liralık yardımı ertesi yıl da sürmüştür.[24] Belediye için de öncelikler vardır ve bu önceliklerde sosyal yardım bir ilgi alanı oluşturmamaktadır. Tıpkı, hükümet gibi, CHF gibi o da gönüllü yardım kuruluşlarına "destek" olmaktadır. Zira, hükümet gibi, alt yapı hizmetlerini tamamlayamamış olan belediyenin de öncelikleri farklıdır!

Yaban'ın yoksullarına gelince, genç Cumhuriyet'in köylülere yönelik olarak göz ardı edilmeyecek düzeyde "yardımlarda" bulunduğu söylenebilir. Atasagun-Kessler tartışmasında köylüler sosyal politikanın önemli bir konusu olarak uzun uzun tartışılır. Atasagun Ziraat Bankası'nın 1939 yılı raporuna dayanarak 600.000'den fazla üreticiye 40.000.000 lirayı bulan kredi verildiğini; 1940 yılında zirai kredi kooperatiflerinin 130.000'i bulan ortaklarına 20.000.000 liralık kredi verdiğini ve bunun oldukça önemli olduğunu belirtir. Benzeri değerlendirmeler CHP'nin Cumhuriyet'in 15. yılı ve 25. yılı münasebetiyle çıkardığı kitap ve broşürlerde de yer almaktadır. Bu tutum basit bir köylüyü köyde tutma politikası mıdır? Hayır. Öyle olduğu için de Buğra'nın (2004: 79) ileri sürdüğü gibi bu "sosyal politika süreçlerini de ciddi biçimde etkileyebilecek bir fark" değildir, bu nedenle de bu dönemin sosyal politika yaklaşımına dair "köylüyü köyde tutma çabalarının sosyal politika arayışlarına neredeyse tamamen baskın çıktığı düşünülebilir" önermesi doğru değildir (Buğra, 2004: 79). Değildir, köylüler için en büyük çekim merkezi olan İstanbul'un kent merkezinin nüfusu 1927 yılında 690.857 iken 1940 yılında ancak 793.949 olmuştur (Şengül, 2001:72). Yani 13 yıllık süre içinde kent nüfusu hem iç nüfus artışı hem de göçlerle ancak yüz bin kadar artmıştır. Yılbaşına düşen artan nüfus sadece 7.700 civarındadır. İkinci çekim merkezi olabilecek sanayi kenti İzmir'de ise nüfus 153.924'ten 170.959'a yükselebilmiştir (Şengül,

24 Daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Ortaköy Fıkaraperver Cemiyeti, 1 Ocak 1947 den 31 Aralık 1947 tarihine kadar bir senelik Faaliyet Raporu ve Bilanço Hesabı, İstanbul, 1948; Ortaköy Fıkaraperver Cemiyeti, 1 Ocak 1948 den 31 Aralık 1948 tarihine kadar bir senelik Faaliyet Raporu ve Bilanço Hesabı, Basımevi Çituris Biraderler, İstanbul, 1949.

2001: 72). Bu köylüyü köyde tutma, "tecrit" politikasının bir parçası olmaktan çok, köylünün kente yönelmesini sağlayacak bir mülksüzleşme sürecinin yaşanmaması ve kentlerde köylüyü emek arzı olarak cezbedecek, çekecek düzeyde gelir olanaklarının olmamasından kaynaklanır.[25] Bunalımın iyice hissedildiği, vergi için nakit paraya ihtiyaç duyulduğu 1930-1932 yılları hariç, köylüler kentlere pek yönelmemiştir. Tersine, devletçilik döneminde kurulan pek çok fabrikaya işçi bulmada sıkıntılar yaşanmıştır. 1930'lu yıllar Türkiye'de köylü-işçiliğin egemen olduğu yıllardır.[26]

İkinci Dünya Savaşı sonrasında tarımda makinalaşmaya, mülksüzleşmeye, kentlerin gelir olanakları yaratma açısından köylere göre daha da çekici hale gelmesine bağlı olarak yoksul köylüler kentlere akın etmeye başlamıştır. Türkiye'de gerçek anlamda sosyal politikanın oluşması ve gelişmesi de bu dönemden sonra başlar, yaygınlaşır. Bu da Buğra'nın (2004: 79) "Erken sanayileşen ülkelerde sosyal yardım politikalarının gelişme sürecine bakıldığında, bu sürecin genellikle, tarımın çözülmesi, şehirlerde ticaret ve sanayi faaliyetlerinin ivme kazanmasıyla, iş ve ekmek peşinde yerini yurdunu bırakıp dolaşmaya başlayan yoksullarla ilgili olarak, onlara yönelik önlemlerle başladığı görülüyor" değerlendirmesine denk düşer, yani "biz bize benzeriz" özgünlüğünden eser kalmaz, kapitalizmin mekanizmaları devreye girer; ekonomik, siyasal, sosyal hayatı değiştirecek yasaları devreye girer!

Yukarıdaki bilgiler ışığında devletçilik döneminin yoksul köylülerine yönelik değerlendirmeler ışığında bakıldığında, sosyal politikayı, kendisini doğuran süreçlerden soyutlayıp, tartışmaya başladığımızda, "tecrit ve inkâr" edilecek yoksulları aramanın temellerinin sağlam olmadığı görülüyor. Bu nedenle bir kez daha kapitalizmin işleyiş mekanizmalarına, ya da Polanyi'nin yoksulluğun müsebbibi olarak gördüğü, emeği, doğayı metalaştıran piyasaya bakmak gerekiyor. Buradan bakıldığında, devletçilik döneminde "tecrit ve inkâr" edilmeyen, ama "bilmezden" gelinmesine rağmen sürekli gözler önünde olan sosyal politikanın öznesi emekçileri ve onların yoksulluklarını da görmek mümkün oluyor.[27]

KAYNAKÇA

Ali Fuat (Başgil) (1936) *Türk İşçi Hukukuna Giriş*, Ankara.

Boratav, Korkut (2003) *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, Ankara: İmge Kitabevi.

Buğra, Ayşe (2003/2004) "Devletçi dönemde yoksulluğa bakış ve sosyal politika: 'Zenginlerimiz nerede?'", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 99.

---

25 Genç Cumhuriyet'in kentleşme politikaları ve siyasal kaygıları için bakınız Şengül, 2001: 70-76.

26 Köylüler bu dönemde işçiliği bir meslek olarak görmemişler, "işçiliği" daha çok hasat mevsimine kadar ek gelir elde edilecek uğraş olarak algılamışlardır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bakınız Makal, 1999.

27 Bu tartışmaya farklı bir boyutta da olsa önemli katkı sunan Ömer Laçiner'in "Sonsöz Yerine: Bir Süreç ve Durum Olarak Yoksullaşmayı Sorgulamak" başlıklı makalesine bakılabilir (N. Erdoğan, (2002) Ed., *Yoksulluk Halleri*, İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.

Buğra, Ayşe ve Çağlar Keyder (2003) *Yeni Yoksulluk ve Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi*, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İçin Hazırlanan Proje Raporu.

CHF (1931) *CHF Nizamnamesi ve Programı*, Ankara.

CHP (1935a) *Genel Sekreter R. Peker'in Söylevleri*, Ankara.

CHP (1935b) *İzmir İşçi-Esnaf Birliği Bürosu*, Genel Büro Yayını, sayı 1.

CHP (1938) *Türkiye Cumhuriyeti'nin 15. Yılı*, Ankara.

CHP (1948) *25. Yılında CHP*, Ankara.

Çalışma Bakanlığı (1947a) *Çalışma Dergisi*, Sayı 14 (Ocak).

Çalışma Bakanlığı (1947b) *Çalışma Dergisi*, Sayı 15 (Şubat).

Gülmez, Mesut (1991) *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, 2. Bası, Ankara: TODAİE Yayını.

Gülmez, Mesut (2000) *Uluslararası Sosyal Politika*, Ankara: TODAİE Yayını.

Kessler, G. (1940) "Türkiyenin içtimai siyaset meseleleri", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 1, Sayı: 2.

Koçak, Cemil (2003) *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, Istanbul: İletişim Yayınları.

Koray, Meryem (2000) *Sosyal Politika*, Bursa: Ezgi Kitabevi.

Makal, Ahmet (1999) *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, Ankara: İmge Kitabevi.

Marie-Therese Join -Lambert (1994) *Politiques Sociales*, Paris: Dalloz.

Marx, Karl (1986) *Kapital*, çev. A. Bilgi, Birinci Cilt, Ankara: Sol Yayınları.

Ortaköy Fıkaraperver Cemiyeti (1948) 1 Ocak 1947 den 31 Aralık 1947 tarihine kadar bir senelik Faaliyet Raporu ve Bilanço Hesabı, İstanbul.

Ortaköy Fıkaraperver Cemiyeti (1949) 1 Ocak 1948 den 31 Aralık 1948 tarihine kadar bir senelik Faaliyet Raporu ve Bilanço Hesabı, İstanbul: Basımevi Çituris Biraderler.

Öztamur, Pınar (2002) "Büyük Buhran ve *Cumhuriyet* gazetesinde yoksulluk üzerine söylemler 1929-1931", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 94.

Polanyi, Karl (2000) *Büyük Dönüşüm*, çev. A. Buğra, İstanbul: İletişim.

Recep (Peker) (1931) *CHF Programının İzahı*, Ankara.

Recep Peker (1984) *İnkılap Dersleri*, İstanbul.

Saymen, F.H. (1954) *Türk İş Hukuku*, İstanbul.

Şengül, H. Tarık (2001) *Kent Çelişki ve Siyaset (Kapitalist Kentleşme Süreçleri Üzerine Yazılar)*, İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.

Talas, Cahit (1992) *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

TBMM Zabıt Ceridesi (1936) Cilt 12, Beşinci Devre, İçtima 1.

Tuna, O. ve N. Yalçıntaş (1981) *Sosyal Siyaset*, İstanbul: Der Yayınları.

Türk Harb-İş, (1998) *Avrupa'da Sosyal Koruma*, Ankara.

Temel gelir ve sosyal güvenlik

*Cem Emrence**

Piyasa Uygarlığı'nın 20. yüzyılın son çeyreğinde yeniden yükselişi piyasa, toplum ve devlet arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanmasıyla sonuçlandı.[1] Artık piyasa spordan müziğe, eğitimden sanata, sağlıktan güvenliğe, ulusal ordu yapılarından uzay araştırmalarına kadar toplumsal örgütlenmenin çeşitli kademelerinde ulus-devlete göre çok daha güçlü, belirleyici ve etkin bir aktör konumunda gözüküyor. Bununla birlikte, piyasanın egemenliği artan ekonomik eşitsizlik, yoksulluk ve sosyal dışlanmışlık gibi bir dizi istenmeyen sosyal sonucu da beraberinde getirdi. Gündelik hayatta artık 'olağan' kabul ettiğimiz, evsizler, artan kayıtdışı ekonomik faaliyetler ve sosyal hizmetlerden yararlanamayan azımsanamayacak bir grubun varlığı aslında bu sürecin çeşitli yansımalarını oluşturmakta. Başka bir deyişle, yeni küresel dünyanın can alıcı meselelerinden birisi vatandaşların sosyal ve ekonomik güvenliğinin nasıl sağlanacağı sorusu etrafında düğümleniyor.

Farklı disiplinlerden bir grup akademisyen tarafından Boğaziçi Üniversitesi'nde kurulan *Sosyal Politika Forumu* bu çeşit bir kaygının sonucu olarak hayata geçmiş.[2] Yoksulluk, sosyal yardım mekanizmaları, çalışma yaşamı ve sosyal hizmetler alanları üzerinde araştırmalara öncelik veren *Forum*, vatandaşlık temelinde sosyal olarak daha adil ve ekonomik olarak daha güvenceli bir dünya ve Türkiye perspektifi ile yola çıkmış. Salt akademik yaklaşımların aksine, *Forum* politikacılar, bürokratlar, gazeteciler ve diğer fikir önderleri ile sıkı bir iletişim ağı kurarak Türkiye'de sosyal politikanın oluşumunu ve sonuçlarını etkilemeyi hedefliyor.

(*) SUNY Binghamton, Sosyoloji Bölümü.

1 "Piyasa Uygarlığı" terimi için bkz. Polanyi, 1957.

2 Sosyal politika forumu hakkında daha ayrıntılı bilgi için *www.spf.boun.edu.tr*

Bu bağlamda, 21-22 Mayıs 2004 tarihleri arasında Boğaziçi Üniversitesi, Güney Kampüs Rektörlük salonunda düzenlediği ilk etkinlik olan uluslararası bir atölye çalışmasında, *Sosyal Politika Forumu*, küresel dünyada sosyal güvenlik sorununu ele aldı. Toplantının ana vurgusu ise '*herkese temel gelir* (ya da vatandaşlık geliri)' projesinin dünyada ve Türkiye'de vatandaşların iktisadî ve sosyal güvenliğini sağlamada oynayabileceği olumlu rol üzerineydi.[3] Bu bağlamda, atölye dünyanın çeşitli ülkelerinde var olan *temel gelir* deneyimlerinin aktarılması ve tartışılmasında katılımcılara ve dinleyicilere önemli olanaklar sundu. Bu kısa tanıtım yazısı bu katkıları üç nokta üzerinden aktarmayı hedefliyor: a) *temel gelir* projesinin arkaplanı, b) projeye ilişkin ampirik ülke deneyimleri ve son olarak c) atölye tartışmalarında ortaya çıkan projenin sosyal, siyasî ve iktisadî bağlamına dair saptamalar.

Temel gelir: Bir arkaplan

Atölye'de açılış konuşmasını yapan, Uluslararası Çalışma Örgütü sosyo-ekonomik araştırmalar direktörü Guy Standing, *temel gelir* projesinin arkaplanını ve diğer sosyal güvenlik araçlarına karşı üstünlüğünü ortaya koyan bir konuşma yaptı.[4] Standing özellikle son döneme damgasını vuran iktisadî liberalizmin zaferi, sermayeye sunulan desteklerin artışı, emek piyasası güvencelerinin yokoluşu ve küresel bir kayıtdışı emek piyasasının doğuşu gibi süreçler üzerinde durdu. Standing'e göre iktisadî alanda ortaya çıkan tüm bu olumsuz gelişmeler, toplumsal dayanışmayı yıkarken aynı zamanda alt sınıfları toplumun dışına itti. Eşzamanlı olarak, orta sınıflar da bu süreçten paylarını üzerlerindeki zaman ve iş baskısının artışı ile aldılar.

Başka bir deyişle, yeni dönemde *iktisadî ve sosyal güvencelerin* yokoluşu en önemli sorun olarak ortaya çıktı. Standing'e göre bugünkü çözüm önerilerinin iki ayağı olan geleneksel sosyal güvenlik politikaları (sosyal sigorta, asgari ücret, ihtiyaç tespitiyle verilen yardım [*means-tested assistance*]) ile yeni "Üçüncü Yolcu (*Third Way*) ve vatandaşlarına refah değil iş vaadeden devlet (*workfare state*) mantığı içinde dizayn edilmiş sosyal politika uygulamaları başarılı olmaktan uzak. Zira, ilk model emek piyasasındaki yapısal değişiklikleri göz ardı ederken,[5] diğeri herkesi (özellikle yoksulları) emek piyasasına zorla dahil etmeyi hedefleyen ahlâkçı bir proje.[6] Geriye kalan tek gerçekçi ve adil çözüm önerisi ise tüm vatandaşlara iktisadî ve sosyal hak olarak *temel gelir* vermekten

---

3 Temel gelir fikri ve tartışmaları için bkz. BIEN Basic Income European Network, *http://www.bien.be/Index.html*, (son ulaşılan tarih Aralık 2003).

4 Ayrıntılı bir tartışma için bkz. Standing, 2002.

5 Burada kastedilen, emek piyasasının günümüzde, Keynesyen geleneksel refah devleti döneminde öngörülenin aksine, kayıtdışı ve esnek formlarda örgütlenmiş olması. Bkz. Standing, 1999.

6 Özellikle bu nokta için bkz. Jordan, 2000; 1998.

geçiyor. Bu uygulama hem toplumda yeniden paylaşım temelinde sosyal güvenliği sağlarken, aynı zamanda koşulsuz ve bireyci içeriğiyle kişinin özerk sosyal gelişmesini ve kişisel özgürlüklerini kullanabilmesinin altyapısını sağlayacak.[7] Daha ayrıntılı bir değerlendirmede ise, *temel gelir* uygulaması yoksulluk ve işsizlikle mücadelede önemli bir mihenk taşı olacak.

Ampirik örnekler

Atölye'de temel gelir projesinin ana temasını çeşitli ülkelerde ortaya çıkan benzer uygulamaların değerlendirmesi oluşturdu. İtalya örneğini tartışan Enzo Mingione, 1990'ların ikinci yarısından günümüze kısıtlı ve bölgesel olarak uygulanan 'asgari gelir' uygulamalarını değerlendirdi. Napoli'de hayata geçen ve ağırlıkla geniş ve yoksul ailelerin yararlandığı program, yoksulluğun yoğun olarak görüldüğü Güney İtalya'da sınırlı da olsa bir başarı yakalamış görünüyor. Ancak Mingione'nin tekrar hatırlattığı gibi İtalya'nın politik kültürü, ulusal düzeyde örgütlenmiş bir sosyal güvenlik ağının olmayışı ve tarihsel olarak kilisenin sosyal yardım mekanizmalarında sahip olduğu etkin rol projenin rafa kaldırılmasına yol açmış.

Fakirliğin yoğun olduğu Brezilya örneği ise adeta bir başarı hikâyesi. Maria Silva yaptığı konuşmasında yoksul ailelere yemek, eğitim ve sağlık parası şeklinde yerel ölçekte (belediyelerde) başlayan 'asgari gelir' projesinin nasıl son yıllarda ulusal düzeyde tek bir çatı altında toplandığını vurguladı. Yerel ve ulusal bütçenin ortalama % 1'i kullanılarak gerçekleştirilen proje, yoksulların toplumun % 38'ini oluşturduğu bu ülkede, özellikle fakir çocukların belirli hizmetlere ulaşabilmesi için adeta tek şans gibi gözüküyor. Bununla birlikte projenin nüfuz alanı henüz sadece 'en yoksulları' kapsıyor ve kaynak aktarımı sınırlı düzeyde kalmış durumda.

Dirk Haarmann ise *temel gelir* projesini Güney Afrika bölgesi (Güney Afrika Cumhuriyeti ve Namibya) bağlamında tartıştı. Sendika ve sivil toplum örgütlerinden büyük destek gören proje, Haarmann'a göre Afrika kıtasının güneyinde yoksulluk ve ekonomik eşitsizlik ile mücadelede tek çıkış yolu. Proje hem yerel ekonomileri canlandıracak hem de Apartheid rejimi sonrası değişmeden hüküm süren iktisadî sorunlara çözüm olacak. Haarmann'ın konuşmasını ilginç kılan diğer bir nokta ise, temel gelir uygulamasının ekonomik eşitsizliği muhtemel giderici etkisini özenle hazırlanmış simülasyon grafikleri ile gözler önüne sermesi oldu.

'Batı Dünyası' örneklerinden Kanada, Quebec bölgesini tartışan Myron Frankman, toplumsal örgütlenmelerin ve sivil toplumun, 'temel gelir' projesini öne çıkarmak için ne kadar önemli olduğunun altını çizdi. Entelektüel ve/veya teknok-

---

7 Bu konunun felsefî düzeyde klasikleşmiş savunusu için bkz. van Parijs, 1995.

ratik tepedenci bir proje yerine, Quebec'te temel gelir ajandası işsizleri de içeren bir toplumsal proje. Benzer bir şekilde, Daniel Raventos ikinci gün yaptığı konuşmada Katalan ülkesinde temel gelir fikrinin nasıl siyasî partilerden ve sendikalardan artan bir ilgi gördüğünü vurguladı. Eşitlik ve özgürlüğün birarada yaşayabilen kavramlar olduğunu kanıtlayan herkese temel gelir düşüncesi, Raventos'a göre iki çeşit testi geçmeli: iktisadî kaynak tartışması ve etik olarak meşruiyet.

Sosyal güvenlik konusuna Avrupa Birligi bağlamında yaklaşan bir diğer konuşmacı Bea Cantillon'a göre ise, temel gelir tartışması Avrupa kamuoyunda yeteri kadar yankı bulmamış durumda. Dolayısıyla yapılması gereken şey Birlik ülkelerindeki fakirlik sorununa Avrupa çapında siyasî düzeyde asgari gelir politikasını uygulamaya sokacak bir anlaşma ile çözüm bulunması. Yoksullukla mücadelede Cantillon'un daha genel önerisi ise sosyal harcamaların artırılması yönünde. Zira, düşük sosyal harcamaların ve düşük ücretlerin olduğu ortamlarda emek piyasasını genişletmek her zaman yoksullukla mücadelede etkin bir çözüm oluşturmuyor.

Atölye'de son ampirik örnek ise Türkiye'ydi. Vatandaşlık bazında bir temel gelirin gerekliliğinin vurgulandığı konuşmada Çağlar Keyder, Ayşe Buğra ve Tolga Sınmazdemir tarihsel ve konjonktürel olarak devletin neden sosyal destek formlarından uzak kaldığının altını çizdiler. Özellikle ailenin bir sosyal kurum olarak kuvvetli varlığı, İslâm'ın popüler dayanışmacı uygulamaları, iktisadî bağların korunduğu kır-kent göçü, sosyal desteğin tarihsel olarak sadece formel sektörde çalışan işçiler, devlet memurları ve emeklilerle sınırlı kaldığını gözler önüne seriyor. Türkiye örneğinde daha kaygı veren gelişme ise sözkonusu devlet dışı sosyal yardım formlarının çeşitli nedenlerden ötürü günümüzde eski gücünü ve ilişki ağlarını yitirmiş olması. Bu bağlamda yaptıkları temel hesaplamalarla, konuşmacılar sosyal harcamalardan ayrılacak küçük bir payla, Türkiye'nin temel gelir uygulaması sayesinde nasıl yoksullukla mücadelede başarılı olabileceğinin altını çizdiler.

Tartışmalar

Atölye çalışmasında ortaya çıkan diğer bir nokta ise ampirik örnekler ışığında temel gelir konusunun nasıl tartışılması gerektiği ve projenin genel düzeyde sunduğu avantajlar ve dezavantajlar üzerineydi. Ben, gün içindeki tartışmaları özetleyici kısa sunuşumda üç noktanın altını çizdim: projenin iktisadî rasyonalitesi, toplumsal tabanı ve siyasî olarak uygulanabilirliği. İlk noktaya ilişkin gün içindeki tartışmada, projenin iktisadî hedefinin ağırlıkla yoksullukla mücadele olduğu vurgulandı. Bununla birlikte projenin nasıl finanse edileceği konusunda farklı fikirler ortaya çıktı. Çeşitli biçim ve ölçeklerde vergilendirme yine de ağırlıklı görüş olmayı sürdürdü.

İktisadi alana ilişkin belki de en önemli tartışma ihtiyaç tespitiyle verilen yar-

dım programlarının uzun vadede temel gelir uygulamasına dönüşüp dönüşemeyeceği noktası üzerinde odaklandı. Brezilya, İtalya, ve Güney Afrika'da uygulanan benzer programların ihtiyaç tespitiyle verilen yardım içerikli olması bu soruyu daha da yakıcı hale getirdi. Zira, temel gelir uygulaması çalışma, çalışmayı isteme ve karşılıklılık esaslarını ilke düzeyinde ortadan kaldırmayı hedefliyordu. Atölye sona erdiğinde bu soruya henüz tatmin edici bir yanıt bulunamamıştı.

Diğer önemli bir nokta temel gelir projesinin siyasî olarak uygulanabilir olup olmaması üzerinde kilitlendi. İtalya ve Brezilya örnekleri özellikle siyasî otorite ve devletin projenin hayata geçirilmesinde ve devamlılığındaki kritik role işaret etti. Öte yandan, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumların ve ülke içinde sermaye sınıfının tutumunun ne olacağının temel gelir projesinin geleceği için önemli olabileceği vurgulandı. Bir konuşmacının altını çizdiği gibi, zenginleri vergilendirmenin gittikçe güçleştiği bir atmosferde, varolan 'asgari gelir' uygulamalarını geliştirmenin dahi başlı başına bir kazanım olabileceğini savunan yorumlar duyuldu.

Eğer 'herkese temel gelir' fikri bir siyasî proje ise, projeyi destekleyecek kurum ve sosyal grupların kim olduğu sorusu çok daha önem kazanır. Dolayısıyla özellikle son bölüme doğru, Atölye'nin kilit sorusu olarak, projenin sosyal tabanını kim(ler)in oluşturacağı sorusu üzerinde yoğunlaşıldı.[8] Standing'in pragmatik yanıtları bir yana, ağırlık kazanan görüş sivil toplum örgütleri oldu. Bununla birlikte sendikalar bazı durumlarda olumlu rol oynarken (İspanya, Güney Afrika), diğer örneklerde ise temel gelir projesine pek sıcak bakmıyorlarmış gibi gözüktü (İtalya). Diğer ilginç bir nokta ise belediyelerin tüm durumlarda temel gelir fikrinin uygulanması ve genişlemesinde oynadıkları kritik rolün ortaya çıkması oldu. İki günlük toplantı, sınıf perspektifi, onun kuruluşları ve siyasî partileri tartışmanın dışında bırakmama uyarısıyla son buldu.

Sonuç

Vatandaşların gittikçe piyasaya daha fazla bağımlı hale geldikleri bir dünyada, iktisadî ve sosyal güvenlik üzerine yapılan Atölye'de iki temel hedefe ulaşılmış gibi gözüküyor. İlk olarak, sınırlı da olsa temel gelir tartışması Türkiye bağlamına girdi. İkinci olarak ise, Türkiye'nin temel gelir projesine yakın uygulamaları hayata geçirmiş ülkelerin deneyimlerinden yararlanma fırsatı doğdu. Ancak tüm konuşmacıların vurguladığı gibi esas iş bundan sonra başlıyor. Yapılması gereken sendikaları, demokratik kitle örgütlerini, siyasî partileri ve yoksulları temel gelir projesinden haberdar etmek ve projeyi olabildiğince yaygın kitlelere anlatmak ve yaygınlaştırmak. Standing'in açılış konuşmasında dediği gibi: Sanırım şu aşamada gerekli olan şey imkânsızı hayal etmekten geçiyor!

8 Bu konuda temel gelir fikrine yöneltilen sert eleştiriler için bkz. Elster, 1986.

KAYNAKÇA

Elster, Jon (1986) "Comment on Van Der Veen and Van Parijs", *Theory and Society*, Vol. 15 (5), s. 709-721.

Jordan, Bill (1998) *The New Politics of Welfare.* Londra, Thousand Oaks, CA: Sage.

Jordan, Bill (2000) *Social Work and the Third Way: Tough Love as Social Policy.* Londra, Thousand Oaks, CA: Sage.

Polanyi, Karl (1957) *The Great Transformation.* Boston: Beacon Press. [Türkçesi: *Büyük Dönüşüm*, çev. Ayşe Buğra, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000]

Standing, Guy (1999) *Global Labor Flexibility: Seeking Distributive* Justice. New York: St. Martin's Press.

Standing, Guy (2002) *Beyond the New Paternalism: Basic Security as Equality.* Londra ve New York: Verso.

Van Parijs, Phillippe (1995) *Real Freedom for All: What (if anything) Can Justify Capitalism?* Oxford: Clarendon Press.

Abstracts (İngilizce özetler)

Toplum ve Bilim as terrain for independent social thinking

HURİCİHAN İSLAMOĞLU

The article focuses on tendencies of instrumentalization and absolutization of social thought in the context of both central bureaucratic regimes and of present-day private and 'autonomous' bodies which are replacing bureaucracies as governing bodies. Such tendencies signal subservience of social thinking to domination relations and deprive it of its potential for raising questions about and for problematizing definitions or descriptions of social reality presented in its different idealized formulations, be it scientific socialism, modernization theory, market reform packages. The article points to the institutional environments where ideas and research on society germinate. These include the academies, universities, research institutes of central bureaucratic states (increasingly outmoded and receding into the past), and private research institutions, boards or commissions of governance, as well as non-governmental organizations. In pointing to the importance of the development of critical social thinking for challenging categories or premises about social reality, in any given hegemonic environment, the article raises the issue of independence of institutions where social thought is produced. The article argues that such independence is not given but is politically achievable and identifies *Toplum ve Bilim*, in light of its specific historical trajectory, as one such independent domains for production of social knowledge.

⌘

"Social science", politics and academy

MURAT BELGE

The first issue of *Toplum ve Bilim* was published in 1977, two years after *Birikim*. The latter can be characterized as more "political" and the former more "academic". But it is appropriate to say commonalities between the two are far more than the differences. Commonalities were based partially on the intellectual background of the publishers and partially on the social atmosphere of the period. *Birikim* was designed as a bridge that would fill the gap between theory and practice, the knowledge of the reality and its transformation. Rather than being a new political center, it chose to communicate with everybody in politics. *Toplum ve Bilim*'s more "academic" position which was built up for making contributions in the more abstract and general spheres of new "knowledge production" was not in contradiction with this. On the contrary, it can be said that the two projects support and complement each other. They have withstood many vicissitudes and they both continue to be published. The social atmosphere has changed rather than the journals. The belief in science as an irreplacable means of problem solving has weakened.

⌘

Talking from the periphery

AYŞE BUĞRA

For those living in a peripheral country, dealing with social science is not an easy task. Paradigms are produced in center and put into your service. This means, not only that the theories and the methods you are going to use are produced without your contribution but also that these theories and methods produced within the reality of different societies bring with themselves the judgments as to which questions are worth asking and which subjects are worth studying. But there exists hundreds of questions worth asking and subjects worth studying for you. At this point, two widely used peripheral strategies appear. Some loosen their ties with empirical reality. They aim using theoretical language properly and prioritize form over content. The second strategy involves delinking with the international academic milieu. The aim of storing local empirical knowledge determines the research. Of course, outside of these two strategies, there are always those who try to understand and analyze what they see. I see *Toplum ve Bilim as* the ground on which our voices reach each other and our foreign colleagues. I think it is the ground for voices from the periphery, voices which reject being provincial.

⌘

The value and the limits of social science in Turkey: An evaluation over Peter Andrews' works and a recently published "encyclopedia"

SUAVİ AYDIN

Although we think that a new paradigm has become dominant in the "postmodern" world, we still stand on a positivist ground and universities are administered by positivism. The term "information" in the phrases like "information age", "information society" is the knowledge that is defined as the object of positive sciences; it is knowledge that can be measured and modelled. Under such conditions, social science can merely play the role of guarding the regime. What happens when the benefits expected in the name of status quo are not provided by social sciences? We can understand this easily by looking at what happened to social scientists who enter different research areas and put findings that do not comply with the official perspective. In this essay, the reaction towards Peter Alford Andrews' book *Ethnic Groups in the Republic of Turkey* is analyzed. All rejections and assaults stem from the fact that a new knowledge which does not comply with the official perspective and the nationalist-statists' homogenising approach –based on the denial of the others- has appeared. Also a recently published "encyclopedia" -*Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi* (The Encyclopedia of Turkic World Common Literature Turkic World Writers)- is criticized of being full of errors and of being nationalist.

⌘

Interdisciplinarity, theory and books that come out of dissertation studies

FERDAN ERGUT

We need to make history more social scientific and social sciences more historical. However, those who make interdisciplinary historical studies should be careful not to develop parasitic relationships with theory. Especially, the books that come out of dissertation studies may have such a bias. After reviewing the relevant literature in introductory chapters they usually begin to narrate their stories without any reference to the works that are cited in those chapters. We have to make theory an indispensable part of our historical narratives. Theoretically-informed historical studies rely more on "explanation" rather than on "understanding". In other words, they give the causal accounts of the practices by situating them into some kinds of structural contexts that are constructed by the historian herself. However, in doing this, we have to acknowledge that there will be no definitive solution to the age-old problem of "structure versus agency." Analytically strong, rigid (hence beautiful) studies might be far away from the reality. On the other hand, studies which rely exclusively on lively

narratives and claim that the reality could only be captured by presenting all the different shades and colors of real life might come up with totally meaningless, and sometimes irrelevant, little stories. Once again: rather than solving the tension, we have to preserve it. And the only way to preserve it is to give both context and process equal importance and attempt to show their interactions continuously in our historical narratives.

⌘

An essay on the prospects for the democratization of academic knowledge

YÜKSEL TAŞKIN

This essay emphasizes the pressing need for seeking new means of democratizing the academic knowledge. Accordingly, instead of power trying to become powerful, it should be made knowledgeable. This concern should not be limited solely to the social scientists as the recent struggles against the abuses of scientific improvements by the war industry has also indicated.

A critical attitute needs to be assumed against the very process of building the identity of the scientists that results with isolating them from the society in general. When scientists are defined as experts with an exterior relationship to their society, their knowledge could readily be expropriated by the dominant power holders and with their consent as well.

This essay also explores the ways for creating a legitimate ground for different schools of social sciences distinguished by their particular normative frameworks. Such legitimacy would bring an end to the otherwise illegitimate rivalry of various 'hidden curriculums'.

There should also be an increasing concern for questioning the well-established imagination of academic progress solely as individual scientists' achievement. We must emphasize on the collective nature of academic production and resist its reduction to individual contributions since this clearly facilitates expropriation of the final product by the power holders.

⌘

Referee system of academic periodicals

İZZETTİN ÖNDER

Referee system employed in academic periodicals should be prevented from being an arbitrary mechanism of ideological selection. The way to secure such an end may be twofold; firstly, the referee can make herself/himself known by the author after the job has been completed, secondly a method of ex-post exposition of sides to each other can be employed. Thus, the referee as well as

the author can be brought to the general evaluation of readers. Obviously, a referee should give her/his technical objections, suggestions, and/or hints on the material, but she/he should not be permitted to act as a judge and the whole system should not be employed as indirect means of banning and/or intimidating some authors from expressing their views.

⌘

Return to the limits: Social Text affair

FERDA KESKİN

In this essay we present certain aspects of what has come to be known the 'Social Text Affair' with a view to emphasize some of its consequences and side effects. The affair involves, according to Alan Sokal, not only scientific and epistemological issues revolving around the notions of objectivity and truth, but also fundamental questions concerning the relationship between scientific practice and politics of the Left. Hence we first make an attempt to outline the political position that informs Sokal's intellectual objections to certain ways of thinking successively associated with postmodernism, Cultural Studies and various French thinkers throughout the unfolding of the 'affair,' and then underline the limited function that he assigns to the social study of science. We then raise certain questions about the scope of this function and conclude with a brief discussion of how defining objective facts may give license to certain practices that should matter for political Left and therefore calls for a reconsideration of the limits Sokal wishes to set to the social study of science.

⌘

Law and legitimation in Empire

ÇAĞLAR KEYDER

The trajectory of the last century of the Ottoman Empire was from a differentiated and layered system of millets to constitutionalism and finally to the imposition of national supremacy; the trajectory of the world system of the last several decades has been from a system of hegemony with nation states to multilateral globalization, and finally to the beginnings of an imposition of a unilateral empire. In both cases, it was the imperial (and hegemonic) states that promoted constitutionalism (multilateralism) and the ground level construction of new networks that could not be contained either within millet or national communities that required it. Similarly, it was the state officials in the empire and the hegemonic state who decided that constitutionalism implied loss of control, and a new form of governance was needed. For the Ottomans the experiment ended with a rump state and isolation.

⌘

"Leftist fascism" or authoritarian modernism in Turkey 1923-1946

ZAFER TOPRAK

As the result of the "the age of catastrophe" in the interwar years, liberal democracy as a political system has dissolved over time leaving its place to authoritarian and totalitarian regimes. The world experienced varieties of fascism in Europe as well as in other contitents as the state apparatus became omnipotent and omnipresent. The Single Party era in Turkey went through similar stages in the wake of the establishment of the Republic. Constitutionalist and reformist in the early years, the Republican People's Party tilted towards authoritarianism in the thirties under the impact of continental fascist regimes, and finally adopted eternal charismatic leadership as Mustafa Kemal passed away. However, Turkey stayed as one of the rare countries that passed through the interwar period without abrogating its national assembly, manipulating the populace through mass demonstrations and propaganda and imposing harsh measures to limit daily life of the ordinary people. Although a collective identity and homogenity in the expectation of a united society free from all types of class discrimination are imposed upon citizen, as the main motto of populism, Turkish authoritarianism had a modern image and managed to transform itself into, and paved the way for a pluralistic democracy in the wake of the Second World War. In fact Turkish single party regime is hailed as transformatory or progressive authoritarianism, or "leftist" fascism, by main historians and historical sociologists in the West.

⌘

Nihal Atsız as the sub-consciousness of ultra-nationalist movement

CENK SARAÇOĞLU

The shared symbols, myths and rituals have always had a vital importance in the establishment, organization and maintenance of popular nationalist movements. Art and literature can be the spheres of the invention and creation of new symbols and new myths; and in some cases the artistic and literal works, themselves, can be nationalist symbols. Turkish nationalism is not an exception to the fact that literal and artistic works effectively provide or reproduce nationalist symbols and practices. However, as Turkish nationalism has had diverse manifestations, its symbols, myths and rituals have considerably varied. The Nationalist Action Party (MHP) or the idealist movement (*ülkücü hareket* – ultra-

nationalist movement) is one of the political and social movements who adopted and developed a distinct understanding of Turkish nationalism. While the movement itself produced some of the shared elements in the *ülkücü* nationalism, through its own social and political practice, a great part of these shared symbols, rituals and myths were transferred from official Turkish nationalism. The symbols and representations used in some independent literary and artistic works have also become a source of inspiration for the organization and mobilization of the Nationalist Action Party. Nihal Atsız, for instance, was one of the most important figures that have influenced the *ülkücü* movement.

This situation demands the following significant question: Although Hüseyin Nihal Atsız did not have any organic link with *ülkücü* movement and although he did not share many ideas and policies developed by the leadership of the *ülkücü* community, what might have led to his continuous popularity and influence over *ülkücü*s? While answering this question, I indicate that certain continual structural characteristics of the *ülkücü* movement created a convenient milieu for Nihal Atsız's ideas and symbols to be inspiring for the *ülkücü* community. Without a doubt, the answer to such a question would be impossible without the analysis of Nihal Atsız's worldview, itself. Therefore, this answer contained the analysis of both the essential components of the *ülkücü* ideology and the nature of Nihal Atsız's world-view.

Toplum ve Bilim Dizini
Sayı 1-100

SAYI DİZİNİ

1, Bahar 1977

Boratav, Korkut (1977) "Üçüncü Dünya, gözlemler, sorular, düşünceler", Bahar, no. 1, s. 5-33.

Akat, Asaf Savaş (1977) "Tarihi maddecilik ve kapitalizm-öncesi toplumlar: Asya toplumu-feodalite tartışmasına yeni bir yaklaşım", Bahar, no. 1, s. 34-48.

İslâmoğlu, Huri ve Çağlar Keyder (1977) "Osmanlı tarihi nasıl yazılmalı?: Bir öneri", Bahar, no. 1, s. 49-80.

Ortaylı, İlber (1977) "18. yüzyılda Akdeniz dünyası ve genel çizgileriyle Türkiye", Bahar, no. 1, s. 81-91.

Toprak, Zafer (1977) "İkinci Meşrutiyette solidarist düşünce: Halkçılık", Bahar, no. 1, s. 92-123.

BELGELER (1977) "Türkiye Sosyalist Fırkası'nın bir risalesi: Sosyalistlik nedir?", Bahar, no. 1, s. 124-139.

KİTAPLAR Bozkurt, Ömer (1977) "Toplumsal yapı ve yönetim [*Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Türkiye'de Mülki İdare Amirliği, (Sistem ve Sorunlar)*, Kemâlhan Fişek (editör), Türk İdareciler Derneği Yayını, Ankara, 1976]", Bahar, no. 1, s. 140-145.

BİBLİYOGRAFYA Yıldırım, Nuri (1977) "Marksgil iktisatla ilgili İngilizce dilinde yazılmış makale ve kitaplar bibliyografyası", Bahar, no. 1, s. 146-168.

2, Yaz 1977

Küçükömer, İdris (1977) "Asyagil üretim biçimi, yeniden üretim ve sivil toplum", Yaz, no. 2, s. 3-30.

Akşin, Sina (1977) "Osmanlı-Türk toplumundaki sınıf yapısı üzerine bir deneme", Yaz, no. 2, s. 31-46.

Kunt, Metin I. (1977) "Müteşebbis bir Osmanlı vezîri: Derviş Mehmed Paşa", Yaz, no. 2, s. 47-64.

Yavuz, Hilmi (1977) "Kemal Tahir ve Marksizm", Yaz, no. 2, s. 65-69.

Arda, Mehmet (1977) "'Üretim fiyatları' ve 1960'lardaki Türk ekonomisinin bazı özellikleri", Yaz, no. 2, s. 70-93.

Kudat, Ayşe (1977) "Aile ve yeniden-üretim", Yaz, no. 2, s. 94-112.

Gürsel, Seyfettin (1977) "Tarihi maddecilik ve sorunları", Yaz, no. 2, s. 113-132.

Divitçioğlu, Sencer (1977) "Yeniden-üretim ve üretim tarzı genel teorisine giriş", Yaz, no. 2, s. 133-156.

BELGELER Kazgan, Haydar (1977) "Osmanlı kaynaklarına göre İstanbul'daki Esham ve Tahvilât Borsası ve borsa oyunları", Yaz, no. 2, s. 157-170.

BELGELER Sahillioğlu, Halil (1977) "Derviş Mehmed Paşa: Kişiliği ve ekonomi anlayışı (Naimâ'dan aynen)", Yaz, no. 2, s. 171-178.

KİTAPLAR Bozkurt, Ömer (1977) "Karşılaştırmalı kamu yönetimi ve yönetim sosyolojisi [*Modernleşme ve Bürokrasi: Karşılaştırmalı Kamu Yönetimine Giriş*, Metin Heper, Sosyal Bilimler Derneği Yayını, G-3, Ankara, 1973]", Yaz, no. 2, s. 179-186.

KİTAPLAR Abadan-Unat, Nermin (1977) "Une Suisse au-dessus de tout soupçon", Yaz, no. 2, s. 187-193.

KİTAPLAR Ersel, Hasan (1977) "'Değer ve bölüşüm' üzerine [*Değer ve Bölüşüm*, Sencer Divitçioğlu, İstanbul İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1976]", Yaz, no. 2, s. 194-208.

3, Güz 1977

Tezel, Yahya S. (1977) "Anadolu'da toplumsal kuruluşların eklemleşmesi açısından Osmanlı-Osmanlı öncesi ilişkisi", Güz, no. 3, s. 3-30.

Dumont, Paul (1977) "20. yüzyıl başları Osmanlı İmparatorluğu işçi hareketleri ve sosyalist akımlar tarihi üzerine yayımlanmamış kaynaklar", çev. Zafer Toprak, Güz, no. 3, s. 31-50.

Ersel, Hasan (1977) "Emek-değer kuramı ve bağlı üretim (Optimum değerler bir çözüm sağlıyor mu?)", Güz, no. 3, s. 51-68.

Tekeli, Şirin (1977) "Siyasal iktidar karşısında kadın", Güz, no. 3, s. 69-107.

İLETİŞİ Yıldırım, Nuri (1977) "'Bilimlerin sonu ve bilimin doğuşu': 'Bilimin laubaliliğe tahammülü yoktur'", Güz, no. 3, s. 108-128.

KİTAP ELEŞTİRİLERİ Tunçay, Mete (1977) "Osmanlı yönetiminin son yıllarında (1909-1912) Selânik'te Yahudi sosyalizmi [*Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, Georges Haupt ve Paul Dumont, çev. Tuğrul Altunkal, Gözlem, İstanbul, 1977]", Güz, no. 3, s. 129-142.

KİTAP ELEŞTİRİLERİ Sarıbay, Ali Yaşar (1977) "Din sorunu ve kitaplar [*Toplumsal Geriliklerimizin Sorumluları: Din adamları ve Aydınlar*, İlhan Arsel, ankara, 1977]", Güz, no. 3, s. 143-150.

4, Kış 1977

Gürsel, Nedim (1977) "Thomas Münzer, Şeyh Bedreddin ve Nazım Hikmet", Kış, no. 4, s. 3-15.

Tekeli, İlhan ve Gökhan Menteş (1977) "Türkiye'de holdingleşme ve holding sistemlerinin mekandaki örgütlenmesi", Kış, no. 4, s. 16-45.

Sezer, Baykan (1977) "Türk toplum tarihi üzerine tartışmalar", Kış, no. 4, s. 46-62.

Kurdakul, Şükran (1977) "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın öykü ve romanları", Kış, no. 4, s. 63-71.

Ortaylı, İlber (1977) "Osmanlı toprak düzeninin kaynakları (15. yüzyılda İran toprak rejiminde görülen muafiyet ve imtiyaz sistemi üzerine)", Kış, no. 4, s. 72-77.

Parla, Jale (1977) "Byron, Lamartine ve doğu", Kış, no. 4, s. 78-85.

Tunçay, Mete (1977) "Atatürk'e nasıl bakmak", Kış, no. 4, s. 86-92.

İLETİŞİ Ateş, Toktamış (1977) "Osmanlı tarihi nasıl yazılmalı? Bir öneriye yanıt", Kış, no. 4, s. 93-102.

İLETİŞİ İleri, Rasih Nuri (1977) "H. Kazgan'ın yayınladığı bir risale hakkında", Kış, no. 4, s. 103-104.

İLETİŞİ Boratav, Korkut (1977) "Eski değerler ve eski sömürü düzeni oranı üzerine", Kış, no. 4, s. 105-111.

BELGELER Hanioğlu, Şükrü (1977) "Ali Cevdet'in bir risalesi: İş ücreti ve işsizlik buhranı", Kış, no. 4, s. 112-125.

BELGELER Akarlı, Engin D. (1977) "Tanzimat dönemiyle ilgili bir belge: Fuad Paşa'nın siyasî vasiyetnâmesi", Kış, no. 4, s. 126-138.

KİTAP ELEŞTİRİSİ Dinçer, Nabi (1977) "'Yönetim sosyolojisi' hakkında", Kış, no. 4, s. 139-142.

5, Bahar 1978

Akyüz, Yılmaz (1978) "Değer, artık değer ve bileşik ürün", Bahar, no. 5, s. 3-23.

Divitçioğlu, Sencer (1978) "Marxist dönüşüm sorunu: İkili yorum", Bahar, no. 5, s. 24-36.

Kazgan, Gülten (1978) "Türkiye'de kadın eğitimi ve kadın çalışması: Nedenler, etkiler, ilişkiler ve sonuçlar", Bahar, no. 5, s. 37-57.

Akşin, Sina (1978) "Bugünkü Türk ulusçuluğu", Bahar, no. 5, s. 58-71.

Kasaba, Reşat (1978) "Türkiye ve (ya) İran", Bahar, no. 5, s. 72-87.

BELGELER Toprak, Zafer (1978) "Sosyal Demokrat Fırkası reisi Hasan Rıza'nın bir risalesi", Bahar, no. 5, s. 88-117.

BELGELER Kazgan, Haydar (1978) "Son Galata Bankerlerine ait belgeler", Bahar, no. 5, s. 118-125.

6-7, Yaz-Güz 1978

Esin, Ufuk (1978) "Tarihöncesi çağlarda Anadolu'da ilk üretim aşaması", Yaz-Güz, no. 6-7, s. 3-28.

Koç, Yalçın (1978) "Objektif realite - epistemik determinizm ve ölçme", Yaz-Güz, no. 6-7, s. 29-37.

Vassaf, Gündüz (1978) "Üniversite giriş sınavları ve zekâ testleri", Yaz-Güz, no. 6-7, s. 38-43.

Tekeli, İlhan ve Gencay Şaylan (1978) "Türkiye'de halkçılık ideolojisinin evrimi", Yaz-Güz, no. 6-7, s. 44-110.

BELGELER Cezar, Yavuz (1978) "Osmanlı Devleti'nin malî kurumlarından Zâhire hazinesi ve 1795 (1210) tarihli nizamnâmesi", Yaz-Güz, no. 6-7, s. 111-156.

BELGELER Sahillioğlu, Halil (1978) "16. yüzyıl sonu Osmanlı tacirleri - Vergi adaleti -", Yaz-Güz, no. 6-7, s. 157-174.

İLETİŞİ Gürkan, Celil (1978) "Atatürk'e nasıl bakmak: Bir yanıt", Yaz-Güz, no. 6-7, s. 175-182.

8, Kış 1979

Cvetkova, Bistra (1979) "XV-XVI. yüzyıllarda Balkan topraklarındaki bazı limanların rejimi", çev. Yavuz Cezar, Kış, no. 8, s. 3-11.

Savran, Sungur (1979) "Bağlı üretim tartışması ve bilimsel mistisizm", Kış, no. 8, s. 12-34.

Keyder, Çağlar (1979) "Osmanlı ekonomisi ve Osmanlı maliyesi (1881-1914)", Kış, no. 8, s. 35-43.

Kongar, Emre (1979) "Türkiye için kısa dönemleri açıklayacak bir model önerisi", Kış, no. 8, s. 44-56.

BELGELER Tunçay, Mete (1979) "Sadrettin Celâl Antel", Kış, no. 8, s. 57-84.

İLETİŞİ Heper, Metin (1979) "Modernleşme, bürokrasi, yönetim sosyolojisi: Bazı yanıtlar ve düşünceler", Kış, no. 8, s. 85-89.

BİBLİYOGRAFYA Tonak, Ertuğrul ve Sevan Nişanyan (1979) "Bibliyografya (A Bibliography on Imperialism)", Kış, no. 8, s. 91-125.

9-10, Bahar-Yaz 1980

Heper, Metin (1980) "Osmanlı siyasal hayatında merkez-kenar ilişkisi", Bahar-Yaz, no. 9-10, s. 3-35.

Tekeli, İlhan (1980) "Anadolu'daki kentsel yaşantının örgütlenmesinde değişik aşamalar", Bahar-Yaz, no. 9-10, s. 36-65.

Doltaş, Dilek (1980) "Aziz Nesin ve masal", Bahar-Yaz, no. 9-10, s. 66-77.

Akşit, Bahattin (1980) "Toplumsal değişme kuramları ve 'azgelişmişlik': Epistemolojik ve kuramsal bir inceleme", Bahar-Yaz, no. 9-10, s. 78-102.

BELGELER Toprak, Zafer (1980) "Ahmet Cevat'ın bir risalesi: 'Amele ve Köylü Kitleleri Nasıl Fırka Teşkil Eder?'", Bahar-Yaz, no. 9-10, s. 103-121.

İLETİŞİ Tunçay, Mete (1980) "Atatürk konusunda yanıtlara yanıt", Bahar-Yaz, no. 9-10, s. 122-131.

İLETİŞİ Tokdemir, Ertuğrul (1980) "Atatürk ve yakın tarih", Bahar-Yaz, no. 9-10, s. 132-145.

11, Güz 1980

Divitçioğlu, Sencer (1980) "Yeniden-üretim matrisi hakkında", Güz, no. 11, s. 3-11.

Tonak, Ertuğrul A. (1980) "Artık-değer oranının ölçümü ABD ve Türkiye", Güz, no. 11, s. 12-48.

Akşin, Sina (1980) "Bedevilik-Barbarlık ve insanlık tarihi", Güz, no. 11, s. 49-57.

Arı, Oğuz (1980) "Konut-gelir bölüşümü ilişkisi üzerine", Güz, no. 11, s. 58-88.

Çizakça, Murat (1980) "Fiyat tarihi ve Bursa ipek sanayii: Osmanlı sanayiinin çöküşü üzerinde bir inceleme 1550-1650", Güz, no. 11, s. 89-114.

Kazgan, Haydar (1980) "2. Sultan Mahmut devrinde enflasyon ve Darphane amiri Kazaz Artin", Güz, no. 11, s. 115-130.

KİTAP TANITMA Schick Irvin C. ve Ertuğrul A. Tonak (1980) "[*The Turkish Experiment in Democracy*, Feroz Ahmad, Westview Press, Boulder, Colorado, Londra, 1977]", Güz, no. 11, s. 131-140.

12, Kış 1980

Trak, Ayşe (1980) "İhtiyaçlar üstüne", Kış, no. 12, s. 3-20.

Gürsel, Seyfettin (1980) "İktisat teorisi ve homojen emek sorunu", Kış, no. 12, s. 21-40.

Toprak, Zafer (1980) "Türkiye'de korporatizmin doğuşu", Kış, no. 12, s. 41-49.

Gülmez, Mesut (1980) "Bir belge, bir yorum: 1909 Tatil-i Eşgal Yasası ve grev", Kış, no. 12, s. 50-64.

Vassaf, Gündüz (1980) "Toplumsal işlevi açısından psikiyatrinin eleştirisi", Kış, no. 12, s. 65-71.

Akat, Asaf Savaş (1980) "Türkiye'nin dış ticareti üzerine gözlemler", Kış, no. 12, s. 72-112.

İLETİŞİ Çizakça, Murat (1980) "'Fiyat tarihi ve Bursa' makalesine ekler ve düzeltmeler", Kış, no. 12, s. 113-118.

İLETİŞİ Gümüş, Korhan (1980) "İlhan Tekeli'nin yazısı dolayısıyla; tarih ve mekan kavramında teorik boşluklar", Kış, no. 12, s. 119-123.

BELGELER Cezar, Yavuz (1980) "Osmanlı mali tarihinde 'Esham' uygulamasının ilk dönemlerine ilişkin bazı önemli örnek ve belgeler", Kış, no. 12, s. 124-143.

13, Bahar 1981

Gürsel, Nedim (1981) "Yunus Emre ve Nâzım Hikmet", Bahar, no. 13, s. 3-19.

Schick, Irvin C. (1981) "İdeoloji ve bilim sorunu: Mihály Vajda'nın yazısına giriş", Bahar, no. 13, s. 20-26.

Vajda, Mihály (1981) "Marksçılık ve görüngübilim", Bahar, no. 13, s. 27-38.

Berksoy, Taner (1981) "Uluslararası ticaret, iktisadi kalkınma ve ithal ikamesi", Bahar, no. 13, s. 39-66.

Altuğ, Figen (1981) "Devlet memurlarının mali durumlarındaki gelişmeler (1948-1960 Dönemi)", Bahar, no. 13, s. 67-75.

Önder, İzzettin (1981) "Âşarın kaldırılması", Bahar, no. 13, s. 76-92.

Keyder, Çağlar (1981) "Proto-endüstri kavramı ve çevre ülkelerde emperyalizmin yol açtığı tahribat", Bahar, no. 13, s. 93-106.

Varlık, Levent (1981) "Türkiye'de çıkarılan ilk iş yasası üzerine görüşler", Bahar, no. 13, s. 107-134.

BELGELER (1981) "İstanbul Milli Sanayi Birliği; İş Kanunu hakkında İstanbul Milli Sanayi Birliğinin incelemeleri ve Kamutaydan dilekleri, İstanbul – 1935, 13 s.", Bahar, no. 13, s. 135-140.

İLETİŞİ Toprak, Zafer (1981) "1909 Tatil-i Eşgal Kanunu üzerine", Bahar, no. 13, s. 141-156.

İLETİŞİ Güzel, M. Şehmus (1981) "Bir yanıt", Bahar, no. 13, s. 157-168.

14, Yaz 1981

Keyder, Çağlar (1981) "Kriz üzerine notlar", Yaz, no. 14, s. 3-43.

Şeni, Nora (1981) "Ekonomik kriz ve yeni bir birikim modeli senaryosu üzerine", Yaz, no. 14, s. 44-63.

Trak, Ayşe (1981) "Devlet ve Fert: Gecikmiş bir kitap eleştirisi [*Devlet ve Fert*, Ahmet Ağaoğlu, 1933]", Yaz, no. 14, s. 64-83.

Günçe, Ergin (1981) "Türkiye'de planlamanın 'dünü-bugünü-yarını'", Yaz, no. 14, s. 84-97.

Durdağ, Mete (1981) "1980 yılı uygulamasının ışığında istikrar programının genel bir değerlendirmesi", Yaz, no. 14, s. 98-124.

Tura, S. Murat (1981) "Althusser ve psikiyatri", Yaz, no. 14, s. 125-136.

BELGELER Burhan, Nuri (1981) "1. Meşrutiyet dönemi Osmanlı İmparatorluğunun mali ve siyasal durumuna ilişkin bir belge", Yaz, no. 14, s. 137-149.

İLETİŞİ Berktay, Halil (1981) "Gene köylülük, gene köylülük: Boğaziçi ve ODTÜ tartışmaları hakkında kişisel notlar", Yaz, no. 14, s. 150-155.

İLETİŞİ Hassan, Ümit (1981) "'Hürriyet, eşitlik, kardeşlik' üzerine mektup", Yaz, no. 14, s. 157-163.

İLETİŞİ Astesano, Eduardo (1981) "Doğu'dan ve Batı'dan melezlenmiş Güney Amerika", Yaz, no. 14, s. 164-167.

15-16, Güz-Kış 1981-82

Behar, Cem (1981-82) "Marx ve nüfusbilim (demografi): Nüfusbilime başka bir bakış (1)", Güz-Kış, no. 15-16, s. 3-36.

Kuçuradi, Ioanna (1981-82) "Ahlaksal politika: Bir olanak mı yoksa çelişmeli bir deyim mi?", Güz-Kış, no. 15-16, s. 37-43.

Canbeyli, Reşit (1981-82) "Deneysel psikolojinin gündemdeki sorunlarının tarihsel açıdan değerlendirilmesi", Güz-Kış, no. 15-16, s. 44-52.

Ortaylı, İlber (1981-82) "17. yüzyıl sonlarında Orta Anadolu vilayetlerinin toplumsal-ekonomik durumu üzerine", Güz-Kış, no. 15-16, s. 53-60.

Boratav, Korkut (1981-82) "Anadolu köyünde savaş ve yıkım: Bekir Eliçin'in romanının öğrettikleri ve düşündürdükleri", Güz-Kış, no. 15-16, s. 61-75.

Parla, Taha (1981-82) "Cumhuriyet anayasalarında yasama-yürütme-yargı ilişkileri", Güz-Kış, no. 15-16, s. 76-89.

Önder, İzzettin (1981-82) "Nicholas Kaldor", Güz-Kış, no. 15-16, s. 90-93.

Kaldor, Nicholas (1981-82) "Türk vergi sistemi üzerine rapor", Güz-Kış, no. 15-16, s. 94-115.

BELGELER Kazgan, Haydar (1981-82) "Osmanlı ikramiyeli devlet borçları, Rumeli Demiryolları ve Duyunu Umumiye (Mizancı Murat'ın Duyunu Umumiye Komiserliği Hatıraları)", Güz-Kış, no. 15-16, s. 116-123.

BELGELER Mizancı Murat (1981-82) "Eseri Ebul Faruk Mücahedeyi Milliden Mizanı Kadim Teşkil Etti mi? Duyunu Umumiye Komiserliği Devreleri", Güz-Kış, no. 15-16, s. 124-143.

İLETİŞİ Gülmez, Mesut (1981-82) "Zorunlu ve son bir açıklama", Güz-Kış, no. 15-16, s. 144-157.

İLETİŞİ Güzel, M. Şehmus (1981-82) "Bir not", Güz-Kış, no. 15-16, s. 158-163.

17, Bahar 1982

Pamuk, Şevket (1982) "Osmanlı tarımında üretim ilişkileri 1840-1913", Bahar, no. 17, s. 3-50.

Öner, M. Yılmaz (1982) "Prodeterminist (diyalektiğin kökenindeki) matematik açısından 'Buda felsefesinin sistematiği'", Bahar, no. 17, s. 51-63.

Kazancıgil, Ali (1982) "Türkiye'de modern devletin oluşumu ve Kemalizm", Bahar, no. 17, s. 64-87.

Koç, Yıldırım (1982) "1974-1980 döneminde belediyelerde işçi-işveren ilişkileri", Bahar, no. 17, s. 88-115.

Behar, Cem (1982) "Nüfusbilimin nesnesi: Nüfusbilime başka bir bakış (II)", Bahar, no. 17, s. 116-139.

BELGELER Pirili, Mustafa (1982) "Mehmet Cavit Bey ve 'Mesail-i İktisadiyede Hayalperverlik'", Bahar, no. 17, s. 140-144.

BELGELER Mehmet Cavit Bey (1982) "Mesail-i İktisadiyede Hayalperverlik", Bahar, no. 17, s. 145-151.

İLETİŞİ Öktem, Niyazi (1982) "Fenomenolojiyle Marksizm arasında kurulan ilişki", Bahar, no. 17, s. 152-159.

18-22, Yaz 1982 – Yaz 1983

Peker, Recep (1982-83) *İnkılâp Dersleri*, Yaz 1982 – Yaz 1983, no. 18-22.

23, Güz 1983 - Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Sistemi

İnan, Huricihan (1983) "Osmanlı tarihi ve dünya sistemi: Bir değerlendirme", Güz, no. 23, s. 9-39.

Wallerstein, İmmanuel; Hale Decdeli, Reşat Kasaba (1983) "Osmanlı İmparatorluğunun dünya ekonomisi ile bütünleşme süreci", çev. Ali Selman, Güz, no. 23, s. 41-54.

Owen, Roger (1983) "1840-1914 döneminde Lübnan'da ipek dokuma endüstrisi: Çevre toplumlarında fabrika üretiminin önündeki olanaklar ve sınırlamalar üzerine bir çalışma", çev. Serdar Turgut, Güz, no. 23, s. 55-74.

Pamuk, Şevket (1983) "Osmanlı zanaatlerinin yıkılışı: Pamuklu tekstil örneği, 1820-1913", Güz, no. 23, s. 75-99.

KİTAP DEĞERLENDİRME Faroqhi, Suraiya (1983) "Ricardo, yapısalcılık ve iklimsel değişme: Emanuel Le Roy Ladurie'nin yapıtları", çev. Rifat Yılmaz, Güz, no. 23, s. 103-114.

KİTAP DEĞERLENDİRME Toprak, Zafer (1983) "'Yüzyıllık Pahalılık' üzerine [*Yüzyıllık Pahalılık*, Tevfik Çavdar, Ülke Yayınları, İstanbul, 1983]", Güz, no. 23, s. 133-135.

KİTAP DEĞERLENDİRME Turgut, Serdar (1983) "Dünya ekonomisi ve Orta Doğu", Güz, no. 23, s. 117-125.

KİTAP DEĞERLENDİRME Uğur, Aydın (1983) "XIX. yüzyıl Alman tarih felsefesi ve bir Türk bilim adamı: Prof. Sabri Ülgener", Güz, no. 23, s. 127-132.

KİTAP TANITMA Şahin, Haluk (1983) "Her şey ve hiçbir şey [*Covering Islam*, Edward Said, Pantheon, New York, 1981)", Güz, no. 23, s. 139-141.

KİTAP TANITMA Uğur, Aydın (1983) "Georges Duby Şovalye'yi evlendiriyor [*Le Chevalier, la femme et le prêtre de mariage dans la France féodale*, Hachette, Paris, 1981]", Güz, no. 23, s. 143-147.

24, Kış 1984 - Aydınlar

Mardin, Şerif (1984) "'Aydınlar' konusunda Ülgener ve bir izah denemesi", Kış, no. 24, s. 9-16.

Savaşır, İskender (1984) "Aydınların kibri", Kış, no. 24, s. 17-33.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (1984) "Türkiye'de bir aydın hareketi: Kadro", Kış, no. 24, s. 35-67.

Toprak, Zafer (1984) "Osmanlı Narodnikleri: "Halka Doğru" gidenler", Kış, no. 24, s. 69-81.

Turgut, Serdar (1984) "'Karşı koyma'cı geleneğin aydını: E. P. Thompson", Kış, no. 24, s. 83-111.

KONU TANITMA Ersel, Hasan (1984) "Gönenç iktisadının faydacı temelleri", Kış, no. 24, s. 113-132.

KİTAP DEĞERLENDİRME İnan, Kemal (1984) "Üçüncü Dünya: Taşralılıktan evrenselliğe [*The Crisis of the Arab Intellectual: Traditionalism or Historicism?*, Abdallah Laroui, University of California Press, Berkeley, 1976]", Kış, no. 24, s. 133-153.

KİTAP DEĞERLENDİRME Köker, Levent (1984) "Serbest piyasa-demokrasi ilişkisinin teorik sorgulanmasına bir örnek: C. B. Macpherson'un siyasal düşüncesi", Kış, no. 24, s. 155-169.

Uğur, Aydın (1984) "Dünün aydınları", Kış, no. 24, s. 171-182.

25-26, Bahar-Yaz 1984 - Japonya/Batılılaşma/Demokrasi

İnan, Huricihan (1984) "Siyasal bütünleşme ve gelenekselcilik: Japonya örneği", Bahar-Yaz, no. 25-26, s. 11-22.

Tözeren, Selçuk (1984) "Japon 'eğitim modeli' ve Doğu-Batı sorunsalı", Bahar-Yaz, no. 25-26, s. 23-38.

Tözeren, Selçuk (1984) "Japonya'da toprak düzeni ve kapitülasyonlar", Bahar-Yaz, no. 25-26, s. 39-58.

Belge, Murat (1984) "Türk roman geleneği ve 'Sevgili Arsız Ölüm'", Bahar-Yaz, no. 25-26, s. 59-69.

Togan Arıcanlı, İsenbike (1984) "Moğollar devrinde Çin'de ticaret ve 'ortak' tüccarları", Bahar-Yaz, no. 25-26, s. 71-90.

TARTIŞMA Şaylan, Gencay (1984) "Asaf Savaş Akat'ın 'İktisat ideolojisi üstüne deneme'si üzerinde bazı gözlemler", Bahar-Yaz, no. 25-26, s. 91-117.

TARTIŞMA Paz, Octavio (1984) "İyiliksever canavar", çev. Cengiz Aktar, Bahar-Yaz, no. 25-26, s. 119-132.

ELEŞTİRİ İnsel, Ahmet (1984) "Tanrı'nın hikmetinden sermayenin hikmetine: Wallerstein Tarihi'nin bir eleştirisi", Bahar-Yaz, no. 25-26, s. 133-148.

KİTAP DEĞERLENDİRME Faroqhi, Suraiya (1984) "Yabancılaştırılan geçmiş: George Duby'nin yapıtlarında Avrupa feodalizmi", Bahar-Yaz, no. 25-26, s. 149-162.

KİTAP DEĞERLENDİRME Vergin, Nur (1984) "Birey, eşitlik ve iktisadi düşünce tarzı", Bahar-Yaz, no. 25-26, s. 163-174.

27, Güz 1984 - Liberalizm

Cardoso, Fernando Henrique (1984) "Siyasal rejim ve toplumsal değişme (Brezilya örneğiyle ilgili bazı düşünceler)", çev. Levent Köker, Güz, no. 27, s. 11-36.

Habermas, Jürgen (1984) "Siyasal katılım kendi başına bir değer mi?", çev. Tanıl Bora, Güz, no. 27, s. 37-74.

İnan, Kemal (1984) "Pozitivizmin aydınlanması ve Jürgen Habermas", Güz, no. 27, s. 75-105.

Ersel, Hasan ve Adil Temel (1984) "Türkiye'nin 1980 sonrası dışsatım başarımının değerlendirilmesi üzerine bir deneme", Güz, no. 27, s. 107-133.

Owen, Roger (1984) "Mısır'da iktisadi 'liberalizasyon' politikaları: Sedat'ın mirası, Mübarek'in açmazı", çev. Günar Evcimen, Güz, no. 27, s. 136-156.

Seddon, David (1984) "Tunus ve Fas'ta iktisat politikası ve sosyal huzursuzluk", çev. Cem Behar, Güz, no. 27, s. 157-182.

Hanioğlu, M. Şükrü (1984) "Osmanlı aydınındaki değişme ve 'Bilim'", Güz, no. 27, s. 183-192.

Köker, Levent (1984) "Yokolmanın eşiğinde bir fikir: İlerleme", Güz, no. 27, s. 193-211.

Savaşır, İskender (1984) "Yalçın Küçük'ün aydınlar komedyası", Güz, no. 27, s. 213-228.

BELGE Toprak, Zafer (1984) "Sosyal politika tarihimizin ilk önlemler paketi: Müessesât-ı Sınaiyyede çocukların ve kadınların çalıştırılması (1910)", Güz, no. 27, s. 229-237.

28, Kış 1985

Belge, Murat (1985) "Yahya Kemal ve Osmanlı'da siyasi gelenek", Kış, no. 28, s. 7-26.

Bora, Tanıl (1985) "Doğu Alman sosyalizmi ve Batı Alman kapitalizmi arasında bir aydın: Rudolf Bahro", Kış, no. 28, s. 27-66.

Turgut, Serdar (1985) "Modern trajediye karşı kültürel devrim: Bir Galli Avrupalının süren arayışı", Kış, no. 28, s. 67-91.

Deringil, Selim (1985) "Dış politikada süreklilik sorunsalı: II. Abdülhamit ve İsmet İnönü", Kış, no. 28, s. 93-109.

Tekeli, İlhan (1985) "İttihat ve Terakki döneminde dış dünya ve uygulanan dış politika", Kış, no. 28, s. 111-132.

Behar, Cem (1985) "Kültür ve yazı: Klasik Türk müziği örneği", Kış, no. 28, s. 133-148.

Faroqhi, Suraiya (1985) "Duyguların da bir tarihçesi vardır: Lucien Febvre'in yapıtları", çev. İsen Arıcanlı ve Latife Özkaramete, Kış, no. 28, s. 149-163.

İLETİŞİ Toprak, Binnaz (1985) "Liberalizmin liberal gelenek içinden bir eleştirisi: C. B. Macpherson", Kış, no. 28, s. 165-173.

KİTAP DEĞERLENDİRME Ersanlı, Büşra ve Günay Göksu Özdoğan (1985) "'Ulus' ve 'ulusçuluk': Sanayileşme sürecinde iktidara geçen kültür", Kış, no. 28, s. 175-184.

29-30, Bahar-Yaz 1985 - İslâm

Vergin, Nur (1985) "Toplumsal değişme ve dinsellikte artış", Bahar-Yaz, no. 29-30, s. 9-28.

El-Azmeh, Aziz (1985) "Arap milliyetçiliği ve İslâmcılık", çev. İskender Savaşır, Bahar-Yaz, no. 29-30, s. 29-43.

Sarıbay, Ali Yaşar (1985) "Türkiye'de siyasal modernleşme ve İslâm", Bahar-Yaz, no. 29-30, s. 45-64.

Burke, Edmund (1985) "Arap protesto ve direnişinde form ve anlam", çev. Ahmet Günlük, Bahar-Yaz, no. 29-30, s. 65-78.

İhsanoğlu, Ekmeleddin (1985) "Osmanlı Devletine 19. yüzyılda bilimin girişi ve bilim-din ilişkisi hakkında bir değerlendirme denemesi", Bahar-Yaz, no. 29-30, s. 79-102.

Karaman, Hayreddin (1985) "İslâmi uyanışın öncüleri", Bahar-Yaz, no. 29-30, s. 103-115.

Bulaç, Ali (1985) "İslâm düşüncesinde çifte gerçeklik", Bahar-Yaz, no. 29-30, s. 117-142.

İLETİŞİ Toprak, Binnaz (1985) "İki Müslüman aydın: Ali Bulaç ve İsmet Özel", Bahar-Yaz, no. 29-30, s. 143-151.

KİTAP DEĞERLENDİRME Kara, İsmail (1985) "Cumhuriyet Türkiyesi'nde dinî yayıncılığın gelişimi üzerine birkaç not", Bahar-Yaz, no. 29-30, s. 153-177.

BELGELER Toprak, Zafer (1985) "İslâm ve iktisat: 1913-1914 Müslüman Boykotajı", Bahar-Yaz, no. 29-30, s. 179-199.

31-39, Güz 1985-Güz 1987

Divitçioğlu, Sencer (1985-87) "Marxgil ve Keynesgil teorilerle ilgili olarak iktisadi yeniden-üretim", Güz-Güz, no. 31-39, s. 9-20.

İnsel, Ahmet ve Cengiz Aktar (1985-87) "'Devletin bekâsı' için yürütülen çağdaşlaşma sürecinin toplumsal sorunları", Güz-Güz, no. 31-39, s. 21-44.

Yumer, Ruhdan (1985-87) "Devlet kuramında liberal temalar: Devletin sınırları (I)", Güz-Güz, no. 31-39, s. 45-57.

Aksoy, Nazan ve Bülent Aksoy (1985-87) "Rus Biçimciliği üstüne bir ön çalışmanın notları", Güz-Güz, no. 31-39, s. 59-79.

Ersanlı, Büşra (1985-87) "Birinci Türk Tarih Kongresi 1932: Türkçülükten Yurttaşlığa", Güz-Güz, no. 31-39, s. 81-104.

İLETİŞİ Tekeli, Şirin (1985-87) "Akdeniz'de feminizm ya da KEGME Toplantısı'nın bir değerlendirmesi", Güz-Güz, no. 31-39, s. 105-111.

BELGE Toprak, Zafer (1985-87) "Ömer Seyfettin ve 'sivil toplum'", Güz-Güz, no. 31-39, s. 113-127.

KİTAP DEĞERLENDİRME Akarlı, Engin D. (1985-87) "Toplum tarihçiliğinde yöntem sorunları: Bir eleştiri [*Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Donald Quataert, Yurt Yayınları, Ankara, 1987]", Güz-Güz, no. 31-39, s. 129-146.

KİTAP DEĞERLENDİRME Ortaylı, İlber (1985-87) "Osmanlı ve müzik [*18. Yüzyılda Türk Müziği*, Charles Fonton, çev. yay. haz. Cem Behar, Pan, İstanbul, 1987] ", Güz-Güz, no. 31-39, s. 147.

40, Kış 1988

Divitçioğlu, Sencer (1988) "İdris Küçükömer ya da İbn Haldun versus Locke", Kış, no. 40, s. 7-15.

Yumer, Ruhdan (1988) "Devlet kuramında liberal temalar: Sivil beraberlik olarak devlet (II)", Kış, no. 40, s. 17-33.

Esenbel, Selçuk (1988) "Japon aydınları ve Batı bilimi", Kış, no. 40, s. 35-42.

Shaikh, Anwar ve Ertuğrul Ahmet Tonak (1988) "Refah devleti ve sosyal ücret efsanesi ABD, 1952-1985", Kış, no. 40, s. 43-55.

Gürsel, Nedim (1988) "Sait Faik'in Eserinde İstanbul Rum Topluluğu", Kış, no. 40, s. 57-75.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (1988) "1923 Tarihli 'Umur'u Nafia Programı'", Kış, no. 40, s. 77-86.

Güzel, Şehmus (1988) "1946 ve sonrasında Türkiye'de grev tartışması", Kış, no. 40, s. 87-128.

İLETİŞİ (1988) "Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü - Kuruluşu ve ilk yılları", Kış, no. 40, s. 129-140.

BELGE Toprak, Zafer (1988) "Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine sendikal gelişmeler: İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti", Kış, no. 40, s. 141-153.

KİTAP DEĞERLENDİRME Belge, Murat (1988) "Türkiye'de devlet ve sınıf [*State and Class in Turkey*, Çağlar Keyder, Verso, Londra, 1987]", Kış, no. 40, s. 155-157.

KİTAP DEĞERLENDİRME Toprak, Zafer (1988) "Osmanlı-Türkiye iktisat tarihi üzerine [*Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, Şevket Pamuk, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988]", Kış, no. 40, s. 159-165.

41, Bahar 1988

Buğra, Ayşe (1988) "İktisat ve ahlâk", Bahar, no. 41, s. 9-41.

Howard, Dick (1988) "Geleceğin şimdi olarak kavranışı: Çıkarılabilecek teorik ve siyasal sonuçlar", çev. Taciser Belge, Bahar, no. 41, s. 43-60.

Segal, Lynne (1988) "'Aileyi parçalayacak mıyız?' 1960'lara bir bakış", çev. Sedef Öztürk, Bahar, no. 41, s. 61-84.

Hamon, Hervé ve Patrick Rotman (1988) "Epilog", çev. Şirin Tekeli, Bahar, no. 41, s. 85-128.

Bora, Tanıl (1988) "Doğu Avrupa'da 68", Bahar, no. 41, s. 129-151.

Belge, Murat (1988) "68 ve sonrasında sol hareket", Bahar, no. 41, s. 153-166.

Alpay, Şahin (1988) "68 kuşağı üzerine bir deneme", Bahar, no. 41, s. 167-185.

Doltaş, Dilek (1988) "'Postmodernizm' Aporia ve Logos", Bahar, no. 41, s. 187-192.

Turhanlı, Halil (1988) "Karşıt kültürün bir ögesi olarak müzik", Bahar, no. 41, s. 193-198.

KİTAP DEĞERLENDİRME İnsel, Ahmet (1988) "68 Mayıs'ından '68 Mayıs'ına Bakış", Bahar, no. 41, s. 199-204.

(1988) "Yeni bir toplumsal bilim dergisi New Perspectives on Turkey", Bahar, no. 41, s. 205.

BELGE Zarakolu, Ragıp (1988) "68 deneyiminden bazı belgeler", Bahar, no. 41, s. 207-252.

42, Yaz 1988

Ayata, Sencer (1988) "Kentsel orta sınıf ailelerde statü yarışması ve salon kullanımı", Yaz, no. 42, s. 5-25.

Duben, Alan (1988) "Son dönem Osmanlı İstanbul'unda evlilik ve hane kurma sistemi", Yaz, no. 42, s. 27-42.

Divitçioğlu, Sencer (1988) "Kök Türk efsaneleri ve kutsal kağanlık", Yaz, no. 42, s. 43-63.

Doltaş, Dilek (1988) "İletişim, yazın metni ve göstergebilim", Yaz, no. 42, s. 65-73.

Cangızbay, Kadir (1988) "Türkçe okuma-yazma öğretimi üzerine", Yaz, no. 42, s. 75-83.

Üskül, Zafer (1988) "Türkiye'de sıkıyönetim uygulamaları üzerine notlar", Yaz, no. 42, s. 85-104.

Çağlar, Bakır (1988) "Demokrasi krizi ve terapiler: Kriz ideolojileri ve kriz ideolojilerinin hukuk dilinde ifadesi: 'İktisat Politikası Anayasası' üzerine bir iki not", Yaz, no. 42, s. 105-110.

Cezar, Yavuz (1988) "Osmanlı aydını Süleyman Penah Efendi'nin sosyal, ekonomik ve mali konulardaki görüş ve önerileri", Yaz, no. 42, s. 111-132.

Rodrik, Dani (1988) "Türkiye'nin ihracat patlamasının ne kadarı hayali?", çev. Ayşe Buğra, Yaz, no. 42, s. 133-136.

İLETİŞİ Hassan, Ümit (1988) "'Kesbsiz Tâ O Kadar Cehl Olmaz'", Yaz, no. 42, s. 137-145.

İLETİŞİ Ersanlı, Büşra (1988) "1968-1988: Yirmi yılın tadı", Yaz, no. 42, s. 147-152.

KİTAP DEĞERLENDİRME Somel, Akşin (1988) "31 Mart'ın 31 Mart'çı yorumu", Yaz, no. 42, s. 153-156.

BELGE Toprak, Zafer (1988) "80. Yıldönümünde 'Hürriyetin İlanı' (1908) ve 'Rehber-i İttihad'", Yaz, no. 42, s. 157-173.

43-44, Güz 1988-Kış 1989

İslamoğlu-İnan, Huricihan (1988-89) "Köylüler, ticarileşme hareketi ve devlet gücünün meşrulaşması", Güz-Kış, no. 43-44, s. 7-31.

Yerasimos, Stefanos (1988-89) "Pontus Meselesi (1912-1923)", Güz-Kış, no. 43-44, s. 33-76.

Divitçioğlu, Sencer (1988-89) "Türk bütüncül erken devleti (I.S. 552-744)", Güz-Kış, no. 43-44, s. 77-89.

Cocoullos, Ann (1988-89) "Günümüz Yunanistan'ında politika yaşamında kadınlar: Aile Reformu Yasası", çev. Fatma Taşkent, Güz-Kış, no. 43-44, s. 91-110.

Vergin, Nur (1988-89) "Pozitivist optimizm ve sosyolojinin doğuşu", Güz-Kış, no. 43-44, s. 111-122.

Şenatalar, Burhan (1988-89) "ABD'de 1988 başkanlık seçiminde ekonomik temalar", Güz-Kış, no. 43-44, s. 123-139.

Bostanoğlu, Özer (1988-89) "(Federal) Alman kentleşmesinde konut ve Türk sorunu", Güz-Kış, no. 43-44, s. 141-156.

Gürsel, Nedim (1988-89) "Çağdaş Türk edebiyatındaki birkaç Yahudi tipi üzerine" Güz-Kış, no. 43-44, s. 157-171.

İLETİŞİ Özsoy, A. Sumru ve Cem Taylan (1988-89) "Dilbilim ve çeviri", Güz-Kış, no. 43-44, s. 173-182.

BELGE Toprak, Zafer (1988-89) "İttihat ve Terakki ve Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti", Güz-Kış, no. 43-44, s. 183-190.

KİTAP DEĞERLENDİRME Millas, Herkül (1988-89) "Türk/Yunan 'Birliği' ve Kitsikis", Güz-Kış, no. 43-44, s. 191-201.

45, Bahar 1989

Gökberk, Macit (1989) "Macit Gökberk ile söyleşi", Bahar, no. 45, s. 5-13.

Pamuk, Şevket (1989) "Niyazi Berkes ve iktisat tarihi", Bahar, no. 45, s. 15-17.

Aksoy, Nazan (1989) "16. yüzyıl İngiliz tiyatrosunda Türklük imgesi", Bahar, no. 45, s. 19-48.

Ortaylı, Nuriye (1989) "'Doğum kontrolü'nün hikâyesi", Bahar, no. 45, s. 49-64.

Cangızbay, Kadir (1989) "Felsefi-kültürel temeli bakımından Gurvitch sosyolojisi", Bahar, no. 45, s. 65-70.

İLETİŞİ Sayar, Ahmed Güner (1989) "İdris Küçükömer hocamıza dair düşünceler ve hatıralar", Bahar, no. 45, s. 71-76.

İLETİŞİ Kıran, Ayşe (Eziler) (1989) "Bir 'İlân'ın anlamlandırılması", Bahar, no. 45, s. 77-80.

İLETİŞİ Çakman, Kemal (1989) "Reaganomics ve mirası üzerine notlar", Bahar, no. 45, s. 81-89.

BELGE Çakır, Serpil (1989) "Osmanlı Türk Kadınları Esirgeme Derneği", Bahar, no. 45, s. 91-97.

KİTAP DEĞERLENDİRME Arat, Yeşim (1989) "'Kadınlar İçin' siyasetin önemi [*Kadınlar İçin*, Şirin Tekeli, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1988]", Bahar, no. 45, s. 99-101.

46-47, Yaz-Güz 1989

Adanır, Fikret (1989) "Osmanlı hakimiyeti boyunca Güneydoğu Avrupa'da gelenek ve kırsal değişim", Yaz-Güz, no. 46-47, s. 5-39.

Toprak, Zafer (1989) "Tanzimat ve çağdaş Türkiye", Yaz-Güz, no. 46-47, s. 41-55.

Yeldan, A. Erinç (1989) "1979-1983 Türk yapısal uyum programının bir genel denge modelinde sınanması", Yaz-Güz, no. 46-47, s. 57-82.

Menard, Claude (1989) "Örgütler neden vardır?", çev. Sedef Öztürk, Yaz-Güz, no. 46-47, s. 83-100.

Ayata, Sencer (1989) "Toplumsal çevre olarak gecekondu ve apartman", Yaz-Güz, no. 46-47, s. 101-127.

Hekimoğlu, H. Birsen (1989) "Modernleşme ve siyasal istikrarsızlık", Yaz-Güz, no. 46-47, s. 129-142.

Üstel, Füsun (1989) "İnsan hakları tartışmalarında standartlaşma - rölativizm ikilemi", Yaz-Güz, no. 46-47, s. 143-153.

Stölting-Richert, W. (1989) "Çoğunluğun sorunu – azınlıklar", Yaz-Güz, no. 46-47, s. 155-161.

Gürsel, Nedim (1989) "Ziya Gökalp'in milliyetçiliğinde epik söylem", Yaz-Güz, no. 46-47, s. 163-168.

İLETİŞİ Kitsikis, Dimitri (1989) "Bilimsel düşünce ve Rönesans ruhu", Yaz-Güz, no. 46-47, s. 169-177.

İLETİŞİ Millas, Herkül (1989) "Dimitri Kitsikis'in yanına not", Yaz-Güz, no. 46-47, s. 179-180.

48-49, Kış-Bahar 1990

Abadan-Unat, Nermin (1990) "Sosyal bilimlerde yeni gelişmeler : Modernizm – postmodernizm", Kış-Bahar, no. 48-49, s. 5-18.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1990) "Psikoloji, kültür ve sosyal değişme", Kış-Bahar, no. 48-49, s. 19-25.

Özdalga, Elizabeth (1990) "Türkiye'de bir sosyolog olmak üzerine", çev. Ahmet Çiğdem, Kış-Bahar, no. 48-49, s. 27-33.

Doğruel, A. Suut (1990) "İstikrar politikaları altında sanayileşme hedeflerinin değişimi: 1980 sonrası Türkiye", Kış-Bahar, no. 48-49, s. 35-42.

Doğruel, Fatma (1990) "Tarımda teknolojik değişme ve başlangıç konuşmaları", Kış-Bahar, no. 48-49, s. 43-52.

Buğra, Ayşe (1990) "İş yaşamındaki belirsizliğin siyasal kaynakları", Kış-Bahar, no. 48-49, s. 53-59.

Berktay, Halil (1990) "Batı ve Türk Ortaçağ tarihçiliğinin köylülüğe bakışının temel deformasyonları", Kış-Bahar, no. 48-49, s. 61-78.

Aktüre, Sevgi (1990) "19. yüzyılda Menteşe Sancağında toprak - insan ilişkilerinin değişim süreci", Kış-Bahar, no. 48-49, s. 79-93.

Sirman, Nükhet (1990) "Köy ünitesinin tanımlanması", Kış-Bahar, no. 48-49, s. 95-102.

Akşit, Bahattin (1990) "Küçük meta üretimi, sosyokültürel değişme ve Güneydoğu Anadolu sulama - kalkınma projeleri", Kış-Bahar, no. 48-49, s. 103-115.

Köksal, Sema ve Nihal Kara (1990) "1980 sonrasında yerel siyasetin örgütlenmesi ve belediyeler", Kış-Bahar, no. 48-49, s. 117-128.

Varol, Muharrem (1990) "Yerel iktidar yapısında değişim eğilimleri: Bandırma örneği", Kış-Bahar, no. 48-49, s. 129-139.

Baykan Seymen, Ülker (1990) "Tarihi kent merkezleri ve geçiş alanlarında küçük ölçekli üretimin yapısı ve değişim süreçleri", Kış-Bahar, no. 48-49, s. 141-162.

Ayata, Sencer (1990) "Aile işletmesinin krizi: Serbest piyasa ortamında Buldan dokuma sanayii", Kış-Bahar, no. 48-49, s. 163-185.

Şenyapılı, Tansı (1990) "Planlama açısından gecekondu mekansal öğelerin etkisi: Örnek alan, İstanbul – Kahire", Kış-Bahar, no. 48-49, s. 187-199.

50, Yaz 1990

Divitçioğlu, Sencer (1990) "Karluklar'dan Karahanlılar'a", Yaz, no. 50, s. 5-48.

Tekeli, İlhan (1990) "Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze nüfusun zorunlu yer değiştirmesi ve iskan sorunu", Yaz, no. 50, s. 49-71.

Okman Fişek, Güler (1990) "Cinsiyet konumu ve psikoloji: Eleştirel bir inceleme", Yaz, no. 50, s. 73-84.

Alkan, Mehmet Ö. (1990) "Tanzimat'tan sonra 'kadın'ın hukuksal statüsü ve devletin evlilik sürecine müdahalesi üzerine", Yaz, no. 50, s. 85-95.

Güneş-Ayata, Ayşe (1990) "Kasabada politika ve politikacı", Yaz, no. 50, s. 97-110.

Mazıcı, Nurşen (1990) "Bulgaristan'da Turk kitle iletişim araçlarının gelişmesi ve bozulması", Yaz, no. 50, s. 111-120.

İLETİŞİ Tarhanlı, Turgut (1990) "İnsan hakları: Standartlaşma - rölativizm tartışması üzerine bazı düşünceler", Yaz, no. 50, s. 121-125.

KİTAP ELEŞTİRİSİ Aydın, Zülküf (1990) "Edward Said'in Oryantalizmi Üzerine", Yaz, no. 50, s. 127-132.

BELGE Kurdakul, Necdet (1990) "Boğdurularak öldürüldüğü yüzdördüncü yılı nedeniyle Osmanlı basınında Midhat Paşa", Yaz, no. 50, s. 133-157.

51-52, Güz-Kış 1990-91

Sonat, Arslan (1990-91) "Doğal kaynaklarda sınır sorunu ve büyüme", Güz-Kış, no. 51-52, s. 7-31.

Eser, Uğur (1990-91) "İktisat politikası anayasası ve bir 'anayasal reform' önerisi üzerine düşünceler", Güz-Kış, no. 51-52, s. 33-49.

Eren, Ercan (1990-91) "Piyasa, özgürlük, eşitlik: Piyasa sosyalizmi", Güz-Kış, no. 51-52, s. 51-65.

Çeçen, Aydın A. (1990-91) "İsveç modeli ve sosyal demokrat iktisat politikalarına genel bir bakış", Güz-Kış, no. 51-52, s. 67-87.

Güneş-Ayata, Ayşe (1990-91) "Gecekondularda kimlik sorunu, dayanışma örüntüleri ve hemşehrilik", Güz-Kış, no. 51-52, s. 89-101.

Peker, Mümtaz (1990-91) "Türkiye'de nüfus politikası (1980-1988)", Güz-Kış, no. 51-52, s. 103-116.

Akşit, Belma T. (1990-91) "Türkiye'de bebek ve çocuk ölümlerinde risk faktörü olarak anne eğitiminin rolü", Güz-Kış, no. 51-52, s. 117-127.

Millas, Herkül (1990-91) "Türk edebiyatında Yunan imajı: Yakup Kadri Karaosmanoğlu", Güz-Kış, no. 51-52, s. 129-152.

İLETİŞİ Gülalp, Haldun (1990-91) "Türkiye'nin kapitalist gelişiminde ulusal kimliğe karşı dinci kimlik", Güz-Kış, no. 51-52, s. 155-159.

BELGE Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (1990-91) "Mustafa Celâleddin Bey'in *Bir Eyaletin Islah ve İmarı Hakkında Mükâleme* adlı risalesi ve 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda imar kavramının gelişimi üzerine düşünceler", Güz-Kış, no. 51-52, s. 161-178.

KİTAP ELEŞTİRİSİ Şeni, Nora (1990-91) "Türk efsanelerinde İstanbul", Güz-Kış, no. 51-52, s. 179-182.

KİTAP ELEŞTİRİSİ Aksoy, Nazan (1990-91) "'Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış'ın çeşitli yönleri [*Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, Berna Moran, İletişim, İstanbul, 1990]", Güz-Kış, no. 51-52, s. 183-190.

53, Bahar 1991

Arat, Yeşim (1991) "1980'ler Türkiyesi'nde kadın hareketi: Liberal Kemalizm'in radikal uzantısı", Bahar, no. 53, s. 7-19.

Kandiyoti, Deniz (1991) "Kadın, İslam ve devlet: Karşılaştırmalı bir yaklaşım", Bahar, no. 53, s. 21-39.

Özbay, Ferhunde (1991) "Türkiye'de kadın ve çocuk emeği", Bahar, no. 53, s. 41-54.

Kabasakal, Hayat E. (1991) "Kadınlar, örgütler ve güç dağılımı", Bahar, no. 53, s. 55-61.

Göle, Nilüfer (1991) "Batı modernizmi ve post-feminizm", Bahar, no. 53, s. 63-74.

Parla, Jale (1991) "Romans 'Gül'ünden Frankenstein'ın 'Canavar'ına: Romanın çıkışında kadın", Bahar, no. 53, s. 75-82.

Doltaş, Dilek (1991) "Feminizm açısından *Sekizinci Günah* ve *Bir Cinayet Romanı*", Bahar, no. 53, s. 83-95.

Smith, Kylie D. ve Şeyda Türk Smith (1991) "İstanbul'da teori X ve Y: Türkçe öğrencileri kendilerinin ve başka ulustan öğrencilerin çalışma güdüsünü nasıl değerlendiriyor?", Bahar, no. 53, s. 97-104.

İLETİŞİ Türkcan, Ergun (1991) "Sanayi ötesi toplumda para, emek ve devlet üzerine kısa bir deneme", Bahar, no. 53, s. 105-113.

İLETİŞİ Boratav, Korkut (1991) "Sanayi ötesi toplumda değer yasası, mülkiyet ve devlet üzerine notlar", Bahar, no. 53, s. 115-119.

KİTAP ELEŞTİRİSİ Arın, Cengiz (1991) "Yeni bir anayasa tasarımı üzerine [*Türkiye'nin Anayasal Sorunu*, Zafer Üskül, Afa, İstanbul, 1991]", Bahar, no. 53, s. 121-137.

BELGE Çakır, Serpil (1991) "Osmanlı kadın dernekleri", Bahar, no. 53, s. 139-159.

54-55, Yaz-Güz 1991

Divitçioğlu, Sencer (1991) "Nasıl bir tarih?", Yaz-Güz, no. 54-55, s. 5-18.

Berktay, Halil (1991) "Dört tarihçinin sosyal portresi", Yaz-Güz, no. 54-55, s. 19-45.

Deringil, Selim (1991) "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Geleneğin İcadı' 'Muhayyel Cemaat' ('Tasarımlanmış Topluluk') ve Panislamizm", Yaz-Güz, no. 54-55, s. 47-64.

Esenbel, Selçuk (1991) "Japonya'da Islahat düşüncesi ve ulusal kimlik", Yaz-Güz, no. 54-55, s. 65-75.

Toprak, Zafer (1991) "Sosyal tarihin alanı ve Türkiye gerçeği", Yaz-Güz, no. 54-55, s. 77-88.

İLETİŞİ Berktay, Halil (1991) "Günümüz tarihçiliğinden bir örnek: Simon Schama", Yaz-Güz, no. 54-55, s. 89-102.

KİTAP ELEŞTİRİSİ Yenal, Zafer ve Deniz Yenal (1991) "Alman tarihinin özgünlükleri üzerine [*The Peculiarities of German History*, Geoff Eley ve David Blackbourn, New York, Oxford UP, 1989]", Yaz-Güz, no. 54-55, s. 103-115.

KİTAP ELEŞTİRİSİ Öncü, Ayşe (1991) "'İnsan, Aile, Kültür' üzerine [*İnsan, Aile, Kültür*, Çiğdem Kağıtçıbaşı, İstanbul, Remzi, 1991]", Yaz-Güz, no. 54-55, s. 117-120.

56-61, Bahar 1993

Taymaz, Erol (1993) "Kriz ve teknoloji", Bahar, no. 56-61, s. 5-41.

Yentürk, Nurhan (1993) "Post-Fordist gelişmeler ve dünya iktisadî işbölümünün geleceği", Bahar, no. 56-61, s. 42-57.

Lipietz, Alain (1993) "Uluslararası işbölümünde yeni eğilimler: Birikim rejimleri ve düzenleme tarzları", çev. Bülent Peker, Bahar, no. 56-61, s. 58-82.

Harvey, David (1993) "Esneklik: Tehdit mi yoksa fırsat mı?", çev. Ayça Kurtoğlu, Bahar, no. 56-61, s. 83-92.

Yenal, Deniz ve Zafer Yenal (1993) "2000 yılına doğru dünyada gıda ve tarım", Bahar, no. 56-61, s. 93-114.

Hirst, Paul ve Jonathan Zeitlin (1993) "Esnek uzmanlaşma ve İngiliz imalat sektörünün rekabetçi başarısızlığı", çev. Yıldırım Kırgöz, Bahar, no. 56-61, s. 115-129.

Güvenç, Murat (1993) "İstanbul tekstil sanayiinde üretim faktörlerinin ekonomik ve mekânsal dağılım örüntülerinin bazı özellikleri üzerine", Bahar, no. 56-61, s. 130-147.

Uğur, Aydın (1993) "İletişim, işletmecilik ve örgüt sosyolojisinin ilk randevusu: 'Ağ tarzı örgüt modeli'", Bahar, no. 56-61, s. 148-166.

Alada, A. Dinç (1993) "'Astronomi Tarihi'nden 'Milletlerin Zenginliği'ne A. Smith'de yanılma faktörü", Bahar, no. 56-61, s. 167-181.

ELEŞTİRİ Öngen Hoşgör, Tülin (1993) "Teknoloji ve emek: Bir öncü çalışma [*Labor and Monopoly Capital*, H. Bravermann, Monthly Review Press, New York ve Londra, 1974]", Bahar, no. 56-61, s. 182-187.

ELEŞTİRİ Yılmaz, Levent (1993) "Fordist moderniteden esnek postmoderniteye mi? [*The Condition of Postmodernity*, David Harvey, Basil Blackwell, Oxford, 1990]", Bahar, no. 56-61, s. 188-192.

KİTAP TANITIMI Işık, Oğuz (1993) "Post-Fordizm ve mekân", Bahar, no. 56-61, s. 193-195.

KİTAP TANİTIMI Kırgöz, Yıldırım (1993) "Geç kapitalizm", Bahar, no. 56-61, s. 195-197.

KİTAP TANITIMI Baker, Ulus (1993) "Sûrat ve siyaset", Bahar, no. 56-61, s. 197-199.

KİTAP TANITIMI Türel, Oktar (1993) "Post-Fordizm ve Türk sanayii", Bahar, no. 56-61, s. 199-202.

KİTAP TANITIMI Çakır, Volkan (1993) "Aglietta ve Düzenleme Okulu", Bahar, no. 56-61, s. 202-206.

KİTAP TANITIMI Çetindamar, Dilek (1993) "İkinci sınaî eşik", Bahar, no. 56-61, s. 206-209.

KİTAP TANITIMI Küçük, Mehmet (1993) "Toplumsalın sökümü", Bahar, no. 56-61, s. 210-215.

62, Yaz-Güz 1993

Keyder, Çağlar (1993) "Türk milliyetçiliğine bakmaya başlarken", Yaz-Güz, no. 62, s. 7-18.

İslamoğlu-İnan, Huri (1993) "Mukayeseli tarih yazını için bir öneri: Hukuk, mülkiyet, meşruiyet", Yaz-Güz, no. 62, s. 19-33.

Deringil, Selim (1993) "Abdülhamit dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda simgesel ve törensel doku: 'Görünmeden görünmek'", Yaz-Güz, no. 62, s. 34-56.

Göksu Özdoğan, Günay (1993) "Türk ulusçuluğu ve Türkî Cumhuriyetler: Kuramsal ve tarihsel bir yaklaşım", Yaz-Güz, no. 62, s. 57-77.

Çınar, Menderes (1993) "Küresel sermaye ve ulus-devlet üzerine etkileri", Yaz-Güz, no. 62, s. 78-94.

Kadıoğlu, Ayşe (1993) "Devletini arayan millet: Almanya örneği", Yaz-Güz, no. 62, s. 95-111.

Üstel, Füsun (1993) "'Eritme potası'ndan çokkültürcülüğe: Amerika Birleşik Devletleri'nde etnik topluluklar", Yaz-Güz, no. 62, s. 112-125.

Keyman, E. Fuat (1993) "Postmodernizm ve radikal demokrasi", Yaz-Güz, no. 62, s. 126-155.

ELEŞTİRİ Akarlı, Ahmet Orhun (1993) "Milliyetçilik sorununa çağdaş yaklaşımlar [*Hayalî Cemaatler*, Anderson; *Uluslar ve Ulusçuluk*, Gellner; *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, Hobsbawm]", Yaz-Güz, no. 62, s. 156-170.

ELEŞTİRİ Ersanlı-Behar, Büşra (1993) "Ulusal kimlik: Kültürel mi, siyasal mı? [*National Identity*, Anthony D. Smith, Penguin, Londra, 1991]", Yaz-Güz, no. 62, s. 171-183.

ELEŞTİRİ Yeğenoğlu, Meyda (1993) "Milliyetçiliğin sorunsalı: Üçüncü Dünya'da ideoloji ve çelişki [*Nationalist Thought and the Colonial World*, Partha Chatterjee, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1993]", Yaz-Güz, no. 62, s. 184-190.

ELEŞTİRİ Deringil, Selim (1993) "İktidar ve tarih [*İktidar ve Tarih*, Büşra Ersanlı Behar, Afa, İstanbul, 1992]", Yaz-Güz, no. 62, s. 191-196.

KİTAP TANITIMI Aydın, Suavi (1993) "Ulus-devlet ve şiddet", Yaz-Güz, no. 62, s. 197-200.

KİTAP TANITIMI Kaya, Ayhan (1993) "Fransa ve Almanya'da vatandaşlık ve ulusal kimlik", Yaz-Güz, no. 62, s. 201-205.

KİTAP TANITIMI Işık, Oğuz (1993) "Hayalî cemaatin hayalî memleketi", Yaz-Güz, no. 62, s. 205-207.

İLETİŞİ Adaman, Fikret (1993) "'Sanayi ötesi toplum' üzerine bir ekleme", Yaz-Güz, no. 62, s. 208-209.

63, Bahar 1994

Mutman, Mahmut (1994) "Kriz ve değer: 21. yüzyılın eşiğinde kapitalizm ve ideoloji", Bahar, no. 63, s. 7-39.

Erdoğan, Necmi (1994) "Metinlerarasılık, hegemonya ve siyasal alan", Bahar, no. 63, s. 40-57.

Baker, Ulus (1994) "Siyasal alanın oluşumu üzerine bir deneme", Bahar, no. 63, s. 58-101.

Tekeli, İlhan (1994) "Demokratik düşüncenin temellendirilmesi ve eleştirel kuram üzerine düşünceler", Bahar, no. 63, s. 102-121.

Sugur, Nadir (1994) "Türkiye'de esnek üretim ve küçük sanayi: OSTİM Sanayi Bölgesi esnek uzmanlaşmanın neresinde?", Bahar, no. 63, s. 122-139.

ELEŞTİRİ Kolluoğlu-Kırlı, Biray (1994) "Avrupamerkezcilik: Sosyal teorinin kör noktası [*Oryantalizm*, Said; *Avrupamerkezcilik*, Amin; *Risk Society*, Beck; *Coming of Post-Industrial Society*, Bell]", Bahar, no. 63, s. 140-159.

İLETİŞİ Yılmaz, Levent (1994) "Kardeşlik düşüncesi hakkında", Bahar, no. 63, s. 160-165.

İLETİŞİ Göksu Özdoğan, Günay (1994) "'Türk milliyetçiliğine bakmaya çalışırken'in düşündürdükleri", Bahar, no. 63, s. 166-168.

KİTAP TANITIMI Ergene, Boğaç (1994) "Büyük Kemer", Bahar, no. 63, s. 169-172.

KİTAP TANITIMI Terzibaşoğlu, Yücel (1994) "Çin Halk Cumhuriyeti'nde devlet ve köylüler", Bahar, no. 63, s. 172-175.

KİTAP TANITIMI Erol, Nuran (1994) "Modernlik ve vizyonun egemenliği", Bahar, no. 63, s. 175-178.

KİTAP TANITIMI Erol, Nuran (1994) "Sahiplenilmiş birey", Bahar, no. 63, s. 179-183.

KİTAP TANITIMI Bora, Tanıl (1994) "Parti devletinde politik sınıf", Bahar, no. 63, s. 184-186.

64-65, Güz-Kış 1994

Işık, Oğuz (1994) "Değişen toplum/mekân kavrayışları: Mekânın politikleşmesi, politikanın mekânsallaşması", Güz-Kış, no. 64-65, s. 7-38.

Akcan, Esra (1994) "İletişim ve tüketim toplumunda mekânsal farklılığa ait çelişkiler", Güz-Kış, no. 64-65, s. 39-52.

Eraydın, Ayda (1994) "Mekân organizasyonuna ilişkin değişen paradigmalar", Güz-Kış, no. 64-65, s. 53-76.

Helvacıoğlu, Banu (1994) "Evvel mekân içinde kalbur zamanlar içinde: Tarihî-coğrafî materyalizm" Güz-Kış, no. 64-65, s. 77-89.

Pınarcıoğlu, Melih (1994) "Yeni coğrafya ve yerellikler", Güz-Kış, no. 64-65, s. 90-111.

Pratt, Andy C. (1994) "Eleştirel realizm ve toplumbilimsel araştırmalarda pratik anlamları", çev. Çetin Sankartal, Güz-Kış, no. 64-65, s. 112-128.

Van Geenhuisen, Marina ve Peter Nijkamp (1994) "Sürdürülebilir kenti nasıl planlamalı?", çev. Nil Duruöz, Güz-Kış, no. 64-65, s. 129-140.

Sarıkartal, Çetin (1994) "Bazı Orta Çağ İslâm yapıtlarında 'öteki' mekânların oluşumu", Güz-Kış, no. 64-65, s. 141-157.

Çalışkan, Gülhanım (1994) "1980 sonrası okutulan coğrafya ders kitaplarında mekân ve birey kurguları", Güz-Kış, no. 64-65, s. 158-180.

KİTAP ELEŞTİRİSİ Mutman, Mahmut (1994) "Üretilen mekân, yokolan mekân [*The Production of Space*, Lefebvre; *Lost Dimension*, Virilio; *The Aesthetics of Disappearence*, Virilio]", Güz-Kış, no. 64-65, s. 181-196.

İLETİŞİ Özbaran, Salih (1994) "Zamanın mekânla buluşması: Bölgesel tarih", Güz-Kış, no. 64-65, s. 197-203.

İLETİŞİ Terzibaşoğlu, Yücel (1994) "Avrupa tarihine yeni yaklaşımlar", Güz-Kış, no. 64-65, s. 204-207.

KİTAP TANITIMI Floria, Simoan (1994) "Yeni bir ekonomik düzene doğru", çev. Nil Duruöz, Güz-Kış, no. 64-65, s. 208-212.

KİTAP TANITIMI Bilsel, Cânâ (1994) "Kent ve toprakları", Güz-Kış, no. 64-65, s. 212-219.

66, Bahar 1995

Boratav, Korkut (1995) "Köy hanehalkı anketlerinden kırsal sınıflara", Bahar, no. 66, s. 6-16.

Ansal, Hacer (1995) "Çalışma hayatında cinsiyetçilik ve 1980'lerde Türk sanayiinde ücretli kadın emeğinin değişen konumu", Bahar, no. 66, s. 17-28.

Buğra, Ayşe (1995) "Cumhuriyet dönemi girişimcilik tarihi ve Yeni Demokrasi Hareketi", Bahar, no. 66, s. 29-45.

Şen, Mustafa (1995) "Türkiye büyük burjuvazisinin anatomisi", Bahar, no. 66, s. 46-68.

Demir, Erol (1995) "Türkiye'de işçileşme süreçleri", Bahar, no. 66, s. 69-85.

Serçe, Erkan (1995) "1923 İzmir-Aydın demiryolu grevi: Siyasal iktidar, sermaye ve işçi sınıfı üçgeni üzerine bir deneme", Bahar, no. 66, s. 86-105.

Erder, Sema (1995) "Yeni kentliler ve kentin yeni yoksulları", Bahar, no. 66, s. 106-121.

Açıkel, Fethi (1995) "Mikro mekân paradigmasına giriş", Bahar, no. 66, s. 122-139.

Keyman, E. Fuat (1995) "Demokrasi, topluluk ve fark: Türkiye'deki liberalizm tartışmasına kuramsal bir katkı", Bahar, no. 66, s. 140-167.

Yeğenoğlu, Meyda (1995) "Oryantalist ve milliyetçi söylem arasında kadın ve peçe savaşı", Bahar, no. 66, s. 168-194.

KİTAP ELEŞTİRİSİ Adaman, Fikret ve Yahya Madra (1995) "Hesaplama yöntemi tartışması' üzerine bir not [*Geleceğe Bakmak*, M. Albert ve R. Hahnel, Ayrıntı, İstanbul, 1994]", Bahar, no. 66, s. 195-202.

İLETİŞİ Yücesoy-Güngör, Yasemin (1995) "Kurumsallaşmamış (enformel) sektör işgücünü belirlemede kullanılan ölçütler ve Türkiye'de kurumsallaşmamış sektör işgücü üzerine bir deneme", Bahar, no. 66, s. 203-212.

KİTAP TANITIMI Bora, Tanıl (1995) "Alman işçi hareketi", Bahar, no. 66, s. 213-220.

KİTAP TANITIMI Erbal, Ayda (1995) "İngiltere'de işçi sınıfı kültürleri", Bahar, no. 66, s. 221-224.

KİTAP TANITIMI Erol, Nuran (1995) "Irk, sınıf ve cinsiyet", Bahar, no. 66, s. 224-228.

KİTAP TANITIMI Çabuk, Nilay (1995) "Sınıf ve tabakalaşma", Bahar, no. 66, s. 228-230.

67, Güz 1995 - Medyayı Nasıl Sorgulamalı?

Ahıska, Meltem (1995) "Medya, küresellik ve yerellik", Güz, no. 67, s. 6-25.

Mutman, Mahmut (1995) "Televizyonu nasıl sorgulamalı?", Güz, no. 67, s. 26-75.

Alankuş-Kural, Sevda (1995) "Türkiye'de medya, hegemonya ve ötekinin temsili", Güz, no. 67, s. 76-110.

İnal, Ayşe (1995) "Yazılı basın haberlerinde 'yapısal' yanlılık sorunu", Güz, no. 67, s. 111-135.

Karakayalı, Nedim (1995) "Doğarken ölen: Hafif müzik ortamında ciddi bir proje olarak Orhan Gencebay", Güz, no. 67, s. 136-156.

Tekelioğlu, Orhan (1995) "Kendiliğinden sentezin yükselişi: Türk Pop Müziği'nin tarihsel arkaplanı", Güz, no. 67, s. 157-177.

Erdoğan, Nezih (1995) "Ulusal kimlik, kolonyal söylem ve Yeşilçam melodramı", Güz, no. 67, s. 178-198.

Erol, Nuran (1995) "Söylem olarak ideoloji: New York Times örneği", Güz, no. 67, s. 199-214.

KİTAP ELEŞTİRİSİ Yenal, Deniz (1995) "Edward Said, oryantalizm, kültür ve emperyalizm üzerine [*Culture and Imperialism*, Edward Said, Alfred Knopf, New York, 1993]", Güz, no. 67, s. 215-226.

İLETİŞİ Boz, Afitap (1995) "Türkiye'de tabelalarda iletişim", Güz, no. 67, s. 227-235.

KİTAP TANITIMI Karakayalı, Nedim (1995) "Arabesk tartışması", Güz, no. 67, s. 236-240.

KİTAP TANITIMI Özkal, Özlem (1995) "Popüler kültür, bilimkurgu ve cinsiyet", Güz, no. 67, s. 240-242.

KİTAP TANITIMI Şenova Şimşek, Başak (1995) "Promosyon kültürü", Güz, no. 67, s. 243-245.

KİTAP TANITIMI Günaydın, Serhat (1995) "Bir teknik görüntü felsefesinin gerekliliği", Güz, no. 67, s. 245-249.

KİTAP TANITIMI Özkal, Özlem (1995) "Terminal kimlik", Güz, no. 67, s. 250-253.

KİTAP TANITIMI Sezgi, Osman (1995) "Freud'la alışverişe çıkmak", Güz, no. 67, s. 253-259.

68, Kış 1995 - Hangi Globalleşme? Hangi Demokrasi?

Amin, Samir (1995) "Dünya kutuplaşmasının geleceği", çev. Ulus Baker ve Ayda Erbal, Kış, no. 68, s. 6-17.

Dirlik, Arif (1995) "Bir paradigma olarak 'Çin kapitalizmi' üzerine düşünceler", çev. Yazı Kurulu, Kış, no. 68, s. 18-40.

Keyman, E. Fuat (1995) "Küçülen ve parçalanan dünyada siyaseti anlamak", Kış, no. 68, s. 41-65.

Cizre Sakallıoğlu, Ümit (1995) "Türkiye'de Yeni Sağ, siyasallaşma, meşruiyet ve sivil toplum ilişkisi: Hayaller ve gerçekler", Kış, no. 68, s. 66-86.

Ergut, Ferdan (1995) "Demokrasi, politik toplum, parti", Kış, no. 68, s. 87-104.

İnsel, Ahmet (1995) "Armağanın günümüz ekonomisindeki yeri", Kış, no. 68, s. 105-121.

Alpkaya, Faruk ve Aykut Çelebi (1995) "Medyada gündem oluşturma: Hürriyet 1994 örneği", Kış, no. 68, s. 122-157.

Yıldırım, Engin (1995) "İşçi sınıfından bir kesit: Gebze metal işçileri" Kış, no. 68, s. 158-183.

KİTAP ELEŞTİRİSİ Özertürk, Saltuk ve Mürüvvet Türkyılmaz (1995) "Sanat alımlayıcısının biriktirici olarak tipolojisi [*Koleksiyoncu*, John Fowles, Afa, İstanbul, 1992]", Kış, no. 68, s. 184-193.

İLETİŞİ Köker, Levent (1995) "İslâmcılık ve demokratik diyalog", Kış, no. 68, s. 194-197.

İLETİŞİ Erbal, Ayda (1995) "4. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi üzerine", Kış, no. 68, s. 198-202.

KİTAP TANITIMI Karan, Okan (1995) "Fundamentalist meydan okuma", Kış, no. 68, s. 203-207.

KİTAP TANITIMI Taymaz, Erol (1995) "Küreselleşen ekonomide bir sanayileşme alternatifi mi?", Kış, no. 68, s. 207-210.

KİTAP TANITIMI Özkırımlı, Umut (1995) "Globalleşme çağında uluslar ve ulusçuluk", Kış, no. 68, s. 211-217.

69, Bahar 1995 - Globalleşme: Ekonominin Söylemi

Tatar-Peker, Ayşe (1995) "Dünya Bankası: 'Büyüme' söyleminden 'iyi yönetme' söylemine", Bahar, no. 69, s. 6-61.

Oğuz, Şebnem (1995) "Globalleşme, Avrupa bütünleşmesi ve sendikalar", Bahar, no. 69, s. 62-81.

Somel, Cem (1995) "Üretimde küreselleşme ve kalkınma", Bahar, no. 69, s. 82-107.

Aslanoğlu, Ranâ A. (1995) "Globalleşme ve dünya kenti", Bahar, no. 69, s. 108-127.

Mert, Nuray (1995) "Cumhuriyet'in ilk döneminde yurtdışında iki muhalefet yayını: *Yarın* ve *Müsavat*", Bahar, no. 69, s. 128-149.

Baştuğ, Sharon (1995) "Asya bozkırlarındaki Altaylı göçebelerde kabile, federasyon ve devlet", Bahar, no. 69, s. 150-178.

KİTAP ELEŞTİRİSİ Ayhan Tarhan, Belkıs (1995) "Global kültür kavramının eleştirisi ve kimlik sorunu [*Global Culture*, Mike Featherstone, der.; *Culture, Globalization and the World-System*, Anthony King, der.]", Bahar, no. 69, s. 179-190.

İLETİŞİ Çiğdem, Ahmet (1995) "Gellner'in İslâm toplumu modeli üzerine bir not", Bahar, no. 69, s. 191-196.

İLETİŞİ Bora, Tanıl ve Füsun Üstel (1995) "Ulus-devlet, cumhuriyet, kimlik ve yurttaşlık", Bahar, no. 69, s. 197-200.

KİTAP TANITIMI Günal, Asena (1995) "Globalleşme: Sosyal teori ve global kültür", Bahar, no. 69, s. 201-203.

KİTAP TANITIMI Bora, Tanıl (1995) "Millî rekabet devleti", Bahar, no. 69, s. 204-207.

KİTAP TANITIMI Kayaalp, Ebru (1995) "Oryantalizm, postmodernizm ve globalizm", Bahar, no. 69, s. 208-211.

70, Güz 1996 - Psikanalizle Bakmak

Baker, Ulus (1996) "İgnoramus= Bilmiyoruz: Bilinçdışının bir eleştirisine doğru", Güz, no. 70, s. 7-62.

Zizek, Slavoj (1996) "Müstehcen efendi", çev. Mustafa Yılmazer, Güz, no. 70, s. 63-77.

Gourgouris, Stathis (1996) "Tarihle düş arasında ulus biçimi", çev. Orhan Koçak, Deniz Yenal ve Zafer Yenal, Güz, no. 70, s. 78-93.

Koçak, Orhan (1996) "Kaptırılmış ideal: 'Mai ve Siyah' üzerine psikanalitik bir deneme", Güz, no. 70, s. 94-152.

Açıkel, Fethi (1996) "'Kutsal mazlumluğun' psikopatolojisi", Güz, no. 70, s. 153-198.

Holbrook, Victoria (1996) "Klasik-sonrası imge, okyanussal benlik", Güz, no. 70, s. 199-214.

Cankoçak, Onur (1996) "Masalda büyüyen kızlar: Sözlü gelenek masalları, çocukluk ve düşsellik", Güz, no. 70, s. 215-231.

LİTERATÜR ELEŞTİRİSİ Yılmazer, Mustafa (1996) "'Topoğrafik okyanuslardan masallar' Freud, Jung, psikanaliz ve edebiyat", Güz, no. 70, s. 232-240.

LİTERATÜR ELEŞTİRİSİ Erdoğan, Nezih (1996) "Sinema ve psikanaliz", Güz, no. 70, s. 241-249.

LİTERATÜR ELEŞTİRİSİ Akay, Ali (1996) "İmge, ne hallerde? [*İmgenin Halleri*, Orhan Koçak, Metis, İstanbul, 1995]", Güz, no. 70, s. 250-252.

İLETİŞİ Tura, Safiet Murat (1996) "Metapsikoloji ve fenomenoloji", Güz, no. 70, s. 253-260.

İLETİŞİ Göka, Erol (1996) "Freud ve Nietzsche: 'Postmodern durum'da psikanalizin ve psikiyatri-

nin geleceği için bazı sezgiler", Güz, no. 70, s. 261-268.

KİTAP TANİTİMİ Baker, Ulus (1996) "Anti-Ödip", Güz, no. 70, s. 269-273.

KİTAP TANİTİMİ Demir, Türkay (1996) "Atatürk'ün psikobiyografisi", Güz, no. 70, s. 274-279.

KİTAP TANITIMI Bora, Tanıl (1996) "Faşizm sendromu", Güz, no. 70, s. 279-282.

KİTAP TANİTİMİ Şener, B. Sina (1996) "Kenarın Avrupası: Yeni eşitsizlik mozayiği", Güz, no. 70, s. 282-286.

71, Kış 1996 - İstanbul - Kaos mu?

Güvenç, Murat ve Oğuz Işık (1996) "İstanbul'u okumak: Statü-konut mülkiyeti farklılaşmasına ilişkin bir çözümleme denemesi", Kış, no. 71, s. 6-60.

Ercan, Fuat (1996) "Kriz ve yeniden yapılanma sürecinde dünya kentleri ve uluslararası kentler: İstanbul", Kış, no. 71, s. 61-96.

Aktar, Ayhan (1996) "Varlık Vergisi ve İstanbul", Kış, no. 71, s. 97-149.

Köker, Levent (1996) "Kimlik krizinden meşruluk krizine: Kemalizm ve sonrası", Kış, no. 71, s. 150-167.

Bora, Tanıl (1996) "İnşa döneminde Türk millî kimliği", Kış, no. 71, s. 168-194.

LİTERATÜR ELEŞTİRİSİ Yenal, Nuri Zafer (1996) "Bir araştırma alanı olarak yeme-içmenin tarihi ve sosyolojisi", Kış, no. 71, s. 195-227.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Göksu, Sezai (1996) "Çalışma-dışı zamanı satın alan post-turist öznenin sahicilik bunalımı: Turizmin değişen yüzü üzerine düşünceler", Kış, no. 71, s. 228-237.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Konukman, Aziz (1996) "Cem Somel'in 'Üretimde Küreselleşme ve Kalkınma' başlıklı makalesi üzerine bir not", Kış, no. 71, s. 238-241.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Somel, Cem (1996) "Nota cevap", Kış, no. 71, s. 242-243.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Saraçoğlu, Safa (1996) "Küreselleşme: Retorik ve gerçeklik", Kış, no. 71, s. 244-247.

KİTAP TANITIMI Sancar, Mithat (1996) "Globalleşmenin sınırları: Dünya toplumunda ekonomi, ekoloji ve siyaset", Kış, no. 71, s. 248-255.

KİTAP TANITIMI Peker, Bülent (1996) "Eleştirel kuram ve hukuk devleti", Kış, no. 71, s. 255-258.

KİTAP TANITIMI Gökmen, Özgür (1996) "Ortadoğu'da işçiler ve işçi sınıfları", Kış, no. 71, s. 259-261.

72, Bahar 1997 - İslâmcı Kadın Söylemi - Kime Alternatif?

Alankuş Kural, Sevda (1997) "Türkiye'de alternatif kamular/cemaatler ve İslamcı kadın kimliği", Bahar, no. 72, s. 5-44.

İnsel, Ahmet (1997) "Neoklasik iktisat ve modern toplum", Bahar, no. 72, s. 45-62.

Nalçaoğlu, Halil (1997) "Temsil ve cinayet", Bahar, no. 72, s. 63-83.

Keyman, E. Fuat (1997) "Kemalizm, modernite, gelenek: Türkiye'de 'Demokratik Açılım' olasılığı", Bahar, no. 72, s. 84-101.

LİTERATÜR ELEŞTİRİSİ Paker, Murat (1997) "Klasik ve yorumsamacı psikanalizlerin 'geçmiş'e bakışları açısından karşılaştırılması", Bahar, no. 72, s. 102-127.

LİTERATÜR ELEŞTİRİSİ Atay, Tayfun (1997) "Kaşkaylar ve Kürtler: İki kitap temelinde Orta Doğu'da aşiret-devlet ilişkileri üzerine bir karşılaştırma denemesi", Bahar, no. 72, s. 128-139.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Mıhçı, Hakan (1997) "İktisadi büyüme ve kalkınmaya kurumsal değişim yaklaşımı", Bahar, no. 72, s. 140-152.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Güvenç, Murat ve Oğuz Işık (1997) "İstanbul'u okumak II: Mahalle düzeyinde konut mülkiyeti-statü farklılaşmasına ilişkin bulgular nasıl genellenebilir?", Bahar, no. 72, s. 153-164.

KİTAP TANİTİMİ Gökmen, Özgür (1997) "Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde işçiler ve işçi sınıfı", Bahar, no. 72, s. 165-167.

KİTAP TANİTİMİ Erol, Nuran (1997) "Eleştirel sosyal teori: Kültür, tarih ve fark sorunu", Bahar, no. 72, s. 167-170.

73, Yaz 1997 - Özne Öznellik Özgürlük

Mutman, Mahmut (1997) "Özne: Bir başka arşiv", Yaz, no. 73, s. 5-29.

Keskin, Ferda (1997) "Foucault'da öznellik ve özgürlük", Yaz, no. 73, s. 30-46.

Kavas, Levent (1997) "Kalımlı gidimli özne: Benin yerlerine ilişkin birkaç çıkma", Yaz, no. 73, s. 47-73.

Diken, Bülent (1997) "Melezlik ve sosyal teori", Yaz, no. 73, s. 74-110.

Kümbetoğlu, Belkıs (1997) "Aile, evlilik, nikâh: Farklılaşan kavramlar", Yaz, no. 73, s. 111-128.

LİTERATÜR ELEŞTİRİSİ Sayın, Zeynep B. (1997) "'Özne, ilkeselliğe uymaz': Çoğul ve melez kimlik", Yaz, no. 73, s. 129-145.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Gökdemir, Oktay (1997) "Tarih ve Milliyetçilik Kongresi'nin düşündürdükleri", Yaz, no. 73, s. 146-148.

KİTAP TANİTİMİ Bora, Tanıl (1997) "Eksik, hasta ve yarım: Modern kimliğin arkeolojisi", Yaz, no. 73, s. 149-151.

KİTAP TANİTİMİ Günal, Asena (1997) "Avrupamerkezciliği çözümlemek", Yaz, no. 73, s. 151-153.

KİTAP TANITIMI Kayaalp, Ebru (1997) "Globalleşme, medya ve kültürel kimlik", Yaz, no. 73, s. 154-156.

74, Güz 1997 - Türk Muhafazakârlığı

Bora, Tanıl (1997) "Muhafazakârlığın değişimi ve Türk muhafazakârlığında bazı yol izleri", Güz, no. 74, s. 6-31.

Çiğdem, Ahmet (1997) "Muhafazakârlık üzerine", Güz, no. 74, s. 32-51.

İrem, C. Nâzım (1997) "Kemalist modernizm ve Türk gelenekçi-muhafazakârlığının kökenleri", Güz, no. 74, s. 52-101.

Öğün, Süleyman Seyfi (1997) "Türk muhafazakârlığının kültür kökleri ve Peyami Safa'nın muhafazakâr yanılgısı", Güz, no. 74, s. 102-154.

Coşar, Simten (1997) "Ahmet Ağaoğlu: Türk liberalizminin açmazlarına bir giriş", Güz, no. 74, s. 155-175.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Özdalga, Elizabeth (1997) "Tasavvuf bahçelerinde dolaşan bir milli kahraman: Necip Fazıl Kısakürek", Güz, no. 74, s. 176-180.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Uyar, Hakkı (1997) "Resmî ideoloji ya da alternatif resmî ideoloji oluşturmaya yönelik iki dergi: *Ülkü* ve *Kadro* mecmualarının karşılaştırmalı içerik analizi", Güz, no. 74, s. 181-193.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Tezcan, Levent (1997) "Kemalizmi düşünmenin sorunları", Güz, no. 74, s. 194-208.

KİTAP TANITIMI Özkal, Özlem (1997) "İkinci bin yılın mağrur tanığı", Güz, no. 74, s. 209-210.

KİTAP TANITIMI Şenova, Başak (1997) "Akan zamanda dur(ağ)an görüntü", Güz, no. 74, s. 210-212.

KİTAP TANITIMI Sugur, Nadir (1997) "Toplumun McDonaldlaşması", Güz, no. 74, s. 212-216.

75, Kış 1997 - Feminist Kuram - Bilgi ve İktidar

Yeğenoğlu, Meyda (1997) "Emperyal özne ve feminist söylem", Kış, no. 75, s. 7-32.

Irzık, Sibel (1997) "Öznenin vefatından sonra kadın olarak okumak", Kış, no. 75, s. 33-47.

MacLean, Gerald (1997) "Feminist yapıbozum ve sömürge-sonrası kuram: Gayatri Spivak'ın çalışmalarında etik yaptırım", çev. Arif Geniş ve Ebru Kayaalp, Kış, no. 75, s. 49-67.

Landry, Donna (1997) "Feminizm ve sömürgecilik: At üzerinde üç İngiliz kadın gezgin", çev. Asena Günal, Kış, no. 75, s. 68-84.

Bora, Aksu (1997) "Kamusal alan / özel alan : Mahrumiyet - özgürleşme ikileminin ötesi", Kış, no. 75, s. 85-93.

Erginsoy, Fatma Gülriz (1997) "Kırsal kesimin küreselleşen erkekleri ve cemaatleşerek yerelleşen kadınları", Kış, no. 75, s. 94-119.

Suner, Asuman (1997) "Yılmaz Güney, *Yol* ve kadın bedeni üzerine yazılmış tutsaklık öyküleri", Kış, no. 75, s. 120-133.

LİTERATÜR ELEŞTİRİSİ Durakbaşa, Ayşe (1997) "Klasik teoriler feminizmle karşılaşıyor: Comte'un *Pozitivizmin İlmihali* kitabı üzerine feminist okuma denemesi", Kış, no. 75, s. 134-144.

LİTERATÜR ELEŞTİRİSİ Günal, Asena (1997) "Irigaray'ın beden simgeseli üzerinden feminizmde özselcilik tartışması", Kış, no. 75, s. 145-161.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Ilyasoğlu, Aynur (1997) "Kadın çalışmalarında sözlü tarih yaklaşımının Türkiye'de kadın araştırmaları alanına getirebileceği açılımlar üzerine", Kış, no. 75, s. 162-169.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Kayasü, Serap (1997) "Değişen 'dünya düzen'leri, değişen 'kadın'lar: Toplumsal cinsiyetin 'değişen' içeriği", Kış, no. 75, s. 170-179.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Orlan (1997) "'Ben bir multimedya sanatçısı...'", Kış, no. 75, s. 180-189.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Yeğenoğlu, Meyda (1997) "Orlan: Gövdenin dili", Kış, no. 75, s. 190-195.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Keyman, E. Fuat (1997) "Levent Tezcan'a yanıt: Kemalizm, gelenek ve demokratik açılım", Kış, no. 75, s. 196-207.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Tufan, Hülya (1997) "'20. Yüzyılın Sonunda: Kadınlar ve Gelecek' Konferansı'na ilişkin birkaç not", Kış, no. 75, s. 208-214.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Yalman, Galip (1997) "5. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi", Kış, no. 75, s. 215-217.

KİTAP TANITIMI Geniş, Şerife (1997) "Ayrıcalıklı bedenler", Kış, no. 75, s. 218-220.

KİTAP TANITIMI Erol, Nuran (1997) "Güzellik mi-ü", Kış, no. 75, s. 220-224.

KİTAP TANITIMI Pars, Elif (1997) "Aydınlanmış kadınlar", Kış, no. 75, s. 224-227.

KİTAP TANITIMI Çelimli, Işıl (1997) "Uyumsuzluğun kalıpları", Kış, no. 75, s. 227-229.

KİTAP TANITIMI Kayaalp, Ebru (1997) "Lacancı psikanaliz ve feminist kuram", Kış, no. 75, s. 229-231.

76, Bahar 1998 - Sosyal Bilimler, Kemalizm, Sosyal Tarih

Özlem, Doğan (1998) "Doğa bilimleri ve 'sosyal bilimler' ayrımının dünü ve bugünü üzerine", Bahar, no. 76, s. 7-40.

Ekşigil, Adnan (1998) "Antropolojinin mutfağında Türkiye", Bahar, no. 76, s. 41-55.

Karaömerlioğlu, M. Asım (1998) "Köy enstitüleri üzerine düşünceler", Bahar, no. 76, s. 56-85.

Şenol, L. Funda (1998) "İktidar mücadelesinin savaş meydanı: Mekân - Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ankara'da eğlence mekânları", Bahar, no. 76, s. 86-104.

Aktar, Ayhan (1998) "Şark Ticaret Yıllıkları'nda 'sarı sayfalar': İstanbul'da meslekler ve iktisadi faaliyetler hakkında bazı gözlemler,1868-1938", Bahar, no. 76, s. 105-143.

Akkaya, Yüksel (1998) "Yüzyıl sonunda Çukurova'da sanayileşme ve ücretli emek", Bahar, no. 76, s. 144-159.

Şimşek, Sefa (1998) "'Şeref' kavramı temelinde Doğu'da ve Batı'da bireye bakış: Kan davası ve düello gelenekleri", Bahar, no. 76, s. 160-187.

Özcan, Yusuf Ziya (1998) "Siyasi parti tercihlerini belirleyen etmenler: İstanbul örneği", Bahar, no. 76, s. 188-212.

Belek, İlker ve Can Deniz Köksal (1998) "Sağlığın ekonomik belirleyicileri - Ekonometrik bir analiz", Bahar, no. 76, s. 213-230.

LİTERATÜR ELEŞTİRİSİ Aygül, Cenk (1998) "Neoliberalizmin 'başarısızlığı' ve yönetişim", Bahar, no. 76, s. 231-256.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Çınar, Menderes (1998) "Tezcan'a yanıt: Bir siyaset grameri olarak Kemalizm", Bahar, no. 76, s. 257-268.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Günal, Asena (1998) "'Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek' Sempozyumu üzerine", Bahar, no. 76, s. 269-273.

KİTAP TANITIMI Köse, Ali (1998) "Peçesi çıkartılmış Türkiye", Bahar, no. 76, s. 274-278.

KİTAP TANITIMI Timisi, Nilüfer (1998) "Örtünme sorunları", Bahar, no. 76, s. 278-283.

KİTAP TANITIMI Gökmen, Özgür (1998) "Tarihin öcü: Marksizm ve Doğu Avrupa devrimleri", Bahar, no. 76, s. 283-285.

77, Yaz 1998 - Türkiye Ekonomisi: Büyüme ve Kriz

Ekinci, Nazım Kadri (1998) "Türkiye'de 1980 sonrası kriz dinamikleri ve intibak mekanizmaları", Yaz, no. 77, s. 7-28.

Şenses, Fikret (1998) "Kriz, dış yardım ve neoliberal politikalar", Bahar, no. 76, s. 29-44.

Köse, Ahmet Haşim ve Erinç Yeldan (1998) "Dışa açılma sürecinde Türkiye ekonomisinin dinamikleri: 1980-1997", Bahar, no. 76, s. 45-68.

Tonak, E. Ahmet (1998) "Çok Taraflı Yatırım Anlaşması'nın bağlamı: 'Küreselleşme' ve yabancı sermaye", Bahar, no. 76, s. 69-82.

Arslan, Hakan (1998) "Politik ekonomi temelli bir işçi hareketi tarihine doğru", Bahar, no. 76, s. 83-99.

Boratav, Korkut; Yakup Kepenek, Erol Taymaz, Taylan Bali, M. Ali Candan ve N. İlter Ertuğrul (1998) "Kamu işletmeleri ve özelleştirme deneyimi: Sorunlar ve politika seçenekleri", Bahar, no. 76, s. 100-134.

Köse, Ahmet Haşim ve Ahmet Öncü (1998) "Dünya ve Türkiye ekonomisinde Anadolu imalat sanayii: Zenginleşmenin mi yoksa yoksullaşmanın mı eşigindeyiz?", Bahar, no. 76, s. 135-159.

Menteş, Funda (1998) "Yeni teknolojiler ve iş örgütlenmesi: Esnek otomasyon teknolojilerinin Türkiye'de kullanımı", Bahar, no. 76, s. 160-173.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Göker, Aykut (1998) "'Küreselleşme' sürecinde niçin bilim ve teknoloji politikası; niçin ulusal?", Bahar, no. 76, s. 174-195.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Aydın, Suavi (1998) "Ekşigil'in yazısı vesilesiyle Türkiye'de antropolojinin eni-boyu üzerine", Bahar, no. 76, s. 196-201.

KİTAP TANITIMI Kaya, Alp Yücel (1998) "Küreselleşmeyi sorgularken", Bahar, no. 76, s. 202-204.

KİTAP TANITIMI Duman, Alper (1998) "Yoksulluğun globalleşmesi", Bahar, no. 76, s. 204-206.

KİTAP TANITIMI Taymaz, Erol (1998) "Global bağlamda Türkiye'nin sanayileşme dinamiği", Bahar, no. 76, s. 206-208.

78, Güz 1998 - Türkiye'de Solun Kaynakları

Laçiner, Ömer (1998) "THKP-C: Bir mecranın başlangıcı", Güz, no. 78, s. 7-21.

Erdoğan, Necmi (1998) "Demokratik soldan Devrimci Yol'a: 1970'lerde sol popülizm üzerine notlar", Güz, no. 78, s. 22-37.

Oktay, Ahmet (1998) "Türk solu ve kültür", Güz, no. 78, s. 38-58.

Aydın, Suavi (1998) "'Milli Demokratik Devrim'den 'Ulusal Sol'a Türk solunda özgücü eğilim", Güz, no. 78, s. 59-91.

Çulhaoğlu, Metin (1998) "Şevket Süreyya Aydemir: Suyu ararken yolunu yitiren adam", Güz, no. 78, s. 92-107.

Ünsal, Süha (1998) "Türkiye'de komünist düşüncenin kaynaklarından biri olarak Dr. Hikmet Kıvılcımlı", Güz, no. 78, s. 108-133.

Özman, Aylin (1998) "Mehmet Ali Aybar: Sosyalist solda 40'lardan 90'lara bir köprü", Güz, no. 78, s. 134-160.

Gökmen, Özgür (1998) "Çok-partili rejime geçerken sol: Türkiye sosyalizminin unutulmuş partisi", Güz, no. 78, s. 161-186.

Karakışla, Yavuz Selim (1998) "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri", Güz, no. 78, s. 187-209.

Dursun, Çiler (1998) "Türkiye'de işçi sınıfı kimliğinin medyada temsili: 1970-1997", Güz, no. 78, s. 210-243.

LİTERATÜR ELEŞTİRİSİ Çetik, Mete (1998) "Mete Tunçay'ın 'Türkiye'de Sol Akımlar'ı üzerine", Güz, no. 78, s. 244-254.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Ağduk Gevrek, Meltem (1998) "*Yurt ve Dünya*/1941-1944: 1940'ların 'solunun' Ankara çevresi", Güz, no. 78, s. 255-272.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Ekşigil, Adnan (1998) "Türkiye'de antropolojinin eni-boyu üzerine: Suavi Aydın'a yanıt", Güz, no. 78, s. 273-291.

KİTAP TANITIMI Erol, Nuran (1998) "Tutkulu sosyoloji", Güz, no. 78, s. 292-295.

KİTAP TANITIMI Günal, Asena (1998) "Sömürgeciliğe dair fanteziler", Güz, no. 78, s. 295-299.

79, Kış 1998 - Sanat ve Kuram

Johnson, Lewis (1998) "Güzellik, tat ve tüketimcilik", çev. Bülent Eken, Kış, no. 79, s. 7-23.

Artun, Ali (1998) "Çağdaş sanat tarihleri ve Türkiye'de sanatın çağdaşlaşması", Kış, no. 79, s. 24-65.

Baydar Nalbantoğlu, Gülsüm (1998) "Öteki mimarlıklar: Tarih, kuram, pratik", Kış, no. 79, s. 66-80.

Armaner, Türker (1998) "'Özne/Nesne' ikiliği açısından sanatçı/sanat yapıtı ilişkisi: Kant, Fichte, Hegel, Heidegger", Kış, no. 79, s. 81-93.

Yasa Yaman, Zeynep (1998) "1950'li yılların sanatsal ortamı ve 'temsil' sorunu", Kış, no. 79, s. 94-137.

Ergur, Ali (1998) "Nergis harikalar diyarında: Sanal gerçekliğin ideolojik bağlamı", Kış, no. 79, s. 138-161.

Yetkin, Sabri ve Erkan Serçe (1998) "Ticari hayatın millileştirilmesi sürecinde Ticaret Borsaları: İzmir örneği (1891-1930)", Kış, no. 79, s. 162-188.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Durakbaşa, Ayşe (1998) "Bir sempozyum ve 'modernliğimiz' üzerine düşünceler", Kış, no. 79, s. 189-193.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Günal, Asena (1998) "'Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi' üzerine", Kış, no. 79, s. 194-197.

KİTAP TANITIMI Arslan, Savaş (1998) "Bakhtin, kültürel eleştirellik ve sinema", Güz, no. 78, s. 198-201.

80, Bahar 1999 - Doğu Asya ve Modernite

Suner, Asuman (1999) "Doğu Asya haritaları", Bahar, no. 80, s. 7-35.

Dirlik, Arif (1999) "Tarihte ve bellekte devrimler: Tarihsel perspektiften Kültür Devrimi'nin politikası", çev. Asena Günal, Bahar, no. 80, s. 36-71.

Abbas, Ackbar (1999) "Hong Kong'u inşa etmek: Göç ve gözden yitiş", çev. Asuman Suner, Bahar, no. 80, s. 72-88.

Heryanto, Ariel (1999) "Post-kolonyal bir devlette simulakra: Yeni Düzen Endonezyası'nda güç ilişkileri", çev. İsmail Çekem, Bahar, no. 80, s. 89-111.

Suner, Asuman (1999) "ARENA ile Doğu Asya Bölgesi ve ekonomik kriz üzerine yuvarlak masa tartışması", düzenleyen ve yöneten Asuman Suner, çev. Asuman Suner, Bahar, no. 80, s. 112-127.

Göle, Nilüfer (1999) "Batı-dışı modernlik: Kavram üzerine", Bahar, no. 80, s. 128-143.

Akgündüz, Ahmet (1999) "Osmanlı İmparatorluğu ve dış göçler, 1783-1922", Bahar, no. 80, s. 144-170.

LİTERATÜR ELEŞTİRİSİ Özkırımlı, Umut (1999) "Son dönemde çıkan milliyetçilik antolojilerinden seçmeler", Bahar, no. 80, s. 171-179.

KİTAP TANITIMI Bayar, Yeşim (1999) "Devletler ve endüstriyel dönüşüm", çev. Asena Günal, Bahar, no. 80, s. 180-183.

KİTAP TANITIMI Bora, Tanıl (1999) "Malezya ve Türkiye'de İslâm ve devlet", Bahar, no. 80, s. 184-186.

81, Yaz 1999 - Türkçe Edebiyat

Baker, Ulus (1999) "Ulusal edebiyat nedir?", Yaz, no. 81, s. 7-25.

Akyıldız, Kaya ve Barış Karacasu (1999) "Mavi Anadolu: Edebî kanon ve millî kültürün yapılandırılışında Kemalizm ile bir ortaklık denemesi", Yaz, no. 81, s. 26-43.

Köksal, Duygu (1999) "Türk edebiyatında iki kuruluş anlatısı ve millî kimlik: *Devlet Ana* ve *Osmancık*", Yaz, no. 81, s. 44-61.

Oğuzertem, Süha (1999) "Taklit aşklardan taklit romanlara: Genel kadın yazarlığı", Yaz, no. 81, s. 62-80.

Parla, Jale (1999) "Kurt ve gül: Peride Celâl'in *Kurtlar*'ında gizli ve açık metinler", Yaz, no. 81, s. 81-91.

Velioğlu, Halide (1999) "Muhafazakâr dekadans: *Ağır Roman*", Yaz, no. 81, s. 92-115.

LİTERATÜR ELEŞTİRİSİ Yalçınkaya, Alper (1999) "Yazarın uzun süren vedası", Yaz, no. 81, s. 116-126.

LİTERATÜR ELEŞTİRİSİ Uysal-Elkatip, Zeynep (1999) "'Modernleşen' Türk edebiyatına bir bakış", Yaz, no. 81, s. 127-137.

LİTERATÜR ELEŞTİRİSİ Göker, Emrah (1999) "Örtünme pratiği ve din alanı: Öznelci toplumbilimin sınırları", Yaz, no. 81, s. 138-170.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Öztek, Çiçek (1999) "Pierre Loti ve *Hayal Kadınlar* üzerine bir değini", Yaz, no. 81, s. 171-178.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Şafak, Elif (1999) "Hegemonik erkeksiliğin gölge oyuncuları: *Sinekli Bakkal*", Yaz, no. 81, s. 179-193.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Ertuğrul, Kürşat (1999) "Türkiye'de Batılılaşma-modernleşme sorunu bağlamında A.H. Tanpınar", Yaz, no. 81, s. 194-202.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Danış, Didem (1999) "Ege Üniversitesi kültür çalışmaları semineri: Diyalog ve farklılık (kakafonik sesizlik)?", Yaz, no. 81, s. 203-208.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Günal, Asena (1999) "'Küresel akışlar/yerel kırılmalar: Kentsel çauşmaların yeniden değerlendirilmesi' konferansı üzerine", Yaz, no. 81, s. 209-212.

KİTAP TANITIMI Karayazgan, Ayşe Gül (1999) "Bir ulus kurma teknolojisi olarak harita çizimi", Yaz, no. 81, s. 213-216.

KİTAP TANITİMI Yelutaş, Nihan (1999) "Yirminci yüzyıl edebiyatında 'yuva'nın siyaseti", Yaz, no. 81, s. 216-219.

82, Güz 1999 - Avrupa Türkleri

Ayata, Imran (1999) "Almanya'da göçmen kültürü: Resmî dışlanma ile vesayetçi çokkültürcülük arasında", Güz, no. 82, s. 6-22.

Kaya, Ayhan (1999) "Türk diyasporasında etnik stratejiler ve 'çok-KÜLT-ürlülük' ideolojisi: Berlin Türkleri", Güz, no. 82, s. 23-57.

Karakaşoğlu-Aydın, Yasemin (1999) "Almanya'da okullarda ve üniversitelerde başörtüsü olayı", Güz, no. 82, s. 58-77.

Yalçın-Heckmann, Lale ve Horst Unbehaun (1999) "Fransa ve Almanya'da göçmen Türk toplulukları: İki orta büyüklükteki şehirde dernekleşme ve cemaatleşme süreçleri", Güz, no. 82, s. 78-90.

Nohl, Arnd-Michael (1999) "Breakdans ve medrese: Göçmen gençlerin çok boyutlu habitusu", Güz, no. 82, s. 91-113.

Aktay, Yasin (1999) "Aklın sosyolojik soykütüğü: Soy akıldan tarihsel ve toplumsal akla doğru", Güz, no. 82, s. 114-140.

İrem, Nazım (1999) "Muhafazakâr modernlik, 'Diğer Batı' ve Türkiye'de Bergsonculuk", Güz, no. 82, s. 141-179.

Robins, Kevin ve Asu Aksoy (1999) "Derin millet: Millet sorunu ve Türk sinema kültürü", çev. Elçin Gen, Güz, no. 82, s. 180-197.

LİTERATÜR ELEŞTİRİSİ Koçak, Cemil (1999) "CHP üzerine yeni bir araştırma [*Tek Parti Dönemi ve CHP*, Hakkı Uyar, Boyut, İstanbul, 1999]", Güz, no. 82, s. 198-210.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Neyzi, Leyla (1999) "Kızlara fırsat yok: Bir yaşamöyküsü anlatısının düşündürdükleri", Güz, no. 82, s. 211-219.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Agduk Gevrek, Meltem ve Nilüfer Timisi (1999) "Yedinci Uluslararası Disiplinlerarası Kadın Kongresi ardından...", Güz, no. 82, s. 220-226.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Göka, Erol (1999) "XI. Dünya Psikiyatri Kongresi'nin ardından", Güz, no. 82, s. 227-229.

KİTAP TANITIMI Bora, Tanıl (1999) "'Misafir işçi'den 'Almancı'ya", Güz, no. 82, s. 230-232.

83, Kış 1999-2000 - Osmanlı: Muktedirler ve Mâdunlar

Erdoğan, Necmi (1999-2000) "Devleti 'idare etmek': Mâduniyet ve düzenbazlık", Kış, no. 83, s. 8-31.

Ergene, Boğaç A. (1999-2000) "Mâduniyet okulu, post-kolonyal eleştiri ve tarihte bilgi-özne sorunu: Osmanlı tarihçiliği için yeni dersler mi?", Kış, no. 83, s. 32-47.

Ocak, Ahmet Yaşar (1999-2000) "*Kutb* ve isyan: Osmanlı *Mehdi*ci (Mesiyanik) hareketlerinin ideolojik arkaplanı üzerine bazı düşünceler", Kış, no. 83, s. 48-57.

Kırlı, Cengiz (1999-2000) "Kahvehaneler ve hafiyeler: 19.yüzyıl ortalarında Osmanlı'da sosyal kontrol", Kış, no. 83, s. 58-79.

Quataert, Donald (1999-2000) "Zonguldak maden işçilerinin hayatı, 1870-1920: Başlangıç niteliğinde bazı gözlemler", çev. Tansel Demirel, Kış, no. 83, s. 80-91.

Yılmaz, Fikret (1999-2000) "XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunda mahremiyetin sınırlarına dair", Kış, no. 83, s. 92-110.

Özbek, Nadir (1999-2000) "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'sosyal yardım' uygulamaları: 1839-1918", Kış, no. 83, s. 111-132.

Pamuk, Şevket (1999-2000) "Osmanlı ekonomisinde devlet müdahaleciliğine yeniden bakış", Kış, no. 83, s. 133-145.

Yıldırım, Onur (1999-2000) "Osmanlı esnafında uyum ve dönüşüm: 1650-1826" Kış, no. 83, s. 146-177.

Somel, Selçuk Akşin (1999-2000) "Osmanlı modernleşme döneminde periferik nüfus grupları", Kış, no. 83, s. 178-201.

Baer, Marc David (1999-2000) "17. Yüzyılda Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki nüfuz ve mevkilerini yitirmeleri", çev. Elçin Gen ve Tansel Demirel, Kış, no. 83, s. 202-223.

Adanır, Fikret (1999-2000) "İkinci Dünya Savaşı sonrası Balkan tarih yazınında Osmanlı İmparatorluğu", çev. Seda Altuğ, Kış, no. 83, s. 224-240.

Köksal, Yonca (1999-2000) "Tanzimat döneminde Bulgaristan: Osmanlı'da merkezî devletin oluşumu, 1839-1878", Kış, no. 83, s. 241-266.

Reyhan, Cenk (1999-2000) "Taşranın Osmanlı-Türk siyasal hayatına etkisi: Bir açıklama modeli", Kış, no. 83, s. 267-291.

Artan, Tülay (1999-2000) "18. yüzyıl başlarında yönetici elitin saltanatın meşruiyet arayışına katılımı", Kış, no. 83, s. 292-322.

LİTERATÜR ELEŞTİRİSİ Durukan, Kaan (1999-2000) "Devletler ve toplumsal devrimler: Osmanlı araştırmalarında bazı yeni açılımlar", Kış, no. 83, s. 323-337.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Yumul, Arus (1999-2000) "Osmanlı'nın ilk anayasası", Kış, no. 83, s. 338-351.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Özel, Oktay (1999-2000) "XIII. Türk Tarih Kongresi ve Osmanlı tarihi", Kış, no. 83, s. 352-363.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Sezer, Devrim (1999-2000) "6. Sosyal Bilimler Kongresi", Kış, no. 83, s. 364-370.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Özyürek, Esra (1999-2000) "Amerikan Antropoloji Birliği'nin yıllık toplantısı", Kış, no. 83, s. 371-374.

KİTAP TANITIMI Sunar, Mehmet Mert (1999-2000) "Memalik-i mahruse", Kış, no. 83, s. 375-377.

KİTAP TANITIMI Bayram, Fatih (1999-2000) "Ahmed Resmi Efendi", Kış, no. 83, s. 378-381.

84, Bahar 2000 - Uygarlık Süreci

Öncü, Ayşe (2000) "Elias ve medeniyetin öyküsü", Bahar, no. 84, s. 8-17.

Esenbel, Selçuk (2000) "Türk ve Japon modernleşmesi: 'Uygarlık süreci' kavramı açısından bir mukayese", Bahar, no. 84, s. 18-36.

Yumul, Arus (2000) "Bitmemiş bir proje olarak beden", Bahar, no. 84, s. 37-50.

Navaro-Yaşin, Yael (2000) "'Evde Taylorizm': Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında evişinin rasyonelleşmesi (1928-40)", çev. Şenay Özden, Bahar, no. 84, s. 51-74.

Hammer, Heike (2000) "Norbert Elias'ın uygarlık kuramı: Eleştiriler ve gelişmeler", çev. Ender Ateşman, Bahar, no. 84, s. 75-90.

Imbusch, Peter (2000) "Uygarlık kuramları ve şiddet sorunu", çev. Ender Ateşman, Bahar, no. 84, s. 91-111.

Yontar, Erk (2000) "Norbert Elias'ın insan bilimleri kavramı ve bilgi sosyolojisi", çev. Ender Ateşman, Bahar, no. 84, s. 112-128.

Çağlar, Ayşe (2000) "'Tire'li kimlikler: Teori ve yönteme ilişkin bazı arayışlar", çev. Seda Altuğ, Bahar, no. 84, s. 129-150.

Gencer, Bedri (2000) "Türkiye'de laikliğin tarihî dinamikleri", Bahar, no. 84, s. 151-171.

Yalçın-Heckmann, Lale (2000) "Kürt aşiretleri, aşiret liderleri ve global süreçler: Hakkari'de Oramari örneği", Bahar, no. 84, s. 172-188.

Dursun, Çiler (2000) "Zaman: Modern ve postmodern", Bahar, no. 84, s. 189-212.

LİTERATÜR ELEŞTİRİSİ Atay, Tayfun (2000) "'İttihad sembolü mü, ihtilaf kaynağı mı?': Öncesi ve sonrasıyla halifeliğin kaldırılması üzerine bir yeniden düşünme denemesi", Bahar, no. 84, s. 213-245.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Akçam, Taner (2000) "Türk ulusal karakterini anlamak ve Norbert Elias'ın *Almanlar Üzerine Çalışmalar*'ı", Bahar, no. 84, s. 246-260.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Kurtarıcı, Tülin ve Asena Günal (2000) "Türkiye'de Kadının Yüzyılı Uluslararası Sempozyumu üzerine", Bahar, no. 84, s. 261-265.

KİTAP TANITIMI Özyürek, Esra (2000) "Bir kuşağın otobiyografisi, İtalya 1968", Bahar, no. 84, s. 265-268.

KİTAP TANITIMI Göksu, Sezai (2000) "Katılımcı planlama sürecini teşvik eden müzakereci pratisyen", Bahar, no. 84, s. 268-271.

85, Yaz 2000 - Mühendisler: Pratik ve İdeoloji

Köse, Ahmet Haşim ve Ahmet Öncü (2000) "Türkiye'de mühendis-mimarlar: Ekonomik sınıf konumları ve ideolojik oluşumları", Yaz, no. 85, s. 9-35.

Ansal, Hacer (2000) "Dünyada teknolojik değişim ve mühendisler", Yaz, no. 85, s. 36-46.

Artun, Ali (2000) "Mühendis 1975-2000", Yaz, no. 85, s. 47-59.

Öngen, Tülin (2000) "Teknik emekgücünün sınıfsal profili", Yaz, no. 85, s. 60-76.

Acar, Erhan (2000) "Tasarımın ayrışan yolları: Mimar-mühendisten mimar ve mühendise", Yaz, no. 85, s. 77-89.

Çağlar, Yücel (2000) "Türkiye'de toprakların ve ormanların mühendisleri üzerine", Yaz, no. 85, s. 90-107.

Aydın, Zülküf (2000) "Genetik mühendisliği, azgelişmiş ülkelerde yoksulluk ve gıda sorunu", Yaz, no. 85, s. 108-132.

Uğur, Aydın ve Haluk Alkan (2000) "Türkiye'de işadamı-devlet ilişkileri perspektifinden MÜSİAD", Yaz, no. 85, s. 133-155.

Berk, Özlem (2000) "Bir Türk kimliği yaratmada Tercüme Bürosu ve kültür politikaları: Çevirilerin yerelleştirilmesi", Yaz, no. 85, s. 156-171.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Gümrükçüoğlu, Murat (2000) "Mühendisler ve mühendislik ideolojisi", Yaz, no. 85, s. 172-176.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Hatman, Aziz (2000) "Mühendisler ve sendikalar", Yaz, no. 85, s. 177-185.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Azak, Umut (2000) "Almanya ve Türkiye'de Ulusal Kimliğin ve Devletin Dönüşümü Konferansı üzerine", Yaz, no. 85, s. 186-190.

İLETİŞİ/DEĞİNİ Özyürek, Esra ve Dicle Kogacıoğlu (2000) "XI. Uluslararası Sözlü Tarih Toplantısı", Yaz, no. 85, s. 191-192.

86, Güz 2000 -
Emek Piyasaları ve Üretim Süreçleri

İnsel, Ahmet (2000) "Özgürlük etiği karşısında iktisat kuramı: Amartya Sen'in etik iktisat önerisi", Güz, no. 86, s. 7-21.

Ercan, Fuat ve Şemsa Özar (2000) "Emek piyasası teorileri ve Türkiye'de emek piyasası çalışmalarına eleştirel bir bakış", Güz, no. 86, s. 22-71.

Köse, Ahmet Haşim ve Ahmet Öncü (2000) "İşgücü piyasaları ve uluslararası işbölümünde uzmanlaşmanın mekansal boyutları: 1980 sonrası dönemde Türkiye imalat sanayii", Güz, no. 86, s. 72-90.

Türkün-Erendil, Asuman (2000) "Mit ve gerçeklik olarak Denizli - Üretim ve işgücünün değişen yapısı: Eleştirel kuram açısından bir değerlendirme", Güz, no. 86, s. 91-117.

Güler-Müftüoğlu, Berna (2000) "İstanbul-Gedikpaşa'da ayakkabı üretiminin değişen yapısı ve farklılaşan işgücü", Güz, no. 86, s. 118-138.

Dedeoğlu, Saniye (2000) "Toplumsal cinsiyet rolleri açısından Türkiye'de aile ve kadın emeği", Güz, no. 86, s. 139-170.

Tufan-Tanrıöver, Hülya (2000) "Medya sektöründe kadın işgücü", Güz, no. 86, s. 171-193.

Onaran, Özlem (2000) "Türkiye'de yapısal uyum sürecinde emek piyasasının esnekliği", Güz, no. 86, s. 194-210.

Akkaya, Yüksel (2000) "Türkiye'de 1980 sonrası emek-sermaye arasındaki bölüşüm mücadelesinde grevlerin yeri", Güz, no. 86, s. 211-240.

Yücesan-Özdemir, Gamze (2000) "Başkaldırı, onay ya da boyun eğme?: Hegemonik fabrika rejiminde mavi yakalı işçilerin hikâyesi", Güz, no. 86, s. 241-259.

Yıldırım, Engin (2000) "Türkiye'de toplam kalite yönetimi uygulamalarının işçiler ve endüstri ilişkileri üzerindeki etkileri", Güz, no. 86, s. 260-280.

Dikmen, Ahmet Alpay (2000) "Küresel üretim, modal ekonomileri ve yeni dünya hiyerarşisi", Güz, no. 86, s. 281-302.

Pınarcıoğlu, M. Melih (2000) "KOBİ'ler, kolektif verimlilik ve sorunları", Güz, no. 86, s. 303-317.

Ergur, Ali (2000) "Televizyon reklâmlarında sıkıntı, sanallığın erdemi ve bastırılmış olanın geri dönüşü", Güz, no. 86, s. 318-342.

İLETİŞİM/DEĞİNİ Taymaz, Erol (2000) "ODTÜ Ekonomi Kongresi üzerine", Güz, no. 86, s. 343-344.

İLETİŞİM/DEĞİNİ Durukan, Kaan (2000) "Osmanlı Araştırmaları'nın ihmal edilen iki alanı: Kadın tarihi ve 'azınlıklar' tarihi üzerine birkaç not", Güz, no. 86, s. 345-349.

87, Kış 2000-01 -
Hukuk - Demokrasi - İnsan Hakları

Sancar, Mithat (2000-01) "Demokrasi-insan hakları-hukuk devleti: Zorlu bir birlikteliği çözümleme denemesi", Kış, no. 87, s. 7-27.

Balibar, Etienne (2000-01) "Bir zulüm topografyasının anahatları: Küresel şiddet çağında yurttaşlık ve sivillik", çev. Mahmut Mutman ve Meyda Yeğenoğlu, Kış, no. 87, s. 28-43.

Mutman, Mahmut (2000-01) "İnsanlığın kıyısında: Haklar", Kış, no. 87, s. 44-64.

Akal, Cemal Bali (2000-01) "Hak kuramının doğuşu: Spinoza'da tutkular üstüne inşa edilen haklar", Kış, no. 87, s. 65-79.

Kurtoğlu, Zerrin (2000-01) "İnsan hakları ve İslâm tartışmasında perspektif sorunu", Kış, no. 87, s. 80-96.

Tarhanlı, Turgut (2000-01) "Uluslararası suçlar ve insan hakları", Kış, no. 87, s. 97-112.

Erözden, Ozan (2000-01) "Uluslararası adalet ve iç siyaset: Egemen ulus-devletlerin uluslarüstü yargı organlarıyla ilişkileri - Hırvatistan örneği", Kış, no. 87, s. 113-134.

İnanıcı, Haluk (2000-01) "Türkiye'de avukatlık ideolojisi", Kış, no. 87, s. 135-163.

Özman, Aylin (2000-01) "Siyaset, hukuk, ideoloji ekseninde hukukçu kimliğinin yeniden tanımlanması: Erken Cumhuriyet dönemi üzerine bir inceleme", Kış, no. 87, s. 164-177.

Yeğen, Mesut (2000-01) "Liberal demokrasiden radikal demokrasiye: Geçiş(sizlik)ler", Kış, no. 87, s. 178-194.

İLETİŞİM/DEĞİNİ Ökçesiz, Hayrettin (2000-01) "İnformal adalet", Kış, no. 87, s. 195-201.

KİTAP TANITIMI Durukan, Kaan (2000-01) "Osmanlı geçmişi ve günümüz Türkiyesi", Kış, no. 87, s. 202-204.

88, Bahar 2001 - Tarım ve Köylülük

Aydın, Zülküf (2001) "Yapısal uyum politikaları ve kırsal alanda beka stratejilerinin özelleştirilmesi: Söke'nin Tuzburgazı ve Sivrihisar'ın Kınık köyleri örneği", Bahar, no. 88, s. 11-31.

Yenal, N. Zafer (2001) "Türkiye'de tarım ve gıda üretiminin yeniden yapılanması ve uluslararasılaşması", Bahar, no. 88, s. 32-54.

Hann, Chris ve Ildikó Bellér-Hann (2001) "Mazlum olan kim? Rize'de çay üreticileri örneği", çev. Hande Özkan, Bahar, no. 88, s. 55-68.

Sönmez, Abdulkerim (2001) "Doğu Karadeniz Bölgesi fındık üretim kuşağında toprak ağalığı, köylülük ve kırsal dönüşüm", Bahar, no. 88, s. 69-104.

Bush, Ray (2001) "Mısır'da siyasi otoritarizm ve tarım reformu", çev. Başak Yeşil, Bahar, no. 88, s. 105-121.

Quintana, Roberto Diego; Luciana Concherio Börquez ve María Tarrío García (2001) "Bölgesel ve tarımsal haklar: Meksika'da 18 yıllık neo-liberal politikalar sonrası toprak hareketliliği ve toprak pazarı", çev. Serkan Gölbaşı, Bahar, no. 88, s. 122-143.

Çağlar, Yücel (2001) "Köylülükte farklılaşmanın yersel temelleri ve 'orman köylüleri' örneği", Bahar, no. 88, s. 144-162.

Karaömerlioğlu, M. Asım (2001) "Tek parti döneminde Halkevleri ve Halkçılık", Bahar, no. 88, s. 163-187.

Cantek, Levent (2001) "Köy manzaraları: Romantizm ve gerçekçiliğin düalizmleri", Bahar, no. 88, s. 188-200.

Türkeş, A. Ömer (2001) "Taşra iktidarı!", Bahar, no. 88, s. 201-234.

Karaömerlioğlu, M. Asım (2001) "Rus popülizmi üzerine", Bahar, no. 88, s. 235-250.

DEĞİNİ Sirman, Nükhet (2001) "Sosyal bilimlerde gelişmecilik ve köy çalışmaları", Bahar, no. 88, s. 251-254.

DEĞİNİ Erkip, Feyzan (2001) "Daha fazla boş zaman: Ama ne için?", Bahar, no. 88, s. 255-263.

89, Yaz 2001 - Yoksulluk ve Yoksunluk

Erdoğan, Necmi (2001) "Garibanların dünyası: Türkiye'de yoksulların kültürel temsilleri üzerine ilk notlar", Yaz, no. 89, s. 7-21.

Buğra, Ayşe (2001) "Ekonomik kriz karşısında Türkiye'nin geleneksel refah rejimi", Yaz, no. 89, s. 22-30.

Pınarcıoğlu, Melih ve Oğuz Işık (2001) "1980 sonrası dönemde kent yoksulları arasında güce dayalı ağ ilişkileri: Sultanbeyli örneği", Yaz, no. 89, s. 31-61.

İnsel, Ahmet (2001) "İki yoksulluk tanımı ve bir öneri", Yaz, no. 89, s. 62-72.

Oruç, Yeşim (2001) "Küresel yoksulluk ve Birleşmiş Milletler", Yaz, no. 89, s. 73-87.

Özgen, H. Neşe (2001) "Kentte yeni yoksulluk ve çöp insanları", Yaz, no. 89, s. 88-101.

Şenol-Cantek, Funda (2001) "Fakir/haneler: Yoksulluğun 'ev hali'", Yaz, no. 89, s. 102-131.

Türkeş, A. Ömer (2001) "Romanın 'zenginleşen' dünyası", Yaz, no. 89, s. 132-160.

Maktav, Hilmi (2001) "Türk sinemasında yoksulluk ve yoksul kahramanlar", Yaz, no. 89, s. 161-189.

Ginio, Eyal (2001) "Kadınlar, yoksulluk ve 18. Yüzyıl Selânik'inde hayatta kalma stratejileri", çev. Emre Gürbüz, Yaz, no. 89, s. 190-204.

DEĞİNİ Can, Kemal (2001) "Şanlıurfa'da yoksulluk manzaraları", Yaz, no. 89, s. 205-217.

DEĞİNİ Koray, Meryem (2001) "Gerçeklerin 'stilize' edildiği bir dünyada 'ötekileşen' yoksulluk", Yaz, no. 89, s. 218-241.

DEĞİNİ Zengin-Arslan, Berna ve Sultan Yetkin (2001) "Avusturya'da yaşayan Türkiyeli göçmenler üzerine bir sunuş: Geçişkenlikler, ulusötesi varoluş ve kimlikler", Yaz, no. 89, s. 242-249.

90, Güz 2001 - Travmayla Başetmek

Tura, Saffet Murat (2001) "Doğmak ve ölmek", Güz, no. 90, s. 8-21.

Sancar, Serpil (2001) "Türkler/Kürtler, anneler ve siyaset: Savaşta çocuklarını kaybetmiş Türk ve Kürt anneler üzerine bir yorum", Güz, no. 90, s. 22-40.

Özpolat Olgun, Tuba ve Şahika Yüksel (2001) "Yakınlarını kaybeden kişilerin ruhsal durumlarının ve yas tepkilerinin karşılaştırılması", Güz, no. 90, s. 41-69.

Yenier Duman, Özge ve Erol Göka (2001) "Travmatik yaşantıların bireysel ve toplumsal yansımaları", Güz, no. 90, s. 70-90.

Şalcıoğlu, Ebru (2001) "Travma, travma sonrası stres hastalığı ve bilişsel-davranışçı tedavi", Güz, no. 90, s. 91-104.

Işıklı, Sedat (2001) "Deprem ve travma", Güz, no. 90, s. 105-113.

Suner, F. Asuman (2001) "Bir bağlantı koparma aracı olarak Türkiye'de cep telefonu: Kriz, göç ve aidiyet", Güz, no. 90, s. 114-130.

Mazıcı, Nurşen (2001) "Menemen Olayı'nın sosyokültürel ve sosyo-ekonomik analizi", Güz, no. 90, s. 131-146.

Gür, Faik (2001) "Atatürk heykelleri ve Türkiye'de resmî tarihin görselleşmesi", Güz, no. 90, s. 147-166.

DEĞİNİ Özmen, Erdoğan (2001) "Travma: Kavramın talihsizliği", Güz, no. 90, s. 167-170.

DEĞİNİ Mutman, Mahmut (2001) "Kamp: Deneyim, bellek, kuram", Güz, no. 90, s. 171-181.

DEĞİNİ Erdem, Fazıl Hüsnü (2001) "Alevi sorunu üzerine bazı düşünce ve öneriler", Güz, no. 90, s. 182-209.

DEĞİNİ Aktaş, Ahmet Salih (2001) "Sınıf analizleri ve sınıf şemaları: Türkiye örneğine ampirik yaklaşım", Güz, no. 90, s. 210-228.

DEĞİNİ Baykara, Nilgün (2001) "Devlet üzerine yeni çözümlemeler", Güz, no. 90, s. 229-242.

DEĞİNİ Binark, Mutlu (2001) "Popüler bilinçlerin inşası, söylenler, adlandırmalar, konumlandırmalar ve kimliklenme: Bir sempozyumun ardından...", Güz, no. 90, s. 243-251.

91, Kış 2001-02 - Tarihyazımı

Özel, Oktay ve Gökhan Çetinsaya (2001-02) "Türkiye'de Osmanlı tarihçiliğinin son çeyrek yüzyılı: Bir bilanço denemesi", Kış, no. 91, s. 8-38.

Aydın, Suavi (2001-02) "Aydınlanma ve tarihselcilik problemleri arasında Türk tarihyazıcılığı: Feodalite örneği", Kış, no. 91, s. 39-80.

Karaömerlioğlu, M. Asım (2001-02) "Bağımlılık Kuramı, Dünya Sistemi Teorisi ve Osmanlı/Türkiye çalışmaları", Kış, no. 91, s. 81-99.

Ocak, Ahmet Yaşar (2001-02) "Türk ve Türkiye tarihinde İslâm'ı çalışmak yahut 'arı kovanına çomak sokmak'", Kış, no. 91, s. 100-114.

Öztürkmen, Arzu (2001-02) "Sözlü tarih: Yeni bir disiplinin cazibesi", Kış, no. 91, s. 115-121.

Deringil, Selim (2001-02) "Geç dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni sorununu çalışmak ya da 'belgenin gırtlağını sıkmak'", çev. Emre Gürbüz, Kış, no. 91, s. 122-141.

Aktar, Ayhan (2001-02) "Son Osmanlı Meclisi ve Ermeni meselesi: Kasım-Aralık 1918", Kış, no. 91, s. 142-165.

Türkeş, Ömer (2001-02) "Romana yazılan tarih", Kış, no. 91, s. 166-212.

Ergut, Ferdan (2001-02) "Sosyal bilimlerde tartışma ortamının kurgulanması ve tarihsel sosyolojinin imkânları", Kış, no. 91, s. 213-228.

Kuyurtar, Mehmet (2001-02) "İbni Haldun'un bilim sınıflamasında 'tarih bilimi'", Kış, no. 91, s. 229-241.

Benlisoy, Foti ve Stefo Benlisoy (2001-02) "Milliyetçi tarihyazımı ve 'azgelişmişlik bilinci': Yunan tarihyazımında geçmiş algıları", Kış, no. 91, s. 242-279.

DEĞİNİ Tunçay, Mete (2001-02) "Tarihyazımının bazı sorunları üstüne düşünceler", Kış, no. 91, s. 280-284.

DEĞİNİ Akkaya, Yüksel (2001-02) "Türkiye'de emek tarihinin sefaleti üzerine bazı notlar", Kış, no. 91, s. 285-294.

DEĞİNİ Durukan, Kaan (2001-02) "Modern Türk tarihçiliğinin/tarihyazımının sorunları üzerine bazı düşünceler", Kış, no. 91, s. 295-307.

DEĞİNİ Gümüş, Fatih (2001-02) "Yeni yöntem ve yaklaşımlara açık bir ruh: Annales Okulu", Kış, no. 91, s. 308-322.

DEĞİNİ Özkan, Hande (2001-02) "Michel Foucault'nun 'tarihleri'", Kış, no. 91, s. 323-333.

DEĞİNİ Yıldırım, Umut (2001-02) "Tarihyazımına farklı bir öneri: Maduniyet Çalışmaları Projesi", Kış, no. 91, s. 334-343.

DEĞİNİ Çelebi, Nilgün (2001-02) "Kültürel travma üzerine", Kış, no. 91, s. 344-348.

KİTAP TANITIMI Adaman, Fikret ve Begüm Özkaynak (2001-02) "Piyasa [*Piyasa: Etik, Bilgi ve Politika*, John O'Neil, Ayrıntı, İstanbul]", Kış, no. 91, s. 349-354.

92, Bahar 2002 - Küreselleşme, Sosyal Politika ve Adalet

Özbek, Nadir (2002) "Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de sosyal devlet", Bahar, no. 92, s. 7-33.

Makal, Ahmet (2002) "Türkiye'nin sanayileşme sürecinde işgücü sorunu, sosyal politika ve İktisadi Devlet Teşekkülleri: 1930'lu ve 1940'lı yıllar", Bahar, no. 92, s. 34-70.

Borovalı, Murat (2002) "Adalet, eşitlik ve sorumluluk: Neyin eşitliği? Nereye kadar eşitlik?", Bahar, no. 92, s. 71-104.

Akal, Cemal Bali (2002) "Rousseaucu cumhuriyet Spinozacı devlete karşı", Bahar, no. 92, s. 105-119.

Yeğenoğlu, Meyda (2002) "Küreselleşen dünyada çokkültürcülük ve konukseverlik", Bahar, no. 92, s. 120-137.

Taburoğlu, Özgür (2002) "Küresel sapmalar: Endüstri sonrasında sınıf, politika ve şiddet", Bahar, no. 92, s. 138-162.

Neyzi, Leyla (2002) "Metin - Kemal Kahraman'ın müziği: Yaşlı kuşağın belleği yoluyla Dersimli kimliğinin yeniden keşfi", Bahar, no. 92, s. 163-175.

Suner, F. Asuman (2002) "1990'lar Türk sinemasından taşra görüntüleri: *Masumiyet*'te döngü, kapatılmışlık, klostrofobi ve ironi", Bahar, no. 92, s. 176-203.

Öztek, Çiçek (2002) "Türk romanında efendiler ve hizmetçiler", Bahar, no. 92, s. 204-216.

Bedirhanoğlu, Pınar (2002) "Rusya'da kapitalist dönüşüm süreci, yolsuzluk ve neoliberalizm", Bahar, no. 92, s. 217-233.

Daldal, Aslı (2002) "Afet İnan, Fuat Köprülü ve Birinci Türk Tarih Kongresi'nde tartışmalar", Bahar, no. 92, s. 234-248.

LİTERATÜR ELEŞTİRİSİ Ruben, Ester Biton (2002) "Gelişme iktisadı niçin gereklidir?", Bahar, no. 92, s. 249-259.

KİTAP TANITIMI Erol, Nuran (2002) "Neil Postman: Eğitimin Sonu [*The End of Education*]", Bahar, no. 92, s. 260-262.

93, Yaz 2002 - Türkiye Siyaseti

Ergur, Ali (2002) "Gerçeklik tanımlayıcısı olarak görsellik ve Türkiye'de siyasetin gösterileşmesi", Yaz, no. 93, s. 7-28.

Demirel, Tanel (2002) "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin toplumsal meşruiyeti üzerine", Yaz, no. 93, s. 29-54.

Kahraman, Hasan Bülent (2002) "Modern Türk siyasetinin Rousseaucu kısıtlamaları üstüne Rousseau-Kant bağlamında bir değerlendirme", Yaz, no. 93, s. 55-82.

Keyman, E. Fuat (2002) "Globalleşme, alternatif modernite ler ve Türk kapitalizminin kültürel ekonomisi", Yaz, no. 93, s. 83-109.

Alper, Emin (2002) "Milliyetçilik-modernleşme geriliminde 'ortanın solu' ve Ecevit", Yaz, no. 93, s. 110-141.

Nalçaoğlu, Halil (2002) "Devrimci öğrencilerin özgül fantezi uzamı: 'Seattle'a Selam Olsun!'", Yaz, no. 93, s. 142-172.

Makal, Ahmet (2002) "Türkiye'de tek parti dönemi ve korporatizm tartışmaları", Yaz, no. 93, s. 173-199.

Yeğen, Mesut (2002) "Yurttaşlık ve Türklük", Yaz, no. 93, s. 200-217.

Çağaptay, Soner (2002) "Kemalist dönemde göç ve iskân politikaları: Türk kimliği üzerine bir çalışma", çev. Defne Orhun, Yaz, no. 93, s. 218-241.

Bilir, Ünal (2002) "Aynı kimliğin farklı misyonları: Türk-İslâm sentezi ve Türk(iye) Müslümanlığı", Yaz, no. 93, s. 242-250.

Balcı, Bayram (2002) "Orta Asya'da Fethullah Gülen'in neo-nurcu okulları: Yerleşmeleri, işleyişleri ve eğitim yoluyla aktardıkları mesajın doğası", çev. Bediz Yılmaz, Yaz, no. 93, s. 251-283.

Subaşı, Necdet (2002) "Ara dönem din politikaları", Yaz, no. 93, s. 284-314.

DEĞİNİ Kurtoğlu, Ayça (2002) "Hemşehrilik, patronaj ve siyaset", Yaz, no. 93, s. 315-325.

DEĞİNİ Tayanç, Tunç (2002) "'Türkiye'de emek tarihinin sefaleti üzerine notlar'a katkı", Yaz, no. 93, s. 326-337.

94, Güz 2002 - Kültürel Çalışmalar

Birkan, Tuncay (2002) "Solun son sözü 'Kültürel Çalışmalar' mı?", Güz, no. 94, s. 6-15.

Aydın, Suavi (2002) "Bir kavramın bunalımına dair düşünceler: Tarih karşısında kültür kavramı", Güz, no. 94, s. 16-49.

Çakmur, Barış (2002) "Türkiye'de müzik üretimi", Güz, no. 94, s. 50-69.

Sarıkartal, Çetin (2002) "Kasılan beden, kısılan ses: Melodram, star sistemi ve Hülya Koçyiğit'in ataerkil düzene 'haddini aşan' cevabı", Güz, no. 94, s. 70-85.

Suner, F. Asuman (2002) "1990'lar Türk sinemasından taşra görüntüleri: *Tabutta Rövaşata*'da agorafobik kent, açık alana kapatılmışlık ve dehşet", Güz, no. 94, s. 86-108.

Demir, Erol (2002) "Kamusal mekân ve imge: Gençlik Parkı'nın değişen anlamı", Güz, no. 94, s. 109-142.

Özkan, Hande (2002) "Türkiye'de tek parti dönemi coğrafya ve mekân anlayışları: Yatay bir dönemlendirme denemesi", Güz, no. 94, s. 143-174.

Öztamur, Pınar (2002) "Büyük Buhran ve *Cumhuriyet* gazetesinde yoksulluk üzerine söylemler 1929-1931", Güz, no. 94, s. 175-188.

Göral, Özgür Sevgi (2002) "Patlamaya hazır bir 'şimdi': Putları Yıkıyoruz", Güz, no. 94, s. 189-210.

Yıldırım, Umut (2002) "Magazin içerikli dergilerde Amerikan imgesinin inşası: Başka bir modernleşme", Güz, no. 94, s. 211-227.

DEĞİNİ Akkaya, Yüksel (2002) "'Türkiye'de emek tarihinin sefaleti üzerine notlar'a ek", Güz, no. 94, s. 228-237.

DEĞİNİ Taymaz, Erol (2002) "ODTÜ Ekonomi Kongresi toplandı", Güz, no. 94, s. 238-240.

DEĞİNİ Tütüncü, Fatma (2002) "Kültürel Dönüşler", Güz, no. 94, s. 241-244.

KİTAP TANITIMI Geniş, Şerife (2002) "Michael Burawoy vd.: Küresel etnografya: Küreseli yeniden kavramak [*Global Etnography*]", Güz, no. 94, s. 245-248.

KİTAP TANITIMI Günal, Asena (2002) "Selçuk Akşin Somel: Osmanlı'nın son dönen inde maarif-i umumiye [*The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire 1839-1908*]", Güz, no. 94, s. 249-252.

95, Kış 2002-03 - Toplum Bilimlerinden İçeri Bir İktisat

Gürkaynak, Refet S. ve Ali Burak Güven (2002-03) "İktisat ile toplum bilimleri: Bir Katolik evliliğinden kenar notları", Kış, no. 95, s. 6-22.

Buğra, Ayşe (2002-03) "İktisat siyasete karşı", Kış, no. 95, s. 23-42.

Fine, Ben (2002-03) "İktisadi emperyalizm ve sosyal bilimler: Gidişat, engeller", çev. Seteney Boran, Kış, no. 95, s. 43-60.

Yılmaz, Ferudun (2002-03) "İktisat ve sosyoloji: Rakip kardeşlerin hâkimiyet kavgası", Kış, no. 95, s. 61-84.

Özesmi, Deniz (2002-03) "Tarımda ortakçılık: Ekonomik, sosyal ve siyasal bir olgunun açıklanması - Bir Güneydoğu Anadolu örneği", Kış, no. 95, s. 85-103.

Madra, Yahya Mete; Ceren Özselçuk ve Kenan Erçel (2002-03) "Bir tabu olarak 'ekonomi'", Kış, no. 95, s. 104-139.

Duman, Alper (2002-03) "Ekonomi biliminde paradigma değişikliği mi?", Kış, no. 95, s. 140-146.

Yeldan, Erinç (2002-03) "İktisat ve iktisatçı nereye?", Kış, no. 95, s. 147-150.

Özaktaş, Haldun M. (2002-03) "Ölçülebilen ölçülemeyeni kovar: Ekonomik düşüncenin fakirleşmesi üzerine bir deneme", Kış, no. 95, s. 151-158.

Tekeli, İlhan (2002-03) "Sosyal bilim insanlarının performans değerlendirilmesinde kullanılan ölçütleri tartışmaya açmak", Kış, no. 95, s. 159-170.

SORUŞTURMA DOSYASI (2002-03) "İktisatçılar kendilerini nasıl görüyor?", Kış, no. 95, s. 171-189.

DEĞİNİ Koçak, Cemil (2002-03) "'Ama onun orada olmaması gerekiyor(du)': Bir örnek olay temelinde tarihte yöntem sorunu üzerine notlar", Kış, no. 95, s. 190-201.

DEĞİNİ Timisi, Nilüfer (2002-03) "Üniversitelerde Kadın Çalışmaları Toplantısı'nın ardından", Kış, no. 95, s. 202-206.

KİTAP TANITIMI Geniş, Şerife (2002-03) "Saskia Sassen (der.): Küreselleşme ve kentler [*Global Networks, Linked Cities*]", Kış, no. 95, s. 207-212.

96, Bahar 2003 -
Türkler, Türklükler, Türkçeler

Aydın, Suavi (2003) "30'ların tezlerine geri dönüş: Anadolu'da 'proto-Türkler'in yeniden keşfi", Bahar, no. 96, s. 8-34.

Şengül, Serdar ve Fuat Kardeş (2003) "Bir hafızasızlaştırma ve yeniden inşa projesi olarak Türk Tarih Tezi ve Kürt tarihyazımı", Bahar, no. 96, s. 35-61.

Ölmez, Mehmet (2003) "Türkçe'nin ve Türk dillerinin yaşı konusu", Bahar, no. 96, s. 62-74.

Ersoy, Erhan Gürsel (2003) "'Herkesin Türklüğü'ne dair yerel yansımalara örnekler: Lazlar ve Hemşinliler", Bahar, no. 96, s. 75-92.

Atay, Tayfun (2003) "*Genesis*'ten genetiğe gidişler ve gelişler: Evrimcilik-Yaratılışçılık kutuplaşmasına 'kültürel' bir müdahale denemesi", Bahar, no. 96, s. 93-126.

Canefe, Nergis (2003) "Kıbrıs Türk toplumunda tarihsel aidiyet ve vatandaşlık akti arasındaki geçişlilik", Bahar, no. 96, s. 127-145.

Parla, Jale (2003) "Makine bedenler, esir ruhlar: Türk romanında araba sevdası", Bahar, no. 96, s. 146-165.

Müftüoğlu, Aydın (2003) "Kültürcü liberalizmin anti-liberalizmi", Bahar, no. 96, s. 166-183.

Özman, Aylin ve Ayça Bulut (2003) "Sabiha (Zekeriya) Sertel: Kemalizm, Marksizm ve kadın meselesi", Bahar, no. 96, s. 184-218.

Özbek, Nadir (2003) "Kemalist rejim ve popülizmin sınırları: Büyük Buhran ve buğday alım politikaları, 1932-1937", Bahar, no. 96, s. 219-240.

Dumludağ, Devrim (2003) "Türkiye'de yabancı sermaye yatırımlarının tarihsel gelişimi", Bahar, no. 96, s. 241-272.

Maktav, Hilmi (2003) "Melodram kadınları", Bahar, no. 96, s. 273-293.

DEĞİNİ Bora, Tanıl (2003) "Irak krizi ve Türkiye'de sosyal bilimler üzerine iki not", Bahar, no. 96, s. 294-298.

97, Yaz 2003 -
Homo Academicus Alla Turca

Nalbantoğlu, Hasan Ünal (2003) "Üniversite A.Ş.'de bir 'homo academicus': '*Ersatz*' *yuppie* akademisyen", Yaz, no. 97, s. 7-42.

Erdoğan, Necmi (2003) "Kültürel çalışmalar, (kendiliğinden) ideoloji(si) ve akademya", Yaz, no. 97, s. 43-64.

Çiğdem, Ahmet (2003) "Üniversiteye ne oldu?", Yaz, no. 97, s. 65-71.

İnsel, Ahmet (2003) "Bir zihniyet tarzı olarak YÖK", Yaz, no. 97, s. 72-80.

Cangızbay, Kadir (2003) "Sürekli seferberlik ve teyakkuz rejiminin kurumu olarak üniversite", Yaz, no. 97, s. 81-92.

Aktay, Yasin (2003) "Üniversiteden multiversiteye taşra-merkez diyalektiği", Yaz, no. 97, s. 93-122.

Tekeli, İlhan (2003) "Dünyada ve Türkiye'de üniversite üzerinde konuşmanın değişik yolları", Yaz, no. 97, s. 123-143.

Tekin, Serdar (2003) "Üniversite ideasını yeniden düşünmek: Neoliberalizm, teknik akıl ve üniversitenin geleceği", Yaz, no. 97, s. 144-163.

Sancar, Serpil (2003) "Üniversitede feminizm? Bağlam, gündem ve olanaklar", Yaz, no. 97, s. 164-182.

Ergur, Ali (2003) "Üniversitenin pazarla bütünleşmesi sürecinde akademik dünyanın dönüşümü", Yaz, no. 97, s. 183-216.

Çörekçioğlu, Hakan (2003) "Eleştirel üniversite: Kant ve *Fakülteler Çatışması*", Yaz, no. 97, s. 217-233.

Göregenli, Melek (2003) "Sosyal psikolojiden hareketle sosyal bilimlerde olgu-değer ilişkisi üzerine düşünceler", Yaz, no. 97, s. 234-246.

Erkip, Nesim (2003) "Üniversitelerin geleceği nasıl şekillenecek? Tartışma başlatmaya yönelik düşünceler", Yaz, no. 97, s. 247-259.

Özuğurlu, Metin (2003) "Özel üniversite: Üniversite sistemindeki gedikten sistemin kendisine", Yaz, no. 97, s. 260-280.

Benlisoy, Foti (2003) "Öğrenci muhalefetinin güncelliği", Yaz, no. 97, s. 281-300.

DEĞİNİ Kocabaşoğlu, Uygur (2003) "'ODTÜ'de geleceğe yolculuk...'", Yaz, no. 97, s. 301-310.

DEĞİNİ Üçer, Hüseyin (2003) "Any where out of the world", Yaz, no. 97, s. 311-318.

DEĞİNİ Erkip, Feyzan (2003) "Sosyal bilimlerde ölçme sorunu aracılığıyla üniversitede yükseltme ölçütleri üstüne gözlemler", Yaz, no. 97, s. 319-324.

DEĞİNİ Doğan, İsmail (2003) "Üniversite ders kitaplarında etik sorunu ve bir örnek: *Sosyolojiye Giriş*", Yaz, no. 97, s. 325-343.

SORUŞTURMA DOSYASI (2003) "Üniversite nereye gidiyor", Yaz, no. 97, s. 344-371.

KİTAP TANITIMI Merçil, İpek (2003) "Birol Caymaz: Paris'teki Türk İslâmcı hareketleri [*Les Mouvements Islamiques Turcs a Paris*]", Yaz, no. 97, s. 372-373.

98, Güz 2003 - Ulus ve Felsefe

Toker, Nilgün (2003) "Filozof ve ulus", Güz, no. 98, s. 7-19.

Direk, Zeynep (2003) "Başkada aynı kalmak: Türk başkalığını felsefi olarak düşünmenin yolları üstüne", Güz, no. 98, s. 20-32.

Tekin, Serdar (2003) "Batıcı ideolojinin yeniden üretiminde felsefenin rolü", Güz, no. 98, s. 33-56.

Kurtoğlu, Zerrin (2003) "'Oryantalist selefilik': Türkiye'de İslâm felsefesi tasavvuru", Güz, no. 98, s. 57-70.

Tekin, Serdar (2003) "Şeyla Benhabib'le yurttaşlık, eleştirel teori ve modernleşme üzerine söyleşi", Güz, no. 98, s. 71-81.

Nalbantoğlu, Hasan Ünal (2003) "Nietzsche ve Heidegger Türkçe'nin evinde: Farklı dilde aynı metafizik", Güz, no. 98, s. 82-103.

Altuğ, Taylan (2003) "Türkiye'nin tini ve felsefe", Güz, no. 98, s. 104-110.

Açık, Tansu (2003) "Türkiye'de hümanizm tartışmalarına bir bakış", Güz, no. 98, s. 111-151.

Argın, Şükrü ve Erkut Sezgin (2003) "Felsefede amatörlük ve profesyonellik üzerine kısa bir söyleşi: Diyalog mümkün müdür?", Güz, no. 98, s. 152-165.

Çağaptay, Soner (2003) "Kim Türk, kim vatandaş? Erken Cumhuriyet dönemi vatandaşlık rejimi üzerine bir çalışma", çev. Pemra Hazbay, Güz, no. 98, s. 166-185.

Evren, Yiğit ve Tuba İnal Çekiç (2003) "Yeni bölgecilik: Türkiye'nin bölgesel gelişme stratejilerinde bir dönüm noktası mı?", Güz, no. 98, s. 186-195.

DEĞİNİ Sezer, Devrim (2003) "Dünya Felsefe Kongresi'nin ardından: Siyaset felsefesi, beşeri bilimler ve üniversite eğitimi", Güz, no. 98, s. 196-198.

DEĞİNİ Kayıran, Yücel (2003) "21. Dünya Felsefe Kongresi ve Türkiye'de felsefe tasarımı", Güz, no. 98, s. 199-233.

DEĞİNİ Özbek, Nadir (2003) "Alternatif tarih taahhüdleri: Siyaset, ideoloji ve Osmanlı-Türkiye tarihi", Güz, no. 98, s. 234-254.

DEĞİNİ Batur, Sertan (2003) "Türkiye'de psikoloji tarihi yazımı üzerine", Güz, no. 98, s. 255-264.

99, Kış 2003-04 - Akıl ve Dert, Devlet ve Yurttaş

Göker, Emrah (2003-04) "Hemderdimiz Edward Said", Kış, no. 99, s. 6-23.

Makdisi, Ussama (2003-04) "Edward Said ve Ortadoğu tarihyazımı", çev. Elçin Gen, Kış, no. 99, s. 24-27.

Yıldırım, Yasin (2003-04) "Batı siyasal aklının analitiği: Yeni bir egemenlik formuna doğru", Kış, no. 99, s. 28-64.

Irzık, Gürol (2003-04) "Türkiye'de felsefe ve bilim tarihi yapmak üstüne düşünceler", Kış, no. 99, s. 65-74.

Buğra, Ayşe (2003-04) "Devletçi dönemde yoksulluğa bakış ve sosyal politika: 'Zenginlerimiz nerede?'", Kış, no. 99, s. 75-97.

Akın, Yiğit (2003-04) "'Fazilet Değil Vazife İstiyoruz!': Erken Cumhuriyet dönemi sosyal tarihçiliğinde dilekçeler", Kış, no. 99, s. 98-128.

Somersan, Semra (2003-04) "Güney'in askeri darbelerinde insan hakları ihlalleri: Üç ülke, üç uygulama", Kış, no. 99, s. 129-158.

Akıncılar Onmuş, Tuba (2003-04) "Doğu Asya deneyimiyle hesaplaşmak: Dünya Bankası örneği", Kış, no. 99, s. 159-170.

100, Bahar 2004 - Toplum ve Bilim 100

Islamoğlu, Huricihan (2004) "Bağımsız düşüncenin üretilme alanı olarak *Toplum ve Bilim* dergisi", Bahar, no. 100, s. 7-11.

Belge, Murat (2004) "'Toplumsal bilim', siyaset ve akademya", Bahar, no. 100, s. 12-15.

Bora, Tanıl (2004) "Asaf Savaş Akat'la söyleşi", Bahar, no. 100, s. 16-20.

Buğra, Ayşe (2004) "Çevreden konuşmak", Bahar, no. 100, s. 21-22.

Aydın, Suavi (2004) "Türkiye'de sosyal bilimlerin değeri ve sınırları: Peter Andrews'un çalışmaları ve yeni yayınlanan bir 'ansiklopedi' üzerinden bir değerlendirme", Bahar, no. 100, s. 23-38.

Ergut, Ferdan (2004) "Disiplinlerarasılık, teori ve tezden çıkmış kitaplar üzerine serbest vezinde yazılmış düşünceler", Bahar, no. 100, s. 39-43.

Taşkın, Yüksel (2004) "Akademik üretimin demokratikleştirilme imkânları üzerine bir deneme", Bahar, no. 100, s. 44-49.

Önder, Izzettin (2004) "Hakem ve jüri sistemlerinde aleniyet", Bahar, no. 100, s. 50-54.

Keskin, Ferda (2004) "Sınırlara dönüş: Sokal meselesi", Bahar, no. 100, s. 55-64.

Keyder, Çağlar (2004) "İmparatorlukta hukuk ve meşruiyet", çev. Fulya Özkan, Bahar, no. 100, s. 65-83.

Toprak, Zafer (2004) "Türkiye'de 'sol faşizm' ya da otoriter modernizm 1923-1946", Bahar, no. 100, s. 84-99.

Saraçoğlu, Cenk (2004) "Ülkücü hareketin bilinçaltı olarak Nihal Atsız", Bahar, no. 100, s. 100-124.

DEĞİNİ Akkaya, Yüksel (2004) "'Devletçi dönemde yoksulluğa bakış ve sosyal politika' üzerine biraz 'polemik' biraz katkı", Bahar, no. 100, s. 125-142.

DEĞİNİ Emrence, Cem (2004) "Temel gelir ve sosyal güvenlik", Bahar, no. 100, s. 143-148.

YAZAR DİZİNİ

A

Abadan-Unat, Nermin (1977) "Une Suisse au-dessus de tout soupçon", Yaz, no. 2, s. 187-193.

Abadan-Unat, Nermin (1990) "Sosyal bilimlerde yeni gelişmeler : Modernizm – postmodernizm", Kış-Bahar, no. 48-49, s. 5-18.

Abbas, Ackbar (1999) "Hong Kong'u inşa etmek: Göç ve gözden yitiş", çev. Asuman Suner, Bahar, no. 80, s. 72-88.

Acar, Erhan (2000) "Tasarımın ayrışan yolları: Mimar-mühendisten mimar ve mühendise", Yaz, no. 85, s. 77-89.

Açık, Tansu (2003) "Türkiye'de hümanizm tartışmalarına bir bakış", Güz, no. 98, s. 111-151.

Açıkel, Fethi (1995) "Mikro mekân paradigmasına giriş", Bahar, no. 66, s. 122-139.

Açıkel, Fethi (1996) "'Kutsal mazlumluğun' psikopatolojisi", Güz, no. 70, s. 153-198.

Adaman, Fikret (1993) "'Sanayi ötesi toplum' üzerine bir ekleme", Yaz-Güz, no. 62, s. 208-209.

Adaman, Fikret ve Begüm Özkaynak (2001-02) "Piyasa [*Piyasa: Etik, Bilgi ve Politika*, John O'Neil, Ayrıntı, İstanbul]", Kış, no. 91, s. 349-354.

Adaman, Fikret ve Yahya Madra (1995) "Hesaplama yöntemi tartışması' üzerine bir not [*Geleceğe Bakmak*, M. Albert ve R. Hahnel, Ayrıntı, İstanbul, 1994]", Bahar, no. 66, s. 195-202.

Adanır, Fikret (1989) "Osmanlı hakimiyeti boyunca Güneydoğu Avrupa'da gelenek ve kırsal değişim", Yaz-Güz, no. 46-47, s. 5-39.

Adanır, Fikret (1999-2000) "İkinci Dünya Savaşı sonrası Balkan tarih yazınında Osmanlı İmparatorluğu", çev. Seda Altuğ, Kış, no. 83, s. 224-240.

Ağduk Gevrek, Meltem (1998) "*Yurt ve Dünya*/1941-1944: 1940'ların 'solunun' Ankara çevresi", Güz, no. 78, s. 255-272.

Ağduk Gevrek, Meltem ve Nilüfer Timisi (1999) "Yedinci Uluslararası Disiplinlerarası Kadın Kongresi ardından...", Güz, no. 82, s. 220-226.

Ahıska, Meltem (1995) "Medya, küresellik ve yerellik", Güz, no. 67, s. 6-25.

Akal, Cemal Bâli (2000-01) "Hak kuramının doğuşu: Spinoza'da tutkular üstüne inşa edilen haklar", Kış, no. 87, s. 65-79.

Akal, Cemal Bâli (2002) "Rousseaucu cumhuriyet Spinozacı devlete karşı", Bahar, no. 92, s. 105-119.

Akarlı, Ahmet Orhun (1993) "Milliyetçilik sorununa çağdaş yaklaşımlar [*Hayalî Cemaatler*, Anderson; *Uluslar ve Ulusçuluk*, Gellner; *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, Hobsbawm]", Yaz-Güz, no. 62, s. 156-170.

Akarlı, Engin D. (1977) "Tanzimat dönemiyle ilgili bir belge: Fuad Paşa'nın siyasî vasiyyetnâmesi", Kış, no. 4, s. 126-138.

Akarlı, Engin D. (1985-87) "Toplum tarihçiliğinde yöntem sorunları: Bir eleştiri [*Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadî Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Donald Quataert, Yurt Yayınları, Ankara, 1987]", Güz-Güz, no. 31-39, s. 129-146.

Akat, Asaf Savaş (1977) "Tarihi maddecilik ve kapitalizm-öncesi toplumlar: Asya toplumu-feodalite tartışmasına yeni bir yaklaşım", Bahar, no. 1, s. 34-48.

Akat, Asaf Savaş (1980) "Türkiye'nin dış ticareti üzerine gözlemler", Kış, no. 12, s. 72-112.

Akay, Ali (1996) "İmge, ne hallerde? [*İmgenin Halleri*, Orhan Koçak, Metis, İstanbul, 1995]", Güz, no. 70, s. 250-252.

Akçam, Taner (2000) "Türk ulusal karakterini anlamak ve Norbert Elias'ın *Almanlar Üzerine Çalışmalar*'ı", Bahar, no. 84, s. 246-260.

Akcan, Esra (1994) "İletişim ve tüketim toplumunda mekânsal farklılığa ait çelişkiler", Güz-Kış, no. 64-65, s. 39-52.

Akgündüz, Ahmet (1999) "Osmanlı İmparatorluğu ve dış göçler, 1783-1922", Bahar, no. 80, s. 144-170.

Akın, Yiğit (2003-04) "'Fazilet Değil Vazife İstiyoruz!': Erken Cumhuriyet dönemi sosyal tarihçiliğinde dilekçeler", Kış, no. 99, s. 98-128.

Akıncılar Onmuş, Tuba (2003-04) "Doğu Asya deneyimiyle hesaplaşmak: Dünya Bankası örneği", Kış, no. 99, s. 159-170.

Akkaya, Yüksel (1998) "Yüzyıl sonunda Çukurova'da sanayileşme ve ücretli emek", Bahar, no. 76, s. 144-159.

Akkaya, Yüksel (2000) "Türkiye'de 1980 sonrası emek-sermaye arasındaki bölüşüm mücadelesinde grevlerin yeri", Güz, no. 86, s. 211-240.

Akkaya, Yüksel (2001-02) "Türkiye'de emek tarihinin sefaleti üzerine bazı notlar", Kış, no. 91, s. 285-294.

Akkaya, Yüksel (2002) "'Türkiye'de emek tarihinin sefaleti üzerine notlar'a ek", Güz, no. 94, s. 228-237.

Akkaya, Yüksel (2004) "'Devletçi dönemde yoksulluğa bakış ve sosyal politika' üzerine biraz 'polemik' biraz katkı", Bahar, no. 100, s. 125-142.

Akşin, Sina (1977) "Osmanlı-Türk toplumundaki sınıf yapısı üzerine bir deneme", Yaz, no. 2, s. 31-46.

Akşin, Sina (1978) "Bugünkü Türk ulusçuluğu", Bahar, no. 5, s. 58-71.

Akşin, Sina (1980) "Bedevilik-Barbarlık ve insanlık tarihi", Güz, no. 11, s. 49-57.

Akşit, Bahattin (1980) "Toplumsal değişme kuramları ve 'azgelişmişlik': Epistemolojik ve kuramsal bir inceleme", Bahar-Yaz, no. 9-10, s. 78-102.

Akşit, Bahattin (1990) "Küçük meta üretimi, sosyo-kültürel değişme ve Güneydoğu Anadolu sulama - kalkınma projeleri", Kış-Bahar, no. 48-49, s. 103-115.

Akşit, Belma T. (1990-91) "Türkiye'de bebek ve çocuk ölümlerinde risk faktörü olarak anne eğitiminin rolü", Güz-Kış, no. 51-52, s. 117-127.

Aksoy, Nazan (1989) "16. yüzyıl İngiliz tiyatrosunda Türklük imgesi", Bahar, no. 45, s. 19-48.

Aksoy, Nazan (1990-91) "'Turk Romanına Eleştirel Bir Bakış'ın çeşitli yönleri [*Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, Berna Moran, İletişim, İstanbul, 1990]", Güz-Kış, no. 51-52, s. 183-190.

Aksoy, Nazan ve Bülent Aksoy (1985-87) "Rus Biçimciliği üstüne bir ön çalışmanın notları", Güz-Güz, no. 31-39, s. 59-79.

Aktar, Ayhan (1996) "Varlık Vergisi ve İstanbul", Kış, no. 71, s. 97-149.

Aktar, Ayhan (1998) "Şark Ticaret Yıllıkları'nda 'sarı sayfalar': İstanbul'da meslekler ve iktisadi faaliyetler hakkında bazı gözlemler,1868-1938", Bahar, no. 76, s. 105-143.

Aktar, Ayhan (2001-02) "Son Osmanlı Meclisi ve Ermeni meselesi: Kasım-Aralık 1918", Kış, no. 91, s. 142-165.

Aktaş, Ahmet Salih (2001) "Sınıf analizleri ve sınıf şemaları: Türkiye örneğine ampirik yaklaşım", Güz, no. 90, s. 210-228.

Aktay, Yasin (1999) "Aklın sosyolojik soykütüğü: Soy akıldan tarihsel ve toplumsal akla doğru", Güz, no. 82, s. 114-140.

Aktay, Yasin (2003) "Üniversiteden multiversiteye taşra-merkez diyalektiği", Yaz, no. 97, s. 93-122.

Aktüre, Sevgi (1990) "19. yüzyılda Menteşe Sancağında toprak - insan ilişkilerinin değişim süreci", Kış-Bahar, no. 48-49, s. 79-93.

Akyıldız, Kaya ve Barış Karacasu (1999) "Mavi Anadolu: Edebî kanon ve millî kültürün yapılandırılışında Kemalizm ile bir ortaklık denemesi", Yaz, no. 81, s. 26-43.

Akyüz, Yılmaz (1978) "Değer, artık değer ve bileşik ürün", Bahar, no. 5, s. 3-23.

Alada, A. Dinç (1993) "'Astronomi Tarihi'nden 'Milletlerin Zenginliği'ne A. Smith'de yanılma faktörü", Bahar, no. 56-61, s. 167-181.

Alankuş-Kural, Sevda (1995) "Türkiye'de medya, hegemonya ve ötekinin temsili", Güz, no. 67, s. 76-110.

Alankuş Kural, Sevda (1997) "Türkiye'de alternatif kamular/cemaatler ve İslamcı kadın kimliği", Bahar, no. 72, s. 5-44.

Alkan, Mehmet Ö. (1990) "Tanzimat'tan sonra 'kadın'ın hukuksal statüsü ve devletin evlilik süreci-ne müdahalesi üzerine", Yaz, no. 50, s. 85-95.

Alpay, Şahin (1988) "68 kuşağı üzerine bir deneme", Bahar, no. 41, s. 167-185.

Alper, Emin (2002) "Milliyetçilik-modernleşme geriliminde 'ortanın solu' ve Ecevit", Yaz, no. 93, s. 110-141.

Alpkaya, Faruk ve Aykut Çelebi (1995) "Medyada gündem oluşturma: Hürriyet 1994 örneği", Kış, no. 68, s. 122-157.

Altuğ, Figen (1981) "Devlet memurlarının mali durumlarındaki gelişmeler (1948-1960 Dönemi)", Bahar, no. 13, s. 67-75.

Altuğ, Taylan (2003) "Türkiye'nin tini ve felsefe", Güz, no. 98, s. 104-110.

Amin, Samir (1995) "Dünya kutuplaşmasının geleceği", çev. Ulus Baker ve Ayda Erbal, Kış, no. 68, s. 6-17.

Ansal, Hacer (1995) "Çalışma hayatında cinsiyetçilik ve 1980'lerde Türk sanayiinde ücretli kadın emeğinin değişen konumu", Bahar, no. 66, s. 17-28.

Ansal, Hacer (2000) "Dünyada teknolojik değişim ve mühendisler", Yaz, no. 85, s. 36-46.

Arat, Yeşim (1989) "'Kadınlar İçin' siyasetin önemi [*Kadınlar İçin*, Şirin Tekeli, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1988]", Bahar, no. 45, s. 99-101.

Arat, Yeşim (1991) "1980'ler Türkiyesi'nde kadın hareketi: Liberal Kemalizm'in radikal uzantısı", Bahar, no. 53, s. 7-19.

Arda, Mehmet (1977) "'Üretim fiyatları' ve 1960'lardaki Türk ekonomisinin bazı özellikleri", Yaz, no. 2, s. 70-93.

Argın, Şükrü ve Erkut Sezgin (2003) "Felsefede amatörlük ve profesyonellik üzerine kısa bir söyleşi: Diyalog mümkün müdür?", Güz, no. 98, s. 152-165.

Arı, Oğuz (1980) "Konut-gelir bölüşümü ilişkisi üzerine", Güz, no. 11, s. 58-88.

Arın, Cengiz (1991) "Yeni bir anayasa tasarımı üzerine [*Türkiye'nin Anayasal Sorunu*, Zafer Üskül, Afa, İstanbul, 1991]", Bahar, no. 53, s. 121-137.

Armaner, Türker (1998) "'Özne/Nesne' ikiliği açısından sanatçı/sanat yapıtı ilişkisi: Kant, Fichte, Hegel, Heidegger", Kış, no. 79, s. 81-93.

Arslan, Hakan (1998) "Politik ekonomi temelli bir işçi hareketi tarihine doğru", Bahar, no. 76, s. 83-99.

Arslan, Savaş (1998) "Bakhtin, kültürel eleştirellik ve sinema", Güz, no. 78, s. 198-201.

Artan, Tülay (1999-2000) "18. yüzyıl başlarında yönetici elitin saltanatın meşruiyet arayışına katılımı", Kış, no. 83, s. 292-322.

Artun, Ali (1998) "Çağdaş sanat tarihleri ve Türkiye'de sanatın çağdaşlaşması", Kış, no. 79, s. 24-65.

Artun, Ali (2000) "Mühendis 1975-2000", Yaz, no. 85, s. 47-59.

Aslanoğlu, Ranâ A. (1995) "Globalleşme ve dünya kenti", Bahar, no. 69, s. 108-127.

Astesano, Eduardo (1981) "Doğu'dan ve Batı'dan melezlenmiş Güney Amerika", Yaz, no. 14, s. 164-167.

Atay, Tayfun (1997) "Kaşkaylar ve Kürtler: İki kitap temelinde Orta Doğu'da aşiret-devlet ilişkileri üzerine bir karşılaştırma denemesi", Bahar, no. 72, s. 128-139.

Atay, Tayfun (2000) "'İttihad sembolü mü, ihtilaf kaynağı mı?': Öncesi ve sonrasıyla halifeliğin kaldırılması üzerine bir yeniden düşünme denemesi", Bahar, no. 84, s. 213-245.

Atay, Tayfun (2003) "Genesis'ten genetiğe gidişler ve gelişler: Evrimcilik-Yaratılışçılık kutuplaşmasına 'kültürel' bir müdahale denemesi", Bahar, no. 96, s. 93-126.

Ateş, Toktamış (1977) "Osmanlı tarihi nasıl yazılmalı? Bir öneriye yanıt", Kış, no. 4, s. 93-102.

Ayata, İmran (1999) "Almanya'da göçmen kültürü: Resmî dışlanma ile vesayetçi çokkültürcülük arasında", Güz, no. 82, s. 6-22.

Ayata, Sencer (1988) "Kentsel orta sınıf ailelerde statü yarışması ve salon kullanımı", Yaz, no. 42, s. 5-25.

Ayata, Sencer (1989) "Toplumsal çevre olarak gecekondu ve apartman", Yaz-Güz, no. 46-47, s. 101-127.

Ayata, Sencer (1990) "Aile işletmesinin krizi: Serbest piyasa ortamında Buldan dokuma sanayii", Kış-Bahar, no. 48-49, s. 163-185.

Aydın, Suavi (1993) "Ulus-devlet ve şiddet", Yaz-Güz, no. 62, s. 197-200.

Aydın, Suavi (1998) "Ekşigil'in yazısı vesilesiyle Türkiye'de antropolojinin eni-boyu üzerine", Bahar, no. 76, s. 196-201.

Aydın, Suavi (1998) "'Milli Demokratik Devrim'den 'Ulusal Sol'a Türk solunda özgücü eğilim", Güz, no. 78, s. 59-91.

Aydın, Suavi (2001-02) "Aydınlanma ve tarihselcilik problemleri arasında Türk tarihyazıcılığı: Feodalite örneği", Kış, no. 91, s. 39-80.

Aydın, Suavi (2002) "Bir kavramın bunalımına dair düşünceler: Tarih karşısında kültür kavramı", Güz, no. 94, s. 16-49.

Aydın, Suavi (2003) "30'ların tezlerine geri dönüş: Anadolu'da 'proto-Türkler'in yeniden keşfi", Bahar, no. 96, s. 8-34.

Aydın, Suavi (2004) "Türkiye'de sosyal bilimlerin değeri ve sınırları: Peter Andrews'un çalışmaları ve yeni yayınlanan bir 'ansiklopedi' üzerinden bir değerlendirme", Bahar, no. 100, s. 23-28.

Aydın, Zülküf (1990) "Edward Said'in Oryantalizmi Üzerine", Yaz, no. 50, s. 127-132.

Aydın, Zülküf (2000) "Genetik mühendisliği, azgelişmiş ülkelerde yoksulluk ve gıda sorunu", Yaz, no. 85, s. 108-132.

Aydın, Zülküf (2001) "Yapısal uyum politikaları ve kırsal alanda beka stratejilerinin özelleştirilmesi: Söke'nin Tuzburgazı ve Sivrihisar'ın Kınık köyleri örneği", Bahar, no. 88, s. 11-31.

Aygül, Cenk (1998) "Neo-liberalizmin 'başarısızlığı' ve yönetişim", Bahar, no. 76, s. 231-256.

Ayhan Tarhan, Belkıs (1995) "Global kültür kavramının eleştirisi ve kimlik sorunu [*Global Culture*, Mike Featherstone, der.; *Culture, Globalization and the World-System*, Anthony King, der.]", Bahar, no. 69, s. 179-190.

Azak, Umut (2000) "Almanya ve Türkiye'de Ulusal Kimliğin ve Devletin Dönüşümü Konferansı üzerine", Yaz, no. 85, s. 186-190.

B

Baer, Marc David (1999-2000) "17. Yüzyılda Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki nüfuz ve mevkilerini yitirmeleri", çev. Elçin Gen ve Tansel Demirel, Kış, no. 83, s. 202-223.

Baker, Ulus (1993) "Sürat ve siyaset", Bahar, no. 56-61, s. 197-199.

Baker, Ulus (1994) "Siyasal alanın oluşumu üzerine bir deneme", Bahar, no. 63, s. 58-101.

Baker, Ulus (1996) "İgnoramus= Bilmiyoruz: Bilinçdışının bir eleştirisine doğru", Güz, no. 70, s. 7-62.

Baker, Ulus (1996) "Anti-Ödip", Güz, no. 70, s. 269-273.

Baker, Ulus (1999) "Ulusal edebiyat nedir?", Yaz, no. 81, s. 7-25.

Balcı, Bayram (2002) "Orta Asya'da Fethullah Gülen'in neo-nurcu okulları: Yerleşmeleri, işleyişleri ve eğitim yoluyla aktardıkları mesajın doğası", çev. Bediz Yılmaz, Yaz, no. 93, s. 251-283.

Balibar, Etienne (2000-01) "Bir zulüm topografyasının anahatları: Küresel şiddet çağında yurttaşlık ve sivillik", çev. Mahmut Mutman ve Meyda Yeğenoğlu, Kış, no. 87, s. 28-43.

Baştuğ, Sharon (1995) "Asya bozkırlarındaki Altaylı göçebelerde kabile, federasyon ve devlet", Bahar, no. 69, s. 150-178.

Batur, Sertan (2003) "Türkiye'de psikoloji tarihi yazımı üzerine", Güz, no. 98, s. 255-264.

Bayar, Yeşim (1999) "Devletler ve endüstriyel dönüşüm", çev. Asena Günal, Bahar, no. 80, s. 180-183.

Baydar Nalbantoğlu, Gülsüm (1998) "Öteki mimarlıklar: Tarih, kuram, pratik", Kış, no. 79, s. 66-80.

Baykan Seymen, Ülker (1990) "Tarihi kent merkezleri ve geçiş alanlarında küçük ölçekli üretimin yapısı ve değişim süreçleri", Kış-Bahar. no. 48-49, s. 141-162.

Baykara, Nilgün (2001) "Devlet üzerine yeni çözümlemeler", Güz, no. 90, s. 229-242.

Bayram, Fatih (1999-2000) "Ahmed Resmi Efendi", Kış, no. 83, s. 378-381.

Bedirhanoğlu, Pınar (2002) "Rusya'da kapitalist dönüşüm süreci, yolsuzluk ve neoliberalizm", Bahar, no. 92, s. 217-233.

Behar, Cem (1981-82) "Marx ve nüfusbilim (demografi): Nüfusbilime başka bir bakış (I)", Güz-Kış, no. 15-16, s. 3-36.

Behar, Cem (1982) "Nüfusbilimin nesnesi: Nüfusbilime başka bir bakış (II)", Bahar, no. 17, s. 116-139.

Behar, Cem (1985) "Kültür ve yazı: Klasik Türk müziği örnegi", Kış, no. 28, s. 133-148.

Belek, İlker ve Can Deniz Köksal (1998) "Sağlığın ekonomik belirleyicileri - Ekonometrik bir analiz", Bahar, no. 76, s. 213-230.

Belge, Murat (1984) "Türk roman geleneği ve 'Sevgili Arsız Ölüm'", Bahar-Yaz, no. 25-26, s. 59-69.

Belge, Murat (1985) "Yahya Kemal ve Osmanlı'da siyasi gelenek", Kış, no. 28, s. 7-26.

Belge, Murat (1988) "Türkiye'de devlet ve sınıf [*State and Class in Turkey*, Çağlar Keyder, Verso, Londra, 1987]", Kış, no. 40, s. 155-157.

Belge, Murat (1988) "68 ve sonrasında sol hareket", Bahar, no. 41, s. 153-166.

Belge, Murat (2004) "'Toplumsal bilim', siyaset ve akademya", Bahar, no. 100, s. 12-15.

Benlisoy, Foti ve Stefo Benlisoy (2001-02) "Milliyetçi tarihyazımı ve 'azgelişmişlik bilinci': Yunan tarihyazımında geçmiş algıları", Kış, no. 91, s. 242-279.

Benlisoy, Foti (2003) "Öğrenci muhalefetinin güncelliği", Yaz, no. 97, s. 281-300.

Berk, Özlem (2000) "Bir Türk kimliği yaratmada Tercüme Bürosu ve kültür politikaları: Çevirilerin yerelleştirilmesi", Yaz, no. 85, s. 156-171.

Berksoy, Taner (1981) "Uluslararası ticaret, iktisadi kalkınma ve ithal ikamesi", Bahar, no. 13, s. 39-66.

Berktay, Halil (1981) "Gene köylülük, gene köylülük: Boğaziçi ve ODTÜ tartışmaları hakkında kişisel notlar", Yaz, no. 14, s. 150-155.

Berktay, Halil (1990) "Batı ve Türk Ortaçağ tarihçiliğinin köylülüğe bakışının temel deformasyonları", Kış-Bahar, no. 48-49, s. 61-78.

Berktay, Halil (1991) "Dört tarihçinin sosyal portresi", Yaz-Güz, no. 54-55, s. 19-45.

Berktay, Halil (1991) "Günümüz tarihçiliğinden bir örnek: Simon Schama", Yaz-Güz, no. 54-55, s. 89-102.

Bilir, Ünal (2002) "Aynı kimliğin farklı misyonları: Türk-İslâm sentezi ve Türk(iye) Müslümanlığı", Yaz, no. 93, s. 242-250.

Bilsel, Cana (1994) "Kent ve toprakları", Güz-Kış, no. 64-65, s. 212-219.

Binark, Mutlu (2001) "Popüler bilinçlerin inşası, söylenler, adlandırmalar, konumlandırmalar ve kimliklenme: Bir sempozyumun ardından...", Güz, no. 90, s. 243-251.

Birkan, Tuncay (2002) "Solun son sözü 'Kültürel Çalışmalar' mı?", Güz, no. 94, s. 6-15.

Bora, Aksu (1997) "Kamusal alan / özel alan : Mahrumiyet - özgürleşme ikileminin ötesi", Kış, no. 75, s. 85-93.

Bora, Tanıl (1985) "Doğu Alman sosyalizmi ve Batı Alman kapitalizmi arasında bir aydın: Rudolf Bahro", Kış, no. 28, s. 27-66.

Bora, Tanıl (1988) "Doğu Avrupa'da 68", Bahar, no. 41, s. 129-151.

Bora, Tanıl (1994) "Parti devletinde politik sınıf", Bahar, no. 63, s. 184-186.

Bora, Tanıl (1995) "Alman işçi hareketi", Bahar, no. 66, s. 213-220.

Bora, Tanıl ve Füsun Üstel (1995) "Ulus-devlet, cumhuriyet, kimlik ve yurttaşlık", Bahar, no. 69, s. 197-200.

Bora, Tanıl (1995) "Millî rekabet devleti", Bahar, no. 69, s. 204-207.

Bora, Tanıl (1996) "Faşizm sendromu", Güz, no. 70, s. 279-282.

Bora, Tanıl (1996) "İnşa döneminde Türk millî kimliği", Kış, no. 71, s. 168-194.

Bora, Tanıl (1997) "Eksik, hasta ve yarım: Modern kimliğin arkeolojisi", Yaz, no. 73, s. 149-151.

Bora, Tanıl (1997) "Muhafazakârlığın değişimi ve Türk muhafazakârlığında bazı yol izleri", Güz, no. 74, s. 6-31.

Bora, Tanıl (1999) "Malezya ve Türkiye'de İslâm ve devlet", Bahar, no. 80, s. 184-186.

Bora, Tanıl (1999) "'Misafir işçi'den 'Almancı'ya", Güz, no. 82, s. 230-232.

Bora, Tanıl (2003) "Irak krizi ve Türkiye'de sosyal bilimler üzerine iki not", Bahar, no. 96, s. 294-298.

Bora, Tanıl (2004) "Asaf Savaş Akat'la söyleşi", Bahar, no. 100, s. 16-20.

Boratav, Korkut (1977) "Üçüncü Dünya, gözlemler, sorular, düşünceler", Bahar, no. 1, s. 5-33.

Boratav, Korkut (1977) "Eski değerler ve eski sömürü düzeni oranı üzerine", Kış, no. 4, s. 105-111.

Boratav, Korkut (1981-82) "Anadolu köyünde savaş ve yıkım: Bekir Eliçin'in romanının öğrettikleri ve düşündürdükleri", Güz-Kış, no. 15-16, s. 61-75.

Boratav, Korkut (1991) "Sanayi ötesi toplumda değer yasası, mülkiyet ve devlet üzerine notlar", Bahar, no. 53, s. 115-119.

Boratav, Korkut (1995) "Köy hanehalkı anketlerinden kırsal sınıflara", Bahar, no. 66, s. 6-16.

Boratav, Korkut; Yakup Kepenek, Erol Taymaz, Taylan Bali, M. Ali Candan ve N. İlter Ertuğrul (1998) "Kamu işletmeleri ve özelleştirme deneyimi: Sorunlar ve politika seçenekleri", Bahar, no. 76, s. 100-134.

Borovalı, Murat (2002) "Adalet, eşitlik ve sorumluluk: Neyin eşitliği? Nereye kadar eşitlik?", Bahar, no. 92, s. 71-104.

Bostanoğlu, Özer (1988-89) "(Federal) Alman kentleşmesinde konut ve Türk sorunu", Güz-Kış, no. 43-44, s. 141-156.

Boz, Alîtap (1995) "Türkiye'de tabelalarda iletişim", Güz, no. 67, s. 227-235.

Bozkurt, Ömer (1977) "Toplumsal yapı ve yönetim [*Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Türkiye'de Mülki İdare Amirliği, (Sistem ve Sorunlar)*, Kurthan Fişek (editör), Türk İdareciler Derneği Yayını, Ankara, 1976]", Bahar, no. 1, s. 140-145.

Bozkurt, Ömer (1977) "Karşılaştırmalı kamu yönetimi ve yönetim sosyolojisi [*Modernleşme ve Bürokrasi: Karşılaştırmalı Kamu Yönetimine Giriş*, Metin Heper, Sosyal Bilimler Derneği Yayını, G-3, Ankara, 1973]", Yaz, no. 2, s. 179 -186.

Buğra, Ayşe (1988) "İktisat ve ahlâk", Bahar, no. 41, s. 9-41.

Buğra, Ayşe (1990) "İş yaşamındaki belirsizliğin siyasal kaynakları", Kış-Bahar, no. 48-49, s. 53-59.

Buğra, Ayşe (1995) "Cumhuriyet dönemi girişimcilik tarihi ve Yeni Demokrasi Hareketi", Bahar, no. 66, s. 29-45.

Buğra, Ayşe (2001) "Ekonomik kriz karşısında Türkiye'nin geleneksel refah rejimi", Yaz, no. 89, s. 22-30.

Buğra, Ayşe (2002-03) "İktisat siyasete karşı", Kış, no. 95, s. 23-42.

Buğra, Ayşe (2003-04) "Devletçi dönemde yoksulluğa bakış ve sosyal politika: 'Zenginlerimiz nerede?'", Kış, no. 99, s. 75-97.

Buğra, Ayşe (2004) "Çevreden konuşmak", Bahar, no. 100, s. 21-22.

Bulaç, Ali (1985) "İslâm düşüncesinde çifte gerçeklik", Bahar-Yaz, no. 29-30, s. 117-142.

Burhan, Nuri (1981) "I. Meşrutiyet dönemi Osmanlı İmparatorluğunun mali ve siyasal durumuna ilişkin bir belge", Yaz, no. 14, s. 137-149.

Burke, Edmund (1985) "Arap protesto ve direnişinde form ve anlam", çev. Ahmet Günlük, Bahar-Yaz, no. 29-30, s. 65-78.

Bush, Ray (2001) "Mısır'da siyasi otoritarizm ve tarım reformu", çev. Başak Yeşil, Bahar, no. 88, s. 105-121.

C

Can, Kemal (2001) "Şanlıurfa'da yoksulluk manzaraları", Yaz, no. 89, s. 205-217.

Canbeyli, Reşit (1981-82) "Deneysel psikolojinin gündemdeki sorunlarının tarihsel açıdan değerlendirilmesi", Güz-Kış, no. 15-16, s. 44-52.

Canefe, Nergis (2003) "Kıbrıs Türk toplumunda tarihsel aidiyet ve vatandaşlık akti arasındaki geçişlilik", Bahar, no. 96, s. 127-145.

Cangızbay, Kadir (1988) "Türkçe okuma-yazma öğretimi üzerine", Yaz, no. 42, s. 75-83.

Cangızbay, Kadir (1989) "Felsefi-kültürel temeli bakımından Gurvitch sosyolojisi", Bahar, no. 45, s. 65-70.

Cangızbay, Kadir (2003) "Sürekli seferberlik ve teyakkuz rejiminin kurumu olarak üniversite", Yaz, no. 97, s. 81-92.

Cankoçak, Onur (1996) "Masalda büyüyen kızlar: Sözlü gelenek masalları, çocukluk ve düşsellik", Güz, no. 70, s. 215-231.

Cantek, Levent (2001) "Köy manzaraları: Romantizm ve gerçekçiliğin düalizmleri", Bahar, no. 88, s. 188-200.

Cardoso, Fernando Henrique (1984) "Siyasal rejim ve toplumsal değişme (Brezilya örneğiyle ilgili bazı düşünceler)", çev. Levent Köker, Güz, no. 27, s. 11-36.

Cezar, Yavuz (1978) "Osmanlı Devleti'nin malî kurumlarından Zâhire hazinesi ve 1795 (1210) tarihli nizamnâmesi", Yaz-Güz, no. 6-7, s. 111-156.

Cezar, Yavuz (1980) "Osmanlı mali tarihinde 'Esham' uygulamasının ilk dönemlerine ilişkin bazı önemli örnek ve belgeler", Kış, no. 12, s. 124-143.

Cezar, Yavuz (1988) "Osmanlı aydını Süleyman Penah Efendi'nin sosyal, ekonomik ve mali konulardaki görüş ve önerileri", Yaz, no. 42, s. 111-132.

Cizre Sakallıoğlu, Ümit (1995) "Türkiye'de Yeni Sağ, siyasallaşma, meşruiyet ve sivil toplum ilişkisi: Hayaller ve gerçekler", Kış, no. 68, s. 66-86.

Cocoullos, Ann (1988-89) "Günümüz Yunanistan'ında politika yaşamında kadınlar: Aile Reformu Yasası", çev. Fatma Taşkent, Güz-Kış, no. 43-44, s. 91-110.

Coşar, Simten (1997) "Ahmet Ağaoğlu: Türk liberalizminin açmazlarına bir giriş", Güz, no. 74, s. 155-175.

Cvetkova, Bistra (1979) "XV-XVI. yüzyıllarda Balkan topraklarındaki bazı limanların rejimi", çev. Yavuz Cezar, Kış, no. 8, s. 3-11.

Ç

Çabuk, Nilay (1995) "Sınıf ve tabakalaşma", Bahar, no. 66, s. 228-230.

Çağaptay, Soner (2002) "Kemalist dönemde göç ve iskân politikaları: Türk kimliği üzerine bir çalışma", çev. Defne Orhun, Yaz, no. 93, s. 218-241.

Çağaptay, Soner (2003) "Kim Türk, kim vatandaş? Erken Cumhuriyet dönemi vatandaşlık rejimi üzerine bir çalışma", çev. Pemra Hazbay, Güz, no. 98, s. 166-185.

Çağlar, Ayşe (2000) "'Tire'li kimlikler: Teori ve yönteme ilişkin bazı arayışlar", çev. Seda Altuğ, Bahar, no. 84, s. 129-150.

Çağlar, Bakır (1988) "Demokrasi krizi ve terapiler: Kriz ideolojileri ve kriz ideolojilerinin hukuk dilinde ifadesi: 'İktisat Politikası Anayasası' üzerine bir iki not", Yaz, no. 42, s. 105-110.

Çağlar, Yücel (2000) "Türkiye'de toprakların ve ormanların mühendisleri üzerine", Yaz, no. 85, s. 90-107.

Çağlar, Yücel (2001) "Köylülükte farklılaşmanın yersel temelleri ve 'orman köylüleri' örneği", Bahar, no. 88, s. 144-162.

Çakır, Serpil (1989) "Osmanlı Türk Kadınları Esirgeme Derneği", Bahar, no. 45, s. 91-97.

Çakır, Serpil (1991) "Osmanlı kadın dernekleri", Bahar, no. 53, s. 139-159.

Çakır, Volkan (1993) "Aglietta ve Düzenleme Okulu", Bahar, no. 56-61, s. 202-206.

Çakman, Kemal (1989) "Reaganomics ve mirası üzerine notlar", Bahar, no. 45, s. 81-89.

Çakmur, Barış (2002) "Türkiye'de müzik üretimi", Güz, no. 94, s. 50-69.

Çalışkan, Gülhanım (1994) "1980 sonrası okutulan coğrafya ders kitaplarında mekân ve birey kurguları", Güz-Kış, no. 64-65, s. 158-180.

Çeçen, Aydın A. (1990-91) "İsveç modeli ve sosyal demokrat iktisat politikalarına genel bir bakış", Güz-Kış, no. 51-52, s. 67-87.

Çelebi, Nilgün (2001-02) "Kültürel travma üzerine", Kış, no. 91, s. 344-348.

Çelimli, Işıl (1997) "Uyumsuzluğun kalıpları", Kış, no. 75, s. 227-229.

Çetik, Mete (1998) "Mete Tunçay'ın 'Türkiye'de Sol Akımlar'ı üzerine", Güz, no. 78, s. 244-254.

Çetindamar, Dilek (1993) "İkinci sınaî eşik", Bahar, no. 56-61, s. 206-209.

Çiğdem, Ahmet (1995) "Gellner'in İslâm toplumu modeli üzerine bir not", Bahar, no. 69, s. 191-196.

Çiğdem, Ahmet (1997) "Muhafazakârlık üzerine", Güz, no. 74, s. 32-51.

Çigdem, Ahmet (2003) "Üniversiteye ne oldu?", Yaz, no. 97, s. 65-71.

Çizakça, Murat (1980) "Fiyat tarihi ve Bursa ipek sanayii: Osmanlı sanayiinin çöküşü üzerinde bir inceleme 1550-1650", Güz, no. 11, s. 89-114.

Çınar, Menderes (1993) "Küresel sermaye ve ulus-devlet üzerine etkileri", Yaz-Güz, no. 62, s. 78-94.

Çınar, Menderes (1998) "Tezcan'a yanıt: Bir siyaset grameri olarak Kemalizm", Bahar, no. 76, s. 257-268.

Çizakça, Murat (1980) "'Fiyat tarihi ve Bursa' makalesine ekler ve düzeltmeler", Kış, no. 12, s. 113-118.

Çörekçioğlu, Hakan (2003) "Eleştirel üniversite: Kant ve *Fakülteler Çatışması*", Yaz, no. 97, s. 217-233.

Çulhaoğlu, Metin (1998) "Şevket Süreyya Aydemir: Suyu ararken yolunu yitiren adam", Güz, no. 78, s. 92-107.

D

Daldal, Aslı (2002) "Afet İnan, Fuat Köprülü ve Birinci Türk Tarih Kongresi'nde tartışmalar", Bahar, no. 92, s. 234-248.

Danış, Didem (1999) "Ege Üniversitesi kültür çalışmaları semineri: Diyalog ve farklılık (kakafonik sesizlik)?", Yaz, no. 81, s. 203-208.

Dedeoğlu, Saniye (2000) "Toplumsal cinsiyet rolleri açısından Türkiye'de aile ve kadın emeği", Güz, no. 86, s. 139-170.

Demir, Erol (1995) "Türkiye'de işçileşme süreçleri", Bahar, no. 66, s. 69-85.

Demir, Erol (2002) "Kamusal mekân ve imge: Gençlik Parkı'nın değişen anlamı", Güz, no. 94, s. 109-142.

Demir, Türkay (1996) "Atatürk'ün psikobiyografisi", Güz, no. 70, s. 274-279.

Demirel, Tanel (2002) "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin toplumsal meşruiyeti üzerine", Yaz, no. 93, s. 29-54.

Deringil, Selim (1985) "Dış politikada süreklilik sorunsalı: II. Abdülhamit ve İsmet İnönü", Kış, no. 28, s. 93-109.

Deringil, Selim (1991) "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Geleneğin İcadı' 'Muhayyel Cemaat' ('Tasarımlanmış Topluluk') ve Panislamizm", Yaz-Güz, no. 54-55, s. 47-64.

Deringil, Selim (1993) "Abdülhamit dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda simgesel ve törensel doku: 'Görünmeden görünmek'", Yaz-Güz, no. 62, s. 34-56.

Deringil, Selim (1993) "İktidar ve tarih [*İktidar ve Tarih*, Büşra Ersanlı Behar, Afa, İstanbul, 1992]", Yaz-Güz, no. 62, s. 191-196.

Deringil, Selim (2001-02) "Geç dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni sorununu çalışmak ya da 'belgenin gırtlağını sıkmak'", çev. Emre Gürbüz, Kış, no. 91, s. 122-141.

Diken, Bülent (1997) "Melezlik ve sosyal teori", Yaz, no. 73, s. 74-110.

Dikmen, Ahmet Alpay (2000) "Küresel üretim, moda ekonomileri ve yeni dünya hiyerarşisi", Güz, no. 86, s. 281-302.

Dinçer, Nabi (1977) "'Yönetim sosyolojisi' hakkında", Kış, no. 4, s. 139-142.

Direk, Zeynep (2003) "Başkada aynı kalmak: Türk başkalığını felsefi olarak düşünmenin yolları üstüne", Güz, no. 98, s. 20-32.

Dirlik, Arif (1995) "Bir paradigma olarak 'Çin kapitalizmi' üzerine düşünceler", çev. Yazı Kurulu, Kış, no. 68, s. 18-40.

Dirlik, Arif (1999) "Tarihte ve bellekte devrimler: Tarihsel perspektiften Kültür Devrimi'nin politikası", çev. Asena Günal, Bahar, no. 80, s. 36-71.

Divitçioğlu, Sencer (1977) "Yeniden-üretim ve üretim tarzı genel teorisine giriş", Yaz, no. 2, s. 133-156.

Divitçioğlu, Sencer (1978) "Marxist dönüşüm sorunu: İkili yorum", Bahar, no. 5, s. 24-36.

Divitçioğlu, Sencer (1980) "Yeniden-üretim matrisi hakkında", Güz, no. 11, s. 3-11.

Divitçioğlu, Sencer (1985-87) "Marxgil ve Keynesgil teorilerle ilgili olarak iktisadi yeniden-üretim", Güz-Güz, no. 31-39, s. 9-20.

Divitçioğlu, Sencer (1988) "İdris Küçükömer ya da İbn Haldun versus Locke", Kış, no. 40, s. 7-15.

Divitçioğlu, Sencer (1988) "Kök Türk efsaneleri ve kutsal kağanlık", Yaz, no. 42, s. 43-63.

Divitçioğlu, Sencer (1988-89) "Türk bütüncül erken devleti (I.S.552-744)", Güz-Kış, no. 43-44, s. 77-89.

Divitçioğlu, Sencer (1990) "Karluklar'dan Karahanlılar'a", Yaz, no. 50, s. 5-48.

Divitçioğlu, Sencer (1991) "Nasıl bir tarih?", Yaz-Güz, no. 54-55, s. 5-18.

Doğan, İsmail (2003) "Üniversite ders kitaplarında etik sorunu ve bir örnek: *Sosyolojiye Giriş*", Yaz, no. 97, s. 325-343.

Doğruel, A. Suut (1990) "İstikrar politikaları altında sanayileşme hedeflerinin değişimi: 1980 sonrası Türkiye", Kış-Bahar, no. 48-49, s. 35-42.

Doğruel, Fatma (1990) "Tarımda teknolojik değişme ve başlangıç konuşmaları", Kış-Bahar, no. 48-49, s. 43-52.

Doltaş, Dilek (1980) "Aziz Nesin ve masal", Bahar-Yaz, no. 9-10, s. 66-77.

Doltaş, Dilek (1988) "'Postmodernizm' Aporia ve Logos", Bahar, no. 41, s. 187-192.

Doltaş, Dilek (1988) "İletişim, yazın metni ve göstergebilim", Yaz, no. 42, s. 65-73.

Doltaş, Dilek (1991) "Feminizm açısından *Sekizinci Günah* ve *Bir Cinayet Romanı*", Bahar, no. 53, s. 83-95.

Duben, Alan (1988) "Son dönem Osmanlı İstanbul'unda evlilik ve hane kurma sistemi", Yaz, no. 42, s. 27-42.

Duman, Alper (1998) "Yoksulluğun globalleşmesi", Bahar, no. 76, s. 204-206.

Duman, Alper (2002-03) "Ekonomi biliminde paradigma değişikliği mi?", Kış, no. 95, s. 140-146.

Dumludağ, Devrim (2003) "Türkiye'de yabancı sermaye yatırımlarının tarihsel gelişimi", Bahar, no. 96, s. 241-272.

Dumont, Paul (1977) "20. yüzyıl başları Osmanlı İmparatorluğu işçi hareketleri ve sosyalist akımlar tarihi üzerine yayımlanmamış kaynaklar", çev. Zafer Toprak, Güz, no. 3, s. 31-50.

Durakbaşa, Ayşe (1997) "Klasik teoriler feminizmle karşılaşıyor: Comte'un *Pozitivizmin İlmihali* kitabı üzerine feminist okuma denemesi", Kış, no. 75, s. 134-144.

Durakbaşa, Ayşe (1998) "Bir sempozyum ve 'modernliğimiz' üzerine düşünceler", Kış, no. 79, s. 189-193.

Durdağ, Mete (1981) "1980 yılı uygulamasının ışığında istikrar programının genel bir değerlendirmesi", Yaz, no. 14, s. 98-124.

Dursun, Çiler (1998) "Türkiye'de işçi sınıfı kimliğinin medyada temsili: 1970-1997", Güz, no. 78, s. 210-243.

Dursun, Çiler (2000) "Zaman: Modern ve postmodern", Bahar, no. 84, s. 189-212.

Durukan, Kaan (1999-2000) "Devletler ve toplumsal devrimler: Osmanlı araştırmalarında bazı yeni açılımlar", Kış, no. 83, s. 323-337.

Durukan, Kaan (2000) "Osmanlı Araştırmaları'nın ihmal edilen iki alanı: Kadın tarihi ve 'azınlıklar' tarihi üzerine birkaç not", Güz, no. 86, s. 345-349.

Durukan, Kaan (2000-01) "Osmanlı geçmişi ve günümüz Türkiyesi", Kış, no. 87, s. 202-204.

Durukan, Kaan (2001-02) "Modern Türk tarihçiliğinin/tarihyazımının sorunları üzerine bazı düşünceler", Kış, no. 91, s. 295-307.

E

Ekinci, Nazım Kadri (1998) "Türkiye'de 1980 sonrası kriz dinamikleri ve intibak mekanizmaları", Yaz, no. 77, s. 7-28.

Ekşigil, Adnan (1998) "Antropolojinin mutfağında Türkiye", Bahar, no. 76, s. 41-55.

Ekşigil, Adnan (1998) "Türkiye'de antropolojinin eni-boyu üzerine: Suavi Aydın'a yanıt", Güz, no. 78, s. 273-291.

El-Azmeh, Aziz (1985) "Arap milliyetçiliği ve İslâmcılık", çev. İskender Savaşır, Bahar-Yaz, no. 29-30, s. 29-43.

Emrence, Cem (2004) "Temel gelir ve sosyal güvenlik", Bahar, no. 100, s. 143-148.

Eraydın, Ayda (1994) "Mekân organizasyonuna ilişkin değişen paradigmalar", Güz-Kış, no. 64-65, s. 53-76.

Erbal, Ayda (1995) "İngiltere'de işçi sınıfı kültürleri", Bahar, no. 66, s. 221-224.

Erbal, Ayda (1995) "4. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi üzerine", Kış, no. 68, s. 198-202.

Ercan, Fuat (1996) "Kriz ve yeniden yapılanma sürecinde dünya kentleri ve uluslararası kentler: İstanbul", Kış, no. 71, s. 61-96.

Ercan, Fuat ve Şemsa Özar (2000) "Emek piyasası teorileri ve Türkiye'de emek piyasası çalışmalarına eleştirel bir bakış", Güz, no. 86, s. 22-71.

Erdem, Fazıl Hüsnü (2001) "Alevi sorunu üzerine bazı düşünce ve öneriler", Güz, no. 90, s. 182-209.

Erder, Sema (1995) "Yeni kentliler ve kentin yeni yoksulları", Bahar, no. 66, s. 106-121.

Erdoğan, Necmi (1994) "Metinlerarasılık, hegemonya ve siyasal alan", Bahar, no. 63, s. 40-57.

Erdoğan, Necmi (1998) "Demokratik soldan Devrimci Yol'a: 1970'lerde sol popülizm üzerine notlar", Güz, no. 78, s. 22-37.

Erdoğan, Necmi (1999-2000) "Devleti 'idare etmek': Maduniyet ve düzenbazlık", Kış, no. 83, s. 8-31.

Erdoğan, Necmi (2001) "Garibanların dünyası: Türkiye'de yoksulların kültürel temsilleri üzerine ilk notlar", Yaz, no. 89, s. 7-21.

Erdoğan, Necmi (2003) "Kültürel çalışmalar, (kendiliğinden) ideoloji(si) ve akademya", Yaz, no. 97, s. 43-64.

Erdoğan, Nezih (1995) "Ulusal kimlik, kolonyal söylem ve Yeşilçam melodramı", Güz, no. 67, s. 178-198.

Erdoğan, Nezih (1996) "Sinema ve psikanaliz", Güz, no. 70, s. 241-249.

Eren, Ercan (1990-91) "Piyasa, özgürlük, eşitlik: Piyasa sosyalizmi", Güz-Kış, no. 51-52, s. 51-65.

Ergene, Boğaç (1994) "Büyük Kemer", Bahar, no. 63, s. 169-172.

Ergene, Boğaç A. (1999-2000) "Mâduniyet okulu, post-kolonyal eleştiri ve tarihte bilgi-özne sorunu: Osmanlı tarihçiliği için yeni dersler mi?", Kış, no. 83, s. 32-47.

Erginsoy, Fatma Gülriz (1997) "Kırsal kesimin küreselleşen erkekleri ve cemaatleşerek yerelleşen kadınları", Kış, no. 75, s. 94-119.

Ergur, Ali (1998) "Nergis harikalar diyarında: Sanal gerçekliğin ideolojik bağlamı", Kış, no. 79, s. 138-161.

Ergur, Ali (2000) "Televizyon reklâmlarında sıkıntı, sanallığın erdemi ve bastırılmış olanın geri dönüşü", Güz, no. 86, s. 318-342.

Ergur, Ali (2002) "Gerçeklik tanımlayıcısı olarak görsellik ve Türkiye'de siyasetin gösterileşmesi", Yaz, no. 93, s. 7-28.

Ergur, Ali (2003) "Üniversitenin pazarla bütünleşmesi sürecinde akademik dünyanın dönüşümü", Yaz, no. 97, s. 183-216.

Ergut, Ferdan (1995) "Demokrasi, politik toplum, parti", Kış, no. 68, s. 87-104.

Ergut, Ferdan (2001-02) "Sosyal bilimlerde tartışma ortamının kurgulanması ve tarihsel sosyolojinin imkânları", Kış, no. 91, s. 213-228.

Ergut, Ferdan (2004) "Disiplinlerarasılık, teori ve tezden çıkmış kitaplar üzerine serbest vezinde yazılmış düşünceler", Bahar, no. 100, s. 39-43.

Erkip, Feyzan (2001) "Daha fazla boş zaman: Ama ne için?", Bahar, no. 88, s. 255-263.

Erkip, Feyzan (2003) "Sosyal bilimlerde ölçme sorunu aracılığıyla üniversitede yükseltme ölçütleri üstüne gözlemler", Yaz, no. 97, s. 319-324.

Erkip, Nesim (2003) "Üniversitelerin geleceği nasıl şekillenecek? Tartışma başlatmaya yönelik düşünceler", Yaz, no. 97, s. 247-259.

Erol, Nuran (1994) "Modernlik ve vizyonun egemenliği", Bahar, no. 63, s. 175-178.

Erol, Nuran (1994) "Sahiplenilmiş birey", Bahar, no. 63, s. 179-183.

Erol, Nuran (1995) "Irk, sınıf ve cinsiyet", Bahar, no. 66, s. 224-228.

Erol, Nuran (1995) "Söylem olarak ideoloji: New York Times örneği", Güz, no. 67, s. 199-214.

Erol, Nuran (1997) "Eleştirel sosyal teori: Kültür, tarih ve fark sorunu", Bahar, no. 72, s. 167-170.

Erol, Nuran (1997) "Güzellik miti", Kış, no. 75, s. 220-224.

Erol, Nuran (1998) "Tutkulu sosyoloji", Güz, no. 78, s. 292-295.

Erol, Nuran (2002) "Neil Postman: Eğitimin Sonu [*The End of Education*]", Bahar, no. 92, s. 260-262.

Erözden, Ozan (2000-01) "Uluslararası adalet ve iç siyaset: Egemen ulus-devletlerin uluslarüstü yargı organlarıyla ilişkileri - Hırvatistan örneği", Kış, no. 87, s. 113-134.

Ersanlı, Büşra (1985-87) "Birinci Türk Tarih Kongresi 1932: Türkçülükten Yurttaşlığa", Güz-Güz, no. 31-39, s. 81-104.

Ersanlı, Büşra (1988) "1968-1988: Yirmi yılın tadı", Yaz, no. 42, s. 147-152.

Ersanlı, Büşra ve Günay Göksu Özdoğan (1985) "'Ulus' ve 'ulusçuluk': Sanayileşme sürecinde iktidara geçen kültür", Kış, no. 28, s. 175-184.

Ersanlı-Behar, Büşra (1993) "Ulusal kimlik: Kültürel mi, siyasal mı? [*National Identity*, Anthony D. Smith, Penguin, Londra, 1991]", Yaz-Güz, no. 62, s. 171-183.

Ersel, Hasan (1977) "'Değer ve bölüşüm' üzerine [*Değer ve Bölüşüm*, Sencer Divitçioğlu, İstanbul İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1976]", Yaz, no. 2, s. 194-208.

Ersel, Hasan (1977) "Emek-değer kuramı ve bağlı üretim (Optimum değerler bir çözüm sağlıyor mu?)", Güz, no. 3, s. 51-68.

Ersel, Hasan (1984) "Gönenç iktisadının faydacı temelleri", Kış, no. 24, s. 113-132.

Ersel, Hasan ve Adil Temel (1984) "Türkiye'nin 1980 sonrası dışsatım başarımının değerlendirilmesi üzerine bir deneme", Güz, no. 27, s. 107-133.

Ersoy, Erhan Gürsel (2003) "'Herkesin Türklüğü'ne dair yerel yansımalara örnekler: Lazlar ve Hemşinliler", Bahar, no. 96, s. 75-92.

Ertuğrul, Kürşat (1999) "Türkiye'de Batılılaşma-modernleşme sorunu bağlamında A.H. Tanpınar", Yaz, no. 81, s. 194-202.

Esenbel, Selçuk (1988) "Japon aydınları ve Batı bilimi", Kış, no. 40, s. 35-42.

Esenbel, Selçuk (1991) "Japonya'da Islahat düşüncesi ve ulusal kimlik", Yaz-Güz, no. 54-55, s. 65-75.

Esenbel, Selçuk (2000) "Türk ve Japon modernleşmesi: 'Uygarlık süreci' kavramı açısından bir mukayese", Bahar, no. 84, s. 18-36.

Eser, Uğur (1990-91) "İktisat politikası anayasası ve bir 'anayasal reform' önerisi üzerine düşünceler", Güz-Kış, no. 51-52, s. 33-49.

Esin, Ufuk (1978) "Tarihöncesi çağlarda Anadolu'da ilk üretim aşaması", Yaz-Güz, no. 6-7, s. 3-28.

Evren, Yiğit ve Tuba İnal Çekiç (2003) "Yeni bölgecilik: Türkiye'nin bölgesel gelişme stratejilerinde bir dönüm noktası mı?", Güz, no. 98, s. 186-195.

F

Faroqhi, Suraiya (1983) "Ricardo, yapısalcılık ve iklimsel değişme: Emanuel Le Roy Ladurie'nin yapıtları", çev. Rifat Yılmaz, Güz, no. 23, s. 103-114.

Faroqhi, Suraiya (1984) "Yabancılaştırılan geçmiş: George Duby'nin yapıtlarında Avrupa feodalizmi", Bahar-Yaz, no. 25-26, s. 149-162.

Faroqhi, Suraiya (1985) "Duyguların da bir tarihçesi vardır: Lucien Febvre'in yapıtları", çev. İsen Ancanlı ve Latife Özkaramete, Kış, no. 28, s. 149-163.

Fine, Ben (2002-03) "İktisadi emperyalizm ve sosyal bilimler: Gidişat, engeller", çev. Seteney Boran, Kış, no. 95, s. 43-60.

Floria, Simoan (1994) "Yeni bir ekonomik düzene doğru", çev. Nil Duruöz, Güz-Kış, no. 64-65, s. 208-212.

G

Gencer, Bedri (2000) "Türkiye'de laikliğin tarihî dinamikleri", Bahar, no. 84, s. 151-171.

Geniş, Şerife (1997) "Ayrıcalıklı bedenler", Kış, no. 75, s. 218-220.

Geniş, Şerife (2002) "Michael Burawoy vd.: Küresel etnografya: Küreseli yeniden kavramak [*Global Etnography*]", Güz, no. 94, s. 245-248.

Geniş, Şerife (2002-03) "Saskia Sassen (der.): Küreselleşme ve kentler [*Global Networks, Linked Cities*]", Kış, no. 95, s. 207-212.

Ginio, Eyal (2001) "Kadınlar, yoksulluk ve 18. Yüzyıl Selânik'inde hayatta kalma stratejileri", çev. Emre Gürbüz, Yaz, no. 89, s. 190-204.

Göka, Erol (1996) "Freud ve Nietzsche: 'Postmodern durum'da psikanalizin ve psikiyatrinin geleceği için bazı sezgiler", Güz, no. 70, s. 261-268.

Göka, Erol (1999) "XI. Dünya Psikiyatri Kongresi'nin ardından", Güz, no. 82, s. 227-229.

Gökberk, Macit (1989) "Macit Gökberk ile söyleşi", Bahar, no. 45, s. 5-13.

Gökdemir, Oktay (1997) "Tarih ve Milliyetçilik Kongresi'nin düşündürdükleri", Yaz, no. 73, s. 146-148.

Göker, Aykut (1998) "'Küreselleşme' sürecinde niçin bilim ve teknoloji politikası; niçin ulusal?", Bahar, no. 76, s. 174-195.

Göker, Emrah (1999) "Örtünme pratiği ve din alanı: Öznelci toplumbilimin sınırları", Yaz, no. 81, s. 138-170.

Göker, Emrah (2003-04) "Hemderdimiz Edward Said", Kış, no. 99, s. 6-23.

Gökmen, Özgür (1996) "Ortadoğu'da işçiler ve işçi sınıfları", Kış, no. 71, s. 259-261.

Gökmen, Özgür (1997) "Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde işçiler ve işçi sınıfı", Bahar, no. 72, s. 165-167.

Gökmen, Özgür (1998) "Tarihin öcü: Marksizm ve Doğu Avrupa devrimleri", Bahar, no. 76, s. 283-285.

Gökmen, Özgür (1998) "Çok-partili rejime geçerken sol: Türkiye sosyalizminin unutulmuş partisi", Güz, no. 78, s. 161-186.

Göksu Özdoğan, Günay (1993) "Türk ulusçuluğu ve Türkî Cumhuriyetler: Kuramsal ve tarihsel bir yaklaşım", Yaz-Güz, no. 62, s. 57-77.

Göksu Özdoğan, Günay (1994) "'Türk milliyetçiliğine bakmaya çalışırken'in düşündürdükleri", Bahar, no. 63, s. 166-168.

Göksu, Sezai (1996) "Çalışma-dışı zamanı satın alan post-turist öznenin sahicilik bunalımı: Turizmin değişen yüzü üzerine düşünceler", Kış, no. 71, s. 228-237.

Göksu, Sezai (2000) "Katılımcı planlama sürecini teşvik eden müzakereci pratisyen", Bahar, no. 84, s. 268-271.

Göle, Nilüfer (1991) "Batı modernizmi ve post-feminizm", Bahar, no. 53, s. 63-74.

Göle, Nilüfer (1999) "Batı-dışı modernlik: Kavram üzerine", Bahar, no. 80, s. 128-143.

Göral, Özgür Sevgi (2002) "Patlamaya hazır bir 'şimdi': Putları Yıkıyoruz", Güz, no. 94, s. 189-210.

Göregenli, Melek (2003) "Sosyal psikolojiden hareketle sosyal bilimlerde olgu-değer ilişkisi üzerine düşünceler", Yaz, no. 97, s. 234-246.

Gourgouris, Stathis (1996) "Tarihle düş arasında ulus biçimi", çev. Orhan Koçak, Deniz Yenal ve Zafer Yenal, Güz, no. 70, s. 78-93.

Gülalp, Haldun (1990-91) "Türkiye'nin kapitalist gelişiminde ulusal kimliğe karşı dinci kimlik", Güz-Kış, no. 51-52, s. 155-159.

Güler-Müftüoğlu, Berna (2000) "İstanbul-Gedikpaşa'da ayakkabı üretiminin değişen yapısı ve farklılaşan işgücü", Güz, no. 86, s. 118-138.

Gülmez, Mesut (1980) "Bir belge, bir yorum: 1909 Tatil-i Eşgal Yasası ve grev", Kış, no. 12, s. 50-64.

Gülmez, Mesut (1981-82) "Zorunlu ve son bir açıklama", Güz-Kış, no. 15-16, s. 144-157.

Gümrükçüoğlu, Murat (2000) "Mühendisler ve mühendislik ideolojisi", Yaz, no. 85, s. 172-176.

Gümüş, Fatih (2001-02) "Yeni yöntem ve yaklaşımlara açık bir ruh: Annales Okulu", Kış, no. 91, s. 308-322.

Gümüş, Korhan (1980) "İlhan Tekeli'nin yazısı dolayısıyla; tarih ve mekan kavramında teorik boşluklar", Kış, no. 12, s. 119-123.

Günal, Asena (1995) "Globalleşme: Sosyal teori ve global kültür", Bahar, no. 69, s. 201-203.

Günal, Asena (1997) "Avrupamerkezciliği çözümlemek", Yaz, no. 73, s. 151-153.

Günal, Asena (1997) "Irigaray'ın beden simgeseli üzerinden feminizmde özselcilik tartışması", Kış, no. 75, s. 145-161.

Günal, Asena (1998) "'Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek' Sempozyumu üzerine", Bahar, no. 76, s. 269-273.

Günal, Asena (1998) "'Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi' üzerine", Kış, no. 79, s. 194-197.

Günal, Asena (1998) "Sömürgeciliğe dair fanteziler", Güz, no. 78, s. 295-299.

Günal, Asena (1999) "'Küresel akışlar/yerel kırılmalar: Kentsel çatışmaların yeniden değerlendirilmesi' konferansı üzerine", Yaz, no. 81, s. 209-212.

Günal, Asena (2002) "Selçuk Akşin Somel: Osmanlı'nın son döneminde maarif-i umumiye [*The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire 1839-1908*]", Güz, no. 94, s. 249-252.

Günaydın, Serhat (1995) "Bir teknik görüntü felsefesinin gerekliliği", Güz, no. 67, s. 245-249.

Günçe, Ergin (1981) "Türkiye'de planlamanın 'dünü-bugünü-yarını'", Yaz, no. 14, s. 84-97.

Güneş-Ayata, Ayşe (1990) "Kasabada politika ve politikacı", Yaz, no. 50, s. 97-110.

Güneş-Ayata, Ayşe (1990-91) "Gecekondularda kimlik sorunu, dayanışma örüntüleri ve hemşehrilik", Güz-Kış, no. 51-52, s. 89-101.

Gür, Faik (2001) "Atatürk heykelleri ve Türkiye'de resmî tarihin görselleşmesi", Güz, no. 90, s. 147-166.

Gürkan, Celil (1978) "Atatürk'e nasıl bakmak: Bir yanıt", Yaz-Güz, no. 6-7, s. 175-182.

Gürkaynak, Refet S. ve Ali Burak Güven (2002-03) "İktisat ile toplum bilimleri: Bir Katolik evliliğinden kenar notları", Kış, no. 95, s. 6-22.

Gürsel, Nedim (1977) "Thomas Münzer, Şeyh Bedreddin ve Nazım Hikmet", Kış, no. 4, s. 3-15.

Gürsel, Nedim (1981) "Yunus Emre ve Nâzım Hikmet", Bahar, no. 13, s. 3-19.

Gürsel, Nedim (1988) "Sait Faik'in Eserinde İstanbul Rum Topluluğu", Kış, no. 40, s. 57-75.

Gürsel, Nedim (1988-89) "Çağdaş Türk edebiyatındaki birkaç Yahudi tipi üzerine" Güz-Kış, no. 43-44, s. 157-171.

Gürsel, Nedim (1989) "Ziya Gökalp'in milliyetçiliğinde epik söylem", Yaz-Güz, no. 46-47, s. 163-168.

Gürsel, Seyfettin (1977) "Tarihi maddecilik ve sorunları", Yaz, no. 2, s. 113-132.

Gürsel, Seyfettin (1980) "İktisat teorisi ve homojen emek sorunu", Kış, no. 12, s. 21-40.

Güvenç, Murat (1993) "İstanbul tekstil sanayiinde üretim faktörlerinin ekonomik ve mekânsal dağılım örüntülerinin bazı özellikleri üzerine", Bahar, no. 56-61, s. 130-147.

Güvenç, Murat ve Oğuz Işık (1996) "İstanbul'u okumak: Statü-konut mülkiyeti farklılaşmasına ilişkin bir çözümleme denemesi", Kış, no. 71, s. 6-60.

Güvenç, Murat ve Oğuz Işık (1997) "İstanbul'u okumak II: Mahalle düzeyinde konut mülkiyeti-statü farklılaşmasına ilişkin bulgular nasıl genellenebilir?", Bahar, no. 72, s. 153-164.

Güzel, M. Şehmus (1981) "Bir yanıt", Bahar, no. 13, s. 157-168.

Güzel, M. Şehmus (1981-82) "Bir not", Güz-Kış, no. 15-16, s. 158-163.

Güzel, Şehmus (1988) "1946 ve sonrasında Türkiye'de grev tartışması", Kış, no. 40, s. 87-128.

H

Habermas, Jürgen (1984) "Siyasal katılım kendi başına bir değer mi?", çev. Tanıl Bora, Güz, no. 27, s. 37-74.

Hammer, Heike (2000) "Norbert Elias'ın uygarlık kuramı: Eleştiriler ve gelişmeler", çev. Ender Ateşman, Bahar, no. 84, s. 75-90.

Hamon, Hervé ve Patrick Rotman (1988) "Epilog", çev. Şirin Tekeli, Bahar, no. 41, s. 85-128.

Hanioğlu, Şükrü (1977) "Ali Cevdet'in bir risalesi: İş ücreti ve işsizlik buhranı", Kış, no. 4, s. 112-125.

Hanioğlu, M. Şükrü (1984) "Osmanlı aydınındaki değişme ve 'Bilim'", Güz, no. 27, s. 183-192.

Hann, Chris ve Ildikó Bellér-Hann (2001) "Mazlum olan kim? Rize'de çay üreticileri örneği", çev. Hande Özkan, Bahar, no. 88, s. 55-68.

Harvey, David (1993) "Esneklik: Tehdit mi yoksa fırsat mı?", çev. Ayça Kurnoğlu, Bahar, no. 56-61, s. 83-92.

Hassan, Ümit (1981) "'Hürriyet, eşitlik, kardeşlik' üzerine mektup", Yaz, no. 14, s. 157-163.

Hassan, Ümit (1988) "'Kesbsiz Tâ O Kadar Cehl Olmaz'", Yaz, no. 42, s. 137-145.

Hatman, Aziz (2000) "Mühendisler ve sendikalar", Yaz, no. 85, s. 177-185.

Hekimoğlu, H. Birsen (1989) "Modernleşme ve siyasal istikrarsızlık", Yaz-Güz, no. 46-47, s. 129-142.

Helvacıoğlu, Banu (1994) "Evvel mekân içinde kalbur zamanlar içinde: Tarihî-coğrafî materyalizm" Güz-Kış, no. 64-65, s. 77-89.

Heper, Metin (1979) "Modernleşme, bürokrasi, yönetim sosyolojisi: Bazı yanıtlar ve düşünceler", Kış, no. 8, s. 85-89.

Heper, Metin (1980) "Osmanlı siyasal hayatında merkez-kenar ilişkisi", Bahar-Yaz, no. 9-10, s. 3-35.

Heryanto, Ariel (1999) "Post-kolonyal bir devlette simulakra: Yeni Düzen Endonezyası'nda güç ilişkileri", çev. İsmail Çekem, Bahar, no. 80, s. 89-111.

Hirst, Paul ve Jonathan Zeitlin (1993) "Esnek uzmanlaşma ve İngiliz imalat sektörünün rekabetçi başarısızlığı", çev. Yıldırım Kırgöz, Bahar, no. 56-61, s. 115-129.

Holbrook, Victoria (1996) "Klasik-sonrası imge, okyanussal benlik", Güz, no. 70, s. 199-214.

Howard, Dick (1988) "Geleceğin şimdi olarak kavranışı: Çıkarılabilecek teorik ve siyasal sonuçlar", çev. Taciser Belge, Bahar, no. 41, s. 43-60.

I

Imbusch, Peter (2000) "Uygarlık kuramları ve şiddet sorunu", çev. Ender Ateşman, Bahar, no. 84, s. 91-111.

Irzık, Gürol (2003-04) "Türkiye'de felsefe ve bilim tarihi yapmak üstüne düşünceler", Kış, no. 99, s. 65-74.

Irzık, Sibel (1997) "Öznenin vefaundan sonra kadın olarak okumak", Kış, no. 75, s. 33-47.

Işık, Oğuz (1993) "Post-Fordizm ve mekân", Bahar, no. 56-61, s. 193-195.

Işık, Oğuz (1993) "Hayalî cemaatin hayalî memleketi", Yaz-Güz, no. 62, s. 205-207.

Işık, Oğuz (1994) "Değişen toplum/mekân kavrayışları: Mekânın politikleşmesi, politikanın mekânsallaşması", Güz-Kış, no. 64-65, s. 7-38.

Işıklı, Sedat (2001) "Deprem ve travma", Güz, no. 90, s. 105-113.

İ

İhsanoğlu, Ekmeleddin (1985) "Osmanlı Devletine 19. yüzyılda bilimin girişi ve bilim-din ilişkisi hakkında bir değerlendirme denemesi", Bahar-Yaz, no. 29-30, s. 79-102.

"İktisatçılar kendilerini nasıl görüyor?" (2002-03) Kış, no. 95, s. 171-189.

İleri, Rasih Nuri (1977) "H. Kazgan'ın yayınladığı bir risale hakkında", Kış, no. 4, s. 103-104.

İlyasoğlu, Aynur (1997) "Kadın çalışmalarında sözlü tarih yaklaşımının Türkiye'de kadın araştırmaları alanına getirebileceği açılımlar üzerine", Kış, no. 75, s. 162-169.

İnal, Ayşe (1995) "Yazılı basın haberlerinde 'yapısal' yanlılık sorunu", Güz, no. 67, s. 111-135.

İnan, Huricihan (1983) "Osmanlı tarihi ve dünya sistemi: Bir değerlendirme", Güz, no. 23, s. 9-39.

İnan, Huricihan (1984) "Siyasal bütünleşme ve gelenekselcilik: Japonya örneği", Bahar-Yaz, no. 25-26, s. 11-22.

İnan, Kemal (1984) "Üçüncü Dünya: Taşralılıktan evrenselliğe [*The Crisis of the Arab Intellectual: Traditionalism or Historicism?*, Abdallah Laroui, University of California Press, Berkeley, 1976]", Kış, no. 24, s. 133-153.

İnan, Kemal (1984) "Pozitivizmin aydınlanması ve Jürgen Habermas", Güz, no. 27, s. 75-105.

İnanıcı, Haluk (2000-01) "Türkiye'de avukatlık ideolojisi", Kış, no. 87, s. 135-163.

İnsel, Ahmet (1984) "Tanrı'nın hikmetinden sermayenin hikmetine: Wallerstein Tarihi'nin bir eleştirisi", Bahar-Yaz, no. 25-26, s. 133-148.

İnsel, Ahmet (1988) "'88 Mayıs'ından '68 Mayıs'ına Bakış", Bahar, no. 41, s. 199-204.

İnsel, Ahmet (1995) "Armağanın günümüz ekonomisindeki yeri", Kış, no. 68, s. 105-121.

İnsel, Ahmet (1997) "Neoklasik iktisat ve modern toplum", Bahar, no. 72, s. 45-62.

İnsel, Ahmet (2000) "Özgürlük etiği karşısında iktisat kuramı: Amartya Sen'in etik iktisat önerisi", Güz, no. 86, s. 7-21.

İnsel, Ahmet (2001) "İki yoksulluk tanımı ve bir öneri", Yaz, no. 89, s. 62-72.

İnsel, Ahmet (2003) "Bir zihniyet tarzı olarak YÖK", Yaz, no. 97, s. 72-80.

İnsel, Ahmet ve Cengiz Aktar (1985-87) "'Devletin bekâsı' için yürütülen çağdaşlaşma sürecinin toplumsal sorunları", Güz-Güz, no. 31-39, s. 21-44.

İrem, C. Nâzım (1997) "Kemalist modernizm ve Türk gelenekçi-muhafazakârlığının kökenleri", Güz, no. 74, s. 52-101.

İrem, Nazım (1999) "Muhafazakâr modernlik, 'Diğer Batı' ve Türkiye'de Bergsonculuk", Güz, no. 82, s. 141-179.

İslâmoğlu, Huri ve Çağlar Keyder (1977) "Osmanlı tarihi nasıl yazılmalı?: Bir öneri", Bahar, no. 1, s. 49-80.

İslamoğlu-İnan, Huricihan (1988-89) "Köylüler, ticarileşme hareketi ve devlet gücünün meşrulaşması", Güz-Kış, no. 43-44, s. 7-31.

İslamoğlu-İnan, Huri (1993) "Mukayeseli tarih yazını için bir öneri: Hukuk, mülkiyet, meşruiyet", Yaz-Güz, no. 62, s. 19-33.

İslamoğlu, Huricihan (2004) "Bağımsız düşüncenin üretilme alanı olarak *Toplum ve Bilim* dergisi", Bahar, no. 100, s. 7-11.

"İstanbul Milli Sanayi Birliği, İş Kanunu hakkında İstanbul Milli Sanayi Birliğinin incelemeleri ve Kamutaydan dilekleri, İstanbul – 1935, 13 s." (1981) Bahar, no. 13, s. 135-140.

J

Johnson, Lewis (1998) "Güzellik, tat ve tüketimcilik", çev. Bülent Eken, Kış, no. 79, s. 7-23.

K

Kabasakal, Hayat E. (1991) "Kadınlar, örgütler ve güç dağılımı", Bahar, no. 53, s. 55-61.

Kadıoğlu, Ayşe (1993) "Devletini arayan millet: Almanya örneği", Yaz-Güz, no. 62, s. 95-111.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1990) "Psikoloji, kültür ve sosyal değişme", Kış-Bahar, no. 48-49, s. 19-25.

Kahraman, Hasan Bülent (2002) "Modern Türk siyasetinin Rousseaucu kısıtlamaları üstüne Rousseau-Kant bağlamında bir değerlendirme", Yaz, no. 93, s. 55-82.

Kaldor, Nicholas (1981-82) "Türk vergi sistemi üzerine rapor", Güz-Kış, no. 15-16, s. 94-115.

Kandiyoti, Deniz (1991) "Kadın, İslam ve devlet: Karşılaştırmalı bir yaklaşım", Bahar, no. 53, s. 21-39.

Kara, İsmail (1985) "Cumhuriyet Türkiyesi'nde dinî yayıncılığın gelişimi üzerine birkaç not", Bahar-Yaz, no. 29-30, s. 153-177.

Karakaşoğlu-Aydın, Yasemin (1999) "Almanya'da okullarda ve üniversitelerde başörtüsü olayı", Güz, no. 82, s. 58-77.

Karakayalı, Nedim (1995) "Doğarken ölen: Hafif müzik ortamında ciddi bir proje olarak Orhan Gencebay", Güz, no. 67, s. 136-156.

Karakayalı, Nedim (1995) "Arabesk tartışması", Güz, no. 67, s. 236-240.

Karakışla, Yavuz Selim (1998) "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri", Güz, no. 78, s. 187-209.

Karaman, Hayreddin (1985) "İslâmi uyanışın öncüleri", Bahar-Yaz, no. 29-30, s. 103-115.

Karan, Okan (1995) "Fundamentalist meydan okuma", Kış, no. 68, s. 203-207.

Karaömerlioğlu, M. Asım (1998) "Köy enstitüleri üzerine düşünceler", Bahar, no. 76, s. 56-85.

Karaömerlioğlu, M. Asım (2001) "Tek parti döneminde Halkevleri ve Halkçılık", Bahar, no. 88, s. 163-187.

Karaömerlioğlu, M. Asım (2001) "Rus popülizmi üzerine", Bahar, no. 88, s. 235-250.

Karaömerlioğlu, M. Asım (2001-02) "Bağımlılık Kuramı, Dünya Sistemi Teorisi ve Osmanlı/Türkiye çalışmaları", Kış, no. 91, s. 81-99.

Karayazgan, Ayşe Gül (1999) "Bir ulus kurma teknolojisi olarak harita çizimi", Yaz, no. 81, s. 213-216.

Kasaba, Reşat (1978) "Türkiye ve (ya) İran", Bahar, no. 5, s. 72-87.

Kavas, Levent (1997) "Kalımlı gidimli özne: Benin yerlerine ilişkin birkaç çıkma", Yaz, no. 73, s. 47-73.

Kaya, Alp Yücel (1998) "Küreselleşmeyi sorgularken", Bahar, no. 76, s. 202-204.

Kaya, Ayhan (1993) "Fransa ve Almanya'da vatandaşlık ve ulusal kimlik", Yaz-Güz, no. 62, s. 201-205.

Kaya, Ayhan (1999) "Türk diyasporasında etnik stratejiler ve 'çok-KÜLT-ürlülük' ideolojisi: Berlin Türkleri", Güz, no. 82, s. 23-57.

Kayaalp, Ebru (1995) "Oryantalizm, postmodernizm ve globalizm", Bahar, no. 69, s. 208-211.

Kayaalp, Ebru (1997) "Globalleşme, medya ve kültürel kimlik", Yaz, no. 73, s. 154-156.

Kayaalp, Ebru (1997) "Lacancı psikanaliz ve feminist kuram", Kış, no. 75, s. 229-231.

Kayasü, Serap (1997) "Değişen 'dünya düzen'leri, değişen 'kadın'lar: Toplumsal cinsiyetin 'değişen' içeriği", Kış, no. 75, s. 170-179.

Kayıran, Yücel (2003) "21. Dünya Felsefe Kongresi ve Türkiye'de felsefe tasarımı", Güz, no. 98, s. 199-233.

Kazancıgil, Ali (1982) "Türkiye'de modern devletin oluşumu ve Kemalizm", Bahar, no. 17, s. 64-87.

Kazgan, Gülten (1978) "Türkiye'de kadın eğitimi ve kadın çalışması: Nedenler, etkiler, ilişkiler ve sonuçlar", Bahar, no. 5, s. 37-57.

Kazgan, Haydar (1977) "Osmanlı kaynaklarına göre İstanbul'daki Esham ve Tahvilât Borsası ve borsa oyunları", Yaz, no. 2, s. 157-170.

Kazgan, Haydar (1978) "Son Galata Bankerlerine ait belgeler", Bahar, no. 5, s. 118-125.

Kazgan, Haydar (1980) "2. Sultan Mahmut devrinde enflasyon ve Darphane amiri Kazaz Artin", Güz, no. 11, s. 115-130.

Kazgan, Haydar (1981-82) "Osmanlı ikramiyeli devlet borçları, Rumeli Demiryolları ve Duyunu Umumiye (Mizancı Murat'ın Duyunu Umumiye Komiserliği Hatıraları)", Güz-Kış, no. 15-16, s. 116-123.

Keskin, Ferda (1997) "Foucault'da öznellik ve özgürlük", Yaz, no. 73, s. 30-46.

Keskin, Ferda (2004) "Sınırlara dönüş: Sokal meselesi", Bahar, no. 100, s. 55-64.

Keyder, Çağlar (1979) "Osmanlı ekonomisi ve Osmanlı maliyesi (1881-1914)", Kış, no. 8, s. 35-43.

Keyder, Çağlar (1981) "Proto-endüstri kavramı ve çevre ülkelerde emperyalizmin yol açtığı tahribat", Bahar, no. 13, s. 93-106.

Keyder, Çağlar (1981) "Kriz üzerine notlar", Yaz, no. 14, s. 3-43.

Keyder, Çağlar (1993) "Türk milliyetçiliğine bakmaya başlarken", Yaz-Güz, no. 62, s. 7-18.

Keyder, Çağlar (2004) "İmparatorlukta hukuk ve meşruiyet", çev. Fulya Özkan, Bahar, no. 100, s. 65-83.

Keyman, E. Fuat (1993) "Postmodernizm ve radikal demokrasi", Yaz-Güz, no. 62, s. 126-155.

Keyman, E. Fuat (1995) "Demokrasi, topluluk ve fark: Türkiye'deki liberalizm tartışmasına kuramsal bir katkı", Bahar, no. 66, s. 140-167.

Keyman, E. Fuat (1995) "Küçülen ve parçalanan dünyada siyaseti anlamak", Kış, no. 68, s. 41-65.

Keyman, E. Fuat (1997) "Kemalizm, modernite, gelenek: Türkiye'de 'Demokratik Açılım' olasılığı", Bahar, no. 72, s. 84-101.

Keyman, E. Fuat (1997) "Levent Tezcan'a yanıt: Kemalizm, gelenek ve demokratik açılım", Kış, no. 75, s. 196-207.

Keyman, E. Fuat (2002) "Globalleşme, alternatif modernite ve Türk kapitalizminin kültürel ekonomisi", Yaz, no. 93, s. 83-109.

Kıran, Ayşe (Eziler) (1989) "Bir 'İlân'ın anlamlandırılması", Bahar, no. 45, s. 77-80.

Kırgöz, Yıldırım (1993) "Geç kapitalizm", Bahar, no. 56-61, s. 195-197.

Kırlı, Cengiz (1999-2000) "Kahvehaneler ve hafiyeler: 19.yüzyıl ortalarında Osmanlı'da sosyal kontrol", Kış, no. 83, s. 58-79.

Kitsikis, Dimitri (1989) "Bilimsel düşünce ve Rönesans ruhu", Yaz-Güz, no. 46-47, s. 169-177.

Koç, Yalçın (1978) "Objektif realite - epistemik determinizm ve ölçme", Yaz-Güz, no. 6-7, s. 29-37.

Koç, Yıldırım (1982) "1974-1980 döneminde belediyelerde işçi-işveren ilişkileri", Bahar, no. 17, s. 88-115.

Kocabaşoğlu, Uygur (2003) "'ODTÜ'de geleceğe yolculuk...'", Yaz, no. 97, s. 301-310.

Koçak, Cemil (1999) "CHP üzerine yeni bir araştırma [*Tek Parti Dönemi ve CHP*, Hakkı Uyar, Boyut, İstanbul, 1999]", Güz, no. 82, s. 198-210.

Koçak, Cemil (2002-03) "'Ama onun orada olmaması gerekiyor(du)': Bir örnek olay temelinde tarihte yöntem sorunu üzerine notlar", Kış, no. 95, s. 190-201.

Koçak, Orhan (1996) "Kaptırılmış ideal: 'Mai ve Siyah' üzerine psikanalitik bir deneme", Güz, no. 70, s. 94-152.

Köker, Levent (1984) "Serbest piyasa-demokrasi ilişkisinin teorik sorgulanmasına bir örnek: C. B. Macpherson'un siyasal düşüncesi", Kış, no. 24, s. 155-169.

Köker, Levent (1984) "Yokolmanın eşiğinde bir fikir: İlerleme", Güz, no. 27, s. 193-211.

Köker, Levent (1995) "İslâmcılık ve demokratik diyalog", Kış, no. 68, s. 194-197.

Köker, Levent (1996) "Kimlik krizinden meşruluk krizine: Kemalizm ve sonrası", Kış, no. 71, s. 150-167.

Köksal, Duygu (1999) "Türk edebiyatında iki kuruluş anlatısı ve millî kimlik: *Devlet Ana* ve *Osmancık*", Yaz, no. 81, s. 44-61.

Köksal, Sema ve Nihal Kara (1990) "1980 sonrasında yerel siyasetin örgütlenmesi ve belediyeler", Kış-Bahar, no. 48-49, s. 117-128.

Köksal, Yonca (1999-2000) "Tanzimat döneminde Bulgaristan: Osmanlı'da merkezî devletin oluşumu, 1839-1878", Kış, no. 83, s. 241-266.

Kolluoğlu-Kırlı, Biray (1994) "Avrupamerkezcilik: Sosyal teorinin kör noktası [*Oryantalizm*, Said; *Avrupamerkezcilik*, Amin; *Risk Society*, Beck; *Coming of Post-Industrial Society*, Bell]", Bahar, no. 63, s. 140-159.

Kongar, Emre (1979) "Türkiye için kısa dönemleri açıklayacak bir model önerisi", Kış, no. 8, s. 44-56.

Konukman, Aziz (1996) "Cem Somel'in 'Üretimde Küreselleşme ve Kalkınma' başlıklı makalesi üzerine bir not", Kış, no. 71, s. 238-241.

Koray, Meryem (2001) "Gerçeklerin 'stilize' edildiği bir dünyada 'ötekileşen' yoksulluk", Yaz, no. 89, s. 218-241.

Köse, Ahmet Haşim ve Ahmet Öncü (1998) "Dünya ve Türkiye ekonomisinde Anadolu imalat sanayii: Zenginleşmenin mi yoksa yoksullaşmanın mı eşiğindeyiz?", Bahar, no. 76, s. 135-159.

Köse, Ahmet Haşim ve Ahmet Öncü (2000) "Türkiye'de mühendis-mimarlar: Ekonomik sınıf konumları ve ideolojik oluşumları", Yaz, no. 85, s. 9-35.

Köse, Ahmet Haşim ve Ahmet Öncü (2000) "İşgücü piyasaları ve uluslararası işbölümünde uzmanlaşmanın mekansal boyutları: 1980 sonrası dönemde Türkiye imalat sanayii", Güz, no. 86, s. 72-90.

Köse, Ahmet Haşim ve Erinç Yeldan (1998) "Dışa açılma sürecinde Türkiye ekonomisinin dinamikleri: 1980-1997", Bahar, no. 76, s. 45-68.

Köse, Ali (1998) "Peçesi çıkarılmış Türkiye", Bahar, no. 76, s. 274-278.

Küçük, Mehmet (1993) "Toplumsalın sökümü", Bahar, no. 56-61, s. 210-215.

Küçükömer, İdris (1977) "Asyagil üretim biçimi, yeniden üretim ve sivil toplum", Yaz, no. 2, s. 3-30.

Kuçuradi, Ioanna (1981-82) "Ahlaksal politika: Bir olanak mı yoksa çelişmeli bir deyim mi?", Güz-Kış, no. 15-16, s. 37-43.

Kudat, Ayşe (1977) "Aile ve yeniden-üretim", Yaz, no. 2, s. 94-112.

Kümbetoğlu, Belkıs (1997) "Aile, evlilik, nikâh: Farklılaşan kavramlar", Yaz, no. 73, s. 111-128.

Kunt, Metin İ. (1977) "Müteşebbis bir Osmanlı vezir: Derviş Mehmed Paşa", Yaz, no. 2, s. 47-64.

Kurdakul, Necdet (1990) "Boğdurularak öldürüldüğü yüzdördüncü yılı nedeniyle Osmanlı basınında Midhat Paşa", Yaz, no. 50, s. 133-157.

Kurdakul, Şükran (1977) "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın öykü ve romanları", Kış, no. 4, s. 63-71.

Kurtarıcı, Tülin ve Asena Günal (2000) "Türkiye'de Kadının Yüzyılı Uluslararası Sempozyumu üzerine", Bahar, no. 84, s. 261-265.

Kurıoğlu, Ayça (2002) "Hemşehrilik, patronaj ve siyaset", Yaz, no. 93, s. 315-325.

Kurıoğlu, Zerrin (2000-01) "İnsan hakları ve İslâm tartışmasında perspektif sorunu", Kış, no. 87, s. 80-96.

Kurıoğlu, Zerrin (2003) "'Oryantalist selefilik': Türkiye'de İslâm felsefesi tasavvuru", Güz, no. 98, s. 57-70.

Kuyurtar, Mehmet (2001-02) "İbni Haldun'un bilim sınıflamasında 'tarih bilimi'", Kış, no. 91, s. 229-241.

L

Laçiner, Ömer (1998) "THKP-C: Bir mecranın başlangıcı", Güz, no. 78, s. 7-21.

Landry, Donna (1997) "Feminizm ve sömürgecilik: At üzerinde üç İngiliz kadın gezgin", çev. Asena Günal, Kış, no. 75, s. 68-84.

Lipietz, Alain (1993) "Uluslararası işbölümünde yeni eğilimler: Birikim rejimleri ve düzenleme tarzları", çev. Bülent Peker, Bahar, no. 56-61, s. 58-82.

M

MacLean, Gerald (1997) "Feminist yapıbozum ve sömürge-sonrası kuram: Gayatri Spivak'ın çalışmalarında etik yapınım", çev. Arif Geniş ve Ebru Kayaalp, Kış, no. 75, s. 49-67.

Madra, Yahya Mete; Ceren Özselçuk ve Kenan Erçel (2002-03) "Bir tabu olarak 'ekonomi'", Kış, no. 95, s. 104-139.

Makal, Ahmet (2002) "Türkiye'nin sanayileşme sürecinde işgücü sorunu, sosyal politika ve İktisadi Devlet Teşekkülleri: 1930'lu ve 1940'lı yıllar", Bahar, no. 92, s. 34-70.

Makal, Ahmet (2002) "Türkiye'de tek parti dönemi ve korporatizm tartışmaları", Yaz, no. 93, s. 173-199.

Makdisi, Ussama (2003-04) "Edward Said ve Ortadoğu tarihyazımı", çev. Elçin Gen, Kış, no. 99, s. 24-27.

Maktav, Hilmi (2001) "Türk sinemasında yoksulluk ve yoksul kahramanlar", Yaz, no. 89, s. 161-189.

Maktav, Hilmi (2003) "Melodram kadınları", Bahar, no. 96, s. 273-293.

Mardin, Şerif (1984) "'Aydınlar' konusunda Ülgener ve bir izah denemesi", Kış, no. 24, s. 9-16.

Mazıcı, Nurşen (1990) "Bulgaristan'da Türk kitle iletişim araçlarının gelişmesi ve bozulması", Yaz, no. 50, s. 111-120.

Mazıcı, Nurşen (2001) "Menemen Olayı'nın sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik analizi", Güz, no. 90, s. 131-146.

Mehmet Cavit Bey (1982) "Mesail-i İktisadiyede Hayalperverlik", Bahar, no. 17, s. 145-151.

Menard, Claude (1989) "Örgütler neden vardır?", çev. Sedef Öztürk, Yaz-Güz, no. 46-47, s. 83-100.

Menteş, Funda (1998) "Yeni teknolojiler ve iş örgütlenmesi: Esnek otomasyon teknolojilerinin Türkiye'de kullanımı", Bahar, no. 76, s. 160-173.

Merçil, İpek (2003) "Birol Caymaz: Paris'teki Türk İslâmcı hareketleri [*Les Mouvements Islamiques Turcs a Paris*]", Yaz, no. 97, s. 372-373.

Meri, Nuray (1995) "Cumhuriyet'in ilk döneminde yurtdışında iki muhalefet yayını: *Yarın* ve *Müsavat*", Bahar, no. 69, s. 128-149.

Mıhçı, Hakan (1997) "İktisadi büyüme ve kalkınmaya kurumsal değişim yaklaşımı", Bahar, no. 72, s. 140-152.

Millas, Herkül (1988-89) "Türk/Yunan 'Birliği' ve Kitsikis", Güz-Kış, no. 43-44, s. 191-201.

Millas, Herkül (1989) "Dimitri Kitsikis'in yanıtına not", Yaz-Güz, no. 46-47, s. 179-180.

Millas, Herkül (1990-91) "Türk edebiyatında Yunan imajı: Yakup Kadri Karaosmanoğlu", Güz-Kış, no. 51-52, s. 129-152.

Mizancı Murat (1981-82) "Eseri Ebul Faruk Mücahedeyi Milliden Mizanı Kadim Teşkil Etti mi? Duyunu Umumiye Komiserliği Devreleri", Güz-Kış, no. 15-16, s. 124-143.

Müftüoğlu, Aydın (2003) "Kültürcü liberalizmin anti-liberalizmi", Bahar, no. 96, s. 166-183.

Mutman, Mahmut (1994) "Kriz ve değer: 21. yüzyılın eşiğinde kapitalizm ve ideoloji", Bahar, no. 63, s. 7-39.

Mutman, Mahmut (1994) "Üretilen mekân, yokolan mekân [*The Production of Space*, Lefebvre; *Lost Dimension*, Virilio; *The Aesthetics of Disappearence*, Virilio]", Güz-Kış, no. 64-65, s. 181-196.

Mutman, Mahmut (1995) "Televizyonu nasıl sorgulamalı?", Güz, no. 67, s. 26-75.

Mutman, Mahmut (1997) "Özne: Bir başka arşiv", Yaz, no. 73, s. 5-29.

Mutman, Mahmut (2000-01) "İnsanlığın kıyısında: Haklar", Kış, no. 87, s. 44-64.

Mutman, Mahmut (2001) "Kamp: Deneyim, bellek, kuram", Güz, no. 90, s. 171-181.

N

Nalbantoğlu, Hasan Ünal (2003) "Üniversite A.Ş.'de bir 'homo academicus': '*Ersatz*' *yuppie* akademisyen", Yaz, no. 97, s. 7-42.

Nalbantoğlu, Hasan Ünal (2003) "Nietzsche ve Heidegger Türkçe'nin evinde: Farklı dilde aynı metafizik", Güz, no. 98, s. 82-103.

Nalçaoğlu, Halil (1997) "Temsil ve cinayet", Bahar, no. 72, s. 63-83.

Nalçaoğlu, Halil (2002) "Devrimci öğrencilerin özgül fantezi uzamı: 'Seattle'a Selam Olsun!'", Yaz, no. 93, s. 142-172.

Navaro-Yaşın, Yael (2000) "'Evde Taylorizm': Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında evişinin rasyonelleşmesi (1928-40)", çev. Şenay Özden, Bahar, no. 84, s. 51-74.

Neyzi, Leyla (1999) "Kızlara fırsat yok: Bir yaşamöyküsü anlatısının düşündürdükleri", Güz, no. 82, s. 211-219.

Neyzi, Leyla (2002) "Metin - Kemal Kahraman'ın müziği: Yaşlı kuşağın belleği yoluyla Dersimli kimliğinin yeniden keşfi", Bahar, no. 92, s. 163-175.

Nohl, Arnd-Michael (1999) "Breakdans ve medrese: Göçmen gençlerin çok boyutlu habitusu", Güz, no. 82, s. 91-113.

O

Oğuz, Şebnem (1995) "Globalleşme, Avrupa bütünleşmesi ve sendikalar", Bahar, no. 69, s. 62-81.

Oğuzertem, Süha (1999) "Taklit aşklardan taklit romanlara: Genel kadın yazarlığı", Yaz, no. 81, s. 62-80.

Ocak, Ahmet Yaşar (1999-2000) "*Kutb* ve isyan: Osmanlı *Mehdi*ci (Mesiyanik) hareketlerinin ideolojik arkaplanı üzerine bazı düşünceler", Kış, no. 83, s. 48-57.

Ocak, Ahmet Yaşar (2001-02) "Türk ve Türkiye tarihinde İslâm'ı çalışmak yahut 'arı kovanına çomak sokmak'", Kış, no. 91, s. 100-114.

Okman Fişek, Güler (1990) "Cinsiyet konumu ve psikoloji: Eleştirel bir inceleme", Yaz, no. 50, s. 73-84.

Oktay, Ahmet (1998) "Türk solu ve kültür", Güz, no. 78, s. 38-58.

Onaran, Özlem (2000) "Türkiye'de yapısal uyum sürecinde emek piyasasının esnekliği", Güz, no. 86, s. 194-210.

Orlan (1997) "'Ben bir multimedya sanatçısı...'", Kış, no. 75, s. 180-189.

Ortaylı, İlber (1977) "18. yüzyılda Akdeniz dünyası ve genel çizgileriyle Türkiye", Bahar, no. 1, s. 81-91.

Ortaylı, İlber (1977) "Osmanlı toprak düzeninin kaynakları (15. yüzyılda İran toprak rejiminde görülen muafiyet ve imtiyaz sistemi üzerine)", Kış, no. 4, s. 72-77.

Ortaylı, İlber (1981-82) "17. yüzyıl sonlarında Orta Anadolu vilayetlerinin toplumsal-ekonomik durumu üzerine", Güz-Kış, no. 15-16, s. 53-60.

Ortaylı, İlber (1985-87) "Osmanlı ve müzik [*18. Yüzyılda Türk Müziği*, Charles Fonton, çev. yay. haz. Cem Behar, Pan, İstanbul, 1987] ", Güz-Güz, no. 31-39, s. 147.

Ortaylı, Nuriye (1989) "'Doğum kontrolü'nün hikâyesi", Bahar, no. 45, s. 49-64.

Oruç, Yeşim (2001) "Küresel yoksulluk ve Birleşmiş Milletler", Yaz, no. 89, s. 73-87.

Owen, Roger (1983) "1840-1914 döneminde Lübnan'da ipek dokuma endüstrisi: Çevre toplumlarında fabrika üretiminin önündeki olanaklar ve sınırlamalar üzerine bir çalışma", çev. Serdar Turgut, Güz, no. 23, s. 55-74.

Owen, Roger (1984) "Mısır'da iktisadi 'liberalizasyon' politikaları: Sedat'ın mirası, Mübarek'in açmazı", çev. Günar Evcimen, Güz, no. 27, s. 136-156.

Ö

Öğün, Süleyman Seyfi (1997) "Türk muhafazakârlığının kültür kökleri ve Peyami Safa'nın muhafazakâr yanılgısı", Güz, no. 74, s. 102-154.

Ökçesiz, Hayrettin (2000-01) "İnformal adalet", Kış, no. 87, s. 195-201.

Öktem, Niyazi (1982) "Fenomenolojiyle Marksizm arasında kurulan ilişki", Bahar, no. 17, s. 152-159.

Ölmez, Mehmet (2003) "Türkçe'nin ve Türk dillerinin yaşı konusu", Bahar, no. 96, s. 62-74.

Öncü, Ayşe (1991) "'İnsan, Aile, Kültür' üzerine [*İnsan, Aile, Kültür*, Çiğdem Kağıtçıbaşı, İstanbul, Remzi, 1991]", Yaz-Güz, no. 54-55, s. 117-120.

Öncü, Ayşe (2000) "Elias ve medeniyetin öyküsü", Bahar, no. 84, s. 8-17.

Önder, İzzettin (1981) "Âşârın kaldırılması", Bahar, no. 13, s. 76-92.

Önder, İzzettin (1981-82) "Nicholas Kaldor", Güz-Kış, no. 15-16, s. 90-93.

Önder, İzzettin (2004) "Hakem ve jüri sistemlerinde aleniyet", Bahar, no. 100, s. 50-54.

Öner, M. Yılmaz (1982) "Prodeterminist (diyalektiğin kökenindeki) matematik açısından 'Buda felsefesinin sistematiği'", Bahar, no. 17, s. 51-63.

Öngen Hoşgör, Tülin (1993) "Teknoloji ve emek: Bir öncü çalışma [*Labor and Monopoly Capital*, H. Bravermann, Monthly Review Press, New York ve Londra, 1974]", Bahar, no. 56-61, s. 182-187.

Öngen, Tülin (2000) "Teknik emekgücünün sınıfsal profili", Yaz, no. 85, s. 60-76.

Özakıtaş, Haldun M. (2002-03) "Ölçülebilen ölçülemeyeni kovar: Ekonomik düşüncenin fakirleşmesi üzerine bir deneme", Kış, no. 95, s. 151-158.

Özbaran, Salih (1994) "Zamanın mekânla buluşması: Bölgesel tarih", Güz-Kış, no. 64-65, s. 197-203.

Özbay, Ferhunde (1991) "Türkiye'de kadın ve çocuk emeği", Bahar, no. 53, s. 41-54.

Özbek, Nadir (1999-2000) "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'sosyal yardım' uygulamaları: 1839-1918", Kış, no. 83, s. 111-132.

Özbek, Nadir (2002) "Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de sosyal devlet", Bahar, no. 92, s. 7-33.

Özbek, Nadir (2003) "Kemalist rejim ve popülizmin sınırları: Büyük Buhran ve buğday alım politikaları, 1932-1937", Bahar, no. 96, s. 219-240.

Özbek, Nadir (2003) "Alternatif tarih tahayyülleri: Siyaset, ideoloji ve Osmanlı-Türkiye tarihi", Güz, no. 98, s. 234-254.

Özcan, Yusuf Ziya (1998) "Siyasi parti tercihlerini belirleyen etmenler: İstanbul örneği", Bahar, no. 76, s. 188-212.

Özdalga, Elizabeth (1990) "Türkiye'de bir sosyolog olmak üzerine", çev. Ahmet Çiğdem, Kış-Bahar, no. 48-49, s. 27-33.

Özdalga, Elizabeth (1997) "Tasavvuf bahçelerinde dolaşan bir milli kahraman: Necip Fazıl Kısakürek", Güz, no. 74, s. 176-180.

Özel, Oktay (1999-2000) "XIII. Türk Tarih Kongresi ve Osmanlı tarihi", Kış, no. 83, s. 352-363.

Özel, Oktay ve Gökhan Çetinsaya (2001-02) "Türkiye'de Osmanlı tarihçiliğinin son çeyrek yüzyılı: Bir bilanço denemesi", Kış, no. 91, s. 8-38.

Özertürk, Saltuk ve Mürüvvet Türkyılmaz (1995) "Sanat alımlayıcısının biriktirici olarak tipolojisi [*Koleksiyoncu*, John Fowles, Afa, İstanbul, 1992]", Kış, no. 68, s. 184-193.

Özesmi, Deniz (2002-03) "Tarımda ortakçılık: Ekonomik, sosyal ve siyasal bir olgunun açıklanması - Bir Güneydoğu Anadolu örneği", Kış, no. 95, s. 85-103.

Özgen, H. Neşe (2001) "Kentte yeni yoksulluk ve çöp insanları", Yaz, no. 89, s. 88-101.

Özkal, Özlem (1995) "Popüler kültür, bilimkurgu ve cinsiyet", Güz, no. 67, s. 240-242.

Özkal, Özlem (1995) "Terminal kimlik", Güz, no. 67, s. 250-253.

Özkal, Özlem (1997) "İkinci bin yılın mağrur tanığı", Güz, no. 74, s. 209-210.

Özkan, Hande (2001-02) "Michel Foucault'nun 'tarihleri'", Kış, no. 91, s. 323-333.

Özkan, Hande (2002) "Türkiye'de tek parti dönemi coğrafya ve mekân anlayışları: Yatay bir dönemlendirme denemesi", Güz, no. 94, s. 143-174.

Özkırımlı, Umut (1995) "Globalleşme çağında uluslar ve ulusçuluk", Kış, no. 68, s. 211-217.

Özkırımlı, Umut (1999) "Son dönemde çıkan milliyetçilik antolojilerinden seçmeler", Bahar, no. 80, s. 171-179.

Özlem, Doğan (1998) "Doğa bilimleri ve 'sosyal bilimler' ayrımının dünü ve bugünü üzerine", Bahar, no. 76, s. 7-40.

Özman, Aylin (1998) "Mehmet Ali Aybar: Sosyalist solda 40'lardan 90'lara bir köprü", Güz, no. 78, s. 134-160.

Özman, Aylin (2000-01) "Siyaset, hukuk, ideoloji ekseninde hukukçu kimliğinin yeniden tanımlanması: Erken Cumhuriyet dönemi üzerine bir inceleme", Kış, no. 87, s. 164-177.

Özman, Aylin ve Ayça Bulut (2003) "Sabiha (Zekeriya) Sertel: Kemalizm, Marksizm ve kadın meselesi", Bahar, no. 96, s. 184-218.

Özmen, Erdoğan (2001) "Travma: Kavramın talihsizliği", Güz, no. 90, s. 167-170.

Özpolat Olgun, Tuba ve Şahika Yüksel (2001) "Yakınlarını kaybeden kişilerin ruhsal durumlarının ve yas tepkilerinin karşılaştırılması", Güz, no. 90, s. 41-69.

Özsoy, A. Sumru ve Cem Taylan (1988-89) "Dilbilim ve çeviri", Güz-Kış, no. 43-44, s. 173-182.

Öztamur, Pınar (2002) "Büyük Buhran ve *Cumhuriyet* gazetesinde yoksulluk üzerine söylemler 1929-1931", Güz, no. 94, s. 175-188.

Öztek, Çiçek (1999) "Pierre Loti ve *Hayal Kadınlar* üzerine bir değini", Yaz, no. 81, s. 171-178.

Öztek, Çiçek (2002) "Türk romanında efendiler ve hizmetçiler", Bahar, no. 92, s. 204-216.

Öztürkmen, Arzu (2001-02) "Sözlü tarih: Yeni bir disiplinin cazibesi", Kış, no. 91, s. 115-121.

Özuğurlu, Metin (2003) "Özel üniversite: Üniversite sistemindeki gedikten sistemin kendisine", Yaz, no. 97, s. 260-280.

Özyürek, Esra (1999-2000) "Amerikan Antropoloji Birliği'nin yıllık toplantısı", Kış, no. 83, s. 371-374.

Özyürek, Esra (2000) "Bir kuşağın otobiyografisi, İtalya 1968", Bahar, no. 84, s. 265-268.

Özyürek, Esra ve Dicle Koğacıoğlu (2000) "XI. Uluslararası Sözlü Tarih Toplantısı", Yaz, no. 85, s. 191-192.

P

Paker, Murat (1997) "Klasik ve yorumsamacı psikanalizlerin 'geçmiş'e bakışları açısından karşılaştırılması", Bahar, no. 72, s. 102-127.

Pamuk, Şevket (1982) "Osmanlı tarımında üretim ilişkileri 1840-1913", Bahar, no. 17, s. 3-50.

Pamuk, Şevket (1983) "Osmanlı zanaatlerinin yıkılışı: Pamuklu tekstil örneği, 1820-1913", Güz, no. 23, s. 75-99.

Pamuk, Şevket (1989) "Niyazi Berkes ve iktisat tarihi", Bahar, no. 45, s. 15-17.

Pamuk, Şevket (1999-2000) "Osmanlı ekonomisinde devlet müdahaleciliğine yeniden bakış", Kış, no. 83, s. 133-145.

Parla, Jale (1977) "Byron, Lamartine ve doğu", Kış, no. 4, s. 78-85.

Parla, Jale (1991) "Romans 'Gül'ünden Frankenstein'ın 'Canavar'ına: Romanın çıkışında kadın", Bahar, no. 53, s. 75-82.

Parla, Jale (1999) "Kurt ve gül: Peride Celâl'in *Kurtlar*'ında gizli ve açık metinler", Yaz, no. 81, s. 81-91.

Parla, Jale (2003) "Makine bedenler, esir ruhlar: Türk romanında araba sevdası", Bahar, no. 96, s. 146-165.

Parla, Taha (1981-82) "Cumhuriyet anayasalarında yasama-yürütme-yargı ilişkileri", Güz-Kış, no. 15-16, s. 76-89.

Pars, Elif (1997) "Aydınlanmış kadınlar", Kış, no. 75, s. 224-227.

Paz, Octavio (1984) "İyiliksever canavar", çev. Cengiz Aktar, Bahar-Yaz, no. 25-26, s. 119-132.

Peker, Bülent (1996) "Eleştirel kuram ve hukuk devleti", Kış, no. 71, s. 255-258.

Peker, Mümtaz (1990-91) "Türkiye'de nüfus politikası (1980-1988)", Güz-Kış, no. 51-52, s. 103-116.

Peker, Recep (1982-83) *İnkılâp Dersleri*, Yaz 1982 – Yaz 1983, no. 18-22.

Pınarcıoğlu, Melih (1994) "Yeni coğrafya ve yerellikler", Güz-Kış, no. 64-65, s. 90-111.

Pınarcıoğlu, M. Melih (2000) "KOBİ'ler, kolektif verimlilik ve sorunları", Güz, no. 86, s. 303-317.

Pınarcıoğlu, Melih ve Oğuz Işık (2001) "1980 sonrası dönemde kent yoksulları arasında güce dayalı ağ ilişkileri: Sultanbeyli örneği", Yaz, no. 89, s. 31-61.

Pirili, Mustafa (1982) "Mehmet Cavit Bey ve 'Mesail-i İktisadiyede Hayâlperverlik'", Bahar, no. 17, s. 140-144.

Pratt, Andy C. (1994) "Eleştirel realizm ve toplumbilimsel araştırmalarda pratik anlamları", çev. Çetin Sarıkartal, Güz-Kış, no. 64-65, s. 112-128.

Q

Quataert, Donald (1999-2000) "Zonguldak maden işçilerinin hayatı, 1870-1920: Başlangıç niteliğinde bazı gözlemler", çev. Tansel Demirel, Kış, no. 83, s. 80-91.

Quintana, Roberto Diego; Luciana Concherio Bórquez ve María Tarrío García (2001) "Bölgesel ve tarımsal haklar: Meksika'da 18 yıllık neo-liberal politikalar sonrası toprak hareketliliği ve toprak pazarı", çev. Serkan Gölbaşı, Bahar, no. 88, s. 122-143.

R

Reyhan, Cenk (1999-2000) "Taşranın Osmanlı-Türk siyasal hayatına etkisi: Bir açıklama modeli", Kış, no. 83, s. 267-291.

Robins, Kevin ve Asu Aksoy (1999) "Derin millet: Millet sorunu ve Türk sinema kültürü", çev. Elçin Gen, Güz, no. 82, s. 180-197.

Rodrik, Dani (1988) "Türkiye'nin ihracat patlamasının ne kadarı hayali?", çev. Ayşe Buğra, Yaz, no. 42, s. 133-136.

Ruben, Ester Biton (2002) "Gelişme iktisadı niçin gereklidir?", Bahar, no. 92, s. 249-259.

S

Sahillioğlu, Halil (1977) "Derviş Mehmed Paşa: Kişiliği ve ekonomi anlayışı (Naima'dan aynen)", Yaz, no. 2, s. 171-178.

Sahillioğlu, Halil (1978) "16. yüzyıl sonu Osmanlı tacirleri - Vergi adaleti -", Yaz-Güz, no. 6-7, s. 157-174.

Sancar, Mithat (1996) "Globalleşmenin sınırları: Dünya toplumunda ekonomi, ekoloji ve siyaset", Kış, no. 71, s. 248-255.

Sancar, Mithat (2000-01) "Demokrasi-insan hakları-hukuk devleti: Zorlu bir birlikteliği çözümleme denemesi", Kış, no. 87, s. 7-27.

Sancar, Serpil (2001) "Türkler/Kürtler, anneler ve siyaset: Savaşta çocuklarını kaybetmiş Türk ve Kürt anneler üzerine bir yorum", Güz, no. 90, s. 22-40.

Sancar, Serpil (2003) "Üniversitede feminizm? Bağlam, gündem ve olanaklar", Yaz, no. 97, s. 164-182.

Saraçoğlu, Cenk (2004) "Ülkücü hareketin bilinçaltı olarak Nihal Atsız", Bahar, no. 100, s. 100-124.

Saraçoğlu, Safa (1996) "Küreselleşme: Retorik ve gerçeklik", Kış, no. 71, s. 244-247.

Sarıbay, Ali Yaşar (1977) "Din sorunu ve kitaplar [*Toplumsal Geriliklerimizin Sorumluları: Din adamları ve Aydınlar*, İlhan Arsel, ankara, 1977]", Güz, no. 3, s. 143-150.

Sarıbay, Ali Yaşar (1985) "Türkiye'de siyasal modernleşme ve İslâm", Bahar-Yaz, no. 29-30, s. 45-64.

Sarıkartal, Çetin (1994) "Bazı Orta Çağ İslâm yapıtlarında 'öteki' mekânların oluşumu", Güz-Kış, no. 64-65, s. 141-157.

Sarıkartal, Çetin (2002) "Kasılan beden, kısılan ses: Melodram, star sistemi ve Hülya Koçyiğit'in ataerkil düzene 'haddini aşan' cevabı", Güz, no. 94, s. 70-85.

Savaşır, İskender (1984) "Aydınların kibri", Kış, no. 24, s. 17-33.

Savaşır, İskender (1984) "Yalçın Küçük'ün aydınlar komedyası", Güz, no. 27, s. 213-228.

Savran, Sungur (1979) "Bağlı üretim tartışması ve bilimsel mistisizm", Kış, no. 8, s. 12-34.

Sayar, Ahmed Güner (1989) "İdris Küçükömer hocamıza dair düşünceler ve hatıralar", Bahar, no. 45, s. 71-76.

Sayın, Zeynep B. (1997) "'Özne, ilkeselliğe uymaz': Çoğul ve melez kimlik", Yaz, no. 73, s. 129-145.

Schick Irvin C. ve Ertuğrul A. Tonak (1980) "[*The Turkish Experiment in Democracy*, Feroz Ahmad, Westview Press, Boulder, Colorado, Londra, 1977]", Güz, no. 11, s. 131-140.

Schick, Irvin C. (1981) "İdeoloji ve bilim sorunu: Mihály Vajda'nın yazısına giriş", Bahar, no. 13, s. 20-26.

Seddon, David (1984) "Tunus ve Fas'ta iktisat politikası ve sosyal huzursuzluk", çev. Cem Behar, Güz, no. 27, s. 157-182.

Segal, Lynne (1988) "'Aileyi parçalayacak mıyız?' 1960'lara bir bakış", çev. Sedef Öztürk, Bahar, no. 41, s. 61-84.

Serçe, Erkan (1995) "1923 İzmir-Aydın demiryolu grevi: Siyasal iktidar, sermaye ve işçi sınıfı üçgeni üzerine bir deneme", Bahar, no. 66, s. 86-105.

Sezer, Baykan (1977) "Türk toplum tarihi üzerine tartışmalar", Kış, no. 4, s. 46-62.

Sezer, Devrim (1999-2000) "6. Sosyal Bilimler Kongresi", Kış, no. 83, s. 364-370.

Sezer, Devrim (2003) "Dünya Felsefe Kongresi'nin ardından: Siyaset felsefesi, beşeri bilimler ve üniversite eğitimi", Güz, no. 98, s. 196-198.

Sezgi, Osman (1995) "Freud'la alışverişe çıkmak", Güz, no. 67, s. 253-259.

Shaikh, Anwar ve Ertuğrul Ahmet Tonak (1988) "Refah devleti ve sosyal ücret efsanesi ABD, 1952-1985", Kış, no. 40, s. 43-55.

Sirman, Nükhet (1990) "Köy ünitesinin tanımlanması", Kış-Bahar, no. 48-49, s. 95-102.

Sirman, Nükhet (2001) "Sosyal bilimlerde gelişmecilik ve köy çalışmaları", Bahar, no. 88, s. 251-254.

Smith, Kylie D. ve Şeyda Türk Smith (1991) "İstanbul'da teori X ve Y: Türkçe öğrencileri kendilerinin ve başka ulustan öğrencilerin çalışma güdüsünü nasıl değerlendiriyor?", Bahar, no. 53, s. 97-104.

Somel, Akşin (1988) "31 Mart'ın 31 Mart'çı yorumu", Yaz, no. 42, s. 153-156.

Somel, Selçuk Akşin (1999-2000) "Osmanlı modernleşme döneminde periferik nüfus grupları", Kış, no. 83, s. 178-201.

Somel, Cem (1995) "Üretimde küreselleşme ve kalkınma", Bahar, no. 69, s. 82-107.

Somel, Cem (1996) "Nota cevap", Kış, no. 71, s. 242-243.

Somersan, Semra (2003-04) "Güney'in askeri darbelerinde insan hakları ihlalleri: Üç ülke, üç uygulama", Kış, no. 99, s. 129-158.

Sonat, Arslan (1990-91) "Doğal kaynaklarda sınır sorunu ve büyüme", Güz-Kış, no. 51-52, s. 7-31.

Sönmez, Abdulkerim (2001) "Doğu Karadeniz Bölgesi fındık üretim kuşağında toprak ağalığı, köylülük ve kırsal dönüşüm", Bahar, no. 88, s. 69-104.

Stölting-Richert, W. (1989) "Çoğunluğun sorunu – azınlıklar", Yaz-Güz, no. 46-47, s. 155-161.

Subaşı, Necdet (2002) "Ara dönem din politikaları", Yaz, no. 93, s. 284-314.

Sugur, Nadir (1994) "Türkiye'de esnek üretim ve küçük sanayi: OSTİM Sanayi Bölgesi esnek uzmanlaşmanın neresinde?", Bahar, no. 63, s. 122-139.

Sugur, Nadir (1997) "Toplumun McDonaldlaşması", Güz, no. 74, s. 212-216.

Sunar, Mehmet Mert (1999-2000) "Memalik-i mahruse", Kış, no. 83, s. 375-377.

Suner, Asuman (1997) "Yılmaz Güney, *Yol* ve kadın bedeni üzerine yazılmış tutsaklık öyküleri", Kış, no. 75, s. 120-133.

Suner, Asuman (1999) "Doğu Asya haritaları", Bahar, no. 80, s. 7-35.

Suner, Asuman (1999) "ARENA ile Doğu Asya Bölgesi ve ekonomik kriz üzerine yuvarlak masa tartışması", düzenleyen ve yöneten Asuman Suner, çev. Asuman Suner, Bahar, no. 80, s. 112-127.

Suner, F. Asuman (2001) "Bir bağlantı koparma aracı olarak Türkiye'de cep telefonu: Kriz, göç ve aidiyet", Güz, no. 90, s. 114-130.

Suner, F. Asuman (2002) "1990'lar Türk sinemasından taşra görüntüleri: *Masumiyet*'te döngü, kapatılmışlık, klostrofobi ve ironi", Bahar, no. 92, s. 176-203.

Suner, F. Asuman (2002) "1990'lar Türk sinemasından taşra görüntüleri: *Tabutta Rövaşata*'da agorafobik kent, açık alana kapatılmışlık ve dehşet", Güz, no. 94, s. 86-108.

Ş

Şafak, Elif (1999) "Hegemonik erkeksiliğin gölge oyuncuları: *Sinekli Bakkal*", Yaz, no. 81, s. 179-193.

Şahin, Haluk (1983) "Her şey ve hiçbir şey [*Covering Islam*, Edward Said, Pantheon, New York, 1981)", Güz, no. 23, s. 139-141.

Şalcıoğlu, Ebru (2001) "Travma, travma sonrası stres hastalığı ve bilişsel-davranışçı tedavi", Güz, no. 90, s. 91-104.

Şaylan, Gencay (1984) "Asaf Savaş Akat'ın 'İktisat ideolojisi üstüne denemesi' üzerinde bazı gözlemler", Bahar-Yaz, no. 25-26, s. 91-117.

Şen, Mustafa (1995) "Türkiye büyük burjuvazisinin anatomisi", Bahar, no. 66, s. 46-68.

Şenatalar, Burhan (1988-89) "ABD'de 1988 başkanlık seçiminde ekonomik temalar", Güz-Kış, no. 43-44, s. 123-139.

Şener, B. Sina (1996) "Kenarın Avrupası: Yeni eşitsizlik mozayiği", Güz, no. 70, s. 282-286.

Şengül, Serdar ve Fuat Kardeş (2003) "Bir hafızasızlaştırma ve yeniden inşa projesi olarak Türk Tarih Tezi ve Kürt tarihyazımı", Bahar, no. 96, s. 35-61.

Şeni, Nora (1981) "Ekonomik kriz ve yeni bir birikim modeli senaryosu üzerine", Yaz, no. 14, s. 44-63.

Şeni, Nora (1990-91) "Türk efsanelerinde İstanbul", Güz-Kış, no. 51-52, s. 179-182.

Şenol, L. Funda (1998) "İktidar mücadelesinin savaş meydanı: Mekân - Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ankara'da eğlence mekânları", Bahar, no. 76, s. 86-104.

Şenol-Cantek, Funda (2001) "Fakir/haneler: Yoksulluğun 'ev hali'", Yaz, no. 89, s. 102-131.

Şenova Şimşek, Başak (1995) "Promosyon kültürü", Güz, no. 67, s. 243-245.

Şenova, Başak (1997) "Akan zamanda dur(ağ)an görüntü", Güz, no. 74, s. 210-212.

Şenses, Fikret (1998) "Kriz, dış yardım ve neoliberal politikalar", Bahar, no. 76, s. 29-44.

Şenyapılı, Tansı (1990) "Planlama açısından gecekondu mekansal öğelerin etkisi: Örnek alan, İstanbul – Kahire", Kış-Bahar, no. 48-49, s. 187-199.

Şimşek, Sefa (1998) "'Şeref' kavramı temelinde Doğu'da ve Batı'da bireye bakış: Kan davası ve düello gelenekleri", Bahar, no. 76, s. 160-187.

T

Taburoğlu, Özgür (2002) "Küresel sapmalar: Endüstri sonrasında sınıf, politika ve şiddet", Bahar, no. 92, s. 138-162.

Tarhanlı, Turgut (1990) "İnsan hakları: Standartlaşma - rölativizm tartışması üzerine bazı düşünceler", Yaz, no. 50, s. 121-125.

Tarhanlı, Turgut (2000-01) "Uluslararası suçlar ve insan hakları", Kış, no. 87, s. 97-112.

Taşkın, Yüksel (2004) "Akademik üretimin demokratikleştirilme imkânları üzerine bir deneme", Bahar, no. 100, s. 44-49.

Tatar-Peker, Ayşe (1995) "Dünya Bankası: 'Büyüme' söyleminden 'iyi yönetme' söylemine", Bahar, no. 69, s. 6-61.

Tayanç, Tunç (2002) "'Türkiye'de emek tarihinin sefaleti üzerine notlar'a katkı", Yaz, no. 93, s. 326-337.

Taymaz, Erol (1993) "Kriz ve teknoloji", Bahar, no. 56-61, s. 5-41.

Taymaz, Erol (1995) "Küreselleşen ekonomide bir sanayileşme alternatifi mi?", Kış, no. 68, s. 207-210.

Taymaz, Erol (1998) "Global bağlamda Türkiye'nin sanayileşme dinamiği", Bahar, no. 76, s. 206-208.

Taymaz, Erol (2000) "ODTÜ Ekonomi Kongresi üzerine", Güz, no. 86, s. 343-344.

Taymaz, Erol (2002) "ODTÜ Ekonomi Kongresi toplandı", Güz, no. 94, s. 238-240.

Tekeli, İlhan (1980) "Anadolu'daki kentsel yaşantının örgütlenmesinde değişik aşamalar", Bahar-Yaz, no. 9-10, s. 36-65.

Tekeli, İlhan (1985) "İttihat ve Terakki döneminde dış dünya ve uygulanan dış politika", Kış, no. 28, s. 111-132.

Tekeli, İlhan (1990) "Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze nüfusun zorunlu yer değiştirmesi ve iskan sorunu", Yaz, no. 50, s. 49-71.

Tekeli, İlhan (1994) "Demokratik düşüncenin temellendirilmesi ve eleştirel kuram üzerine düşünceler", Bahar, no. 63, s. 102-121.

Tekeli, İlhan (2002-03) "Sosyal bilim insanlarının performans değerlendirilmesinde kullanılan ölçütleri tartışmaya açmak", Kış, no. 95, s. 159-170.

Tekeli, İlhan (2003) "Dünyada ve Türkiye'de üniversite üzerinde konuşmanın değişik yolları", Yaz, no. 97, s. 123-143.

Tekeli, İlhan ve Gencay Şaylan (1978) "Türkiye'de halkçılık ideolojisinin evrimi", Yaz-Güz, no. 6-7, s. 44-110.

Tekeli, İlhan ve Gökhan Menteş (1977) "Türkiye'de holdingleşme ve holding sistemlerinin mekandaki örgütlenmesi", Kış, no. 4, s. 16-45.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (1984) "Türkiye'de bir aydın hareketi: Kadro", Kış, no. 24, s. 35-67.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (1988) "1923 Tarihli 'Umur'u Nafia Programı'", Kış, no. 40, s. 77-86.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (1990-91) "Mustafa Celâleddin Bey'in *Bir Eyaletin Islah ve İmarı Hakkında Mükâleme* adlı risalesi ve 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda imar kavramının gelişimi üzerine düşünceler", Güz-Kış, no. 51-52, s. 161-178.

Tekeli, Şirin (1977) "Siyasal iktidar karşısında kadın", Güz, no. 3, s. 69-107.

Tekeli, Şirin (1985-87) "Akdeniz'de feminizm ya da KEGME Toplantısı'nın bir değerlendirmesi", Güz-Güz, no. 31-39, s. 105-111.

Tekelioğlu, Orhan (1995) "Kendiliğinden sentezin yükselişi: Türk Pop Müziği'nin tarihsel arkaplanı", Güz, no. 67, s. 157-177.

Tekin, Serdar (2003) "Üniversite ideasını yeniden düşünmek: Neoliberalizm, teknik akıl ve üniversitenin geleceği", Yaz, no. 97, s. 144-163.

Tekin, Serdar (2003) "Batıcı ideolojinin yeniden üretiminde felsefenin rolü", Güz, no. 98, s. 33-56.

Tekin, Serdar (2003) "Şeyla Benhabib'le yurttaşlık, eleştirel teori ve modernleşme üzerine söyleşi", Güz, no. 98, s. 71-81.

Terzibaşoğlu, Yücel (1994) "Çin Halk Cumhuriyeti'nde devlet ve köylüler", Bahar, no. 63, s. 172-175.

Terzibaşoğlu, Yücel (1994) "Avrupa tarihine yeni yaklaşımlar", Güz-Kış, no. 64-65, s. 204-207.

Tezcan, Levent (1997) "Kemalizmi düşünmenin sorunları", Güz, no. 74, s. 194-208.

Tezel, Yahya S. (1977) "Anadolu'da toplumsal kuruluşların eklemleşmesi açısından Osmanlı-Osmanlı öncesi ilişkisi", Güz, no. 3, s. 3-30.

Timisi, Nilüfer (1998) "Örtünme sorunları", Bahar, no. 76, s. 278-283.

Timisi, Nilüfer (2002-03) "Üniversitelerde Kadın Çalışmaları Toplantısı'nın ardından", Kış, no. 95, s. 202-206.

Togan Arıcanlı, İsenbike (1984) "Moğollar devrinde Çin'de ticaret ve 'ortak' tüccarları", Bahar-Yaz, no. 25-26, s. 71-90.

Tokdemir, Ertuğrul (1980) "Atatürk ve yakın tarih", Bahar-Yaz, no. 9-10, s. 132-145.

Toker, Nilgün (2003) "Filozof ve ulus", Güz, no. 98, s. 7-19.

Tonak, E. Ahmet (1998) "Çok Taraflı Yatırım Anlaşması'nın bağlamı: 'Küreselleşme' ve yabancı sermaye", Bahar, no. 76, s. 69-82.

Tonak, Ertuğrul A. (1980) "Artık-değer oranının ölçümü ABD ve Türkiye", Güz, no. 11, s. 12-48.

Tonak, Ertuğrul ve Sevan Nişanyan (1979) "Bibliyografya (A Bibliography on Imperialism)", Kış, no. 8, s. 91-125.

Toprak, Binnaz (1985) "Liberalizmin liberal gelenek içinden bir eleştirisi: C. B. Macpherson", Kış, no. 28, s. 165-173.

Toprak, Binnaz (1985) "İki Müslüman aydın: Ali Bulaç ve İsmet Özel", Bahar-Yaz, no. 29-30, s. 143-151.

Toprak, Zafer (1977) "İkinci Meşrutiyette solidarist düşünce: Halkçılık", Bahar, no. 1, s. 92-123.

Toprak, Zafer (1978) "Sosyal Demokrat Fırkası reisi Hasan Rıza'nın bir risalesi", Bahar, no. 5, s. 88-117.

Toprak, Zafer (1980) "Ahmet Cevat'ın bir risalesi: 'Amele ve Köylü Kitleleri Nasıl Fırka Teşkil Eder?'", Bahar-Yaz, no. 9-10, s. 103-121.

Toprak, Zafer (1980) "Türkiye'de korporatizmin doğuşu", Kış, no. 12, s. 41-49.

Toprak, Zafer (1981) "1909 Tatil-i Eşgal Kanunu üzerine", Bahar, no. 13, s. 141-156.

Toprak, Zafer (1983) "'Yüzyıllık Pahalılık' üzerine [*Yüzyıllık Pahalılık*, Tevfik Çavdar, Ülke Yayınları, İstanbul, 1983]", Güz, no. 23, s. 133-135.

Toprak, Zafer (1984) "Osmanlı Narodnikleri: "Halka Doğru" gidenler", Kış, no. 24, s. 69-81.

Toprak, Zafer (1984) "Sosyal politika tarihimizin ilk önlemler paketi: Müessesât-ı Sınaiyyede çocukların ve kadınların çalıştırılması (1910)", Güz, no. 27, s. 229-237.

Toprak, Zafer (1985) "İslâm ve iktisat: 1913-1914 Müslüman Boykotajı", Bahar-Yaz, no. 29-30, s. 179-199.

Toprak, Zafer (1985-87) "Ömer Seyfettin ve 'sivil toplum'", Güz-Güz, no. 31-39, s. 113-127.

Toprak, Zafer (1988) "Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine sendikal gelişmeler: İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti", Kış, no. 40, s. 141-153.

Toprak, Zafer (1988) "Osmanlı-Türkiye iktisat tarihi üzerine [*Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, Şevket Pamuk, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988]", Kış, no. 40, s. 159-165.

Toprak, Zafer (1988) "80. Yıldönümünde 'Hürriyetin İlanı' (1908) ve 'Rehber-i İttihad'", Yaz, no. 42, s. 157-173.

Toprak, Zafer (1988-89) "İttihat ve Terakki ve Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti", Güz-Kış, no. 43-44, s. 183-190.

Toprak, Zafer (1989) "Tanzimat ve çağdaş Türkiye", Yaz-Güz, no. 46-47, s. 41-55.

Toprak, Zafer (1991) "Sosyal tarihin alanı ve Türkiye gerçeği", Yaz-Güz, no. 54-55, s. 77-88.

Toprak, Zafer (2004) "Türkiye'de 'sol faşizm' ya da otoriter modernizm 1923-1946", Bahar, no. 100, s. 84-99.

Tözeren, Selçuk (1984) "Japon 'eğitim modeli' ve Doğu-Batı sorunsalı", Bahar-Yaz, no. 25-26, s. 23-38.

Tözeren, Selçuk (1984) "Japonya'da toprak düzeni ve kapitülasyonlar", Bahar-Yaz, no. 25-26, s. 39-58.

Trak, Ayşe (1980) "İhtiyaçlar üstüne", Kış, no. 12, s. 3-20.

Trak, Ayşe (1981) "Devlet ve Fert: Gecikmiş bir kitap eleştirisi [*Devlet ve Fert*, Ahmet Ağaoğlu, 1933]", Yaz, no. 14, s. 64-83.

Tufan, Hülya (1997) "'20. Yüzyılın Sonunda: Kadınlar ve Gelecek' Konferansı'na ilişkin birkaç not", Kış, no. 75, s. 208-214.

Tufan-Tanrıöver, Hülya (2000) "Medya sektöründe kadın işgücü", Güz, no. 86, s. 171-193.

Tunçay, Mete (1977) "Osmanlı yönetiminin son yıllarında (1909-1912) Selânik'te Yahudi sosyalizmi [*Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, Georges Haupt ve Paul Dumont, çev. Tuğrul Altunkal, Gözlem, İstanbul, 1977]", Güz, no. 3, s. 129-142.

Tunçay, Mete (1977) "Atatürk'e nasıl bakmak", Kış, no. 4, s. 86-92.

Tunçay, Mete (1979) "Sadrettin Celâl Antel", Kış, no. 8, s. 57-84.

Tunçay, Mete (1980) "Atatürk konusunda yanıtlara yanıt", Bahar-Yaz, no. 9-10, s. 122-131.

Tunçay, Mete (2001-02) "Tarihyazımının bazı sorunları üstüne düşünceler", Kış, no. 91, s. 280-284.

Tura, S. Murat (1981) "Althusser ve psikiyatri", Yaz, no. 14, s. 125-136.

Tura, Saffet Murat (1996) "Metapsikoloji ve fenomenoloji", Güz, no. 70, s. 253-260.

Tura, Saffet Murat (2001) "Doğmak ve ölmek", Güz, no. 90, s. 8-21.

Türel, Oktar (1993) "Post-Fordizm ve Türk sanayii", Bahar, no. 56-61, s. 199-202.

Turgut, Serdar (1983) "Dünya ekonomisi ve Orta Doğu", Güz, no. 23, s. 117-125.

Turgut, Serdar (1984) "'Karşı koyma'cı geleneğin aydını: E. P. Thompson", Kış, no. 24, s. 83-111.

Turgut, Serdar (1985) "Modern trajediye karşı kültürel devrim: Bir Galli Avrupalının süren arayışı", Kış, no. 28, s. 67-91.

Turhanlı, Halil (1988) "Karşıt kültürün bir ögesi olarak müzik", Bahar, no. 41, s. 193-198.

Türkcan, Ergun (1991) "Sanayi ötesi toplumda para, emek ve devlet üzerine kısa bir deneme", Bahar, no. 53, s. 105-113.

Türkeş, A. Ömer (2001) "Taşra iktidarı!", Bahar, no. 88, s. 201-234.

Türkeş, A. Ömer (2001) "Romanın 'zenginleşen' dünyası", Yaz, no. 89, s. 132-160.

Türkeş, Ömer (2001-02) "Romana yazılan tarih", Kış, no. 91, s. 166-212.

"Türkiye Sosyalist Fırkası'nın bir risalesi: Sosyalistlik nedir?" (1977) Bahar, no. 1, s. 124-139.

Türkün-Erendil, Asuman (2000) "Mit ve gerçeklik olarak Denizli - Üretim ve işgücünün değişen yapısı: Eleştirel kuram açısından bir değerlendirme", Güz, no. 86, s. 91-117.

Tütüncü, Fatma (2002) "Kültürel Dönüşler", Güz, no. 94, s. 241-244.

U

Ugur, Aydın (1983) "XIX. yüzyıl Alman tarih felsefesi ve bir Türk bilim adamı: Prof. Sabri Ülgener", Güz, no. 23, s. 127-132.

Ugur, Aydın (1983) "Georges Duby Şovalye'yi evlendiriyor [*Le Chevalier, la femme et le prêtre de mariage dans la France féodale*, Hachette, Paris, 1981]", Güz, no. 23, s. 143-147.

Ugur, Aydın (1984) "Dünün aydınları", Kış, no. 24, s. 171-182.

Ugur, Aydın (1993) "İletişim, işletmecilik ve örgüt sosyolojisinin ilk randevusu: 'Ağ tarzı örgüt modeli'", Bahar, no. 56-61, s. 148-166.

Ugur, Aydın ve Haluk Alkan (2000) "Türkiye'de işadamı-devlet ilişkileri perspektifinden MÜSİAD", Yaz, no. 85, s. 133-155.

"Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü - Kuruluşu ve ilk yılları" (1988) Kış, no. 40, s. 129-140.

Uyar, Hakkı (1997) "Resmî ideoloji ya da alternatif resmî ideoloji oluşturmaya yönelik iki dergi: *Ülkü* ve *Kadro* mecmualarının karşılaştırmalı içerik analizi", Güz, no. 74, s. 181-193.

Uysal-Elkatip, Zeynep (1999) "'Modernleşen' Türk edebiyauna bir bakış", Yaz, no. 81, s. 127-137.

Ü

Üçer, Hüseyin (2003) "Any where out of the world", Yaz, no. 97, s. 311-318.

Ünsal, Süha (1998) "Türkiye'de komünist düşüncenin kaynaklarından biri olarak Dr. Hikmet Kıvılcımlı", Güz, no. 78, s. 108-133.

"Üniversite nereye gidiyor" (2003) Yaz, no. 97, s. 344-371.

Üskül, Zafer (1988) "Türkiye'de sıkıyönetim uygulamaları üzerine notlar", Yaz, no. 42, s. 85-104.

Üstel, Füsun (1989) "İnsan hakları tartışmalarında standartlaşma - rölativizm ikilemi", Yaz-Güz, no. 46-47, s. 143-153.

Üstel, Füsun (1993) "'Eritme potası'ndan çokkültürcülüğe: Amerika Birleşik Devletleri'nde etnik topluluklar", Yaz-Güz, no. 62, s. 112-125.

V

Vajda, Mihály (1981) "Marksçılık ve görüngübilim", Bahar, no. 13, s. 27-38.

Van Geenhuisen, Marina ve Peter Nijkamp (1994) "Sürdürülebilir kenti nasıl planlamalı?", çev. Nil Duruöz, Güz-Kış, no. 64-65, s. 129-140.

Varlık, Levent (1981) "Türkiye'de çıkarılan ilk iş yasası üzerine görüşler", Bahar, no. 13, s. 107-134.

Varol, Muharrem (1990) "Yerel iktidar yapısında değişim eğilimleri: Bandırma örneği", Kış-Bahar, no. 48-49, s. 129-139.

Vassaf, Gündüz (1978) "Üniversite giriş sınavları ve zekâ testleri", Yaz-Güz, no. 6-7, s. 38-43.

Vassaf, Gündüz (1980) "Toplumsal işlevi açısından psikiyatrinin eleştirisi", Kış, no. 12, s. 65-71.

Velioğlu, Halide (1999) "Muhafazakâr dekadans: *Ağır Roman*", Yaz, no. 81, s. 92-115.

Vergin, Nur (1984) "Birey, eşitlik ve iktisadi düşünce tarzı", Bahar-Yaz, no. 25-26, s. 163-174.

Vergin, Nur (1985) "Toplumsal değişme ve dinsellikte artış", Bahar-Yaz, no. 29-30, s. 9-28.

Vergin, Nur (1988-89) "Pozitivist optimizm ve sosyolojinin doğuşu", Güz-Kış, no. 43-44, s. 111-122.

W

Wallerstein, Immanuel; Hale Decdeli, Reşat Kasaba (1983) "Osmanlı İmparatorluğunun dünya ekonomisi ile bütünleşme süreci", çev. Ali Selman, Güz, no. 23, s. 41-54.

Y

Yalçın-Heckmann, Lale (2000) "Kürt aşiretleri, aşiret liderleri ve global süreçler: Hakkari'de Oramari örneği", Bahar, no. 84, s. 172-188.

Yalçın-Heckmann, Lale ve Horst Unbehaun (1999) "Fransa ve Almanya'da göçmen Türk toplulukları: İki orta büyüklükteki şehirde dernekleşme ve cemaatleşme süreçleri", Güz, no. 82, s. 78-90.

Yalçınkaya, Alper (1999) "Yazarın uzun süren vedası", Yaz, no. 81, s. 116-126.

Yalman, Galip (1997) "5. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi", Kış, no. 75, s. 215-217.

Yasa Yaman, Zeynep (1998) "1950'li yılların sanatsal ortamı ve 'temsil' sorunu", Kış, no. 79, s. 94-137.

Yavuz, Hilmi (1977) "Kemal Tahir ve Marksizm", Yaz, no. 2, s. 65-69.

Yegen, Mesut (2000-01) "Liberal demokrasiden radikal demokrasiye: Geçiş(sizlik)ler", Kış, no. 87, s. 178-194.

Yegen, Mesut (2002) "Yurttaşlık ve Türklük", Yaz, no. 93, s. 200-217.

Yegenoglu, Meyda (1993) "Milliyetçiliğin sorunsalı: Üçüncü Dünya'da ideoloji ve çelişki [*Nationalist Thought and the Colonial World*, Partha Chatterjee, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1993]", Yaz-Güz, no. 62, s. 184-190.

Yegenoglu, Meyda (1995) "Oryantalist ve milliyetçi söylem arasında kadın ve peçe savaşı", Bahar, no. 66, s. 168-194.

Yegenoglu, Meyda (1997) "Emperyal özne ve feminist söylem", Kış, no. 75, s. 7-32.

Yegenoglu, Meyda (1997) "Orlan: Gövdenin dili", Kış, no. 75, s. 190-195.

Yegenoglu, Meyda (2002) "Küreselleşen dünyada çokkültürcülük ve konukseverlik", Bahar, no. 92, s. 120-137.

Yeldan, A. Erinç (1989) "1979-1983 Türk yapısal uyum programının bir genel denge modelinde sınanması", Yaz-Güz, no. 46-47, s. 57-82.

Yeldan, Erinç (2002-03) "İktisat ve iktisatçı nereye?", Kış, no. 95, s. 147-150.

Yelutaş, Nihan (1999) "Yirminci yüzyıl edebiyatında 'yuva'nın siyaseti", Yaz, no. 81, s. 216-219.

Yenal, Deniz (1995) "Edward Said, oryantalizm, kültür ve emperyalizm üzerine [*Culture and Imperialism*, Edward Said, Alfred Knopf, New York, 1993]", Güz, no. 67, s. 215-226.

Yenal, Deniz ve Zafer Yenal (1993) "2000 yılına doğru dünyada gıda ve tarım", Bahar, no. 56-61, s. 93-114.

Yenal, Nuri Zafer (1996) "Bir araştırma alanı olarak yeme-içmenin tarihi ve sosyolojisi", Kış, no. 71, s. 195-227.

Yenal, N. Zafer (2001) "Türkiye'de tarım ve gıda üretiminin yeniden yapılanması ve uluslararasılaşması", Bahar, no. 88, s. 32-54.

Yenal, Zafer ve Deniz Yenal (1991) "Alman tarihinin özgünlükleri üzerine [*The Peculiarities of German History*, Geoff Eley ve David Blackbourn, New York, Oxford UP, 1989]", Yaz-Güz, no. 54-55, s. 103-115.

"Yeni bir toplumsal bilim dergisi New Perspectives on Turkey" (1988) Bahar, no. 41, s. 205.

Yenier Duman, Özge ve Erol Göka (2001) "Travmatik yaşantıların bireysel ve toplumsal yansımaları", Güz, no. 90, s. 70-90.

Yentürk, Nurhan (1993) "Post-Fordist gelişmeler ve dünya iktisadî işbölümünün geleceği", Bahar, no. 56-61, s. 42-57.

Yerasimos, Stefanos (1988-89) "Pontus Meselesi (1912-1923)", Güz-Kış, no. 43-44, s. 33-76.

Yetkin, Sabri ve Erkan Serçe (1998) "Ticari hayatın millileştirilmesi sürecinde Ticaret Borsaları: İzmir örneği (1891-1930)", Kış, no. 79, s. 162-188.

Yıldırım, Engin (1995) "İşçi sınıfından bir kesit: Gebze metal işçileri" Kış, no. 68, s. 158-183.

Yıldırım, Engin (2000) "Türkiye'de toplam kalite yönetimi uygulamalarının işçiler ve endüstri ilişkileri üzerindeki etkileri", Güz, no. 86, s. 260-280.

Yıldırım, Nuri (1977) "Marksgil iktisatla ilgili İngilizce dilinde yazılmış makale ve kitaplar bibliyografyası", Bahar, no. 1, s. 146-168.

Yıldırım, Nuri (1977) "'Bilimlerin sonu ve bilimin doğuşu': 'Bilimin laubalilige tahammülü yoktur'", Güz, no. 3, s. 108-128.

Yıldırım, Onur (1999-2000) "Osmanlı esnafında uyum ve dönüşüm: 1650-1826" Kış, no. 83, s. 146-177.

Yıldırım, Umut (2001-02) "Tarihyazımına farklı bir öneri: Mâduniyet Çalışmaları Projesi", Kış, no. 91, s. 334-343.

Yıldırım, Umut (2002) "Magazin içerikli dergilerde Amerikan imgesinin inşası: Başka bir modernleşme", Güz, no. 94, s. 211-227.

Yıldırım, Yasin (2003-04) "Batı siyasal aklının analitiği: Yeni bir egemenlik formuna doğru", Kış, no. 99, s. 28-64.

Yılmaz, Ferudun (2002-03) "İktisat ve sosyoloji: Rakip kardeşlerin hâkimiyet kavgası", Kış, no. 95, s. 61-84.

Yılmaz, Fikret (1999-2000) "XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunda mahremiyetin sınırlarına dair", Kış, no. 83, s. 92-110.

Yılmaz, Levent (1993) "Fordist moderniteden esnek postmoderniteye mi? [*The Condition of Postmodernity*, David Harvey, Basil Blackwell, Oxford,1990]", Bahar, no. 56-61, s. 188-192.

Yılmaz, Levent (1994) "Kardeşlik düşüncesi hakkında", Bahar, no. 63, s. 160-165.

Yılmazer, Mustafa (1996) "'Topoğrafik okyanuslardan masallar' Freud, Jung, psikanaliz ve edebiyat", Güz, no. 70, s. 232-240.

Yontar, Erk (2000) "Norbert Elias'ın insan bilimleri kavramı ve bilgi sosyolojisi", çev. Ender Ateşman, Bahar, no. 84, s. 112-128.

Yücesan-Özdemir, Gamze (2000) "Başkaldırı, onay ya da boyun eğme?: Hegemonik fabrika rejiminde mavi yakalı işçilerin hikâyesi", Güz, no. 86, s. 241-259.

Yücesoy-Güngör, Yasemin (1995) "Kurumsallaşmamış (enformel) sektör işgücünü belirlemede kullanılan ölçütler ve Türkiye'de kurumsallaşmamış sektör işgücü üzerine bir deneme", Bahar, no. 66, s. 203-212.

Yumer, Ruhdan (1985-87) "Devlet kuramında liberal temalar: Devletin sınırları (I)", Güz-Güz, no. 31-39, s. 45-57.

Yumer, Ruhdan (1988) "Devlet kuramında liberal temalar: Sivil beraberlik olarak devlet (II)", Kış, no. 40, s. 17-33.

Yumul, Arus (1999-2000) "Osmanlı'nın ilk anayasası", Kış, no. 83, s. 338-351.

Yumul, Arus (2000) "Bitmemiş bir proje olarak beden", Bahar, no. 84, s. 37-50.

Z

Zarakolu, Ragıp (1988) "68 deneyiminden bazı belgeler", Bahar, no. 41, s. 207-252.

Zengin-Arslan, Berna ve Sultan Yetkin (2001) "Avusturya'da yaşayan Türkiyeli göçmenler üzerine bir sunuş: Geçişkenlikler, ulusötesi varoluş ve kimlikler", Yaz, no. 89, s. 242-249.

Zizek, Slavoj (1996) "Müstehcen efendi", çev. Mustafa Yılmazer, Güz, no. 70, s. 63-77.

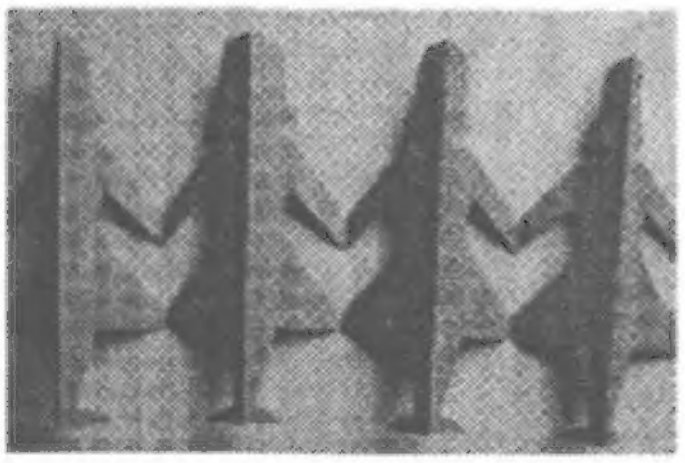

Add dimension to your sociological research

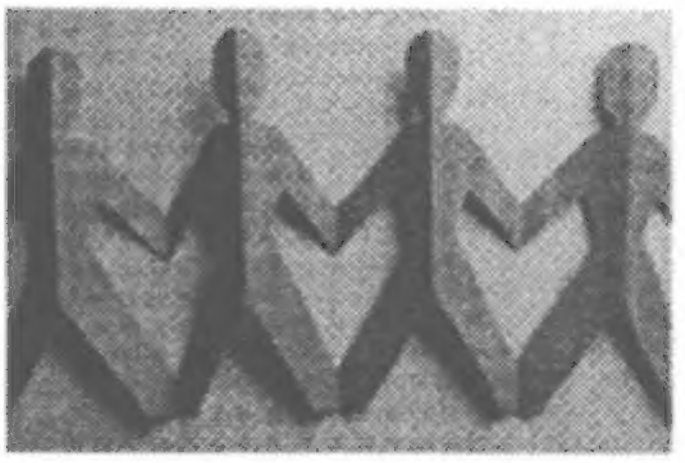

sociological abstracts

Comprehensive, cost-effective, timely

Abstracts of articles, books, and conference papers from nearly 2,500 journals published in 35 countries; citations of relevant dissertations as well as books and other media.

Available in print or electronically through the Internet Database Service from Cambridge Scientific Abstracts (*www.csa.com*).

Contact *sales@csa.com* for trial Internet access or a sample issue.

sociological abstracts

Published by CSA

Cambridge Scientific Abstracts

7200 Wisconsin Avenue
Bethesda, Maryland 20814 USA

Tel: +1 301-961-6700
Fax: +1 301-961-6720

E-Mail: sales@csa.com
Web: www.csa.com

Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce

63 Yazar, 79 Makale,
1112 Sayfa

İslâmcılık

CİLT EDİTÖRÜ YASİN AKTAY

6. CİLDİN YAZARLARI

YALÇIN AKDOĞAN • BİROL AKGÜN • BAHATTİN AKŞİT • CİHAN AKTAŞ • YASİN AKTAY • FAHRETTİN ALTUN • CANER ARABACI • MUSTAFA AYDIN • MÜCAHİT BİLİCİ • ALİ BULAÇ • YÜCEL BULUT • MUSTAFA KEMAL COŞKUN • ÖMER ÇAHA • RUŞEN ÇAKIR • ŞABAN H. ÇALIŞ • FEHMİ ÇALMUK • GÖKHAN ÇETİNSAYA • MENDERES ÇINAR • AHMET ÇİĞDEM • ÖMER DEMİR • AHMET DEMİRHAN • D. MEHMET DOĞAN • BURHANEDDİN DURAN • SİBEL ERASLAN • ALEV ERKİLET • İSMAİL KARA • METİN KARABAŞOĞLU • TURAN KARATAŞ • FERHAT KENTEL • ZERRİN KURTOĞLU • ÖMER LAÇİNER • ÖMER LEKESİZ • HİLMİ MAKTAV • NURAY MERT • ÖZGÜR ORAL • ESRA ÖZCAN • ŞENNUR ÖZDEMİR • RASİM ÖZDENÖREN • ERTAN ÖZENSEL • BEKİR BERAT ÖZİPEK • YILDIZ RAMAZANOĞLU • OLIVIER ROY • AYŞE SAKTANBER • ALİ YAŞAR SARIBAY • S. SAYYID • AYŞE SERDAR • NECDET SUBAŞI • SERDAR ŞENGÜL • SAİT ŞİMŞEK • BAHAR TABAKOĞLU • MUSTAFA TEKİN • YUSUF TEKİN • LEVENT TEZCAN • ABDULLAH TOPÇUOĞLU • CİHAN TUĞAL • HAMZA TÜRKMEN • FATMA BOSTAN ÜNSAL • AHMET YAMAN • IŞIK YANAR • M. EMİN YAŞAR • M. HAKAN YAVUZ • MURAT YILMAZ • NUH YILMAZ

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul • Tel: 212.516 22 60-61-62
Faks: 212.516 12 58 • e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr
Dağıtım: Tel: 212.638 55 45-638 55 71 • Faks: 212.517 71 57

Toplum ve Bilim

Birkan Solun son sözü "Kültürel Çalışmalar" mı? **Aydın** Tarih karşısında kültür kavramı **Çakmur** Türkiye'de müzik üretimi **Sarıkartal** Melodram, star sistemi ve Hülya Koçyiğit **Suner** *Tabutta Rövaşata*'da agorafobik kent ve dehşet **Demir** Gençlik Parkı'nın değişen anlamı **Özkan** Tek parti dönemi coğrafya ve mekân anlayışları **Öztamur** Büyük Buhran dönemi yoksulluk söylemi **Göral** Patlamaya hazır bir 'şimdi': Putları Yıkıyoruz **Yıldırım** Magazin dergilerinde Amerikan imgesi 1948-1960

Gürkaynak - Güven İktisat ile toplum bilimleri **Buğra** İktisat siyasete karşı **Fine** İktisadi emperyalizm ve sosyal bilimler **Yılmaz** İktisat ve sosyoloji **Özesmi** Tarımda ortakçılık: Bir Güneydoğu Anadolu örneği **Madra - Özselçuk - Erçel** Bir tabu olarak 'ekonomi' **Duman** Ekonomi biliminde paradigma değişikliği mi? **Yeldan** İktisat ve iktisatçı nereye? **Özaktaş** Ekonomik düşüncenin fakirleşmesi üzerine **Tekeli** Sosyal bilimcilerin performans değerlendirilmesi **SORUŞTURMA DOSYASI** İktisatçılar kendilerini nasıl görüyor? **Koçak** Tarihte yöntem sorunu üzerine **Timisi** Kadın Çalışmaları Toplantısı'nın ardından

Aydın 30'ların tezlerine geri dönüş: Anadolu'da "proto-Türkler" **Şengül - Kardeş** Türk Tarih Tezi ve Kürt tarihyazımı **Mehmet Ölmez** Türkçe'nin ve Türk dillerinin yaşı konusu **Ersoy** "Herkesin Türklüğü"ne dair: Lazlar ve Hemşinliler **Atay** Evrimcilik-Yaratılışçılık kutuplaşmasına bir müdahale **Canefe** Kıbrıs Türk toplumunda tarihsel aidiyet ve vatandaşlık akti **Parla** Makine bedenler, esir ruhlar: Türk romanında araba sevdası **Müftüoğlu** Kültürcü liberalizmin anti-liberalizmi **Özman - Bulut** Sabiha Sertel: Kemalizm, Marksizm ve kadın meselesi **Özbek** Büyük Buhran ve buğday alım politikaları, 1932-1937 **Dumludağ** Türkiye'de yabancı sermaye yatırımları **Hilmi Maktav** Melodram kadınları

Nalbantoğlu Üniversite A.Ş.'de 'ersatz' yuppie akademisyen **Erdoğan** Kültürel çalışmalar ve akademya **Çiğdem** Üniversiteye ne oldu? **İnsel** Bir zihniyet tarzı olarak YÖK **Cangızbay** Sürekli seferberlik ve teyakkuz rejiminin kurumu **Aktay** Üniversiteden multiversiteye taşra-merkez **Tekeli** Üniversiteye dair konuşmak **Tekin** Neoliberalizm, teknik akıl ve üniversite **Sancar** Üniversitede feminizm? **Ergur** Üniversitenin pazarla bütünleşmesi **Çörekçioğlu** Kant ve *Fakülteler Çatışması* **Göregenli** Sosyal bilimlerde olgu-değer **Erkip** Üniversitelerin geleceği nasıl şekillenecek? **Özuğurlu** Özel üniversiteler **Benlisoy** Öğrenci muhalefetinin güncelliği

Toker Filozof ve ulus **Direk** Türk başkalığını felsefi olarak düşünmenin yolları **Tekin** Batıcı ideolojinin yeniden üretiminde felsefenin rolü **Kurtoğlu** Türkiye'de İslâm felsefesi tasavvuru **Tekin** Şeyla Benhabib'le söyleşi **Nalbantoğlu** Nietzsche ve Heidegger Türkçe'nin evinde **Altuğ** Türkiye'nin tini ve felsefe **Açık** Türkiye'de hümanizm tartışmalarına bir bakış **Argın - Sezgin** Felsefede amatörlük ve profesyonellik **Çağaptay** Erken Cumhuriyet dönemi vatandaşlık rejimi **Evren - Çekiç** Yeni bölgecilik

Göker Hemderdimiz Edward Said **Makdisi** Edward Said ve tarihyazımı **Yıldırım** Batı siyasal aklının analitiği **Irzık** Türkiye'de felsefe ve bilim tarihi yapmak üstüne **Buğra** Devletçi dönemde yoksulluğa bakış ve sosyal politika **Akın** Erken Cumhuriyet dönemi sosyal tarihçiliğinde dilekçeler **Somersan** Güney'in askerî darbelerinde insan hakları ihlalleri **Akıncılar Onmuş** Doğu Asya deneyimiyle hesaplaşmak

Birikim Yayınları
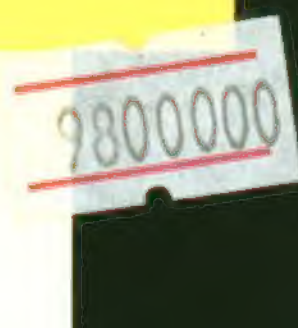
ISSN 1300-9354